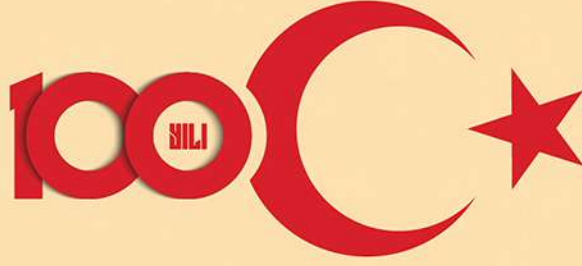

Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye’de Siyaset ve İdeolojiler Üzerine Tartışmalar

Editörler:

Prof. Dr. Ercan OKTAY • Dr. Abdullah TURAN

ÖZGÜR
YAYINLARI

Cumhuriyetin 100.
Yılında Türkiye'de
Siyaset ve İdeolojiler
Üzerine Tartışmalar

Editörler:

Prof. Dr. Ercan OKTAY

Dr. Abdullah TURAN

Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şehitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozguryayinlari.com

✉ info@ozguryayinlari.com

Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye’de Siyaset ve İdeolojiler Üzerine Tartışmalar

Editörler: Prof. Dr. Ercan Oktay • Dr. Abdullah Turan

Language: Turkish

Publication Date: 2023

Cover design by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (PDF): 978-975-447-744-3

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub277>

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>
This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Oktay, E. (ed), Turan, A. (ed) (2023). *Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye’de Siyaset ve İdeolojiler Üzerine Tartışmalar*. Özgür Publications. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub277>. License: CC-BY-NC 4.0

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozguryayinlari.com/>

Çalışmaya Yazar Olarak Katkı Sunan Bilim İnsanları ve Kurumsal Bilgileri

Yazar Adı ve Ünvanı	Yazar Kurumu
Prof. Dr. Ercan OKTAY	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Abdullah TURAN	Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Barış KANDEĞER	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Umut Turgut YILDIRIM	İnönü Üniversitesi
Doktorant Naile ERDEM	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Sinan SUNAR	
Prof. Dr. Hülya EŞKİ UĞUZ	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Rukiye SAYGILI	Selçuk Üniversitesi
Dr. Erkan ÇAKIR	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ	Dumlupınar Üniversitesi
Doktorant Rashid SADIGOV	Dumlupınar Üniversitesi

Yazarlar kitap içeriğindeki sıralarına göre sıralanmıştır.

Bu kitaba değer katan her bir bölümde kullanılan kaynaklar, yapılan alıntılar, savunulan görüşler, ulaşıldığı bildirilen bulgular, ulaşılan sonuçlar, kullanılan tablo, şekil, resim ve her türlü içerik ve ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk ilgili bölümün yazarının/yazarlarının sorumluluğundadır.

Cumhuriyetimizin kurucularının aziz anısına...

Ön Söz

İdeoloji, yüzyıllardır hem bilim camiasında hem de toplum nezdinde tartışılan ve süreç içerisinde anlamsal dönüşüme uğramış, bugün ise olumlu ya da olumsuz özellikleri ile anılan, fakat insanlığın etkilenerek vazgeçemediği önemli bir alandır. İnsan üzerinde motive edici bir etkisi olması ve bu bağlamda siyasal iktidarlarca kullanılması önemli olduğu gibi dünyayı şekillendirmedeki etkisi de onu bambaşka üstün bir noktaya getirmektedir. Sadece milliyetçilik akımları örneği üzerinden gidildiğinde imparatorlukların nasıl parçalandığını ve yine Türkçülükle Osmanlı'nın nasıl kurtarılmaya çalışıldığını inceleyebiliriz. Aynı şekilde İkinci Dünya Savaşı döneminde dünyanın liberalizm ve sosyalizm çerçevesinde kutuplaştığı bir evrede dünya ülkelerinin bu iki ideoloji etrafında toplanmaya ve kutuplaşmaya çalıştığını ve 1990'ların başına kadar sürecek Soğuk Savaş döneminde neler yaşandığını inceleyebiliriz. Osmanlı dünya milletlerini kendi çatısı altında toplayıp refahı yaşatma güdüsünde olsa da neredeyse altı yüz sene sonra dönemin ideolojik koşulları buna müsaade etmemiştir. Bugün imparatorluğun ortadan kaldırılmasının üzerinden yüz yıllık bir Cumhuriyet dönemi geçtikten sonra yine bir ideolojik değişim yaşandığı izlenebilmektedir. Gerek Batı'nın ideolojik tutunuş harçlarının gücünü yitirmesi, gerek dünyada kurulan yeni ittifaklar ve gerekse Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafyada NATO ülkelerinden umudu kesmiş ve Doğu, Kuzey ve Güney ülkeleri ile daha çok ittifak yaptığı bir evrede yeni bir ideolojik şekillenişle Türk Devletler Teşkilatı kurularak güçlendirilmekte ve bu hususta Karabağ örneğinde de görüldüğü gibi Türk Cihan Hâkimiyeti ve Nizam-ı Âlem gibi eski ülkeleri yeniden işletme gayretleri güdülerken Osmanlı'nın nizam getirmeye dönük kodlarına dönülebilmektedir.

Türkiye'de ideolojik şekilleniş çoğunlukla partiler ve siyasi liderler bazında ilerlese de esas zeminin Kemalist ve muhafazakâr kutuplaşması ile şekillendiği söylenebilir. “Cumhuriyeti inşa ederek Batı'ya yönelip İslami değerleri laiklik çerçevesinde devletin dışına iten ve bunu sürdürmek isteyen bir kesimle” “muhafazakâr değerlere çok bağlı ve İslam'a yakınlaşmadan kendimiz olamayacağımızı düşünen, İslam'dan uzaklaşma ile ülkenin ilerleyemeyeceğine inanan bir kesim” zaman zaman açık şekilde zaman zaman ise örtük şekilde ideolojik mücadelesini sürdürmüştür. Cumhuriyetin yüz yılı bir bütün olarak değerlendirildiğinde ise devlet ideolojisinin Kemalist ideolojiden muhafazakâr ideolojiye doğru bir dönüşüm geçirdiği rahatlıkla

söylenbilir. Bu süreçte kurumsal dönüşümler yaşandığı gibi partiler ve liderleri değişmiş, “merkez” karşısında muhafazakâr yönü güçlü olan “çevre” ise dönüşerek güçlenmiştir. Çevrenin merkeze yaklaşmasının rejimin kurucusu unsurlarca sindirilememesi şu an için ülkedeki çatışmaların büyük bir belirleyicisi olarak görülmektedir. Cumhuriyetin ilk kuruluş dönemlerinde İslam’ı unsurlar, ülke için bir tehlike olarak gördüğü gibi 2016 FETÖ darbe girişimi örneği de bu tehlikenin varlığının devam ettiğini düşündürmektedir. Ancak FETÖ’nün muhafazakâr ve İslamcı kodları güçlü olan AK Parti tarafından dışlanması ve Cumhuriyetin bu süreçte korunarak sürdürülmesi esas meselenin ve sorunun muhafazakâr değerler olmadığını, ancak vesayetini dini oluşumlara karşı temkinli davranmasının anlamlı olduğunu bir kez daha göstermiştir. Dolayısıyla Türk milletini kendisi yapan kodlardan bir tanesi “İslam” olmakla birlikte “İslam’ın ya da İslam’a yakınlaşmanın Cumhuriyet değerlerini ortadan kaldırmaya hakkı olmadığı görüşü” muhafazakâr yönü güçlü olan partilerce de desteklenmektedir. Burada temel mesele ülkeye sevgi besleme ya da düşman olma meselesidir. Burada mesele siyasi liderleri kimlerin yönlendirdiği meselesidir. Değerleriyle, ülke sevdasıyla hareket eden liderlerden devlete bir ziyan gelmeyeceği, dış mihraklara vefa borcu olanların ülkeyi çıkmaza sürüklediği bu yüz yıllık siyasi ve ideolojik mazide çok iyi anlaşılmıştır. Bu süreçte “din”i, dış güçlerle olan hedeflerine alet edenler “din”i kendisi için yaşayanlar tarafından engellenmiştir tıpkı Cumhuriyet döneminde bu tür din sömürücü unsurları öteleyerek Cumhuriyetimizi kuranlar gibi... Dolayısıyla 2016 sonrası evre Türkiye’nin ideolojilere bakış açısını değiştirmiştir ve değiştirmelidir. İdeolojiler insanların kullanılarak devletin ilerleme adımlarının önüne geçirildiği bir unsur olmaktan çıkarılarak ülke insanına ülke hedeflerini gerçekleştirmek için enerji vermelidir. İdeolojiler Türk insanını kendi değerlerine, özüne, medeni üstünlüklerine döndürmelidir. Kitabımızın bölüm çağrısına bu mantıkla çıkılmış ve “yüz yıllık siyasi maziden geriye kalan ideolojik şekilleniş” birbirini tanımayan fakat bu konuda yazmaya istekli olan araştırmacıları bu kitap bünyesinde bir araya getirmiştir.

“Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye’de Siyaset ve İdeolojiler Üzerine Tartışmalar” başlıklı bu çalışma adından da anlaşıldığı üzere yüz yıllık Cumhuriyet dönemini esas almakta ve bu konuda siyasi ve ideolojik tartışmaları ortaya koymaktadır. Cumhuriyet tarihi birbirinden farklı siyasi ve ideolojik dönüşümler yaşamıştır. Bu yönleri derinlemesine incelemek ciltler dolusu kitap gerektirir. Ancak bu çalışma bu meseleye dair bazı hususları incelemeye alarak alanyazına katkı sağlamayı amaçlamıştır.

Kitabın *birinci bölümü* aslında tüm siyasi tarihin özeti niteliğindedir. Türkiye’deki ideolojik dönüşümlerin hangi alanlarda gerçekleştiğini ortaya

koymakta ve bu hususta altı sacayağı belirlemektedir. Bu çerçevede “tarihi, kültürel ve ekonomik dayanaklar”, “siyasi partiler”, “siyasi aktörler/liderler”, “iç ve dış siyasi olaylar”, “siyasi kurumlar” ve “siyasi politikalar” şeklinde tespit edilen altı sacayağı çalışmada siyasi tarihten örnekler baz alınarak incelenmiştir.

Kitabın *ikinci bölümü* ise daha spesifik bir noktaya odaklanarak Erken Cumhuriyet dönemindeki Kadro Hareketleri'nin süreçlerini ve devletçilik düşüncesinin gelişimi ile yansımalarını incelemiştir. Bu bölüm, Erken Cumhuriyet döneminde benimsenen devletçilik düşüncesini, Cumhuriyetin gereksinimleri bağlamında incelemeyi ve analiz etmeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda, Kadro Hareketi'nin devletçilik yaklaşımının ekonomik bağımsızlığın gerçekleşmesine, Cumhuriyet felsefesinin ilke ve değerlerinin toplum tarafından benimsenmesine ve sürdürülmesine nasıl katkı sağladığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu amaçlar doğrultusunda geniş bir repertuar sunmaktadır.

Kitabın *üçüncü bölümünde* Türkiye'de gerçekleşen askeri müdahalelerin Türkiye'deki siyasi ideolojileri nasıl etkilediği konusu seçimler ile partiler üzerinden analiz edilmiştir. Dolayısıyla Türk siyasetindeki ideolojilerin siyasal hayattaki konumlanma biçimi ile askeri müdahaleler arasındaki ilişki irdelenmiştir. Çalışma askeri müdahaleler özelinde siyasal hayattaki ana akım ideolojilerin müdahale sonrası kısa vadedeki durumu üzerine odaklanmıştır. Dolayısıyla ideolojiler; iktidarda ya da muhalefette olma, siyasal tabanda karşılık bulma ya da siyasal alanda karşılık bulamama ve siyasal partilerce temsil edilme ya da temsil edilmeme gibi kriterler dikkate alınarak seçimler ve siyasal partiler üzerinden incelenmiştir.

Kitabın *dördüncü bölümü* ise Türkiye'deki sol ideolojilere odaklanarak özellikle solun yoğun olarak işlevsel olduğu 1960 ile 1980 arası dönemi ele almıştır. Bu süreçte solun nasıl şekillendiği aktarılmıştır. Çalışma kapsamında sol tanımlanmış, tarihsel süreç içerisinde sol bünyesinde gelişme gösteren sosyal demokrasi, sosyalizm ve komünizm ideolojileri açıklanmıştır. Bu hareketler içerisinde sol için önemli yayın organı olan Yön Dergisi, sol fikirlerin etkisiyle politize olan öğrenci eylemleri, güçlenen sermayedarlar karşısında sendikalaşan işçi sınıfları, solu yasal zeminde arayan Türkiye İşçi Partisi (TİP), devrimi zor kullanarak gerçekleştirmeye çalışan Milli Demokratik Devrim (MDD) hareketi ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin kitlelere ulaşmak amacıyla geliştirdiği ortanın solu söylemi incelenmiştir.

Kitabın *beşinci bölümünde* Türk siyasi hayatında kuruluşu, gelişimi, zayıflaması ve dönüşmesi perspektifinde Milli Görüş Hareketi partileri incelemeye alınmıştır. Bu hareketin iki kutuplu dünyanın liberalizm ve

sosyalizm çerçevesinde işletmeye çalıştığı yıkımın bir çözümü olması yönü incelenmiştir. Çalışmada ayrıca hareketin bürokrasi unsurlarınca engellenmesi süreci değerlendirildiği gibi siyasi ideolojilerin bürokrasi yaklaşımına ve Milli Görüş partilerinin programları, koalisyon protokolleri ve seçim beyannameleri çerçevesinde bürokrasi yaklaşımlarına odaklanılmıştır.

Kitabın *altıncı bölümü*, son zamanlarda daha popüler olan yeşil ideoloji konusuna eğilmektedir. Türkiye’de yeşil siyasetin tarihi üzerine eğilen bu bölümde yeşil siyaset, esas olarak yeşil partilerin varlığı ve faaliyetleri üzerinden anlamlandırılarak incelenmiştir. Ayrıca Türkiye’de yeşillerin tarihi anlatılırken siyasi kimliği yeşil bir ideoloji etrafında şekillenen yeşil hareket de bölüm kapsamı içerisine dahil edilerek irdelenmiştir. Bu bağlamda 1988’den 2023’e aynı çizgide ilerleyen, zaman zaman siyaset sahnesinin dışında kalan yeşil siyasetin Türkiye’deki tarihsel izleği değerlendirilmiştir.

Kitabın *yedinci bölümünde* yine son zamanlarda oldukça dikkat çeken ve incelenen bir konu olan akıllı kentlere ve bu kentlerin neoliberal çerçevede değerlendirmesine yer verilmiştir. Bölümde “neoliberal politikaların akıllı kent girişimlerinin geliştirilmesinde kritik bir araç olarak yaygın şekilde kullanıldığı ve bunun ticarileşme ve özelleştirme, sosyal dışlanma, eşitsizlik, mekânsal parçalanma gibi zararlı sonuçlara yol açtığı” hususu değerlendirmeye alınmıştır. Bu bağlamda neoliberal politikaların akıllı kent girişimlerini teşvik eden “teknoloji, maliyet ve kamu-özel sektör ortaklıkları” meseleleri irdelenmiştir.

Kitabın *sekizinci ve son bölümünde* ise Türk ideolojik yaklaşımının dışarıya dönük uzanımları örneklendirilmiştir. Bölümde Karabağ örneği üzerinden Azerbaycan’ın yaşadıkları ve Türk milliyetçiliği perspektifinde Türkiye-Azerbaycan ideolojik ve politik ortaklığı temelinde Karabağ Zaferine olan katkıları aktarılmıştır. Özellikle Türk ulusunu Avrasya coğrafyasının en önemli milleti konumuna yükseltecek olan Turan Koridoru olarak da ifade edilen Zengezur Koridoru’nun işlevsel hale getirilerek Turan coğrafyasına kapı açan ideolojik yaklaşım ortaya konulmuştur.

Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye’de Siyaset ve İdeolojiler Üzerine Tartışmaların konu edindiği bu kitapta yazarlar herhangi bir kısıtlamaya tabi olmadan konularını kendileri belirlemişlerdir. Yazımı tamamlanan bölümler için hakem süreci işletilmiştir. Çalışmada genel kural olarak iç kör hakem süreci işletilmiş olsa da bazı çalışmalar için dışardan hakem temin edilmesi gerekmiştir. Hakemlik sürecinde “*Prof. Dr. Ercan OKTAY, Doç. Dr. Rukiye SAYGILI, Doç. Dr. Fatih GÜLER, Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇİÇEK, Dr. Öğr. Üyesi Barış KANDEĞER, Dr. Abdullah TURAN, Dr. Umur Turgut YILDIRIM, Dr. Sinan SUNAR ve Dr. Erkan ÇAKIR*” katkı sağlamıştır. Bu esnada eserin

çalışma takvimine riayet edemeyen üç bölüm esere dahil edilmemiş olup, hakemler tarafından eserde yer alması uygun görülmeyen diğer bir bölüm ise çalışmaya kabul edilmemiştir. Geriye kalan sekiz bölüm ise çalışma içeriğinde sıralanarak okuyucuların istifadesine sunulmuştur.

Bu sekiz bölümden ilki kitabın editörleri olan Prof. Dr. Ercan OKTAY ve Dr. Abdullah TURAN tarafından kaleme alınmıştır. Yazarlar çalışma içeriklerinde Türkiye’de siyasi ideolojilerin altı sacayağı temelinde değişime uğradığını Türk siyasi hayatından örneklerle açıklamışlardır. Çalışmanın ikinci bölümü Dr. Öğr. Üyesi Barış KANDEĞER tarafından kaleme alınmıştır. Yazar Erken Cumhuriyet dönemindeki devletçilik düşüncesini ve Kadro Hareketi’ni değerlendirmeye almıştır. Çalışmanın üçüncü bölümü Dr. Umut Turgut YILDIRIM tarafından kaleme alınmıştır ve yazar askeri müdahalelerin Türkiye’de siyasal ideolojiler üzerindeki etkilerini seçimler ve partiler üzerinden analiz etmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümü Doktorant Naile ERDEM tarafından kaleme alınmıştır. Yazar Türkiye’de sol konusunu inceleyerek 27 Mayıs 1960’tan 12 Eylül 1980’e kadar olan evreyi incelemiştir. Kitabın beşinci bölümü Dr. Sinan SUNAR tarafından hazırlanmıştır. Yazar Milli Görüş Hareketi’nin siyasal hayattaki yaşanmışlıklarını ve bürokrasi yaklaşımını incelemeye almıştır. Çalışmanın altıncı bölümü Prof. Dr. Hülya EŞKİ UĞUZ ve Doç. Dr. Rukiye SAYGILI tarafından kaleme alınmıştır. Yazarlar Türkiye’de yeşil ideoloji konusunu tarihsel mazisi içerisinde inceleyerek değerlendirmişlerdir. Çalışmanın yedinci bölümü Dr. Erkan ÇAKIR’ın kaleminden çıkmıştır. Yazar akıllı kentlerin neoliberalizmin yeni kullandığı bir araç olduğu meselesine eğilmiştir. Çalışmanın son bölümü olan sekizinci bölümü ise Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ ve Doktorant Rashid SADIGOV tarafından hazırlanmıştır. Yazarlar günümüzün güncel konusu olan Dağlık Karabağ zaferi üzerinde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini ve dışı vurulan milliyetçiliği incelemeye alarak bu durumun Türk dünyasına yansımalarını aktarmışlardır.

Dolayısıyla bu kitap, *Aksaray Üniversitesi, Dumlupınar Üniversitesi, İnönü Üniversitesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi ve Van Yüzüncüyıl Üniversitesi* olmak üzere yedi farklı üniversiteden on bir farklı yazarın katkılarıyla hazırlanmıştır.

Ayrıca kitabın tamamı için benzerlik oranının %20’yi geçmemesi kıstası gözetilmiştir. Bu çerçevede çalışmanın tamamı için kaynakça hariç *benzerlik oranı* %8 olup doktora tezinden üretilen bir bölüm hariç hiç bir bölümün benzerlik düzeyi %20’yi geçmemiştir.

Son olarak bu kitabın kitlelere ulaştırılmasında maddi bir çıkar gözetilmeyerek elektronik kitap olarak yayınlanması ve atıf göstermek

şartıyla herkesin ücretsiz olarak istifade etmesi kararı alınmıştır. Dolayısıyla *bu eser Cumhuriyetin 100. Yılında Cumhuriyetin kurucuları anısına Türk milletine armağanımızdır.* Oy birliği ile alınan bu karar için her bir yazarımıza Editörler olarak teşekkürlerimizi sunarız...

Prof. Dr. Ercan OKTAY

Dr. Abdullah TURAN

İçindekiler

Ön Söz

v

Bölüm 1

Türkiye’de Siyasi İdeolojilerin Değişim Sacayakları

1

Ercan Oktay

Abdullah Türan

Bölüm 2

Erken Cumhuriyet Döneminde Devletçilik Düşüncesi ve Kadro Hareketi

65

Barış Kandeğer

Bölüm 3

Askeri Müdahalelerin Türkiye’de Siyasal İdeolojiler Üzerindeki Etkileri:
Seçimler ve Partiler Üzerinden Bir Analiz

91

Umut Turgut Yıldırım

Bölüm 4

Türkiye’de Sol: 27 Mayıs 1960’tan 12 Eylül 1980’e

121

Naile Erdem

Bölüm 5

Türk Siyasal Hayatında Milli Görüş Hareketi Partileri ve Bürokrasi
Yaklaşımları

147

Sinan Sunar

Bölüm 6

Toplumsal Hareketlerden Siyasi Partiye: Türkiye’de Yeşil Siyasetin Tarihi İzleği 171

Hülya Eşki Uğuz

Rukiye Saygılı

Bölüm 7

Neoliberal Politikaların Yeni Yüzü: Akıllı Kentler 191

Erkan Çakır

Bölüm 8

Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Kapsamında Türk Milliyetçiliği: Karabağ Örneği 211

Hüsamettin İnaç

Rashid Sadıgov

Türkiye’de Siyasi İdeolojilerin Değişim Sacayakları

Ercan Oktay¹

Abdullah Turan²

Özet

Türkiye Cumhuriyeti yüz yıllık mazisinde ideolojik anlamda birçok değişim yaşamıştır. Cumhuriyet, kuruluş yıllarında ülkenin içinde bulunduğu tarihi, kültürel ve ekonomik şartlar temelinde inşa edilmiştir. Ülkenin yaşadığı hadiseler ve dışarıdan yansıyan etkiler, kuruluş ideolojisi üzerinde belirleyici olduğu gibi ülkenin devam eden yıllarda karşı karşıya kaldığı yeni meseleler bu ideolojik pozisyonu değiştirmeye ya da değişime zorlamaya devam etmiştir. Bir yandan bürokrasi ehlinin (vesayet unsurlarının) baskıları diğer yandan halkın beklentileri siyasi parti liderlerini varlıklarını korumak ve oylarını artırmak için ideolojik dönüşüme sürüklemiştir. Aynı şekilde partilerin, liderlerinin değişmesi ile de bu tür bir ideolojik dönüşüme uğradığı gözlenmektedir. Ayrıca Cumhuriyetin kurucusu elit kesim, mevcut yapıyı/sistemi/rejimi muhafaza edebilmek için anayasal zeminde kurumsal dönüşümler/devrimler gerçekleştirerek de siyasi partileri/iktidarları bir dönüşüme iteklemektedir. Son olarak Türk siyasi hayatında yaşanmış birçok örnek, siyasi partilerin, politikalarında birbirinden farklı ideolojik pozisyonlar belirleyerek varlıklarını korumaya çalıştıklarını göstermektedir. Dolayısıyla bu çalışma Türkiye’nin “*tarihi, kültürel ve ekonomik dayanaklar*”, “*siyasi partiler*”, “*siyasi aktörler/liderler*”, “*iç ve dış siyasi olaylar*”, “*siyasi kurumlar*” ve “*siyasi politikalar*” şeklinde tespit edilmiş olan altı sacayağı (dayanak) temelinde yaşadığı ideolojik değişimi tartışmakta ve böylece Türkiye’de yaşanan yüz yıllık dönüşüme ışık tutmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla yapılan literatür taraması ile elde edilen birincil ve ikincil kaynakların içeriklerinden bu sacayaklarına dair veriler seçilerek tasniflenmiş ve Türk siyasi hayatında

1 Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, ercanoktay@kmu.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-2399-9411

2 Dr., Aksaray Üniversitesi, aturan40@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2743-6798

yaşanan örnekler üzerinden mesele incelenmiştir. Dolayısıyla çalışma, siyasal ideolojilerdeki değişimin sacayaklarını örneklendirerek ve somutlaştırarak sonuçlandırılmıştır.

1.Giriş

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunun 100.Yılımı yaşarken bu süreçte ideolojik zeminde birçok değişimin yaşandığı dikkat çekmektedir. Cumhuriyetin kendisinin de bir ideoloji temelinde kurulduğu dikkate alındığında kuruluş yıllarında ülkenin içinde bulunduğu *tarihi, kültürel ve ekonomik şartların* bir yansıması olarak inşa edildiği anlaşılabilmektedir. Özellikle *içeride ve dışarıda yaşanan siyasi hadiselerin* bu ideolojik pozisyonu şekillendirdiği yine bu yüz yıllık mazide izlenebilmektedir. Bu noktada kurucu unsurlar tarafından Tek Parti döneminin resmi ideoloji koşulları korunmak/sürdürülmek istense de- II.Dünya Savaşı’ndan sonra- dış şartların zorlaması nedeniyle Doğu-Batı kutuplarından Batı’nın tercih edilmesi ile yeni bir ideolojik dönüşüm zorunlu olarak ortaya çıkmış olsa da çok partili hayata geçiş süreci hiç de kolay olmamıştır. Cumhuriyetin kurucuları (Kemalistler) inşa ettikleri modern yapıyı korumak isterken toplumun muhafazakâr kesimi bu düzenin değişmesini istemişlerdir. Dolayısıyla ülkenin yönü Batı olsa da içeride elit kesim ve muhafazakâr kesim kutuplaşması sürdüğü gibi toplumun Doğu’nun kültürel değerleriyle yaşamını sürdürmesi ülke içerisinde kurucu unsurların planladığı haliyle tam bir ulus-devlet birliği sağlanabilmesini engellemiştir. Bu süreç çok partili hayatın içerisinde pozisyonunu belirlemeye çalışan siyasileri de etkilemiştir. Bir yandan vesayet unsurlarının beklentileri/baskıları diğer yandan halkın oylarına muhtaç olan ve iktidara gelebilmek için onların rızasına mecbur olan siyasilerin ideolojik pozisyonları gel gitler yaşatmıştır. Bu bağlamda Türk siyasi tarihi *siyasi partilerin mevcut liderinin iktidarını koruyup oyunu artırmak için ideolojik dönüşüm ortaya koymasına* dair örneklere sahne olduğu gibi *aynı partinin liderlerinin değişmesine bağlı olarak ideolojik olarak dönüşmesine* dair örneklere de sahne olmuştur. Ancak siyasi partilerin bu şekilde bir dönüşüm yaşamaları sadece liderlerine bağlı olmamıştır. Aynı zamanda Cumhuriyetin kurucusu olan bürokrasi ehli ve onların izinden gelenler mevcut yapıyı/sistemi/rejimi muhafaza edebilmek için çoğunlukla *anayasal zeminde kurumsal dönüşümler getirerek* siyasi partileri hayatta kalabilmek için bu tür değişimlere zorlamışlardır. Dolayısıyla yaşanan sistem değişiklikleri ve yasal/kurumsal düzenlemeler siyasi iktidarların iktidara gelseler bile muktedir olamamalarının sebebi olmuştur. Ülkenin demokrasi tarihinde yaşanan darbe kesintileri sonrasında özellikle sağ siyasal oluşumların yeni çekincelerle iktidara gelerek politikalarını bu bağlayıcılar zemininde yürütmeye mecbur kaldıkları görülmektedir. Bu çerçevede siyasi

partilerin kendilerini ya muğlak ideolojik isimlendirmelerle tanımladıkları ya da *politikalarında birbirinden farklı ideolojik pozisyonlar belirleyerek* -sürekli bir değişim içerisinde- varlıklarını korudukları görülebilmektedir.

Bahsi geçen değerlendirmelerde de aktarıldığı/anlaşıldığı üzere *Türkiye’de ideolojik değişimin altı sacayağı* bulunmaktadır. Bu sacayaklarına ilişkin Türkiye Cumhuriyeti’nin yüz yıllık mazisinde birçok örnek gösterilebilirse de bu çalışmanın kapsamını aşmamak açısından her bir sacayağı için *bir/ birkaç örnek* incelenmiştir. Bu hususta sağ ve sol görüşlerden örnekler seçildiği gibi Tek Parti döneminden ve günümüzden de örnekler seçilerek incelemeler çeşitlendirilmiştir.

Literatüre bakıldığında ideoloji konusunda çok sayıda çalışma ile karşılaşılmaktadır (Althusser, 2010; Eagleton, 1996; Mardin, 1997; Mardin, 2012; Vincent, 2006; Yayla, 2016). Ancak bu çalışma literatürdeki diğer çalışmalardan farklı olarak *Türkiye’deki siyasi ideolojilerin altı sacayağı olduğu tespiti* üzerine temellendirilmiştir. Çalışma “*tarihi, kültürel ve ekonomik dayanaklar*”, “*siyasi partiler*”, “*siyasi aktörler/liderler*”, “*iç ve dış siyasi olaylar*”, “*siyasi kurumlar*” ve “*siyasi politikalar*” şeklindeki altı değişim sacayağı üzerinde verilen örnekler ile Türkiye’deki ideolojik değişim ve dönüşümü açıklamayı amaçlamaktadır. Bu amaçla öncelikle ideolojinin anlamsal dönüşümü ve fonksiyonlarına dair bir kavramsal çerçeve oluşturulacak ve sonrasında ideolojik dönüşümün altı sacayağı ayağı açıklanacaktır.

2.Kavramsal Çerçeve

İdeolojilerin değişimi konusunda tespit edilen sacayakları incelenmeden evvel kavramsal alt yapının oluşturulması gerekmektedir. Bu anlamda “ideoloji” kavramı ile birlikte tarihsel süreçteki anlamsal dönüşümü değerlendirilecektir. Bunun yanında günümüzde anlaşılan hali ile ideolojinin anlamları ortaya konularak fonksiyonlarına yer verilecektir.

2.1.İdeoloji Kavramı ve Tarihsel Mazideki Anlam Dönüşümü

İdeoloji kavramının incelenmesine dair literatüre bakıldığında Vincent (2006: 1-2) bu kavramın Grekçe “eidos ve logos” terimlerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş olduğunu ve “düşünceler bilimi” anlamına gelecek şekilde kullanıldığını ifade etmektedir. Bu konuda Atılğan (2014:285) “ideoloji”nin “idea” ve “-loji”nin kaynaşması ile oluşmuş ve “fikir bilimi” anlamında kullanılmış olduğunu ifade ederken Yayla (2016:75), fikir demek olan “ide” ile bilimsel incelemeye işaret etmekte olan “-ology” son ekinin birleşmesi ile “ideology”in “sistemik fikir bilimi” “fikirlerin bilimsel biçimde incelenmesi” anlamına geldiğini bildirmektedir.

Sistematize edilmemiş hali ile ideolojinin çeşitli tezlerinin kökünün binlerce yıl öncesine gittiğini belirten Yayla (2016:77), “yaygın görüşün” ideolojilerin modern zamanlara dayandığı, aydınlanma ve Endüstri Devrimi sürecinde doğmuş olduğu ve kendisinin de bunu kabul ettiği şeklindedir (Yayla, 2016:77). Genel kabullere göre ise bu kavram ilk olarak 1796-1798 yılları arasında Fransız bir filozof olan Antonie Destutt de Tracy tarafından Paris’te gerçekleştirilmiş olan Ulusal Enstitü’de sunumu yapılan bildirimlerde kullanılmıştır. Sonrasında ise Tracy’nin, “İdeolojinin Temel Esasları” isimli kitabını yayınlaması mümkün olmuştur (Vincent, 2006:1-2).

Kendisi de bir Aydınlanmacı olan Tracy, fikirlerin de bir bilimi olacağına inanmıştır. Ona göre “fikirlerin kökenleri, gerçekliği bilimsel olarak, akla uygun yöntemlerle bulabilir, böylece fikirler bilimi diğer fen bilimleri gibi bir doğruluk kazanabilir, üstelik bu bilim, bütün araştırmalar fikirlere dayandığı için diğer fikirlere de öncülük edebilirdi”. Tracy bu iddiaları öne sürerek bulduğu bilime “fikir bilimi” anlamına gelen idea-loji, yani ideoloji adını vermiştir. Esasında Tracy’nin yaklaşımından ziyade koyduğu ismin yeni olduğu söylenebilir. Çünkü Francis Bacon 1620 yılında yayımladığı kitapta “Dünya’da bilimsel bakışın gelişmesini, ‘idoller ve hayaletler doktrinine’ dayandırarak açıklamıştır. Dolayısı ile bu doktrin “ideoloji teorisinin ilk biçimi” olarak ifade edilmektedir. Yani seküler düşünce geliştğinde batıl düşünceler ortadan kaldırılarak insan aklı özgür kılınyordu, böylece toplumdaki hâkimiyet ilişkisi de değişmiş oluyordu. Bu doktrin insan aklının önüne engeller konduğunu, bu engellerin insanın gerçeğe ulaşmasını engellediğini belirterek, bu engellere “idoller” demeyi uygun görmüştür (Türküne, 2014:100).

Tracy “toplumsal ve siyasal koşulları geliştirmek üzere (Baradat, 2012:13) insanların bu bilimi kullanabileceklerine inanmıştır. Ona göre ideoloji, ideaların biçimlendirilişi süreci üzerine inceleme yapmak/çalışmaktı, yani bir “ideal bilimi” idi. İdeaların fiziksel çevre tarafından canlandırıldığına inanan Tracy’e göre bilginin tek kaynağı ampirik öğrenme idi (deney aracılığı ile elde edilebilirdi). Dolayısı ile ideaların biçimlenmesinde doğüstü ya da tinsel fenomenlerin hiçbir etkisi yoktu”. Baradat (2012:14)’ın belirttiğine göre “De Tracy, kendisine ait “ideal bilimi”nden türettiği bilgiyi bütün topluma uygulamak ve bu yolla da insan yaşamını geliştirmek yönünde bir girişimde bulunmak istiyordu”. Dolayısıyla “fikirlerin kökenlerinin, oluşum süreçlerinin, değişim ve direnç nedenlerinin bilinebileceğini, böylelikle Aydınlanma felsefesine uygun olarak toplumun yeniden biçimlenebileceğini” ima etmekteydi (Atılğan, 2014:285-286). O dönemlerde bu terimin “herkese doğru düşünme imkânları sağlamak için kullanılacak fikir bilimi” manasında kullanıldığı görülmektedir. Fransız Devrimi insanların yanlış düşüncelerini

düzeltilmelerini sağlayacak olan fikir biliminin yayılması için uygun zaman olmuştur. İdeologlarla³ bağı kuvvetli olan Napolyon iktidara ulaştığında ideologlara böyle bir imkân tanımıştır. İdeologların yer almış olduğu “Institut de France” adında bir kuruluşa aydınlanma felsefesinin ilkelerine dayanan bir eğitim sistemi geliştirme görevini verilmiştir. Ancak bir vakit sonra Napolyon, ideologları karşısında bulunca anlaşma yerini çatışmaya bırakmıştır. Çünkü “ideologlar (Aydınlanma düşünürleri)” aklın hâkimiyetini sağlamanın yolu olarak gördükleri eğitim fırsatının kiliseye de tanınmasından rahatsız olmuşlardır. Napolyon kiliseye bu tavizi “kendi rejimini yerleştirmek ve sosyal ve siyasal sistemi pekiştirmek” için vermiştir. Bu yaşananlardan sonra ideologların övücü bir anlamda kullandıkları “ideoloji” kelimesinin Napolyon’un dilinde alay ve kınama konusu olduğu görülmektedir. Bu aşamada “ideoloji” kelimesi, “birtakım eksantrik insanların acayip fikirleri” anlamını kazanmıştır (Mardin, 1997:20-21; Türköne, 2014:102). Napolyon “Güzel Fransa’mızın başına gelen her türlü musibeti ideologların öğretisine ...yormak gerekir” diyerek bu terimi kötü anlamda kullanmıştır. Dolayısıyla Napolyon iktidarını imparatorluğa çevirmek için yüzünü “Cumhuriyetçi ve liberal aydınlardan” “yerleşik dinsel kurumlara” çevirmiştir. Böylece “her şeyin kurtarıcısı ve bilimlerin kraliçesi” olarak anlam bulan ideoloji “tüm kötülüklerin kaynağı” olarak görülmeye başlanmıştır (Atılğan, 2014:286-287).

Napolyon’dan sonraki süreçte dikkat çeken bir diğer anlamsal değişim de Marx’ın fikirlerinin ön plana çıkması ve de değer kazanması neticesinde olmuştur (Mardin, 1997:20-22). Vincent (2006:1), 1840’larda Marx’ın bu kavramı “başlangıçtaki anlamından çok daha farklı anlama gelecek bir şekilde” kullanmış olduğunu belirtmektedir. Marx’ın bu kavramı “bir insanın ya da bir toplumsal grubun zihninde egemen olan fikirler, tasarımlar sistemi” manasına gelecek şekilde kullandığı ifade edilmektedir (Althusser, 2000:66). Althusser (2010:76) Marx’ın “önceleri ideolojik ve daha sonra siyasal mücadele uygulamaları nedeniyle, ideolojinin sınıf mücadelesinde rol alması gereğini kabul etmek zorunda kaldığını” bildirmiştir.

Heywood (2013:24) bu hususta “ideoloji” teriminin Karl Marx ile birlikte “siyasette” anahtar bir kavram halini almış olduğunu bildirmektedir. Marx ile Engels, birlikte yazdıkları “Alman İdeolojisi” adlı kitapta (1846) bu terimi kullanmışlardır. Marx, her dönemde yönetici sınıfının sahip olduğu fikrin “hakim fikir” olduğunu, dolayısıyla “maddi gücü elinde bulunduran” grubun hakim olan güç olduğunu ve bu insanların aynı zamanda zihinsel

3 “İdeolog”, ideolojiye katı şekilde bağlı ve her şeyi ideoloji bakış açısından görerek izah etmeye meraklı olan kimselerdir (Heywood, 2013:29).

üretim araçlarına da hakim olarak zihinsel üretim gücü olmayanların ise bunlara tabi olduğunu belirtmektedir. Heywood (2013:24) ayrıca Marx’dan sonra gelen birçok Maksistin de bu kavrama hak ettiği alakayı göstermek suretiyle bu kavramın siyasi ve sosyal düşüncede mevcut bulunan şöhretini artırdıklarını ifade etmektedir.

İdeolojinin günümüzde bu denli yaygın olmasının sebebi Karl Marx’dır. Marx ideolojinin net bir tanımını yapmasa da bu terimi değişik soyutlamalarla mercek altına alarak incelemiş ve üzerinde çokça durmuştur. Marx ideolojiyi kapitalist üretim tarzına sahip toplum ilişkileri ve çelişkilerinde aramıştır⁴. Öyle ki bu ilişki ve çelişkilerin “devlette, hukukta, dinde, felsefede” gizlenip çarpıtıldığını ve maskelendiğini öne sürmektedir. Bütün bu gizleme çarpıtma işlemleri “hakim sınıf”ın faydasına icra edilmektedir. Bu nedenle ideolojiye karşı sadece fikirler aracılığı ile mücadele yapılamayacağını ve onu yaratan koşulların ortadan kaldırılması gerektiğini ifade etmektedir (Atılğan, 2014:288,291). Karl Marx (1818-1883) ve Friedrich Engels (1820-1895) “ideolojinin bir ‘idealar bilimi’ olmaktan ziyade *“belirli bir insan grubunun, kendi kendilerini meşrulaştırmak için kullanıldığı bir uydurmaca/imal”* olduğunu ileri sürmüşlerdir”. Yani ideolojinin toplumdaki yönetici sınıfı meşru hale getiren bir araç olduğunu, ayrıca toplumdaki egemen siyasi fikirler ya da toplumun sahip olduğu ideolojinin her daim yönetici sınıfın çıkarımı yansıttığını belirtmişlerdir (Baradat, 2012:14). Böylece Marx’ın 19. yüzyılda ideolojiye günümüzdeki anlamını verdiği anlaşılabilir (Turan, 2011:125).

Marx’dan sonraki süreçte de ideoloji kavramının gelişmesi yönünde birçok mühim adım atılmıştır (Atılğan, 2014:293). Heywood (2013:24-28), bu hususta çalışmalar yapıp katkı sağlayanlar içerisinde “Lenin, Antonio Gramsci, Herbert Marcuse” gibi isimlerin ön plana çıktığını belirterek Marksist düşünceye sahip olanların dışında ciddi çalışmalarıyla katkı sağlayan ilklere birinin Karl Mannheim olduğunu bildirmektedir. Ancak Marx’ın ölümü sonrasında (1883) onu takip edenlerin ideolojiyi üç anlamda kullandıkları bilinmektedir: “1) “üst yapı”; 2) “toplumsal sınıfların dünya görüşü”; 3) “insanların günlük tavırlarına, eylemlerine esin kaynağı olan, bu açıdan toplumun en geniş kesimlerine nüfuz etmiş bulunan hakim fikirler” (Atılğan, 2014:291-292).

4 İdeolojiler Aydınlanma Çağı inancına dayalı olarak gelişen, hayatı olduğu gibi kabul etmek yerine kendi koşullarını “eyleme dönük olarak” gerçekleştirebileceğine dair inanç olarak okunmaktadır (Baradat, 2012:7). Baradat (2012:7) ideolojileri, Sanayi Devrimi’nin ilk zamanlarındaki üretim ve makineleşmenin sonucu olarak ekonomik ve toplumsal harap oluşa uygun siyasi düzlemler geliştirmek adına yapılan girişimlerin bir sonucu olarak görmektedir (Baradat, 2012:7). Dolayısıyla Marx’ın inşa ettiği düşünce sanayi sonrasında şekillendiği ortamda ortaya çıkmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrası kapsayan 1950-1960 arası zaman dilimine gelindiğinde bu kavramın Soğuk Savaş'ın etkisi ile şekillenmiş olduğu görülmektedir⁵ (Heywood, 2013:24-28). 16 ve 19. yüzyıllar arasında gerçekleşen felsefi tartışmalar 20. yüzyılda sistemli siyasi ideolojilere dönüşmüştür (Turan, 2011:126). Ancak Eagleton (1996:17) şimdiye kadar hiç kimsenin ideolojinin “tek ve yeterli bir tanımını” yapmadığını belirtmektedir. Bu durum, ideoloji teriminin kullanışlı bir terim olması ve birbiri ile bağdaşmayan birçok anlamı bünyesinde barındırıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısı ile böyle bir zenginliğin tek ve kapsamlı bir tanıma sıkıştırılması mümkün olsa dahi faydalı olmayacağını bildiren yazar ideolojinin “farklı kavramsal liflerle bütün bir doku halinde örülmüş bir metin” olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla “ideoloji” terimi çok kullanışlı bir kelime olmasının yanı sıra kişiden kişiye değişen ve birbiri ile uyuşmayan birçok anlamda kullanılmasından dolayı, birçok tanımla yapılan, ancak herkesçe kabul gören bir tanımla yapılamamış bir terim olarak karşımızda durmaktadır. Bu anlamda ideoloji teriminin bir takım pozitif veya nötr anlamları olduğu gibi olumsuz anlamları da bulunmaktadır (Eagleton, 1996:17, 19).

2.2.İdeolojinin Günümüzdeki Anlamı ve Fonksiyonları

İdeolojinin sosyal bilimlerde tanımı zor bir kavram olmasının sebebi “ideolojinin anlam ve işlevlerinin farklı kurumsal yaklaşımlara göre değişmesi, siyasi anlam ve gündelik kullanımlarının çeşitli olması”dır. Bu tanımlar bazen olumlu bazen de olumsuz özellikleri ile dışarı vurulabilmektedirler. İdeolojinin her şeyden önce “toplumsal yaşamda anlam, gösterge ve değerlerin üretim süreci” olarak ifade edildiği, “siyasi bir inanç sistemi” olarak değerlendirildiği, “belirli bir sosyal sınıf veya sosyal grubun dünya görüşü” olarak okunduğu ve “eylem yönelimli siyasi fikirler kümesi” olarak değerlendirildiği görülmektedir. İdeolojiler, “müşterek aidiyet hissi yaratan fikirler” olmakla birlikte (Atılğan, 2014:287) “insanoğlunun başarı ve mutluluğu elde edeceğine dair inancı ortaya koymaktadır. Ayrıca “daha iyi bir geleceği elde etmek için oluşturulmuş bir eylem planı” olarak da ifade edilmektedir (Baradat, 2012:15). Eagleton (1996:18) “toplum yaşamındaki anlam, gösterge ve değerlerin üretim süreci” olarak gördüğü ideolojiyi en kısa haliyle: “toplumsal çevreyi yeniden düzenleyerek insanoğlunun duygularını dönüştürecek ve fikirlerini değiştirecek bir safkan toplumsal mühendislik programı” şeklinde tanımlamaktadır (Eagleton,1996:103).

5 Detaylı bilgi için bakınız (Heywood, 2013:24-28).

Heywood (2013:28) ideolojiyi, “mevcut iktidar sistemini muhafaza etmeye, değiştirmeye yahut ortadan kaldırmaya yönelmiş olan örgütlü siyasi eylem için zemin hazırlayan, az çok tutarlı durumda olan fikir kümesi” olarak özetlemektedir. Atılğan (2014:287) ideolojiyi tanımlarken: “sömürgeler ya da baskı altındakiler arasında yanlış bilinci yayan fikirler” ve “bir siyasi sistem ya da rejimi meşrulaştırmak üzere resmi olarak ayrıcalık verilmiş fikirler kümesi” ifadelerini ortaya atmaktadır. Eagleton (1996: 18, 55-57), ideolojilerin “toplumun belli bir grubuna veya sınıfına ait olan fikirler” ve “sistemli bir şekilde çarpıtılan iletişim” olarak değerlendirilebileceğini ifade etmektedir. Baradat (2012:15) ideolojilerin her daim mevcut duruma karşı olan, saldırgan ve devrimci özellikleri barındırdığını dile getirmektedir. Eagleton (1996:22) “ideolojilerin, birtakım karanlık, yarı dinsel inançlardan beslendiğini, aşırı tutku ve belagat yüklü olduğunu, toplumu birtakım ruhsuz projelerle temelden yeniden-inşa etmek isteyen cansız kavramsal sistemler olduğunu bildirmektedir. Dolayısıyla ideolojiler insan zihnine fitil sokan, insanı insanlıktan çıkararak, yanlış, irrasyonel ve aşırı bilincin hükümranlığı olarak değerlendirilmektedir (Eagleton, 1996:22).

Birçok tanım içerisinde ideolojilerin *fonksiyonlarını* barındırmaktadır. Bu fonksiyonlar ideolojileri insan için ve devletler için önemli hale getirmektedir. Çünkü ideoloji içerisinde bahsedilen “fikirler” toplum ile ilgili olan fikirlerdir ki bunlar daha iyi bir toplum ve daha iyi bir hayat vaat etmektedirler. Bu fonksiyonları insanlar için ideolojiyi önemli hale getirmektedir. Geçmişten daha çok gelecek ile ilgili olan bir özellik göstermektedirler. Bu bağlamda kimi ideolojiler özgürlüğün arttığı toplumu bazıları ise eşitliğin, politik sistemin ve adaletin daha iyi olduğu toplumu savunmaktadır. Birbirleriyle az-çok tutarlı olan sistematik fikirler içermesi güvenilirliğini artırmaktadır. Bu çerçevede var olan bir durumu daha iyisi ile değiştirmeyi hayal ettirmektedirler. Bazıları ütopyalar peşinde koşarken bazıları kapsamlı reformları gerçekleştirmeyi yeterli görmektedir (Yayla, 2016:75-76). Bu süreçte ideolojilerin aciliyet yaratan bir yönleri olması insanları harekete geçirmektedir (Baradat, 2012:16).

İdeoloji bir dünya görüşü olması hasebiyle içinde yaşadığımız Dünya’nın nasıl bir dünya olduğunu açıklama gayretindedir. İdeolojiler insanlar için anlaması son derece zor olan toplumsal gerçekliği ve karmaşıklığı açıklayabilir ve sebep-sonuç ilişkisi kurarak var olan seçenekler arası nasıl bir seçim yapılması gerektiği hususunda onların yolunu aydınlatır. İdeolojiler insanlığın ellerine tutuşturulan yol haritaları olmaları sebebiyle “inançlar, kurallar ve değerler bütünü olarak” ideal sosyo-politik düzen modeli içermektedir (Kerestecioğlu, 2010:10).

İdeolojiler siyasal iktidarın gerektiğinde toplumu manipüle etmek için kullandığı bir araçtır. Her ideolojinin “insan doğası, tarihi süreç ve sosyo-politik yapı” üzerine söyleyeceği sözler vardır. İdeolojii meydana getiren düşünce ve inanç öbekleri arasında çoğunlukla mantıklı bir bağ mevcuttur. Bu yönü ile ideoloji insanlar için çekici hale gelmektedir. Çünkü insan, tarih, toplum ve siyaset gibi konular üzerinde tutarlı bağların mevcut olması ile birlikte insanın yaşadığı sosyo-politik gerçekler kendi içinde mantığa kavuşmuş olmaktadır. İdeoloji destekçileri kendi ideolojileri bu süreci açıklayabildiği oranda taraftarını psikolojik rahatlığa kavuşturur. Bünyesinde katı ve dogmatik özellikler barındıran ideoloji öte yandan tutarlılık⁶ ve yanlışlanamazlık da taşıdığı için diğer düşünce biçimlerine tamamıyla kapalı bir yapı göstermektedir (Kerestecioğlu, 2010:10-11).

Macit (2016:30) ideolojilerin belirsizliğe ilişkin korkuyu “katlanılabilir bir kaygıya” dönüştürdüğünü, toplumsal yaşamda bir “anlam” alanı sağladığını ve seküler dünyanın “değer” taşıyıcısı olduğunu ifade etmektedir. Yazar ayrıca ideolojilerin “toplum sorunlarına duyarlı olmak, kişilerin adil olmayan kazanımlarını, çıkara dönük ilişkilerini ve maske ardına gizledikleri gerçekliklerini fark etmek şeklinde fonksiyonları olduğunu ve bunun yanında ideolojilerin insanlara belirli referanslar ışığında düşünme anlamında yol gösterici olabildiklerini, onları önyargıların esiri de yapabildiklerini, bu esaretin farkındalığını da yönlendirebildiklerini bildirmektedir (Macit, 2016:30-34)”.

Geertz (2010:233) ideolojinin, toplumun eşitsizlik tarafından yaratılan duygusal huzursuzluklar için bir “simgesel çıkış noktası” sağladığını ifade etmektedir. Dolayısıyla ideolojiler, hayatı olduğu gibi kabul etmek yerine kendi koşullarını “eyleme dönük olarak” gerçekleştirebileceklerine dair inanç beslemektedirler (Baradat, 2012:7). Heywood (2013:28) tüm ideolojilerin, genel olarak “dünya görüşü” biçiminde mevcut düzene ait bir açıklama sunduklarını, arzu edilen geleceğe ilişkin bir model (iyi toplum) görüşü geliştirdiklerini ve siyasi gelişmenin nasıl yapılması gerektiği konusunda açıklamalar sunduklarını bildirmektedir.

Atılğan (2014:294) siyasi ideolojilerin insanları örgütleyerek siyasi eyleme sevk ettiğini; genel düzlemde soyut fikirler ve kuramdan oluştuğunu; insanları belirli sosyal kümelerde konumlandığını; toplumda ve Dünya’da yaşanan değişimlere adapte olmak için kendilerini yeniden ürettiklerini ve bunu yaparken tarihe ve bugüne baktıklarını; güncel gelişme ve gündelik siyasetle yakından ilişkili olduklarını; kendilerini topluma açıklamada

6 Ancak faşizm gibi bazı ideolojilerde tutarlılığın pek önemi olmayabilir. Tutarlılık yerine eylem yönü ağır basmakta ve gücünü buradan almaktadır (Kerestecioğlu, 2010:11-12).

kullandıkları ana temaları olduğunu; farklı toplumlara uyarlanabilecek şekilde yerleştirme özelliği taşıdıklarını; köklerini tarihin derinliklerinde aramaları nedeniyle kendilerine uygun efsaneler, mitler, semboller, kahramanlık öyküleri, vicdanlı tavırlar, ahlaklı tavırlar örnekleri bulduklarını; haklılıklarının ve üstünlüklerinin ezeli olduğunu göstermeye çalıştıklarını; iyi, doğru ve güzeli tarif ederken tüm ideolojilerin aynı kavramları (mesela özgürlüğü hepsi kullanır) kullandıklarını ancak bunu farklı yorumladıklarını; birbirleri ile tükenmez bir mücadele içerisinde bulduklarını; kendi doğrularını anlatırlarken rakiplerinin yanlışlarını ortaya çıkarmaya dönük bir yol izlediklerini; topluma ilişkin açıklamalarının ve gelecek tahayyüllerinin kitlelerin ortak duygusu olmasını arzuladıklarını ve bu hegemonya mücadelesini kazanıp sürdürmek istediklerini (Atılğan, 2014:295-296) ifade etmektedir.

Baradat (2012:7) ideolojilerin insan kitlelerine yönlendirilen, maddi nitelik taşıyan ve eylemci olan sabırsız inançlar olduğunu ifade etmektedir. Yazara göre insanlar modern çağa gelene kadar güçten korkmaları sebebi ile ruhsal ve dünyevi olarak kendilerinden üstün olanların söylediklerini yapmayı kabullenmişlerdir. Bu tür zayıf insanların siyasete dahil olmalarına müsaade edilmemiştir. O dönem insan devleti ayakta tutmak adına maddi üretimde bulunmak üzere kullanılmıştır, yani siyasi etkinlik için seferber edilmekten uzak olmuşlardır. Yazar bugün demokratikliğin ön plana çıkarıldığını ancak siyasi liderlerin toplumu siyasi, sosyal ve ekonomik amaçları gerçekleştirmek için kullanmaya devam ettiklerini ve bu konuda ideolojileri önemli bir aygıt olarak kullandıklarını ifade etmektedir (Baradat, 2012:8). Böylece Baradat (2012:15) ideolojilerin çoğunlukla insanları devletin amaçlarını gerçekleştirmeye razı etmek için kullanıldıklarına dikkat çekmektedir. Yazar siyaset bilimcilerin çoğunluğunun ideolojilerin insan yaşamını ciddi anlamda etkilediği hususunda hem fikir olduklarını bildirmektedir (Baradat, 2012:15). Çünkü ideolojiler, “mevcut sosyal tertibi doğal ve kaçınılmaz gösteren inanış ve amel şablonları” olarak ifade edilmektedir (Billig, 2002:25).

Şerif Mardin (1997:12) “ideoloji” adlı eserinde ideoloji kelimesinin devrin olaylarını ve düşünce akımlarını açıklarken, toplum meselelerinden bahsederken çokça kullanılan bir kelime olduğunu belirtmektedir. Çünkü ideoloji, insan doğası ve tarihsel gelişimi meselelerinde bir bakış açısı sunan, içeriğinde siyasi eylem programları mevcut bulunan siyasi inançlar bütünüdür (Çağla, 2015:217).

Eagleton (1996:14) ideolojinin “insanların, birbirlerini, zaman zaman, tanrı ya da böcek katına koymalarına yol açan şey” olduğunu ifade etmektedir. Yazar insanların maddi gerekçeler için kıyasıya mücadele edip

birbirlerini öldürmelerinin anlaşılabilir olduğunu ancak “fikir gibi soyut bir kavram için” insanların birbirine zarar vermelerininse anlaşılır olmadığını belirterek fikrin insan üzerindeki etki gücünü belirtmiş olmaktadır. Dolayısı ile fikrin insanların uğruna yaşadığı ya da öldüğü şey olduğunu belirten yazar “tamamen ideolojik yanılmanın kurbanı olmuş olan bir kimsenin kendisine yöneltilen özgürleştirici talebi bile kavramaktan aciz olduğunu” belirtmektedir (Eagleton, 1996:15). Dolayısıyla ideolojilerin insanları büyüsü altına alma gibi önemli bir fonksiyonu olduğu anlaşılmaktadır.

Heywood (2013:27) ideolojilerin, seküler dinler olduğunu, bütüncülleştirilen bir nitelik taşıdıklarını, itaat ile boyun eğdirmeyi teminat altına alan sosyal denetim araçları olarak hizmet gördüklerini, sosyal gerçekliği çarpıtan yahut basitleştiren düşünce sistemleri olduğunu ifade etmektedir.

Cemil Meriç (2005)’in ideolojiler üzerine çok bilindik bir sözü: “ideolojiler insan idrakine giydirilmiş deli gömleklidir” şeklindedir. Bu anlamda günümüzde ideolojilerin insan hayatına büyük tesirleri olagelmektedir (Yayla, 2016:75). İdeolojiler insanları “birçok gözle görülür farklarına rağmen”, bir amaç etrafında toparlayarak bedeli ne olursa olsun harekete geçirebilen güdüleyicilerdir. Bu anlamda devlet ve siyasi iktidar için büyük önem arz etmektedirler. İdeolojiler insanın hayatına yön verebilen, bu konudaki kabullenişlerinin sertliği oranında gerçekleştirilmeye yönelinen, tarihte birçok değişime yön verici olmuş, üzerinde sürekli tartışmalar cereyan eden, Dünya’ya ve ülkelere yön veren büyük inanç sistemleridir. Kimi zaman bir din gibi zorunluluk yaratarak belirtilen hedefe erişildiğinde insanların mutluluğa ereceğini kabullenmesini sağlayan düşünceler ve bu konuda her mesele üzerinde geliştirilen fikirler bütünüdür. İdeolojiler insanları birçok gözle görülür farklarına rağmen, bir amaç etrafında toparlayarak bedeli ne olursa olsun harekete geçirebilen güdüleyicilerdir.

3. Türkiye’de Siyasi İdeolojilerin Değişim Sacayakları

Türkiye’de siyasi ideolojilerle ilgili değişime neden olan bazı temel dayanaklar mevcut bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi içinde bulunulan *tarihi, kültürel ve ekonomik koşullardır*. İkincisi *siyasi partilerin kendi içerisinde bir değişime gitmesidir* ki bunda oy kaygısının büyük etkisi bulunmaktadır. Üçüncü sacayağı *siyasi aktörlerin/liderlerin kendi yaklaşımlarıdır*. Siyasi liderler görüşleriyle partinin ideolojisini dönüştürmektedirler. *Ülke içi ve dışında yaşanan siyasi hadiseler* ise ideoloji dönüşümüne neden olan dördüncü sebeptir. Özellikle resmi ideolojinin de etkisi ile getirilen *anayasal kurumlar* ideolojik değişim yaratmaktadır ki bu beşinci sacayağını oluşturmaktadır. Son olarak

ideolojiler politikaları belirlediği gibi politikalar da ideolojileri değiştirmektedir. Çalışmanın bu kısmında bu altı sacayağı Cumhuriyet tarihindeki bazı örnek siyasi meseleler dikkate alınarak örneklendirilecek ve izah edilecektir.

3.1.Tarihi, Kültürel ve Ekonomik Dayanakların Ortaya Çıkardığı İdeolojik Değişim

Türkiye’de ideolojiler tarihi, kültürel ve ekonomik dayanakla değişime uğrayabilmektedir. Bunun en güzel örnekleri I.Dünya Savaşı’nın öncesinde Dünya’da yaşanan milliyetçilik yayılımı sebebiyle Osmanlı’dan birçok ulusun kopması ve Osmanlı’nın Osmanlıcılık ve İslamcılık gibi akımları kullanmayı denese (Atasoy, 2019; Türkmenoğlu, 2019) de başarılı olamaması nedeniyle Türkçülük akımına dört elle sarılmasıdır. I.Dünya Savaşı ertesinde yaşanan savaşlar ve Kurtuluş Savaşı’nın ardından yeni inşa edilen Cumhuriyetin kurucuları Türkçülük ideolojisi zemininde ulus-devleti inşa etmiştir. Bu süreçte Anadolu insanına Osmanlı evresinde unutulmuş olan tarihi ve kültürel hayatı ve mazisi anlatılmıştır. Osmanlı öncesi Türklerin soyunu araştırmak için birçok çalışma ve araştırma yapılarak tez ortaya atılmıştır (Baytal, 2022; Taş ve Göksuçukur, 2019). Bu dönemde milli kalkınma önemsendiği gibi (şirketlerin millileştirilmesi, devletçiliğin uygulanması vs.) (Şeker, 2023) halkın modernleşmesi ve eğitilmesi için mektepler açılmış ve inkılaplar yaygınlaştırılmıştır (Hesapçıoğlu, 2009). Bu süreçte çok partili hayat denemeleri olsa da “muhafazakâr beklentilerin/amaçların olduğu” partilerin kurulması resmi ideolojinin kaidelerine aykırı olduğundan partilerin feshi sağlanmıştır (Güray, 2020: 405). Atatürk’ün ölümü sonrasında dini yaklaşımların engellenme güdüsü daha güçlü işlemiştir (Dikici, 2008:161; Özcan, 2015).

II.Dünya Savaşı dönemi ise etnik milliyetçiliğin yine had safhaya çıktığı bir evre olmuştur ve Almanya ile İtalya bu süreçte Dünya için büyük tehdit oluşturmuştur (Çelikçi ve Kakışım, 2013:83). Ancak II.Dünya Savaşı sonrasında iki kutuplu dünyanın ortaya çıkması Türkiye için yeni bir tercihi daha doğurmuştur (Dokuyan, 2013). Türkiye’nin Batı Bloku’nu seçmesi paralelinde demokrasinin işlemesi ve kapitalizme kapı aralanması (Tamtürk, 2019) mecburiyetine bağlı olarak Türkiye’de muhafazakârlığın öne çıktığı bazı uygulamaların resmi ideolojinin inşa edicisi unsurları tarafından hayata geçirilmeye başlandığı (Duman, 2015:1343) ve muhafazakâr özellikleri öne çıkan Demokrat Parti (DP)’nin bu süreçte dini ve demokratik adımları ile resmi ideolojiyi rahatsız ettiği dikkat çekmektedir (Keskin, 2012:110,115). Bu evre Amerika Birleşik Devletleri (ABD) yardımları ile ABD bağlılığının ekonomik anlamda arttığı bir evre olduğu gibi milli kalkınmanın da sekteye uğradığı bir evre olmuştur (Kıralp, 2023:786-787). Bu dönemde resmi

ideolojinin direnişlerine karşı muhafazakâr düşünürlerin komünizme atıfla muhafazakârlığı ön plana çıkarmaya çalıştığı ve (Elmacı ve Sarı, 2019; İnan, 2014:254; Selçuk ve Köse, 2021) darbelerin yaşandığı 1960 ve 1980 evrelerinde ise muhafazakârların milliyetçilerin kıyasına sığındığı görülmektedir (Başak, 2016). 1980 Darbesi sonrası dönemde Türk-İslam Sentezi ve Türk-İslam Ülkücüsü terimleri daha çok ön plana çıksa da ekonomik sistem tamamıyla kapitalizme entegre edilirken muhafazakâr değerlerin halkın yeni sisteme entegresinde bir yumuşatıcı olarak kullanıldığı söylenebilir. Yeni Sağ'ın şekillendirdiği ekonomi sistemi milli olmaktan uzaklaştığı gibi neoliberal ekonomi düzeni insanların kültürel yaşantısına da yavaş yavaş oturmaya başlamıştır (Küçük, 2019:25). Bu dönem aynı zamanda dış politikada Yeni Osmanlıcılığın dillendirildiği bir evre olmuştur. Yeni Osmanlılık çeşitli ağırlık unsurları ile Özal ve Erbakan tarafından dillendirilse de 2000'lerin başında yaşanan ekonomik kriz sonrasında yaratılan fırsatla iktidara gelen AK Parti'ye kadar çok ileri düzeyde bir uygulama alanı bulamamıştır (Durgun, 2020:305-308).

Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) kendisini “muhafazakâr demokrat” bir parti olarak tanıtarak iktidara gelmiştir. Parti yönünü Avrupa Birliği (AB)'ne dönerek getirdiği hukuksal düzenlemelerle resmi ideolojinin yarattığı ve vesayet unsurlarının inşa ettiği kurumsal yapıyı öteleyerek muhafazakârlığı ve Yeni Osmanlıcılığı politikalarda aktif hale getirecek bir ideolojiyi uygulamaya yönelerek ideolojik dönüşümü sağlamıştır (Durgun, 2020:309). 2016 sonrası evrede ise ekonomide neoliberal politikalar sürdürülse de milli ekonomik gelişmelerin desteklendiği ve milli üretimin desteklendiği (AK Parti Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Genel Seçimler Seçim Beyannamesi, 2018) liberal milliyetçi değerlerin ekonomide daha ön plana çıkarıldığı ve tarihi-kültürel bağımız olan topraklarda hem “Yeni Osmanlıcılığı” hem de “Türk Devletler Teşkilatı aracılığı ile bir nevi Turan'ı” işletmeye yönelen bir ideolojik değişimi işletmektedir (Tüysüzöğlü, 2013; İbrahimov, 2022). Osmanlı'nın bu süreçte tarihi-kültürel ilişkilerde yarattığı “geçmiş (tarihi) bağları” bu ideolojinin işlemlerini kolaylaştırdığı gibi (Durgun, 2020) Türk devletleri ile olan dil ve kültür bağı ile birlikte bölgenin yarattığı ekonomik fırsatlar bu ideolojik süreci desteklemektedir (Sevinç, vd., 2021).

Bu temel duruşun yanında resmi ideolojinin katı kurallarından ayrı bir politik yaklaşım belirlenmesine bağlı olarak “muhafazakâr demokratiğin yeni muhafazakârlığa yaklaşan/benzer yönü kullanılarak” ve böylece “neoliberalizmin yarattığı fırsatlardan yararlanılarak” AB, ABD, Çin, Rusya, Türk Devletleri ve Arap devletleri ile esnek ve çok yönlü ritmik diplomasi yürütülmesiyle dış politika anlamında yumuşak güç işlevsel hale getirilmektedir. Böylece Doğu Türkistan'ın sahiplenilmesinde Çin'e

yönelik bazen sert bazense yumuşak söylemler ortaya konulabilmektedir. Böylece bazen Doğu Türkistan için Çin’e “soykırımcı olduğunu haykıran” ağır söylemler itham ederken bazen de Çin ile işbirliği yapmak daha milli bir durum/karar olabilmektedir. Resmi ideolojinin sınırın dışına müdahale etmeyen (karışmayan) anlayışından uzaklaşarak çevrede (sınır dışında) olan bitene müdahale eden, gerektiğinde arabuluculuk yapan ve çevresel olayları kontrol etmek isteyen bir dış politika dönüşümü yaşanmıştır. Bu bağlamda kimi zaman ABD ve AB’nin Rusya’ya yönelik yaptırımları delinirken kimi zaman AB’ye üye olma gayreti ortaya konulmaktadır (Turan, 2022). Dolayısıyla ideoloji anlam ya da yaklaşım dönüşümüne uğrayabilmektedir.

Dolayısıyla “savaşlar, Batı’nın beklediği ekonomik ve demokratik sistem dönüşümü, Doğu ile olan kültürel, dinsel ve dilsel bağlar” Türkiye’de ideolojik dönüşümü getirmektedir. Bu süreçte söylemler değişse de uygulamalar bunun işlediğini/gerçekleştiğini göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye’de resmi ideolojinin muhafazakâr temelde dönüşüme girdiği görülmektedir.

3.2.Siyasi Partilerin İdeolojik Değişimi

Türkiye’de ideolojiler siyasi partilerin kendi içerisinde yaşadıkları dönüşümlerle de şekillenebilmektedir. Aynı siyasi lider süreç içerisinde partinin ideolojisini dönüştürebilmektedir. Bunda partilerin oy kaygılarının büyük etkisi bulunmaktadır. Çünkü oy kaygısı bu süreçte iktidarın ve muhalefetin politik bakışına yön vermekte ve ideolojik çizgisini bazı politikalarda değiştirmesine sebep olmaktadır. Türk siyasi hayatı dikkate alındığında MHP’nin Türkçe döneminde kendi içerisinde yaşadığı ideolojik dönüşüm bu çalışmanın inceleme örneğini oluşturmaktadır. Türkçe döneminde MHP’nin 1970’lerde ve 1990’lardaki ideolojik konuşlanışı aynı olmamıştır. Türkçe’in ideolojik zeminde sağladığı bu dönüşüm, MHP’den BBP adında yine milliyetçilik ideolojisine dayanan fakat tipolojik anlamda dönüşmüş bir partinin Türk siyasi hayatına dahil olmasına sebep olmuştur.

Alparslan Türkçe Ülkücülük konusunda ismi öne çıkan ve ismi 27 Mayıs 1960 Darbesi ile birlikte duyulan bir kimsedir. Türkçe Türk Kültür Derneği’ni kurmak suretiyle kırsalda milli kültürü yaşatarak milliyetçi düşünceleri tabana yaymayı arzulayan birisi olduğu gibi “Türkçü faaliyetleri”ne bağlı olarak Milli Birlik Komitesi (MBK) tarafından arkadaşlarıyla beraber tasfiye edilmiş bir liderdir. 1963’de sürgünü bitmiş ve ülkesine dönerek 60’ın üzerinde arkadaşı ile 1964 yılında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) Kongresi’nde partiye katılmışlardır. Çok geçmeden kongredeki oylama ile genel başkanlığa getirilen Türkçe, 1967 yılına gelindiğinde “Ülkücü Hareket’in siyaset alfabetesi” olarak da bilinen ve parti programının merkezi noktasına kondurulan “Dokuz

İşık Doktrini”ni (milliyetçilik, toplumculuk, ülkücülük, ilimcilik, köycülük, ahlâkçılık, hürriyetçilik ve şahsiyetçilik, gelişmecilik, endüstri ve teknikçilik) hazırlayarak ilan etmiştir (Ugan, 2018:522-523).

Ülkücü Hareket’in kendisine sembol olarak, Türk atası ve milli sembolü olan “Bozkurt”u; üç kıtada hâkimiyeti simgelediği gibi Osmanlı’dan alınan “üç hilal”i ve idealizm ve adanmışlığın simgesi olan “ülkücü” kavramlarını seçmiştir. Bu akım ayı zamanda Nihal Atsız ve Necdet Sançar ismi ile özdeş hâle gelmiş olan Türancı çizgiden beslenmiştir. Bu hususta Türkeş’in geçmişte Atsız’ın öğrencisi olduğu bilinmektedir (Türküne, 2014:534). Bu hareket kendisini sola karşı mücadele etmeye adanmış yarı askeri bir güç olarak gördüğü gibi devletin ve sağ partilerin de desteği ile şiddet kampanyası yürüterek ve kendilerini devletin yanında “komünizme karşı savaşan” yardımcı güç olarak değerlendirerek fiili yönleriyle öne çıkmışlardır (Bayraktar, 2015:35). Türkçülük, Ülkücü Hareket’in ana ideolojik damarlarından bir tanesi olduğu gibi Türkçülüğün lider ideoloğu olarak bilinen Atsız 1965 yılında, genel başkanı Türkeş olduktan sonra CKMP’ye yakın bir pozisyon almış ve çıkardığı Ötüken Dergisi’nde hem parti hem de Türkeş için övgü yazıları kaleme almıştır. Ancak 1969 yılında CMKP’nin Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)’ne dönüşmesi ile amblemin üç hilal olması sonrasında Atsız’ın, MHP’nin Türkçü değil artık dinci bir parti olduğunu belirterek muhalif bir yerde konumlandığı görülmüştür (Can, 2008:667). Can, (2008:674) da bu konuda 1969 Adana Kongresinde CKMP’nin MHP’ye ve amblemin üç hilale dönüşmesinin “İslamcılık etkisinin parti içinde kitleleşmesi atağının mühim bir birleşeni haline geldiğini” belirtmektedir. Dolayısıyla yetmişli yıllarda MHP, İslamcı sıfatı sahiplenerek ön plana çıkarma gayreti içerisinde olmuştur. Bu davranışla hem kitle desteği alınmış hem de Milli Selamet Partisi (MSP) ile aynı taban üzerinden girilen politik rekabetin gereksinimleriyle uyuma sağlanmıştır (Can, 2008:674-675).

Bora (1995:183), “ülkücü” hareketin besinini 1960 ve 1970’li yıllarda “yükselen sosyalist eğilimli hareket”e olan tepkiden aldığı ifade etmektedir. Belirtilen dönemde “Ülkücü Hareket” anti-emperyalist ve anti-ABD hareketleriyle mücadele etmeyi başlıca işlerinden saymıştır (Bora, 1995:183). Böylece 1970’lerin ortalarından 1980’lerin sonuna dek Türkçü ideolojinin Ülkücü Hareket içerisinde geriye itildiği söylenebilir (Bora, 1995:77). Bu süreçte MHP’nin bu tutumunu dikkate alan Necip Fazıl Kısakürek, “Erbakan’dan ümidini kestiğini ve MHP’yi destekleyeceğini” demecini vermiştir. Bu adımla birlikte MHP ile İslamcı ideoloji arasındaki flörtün daha da ilerlemeye başladığı ifade edilmektedir. Ayrıca bu gelişmeler ışığında MHP’nin içerisinde “Muhsin Yazıcıoğlu tarafından başı çekilen

grup”, MHP’nin daha “yeşil” bir siyasi duruş sürdürmesi amacıyla partiye muhalefet eder hale gelmiştir (Çoban, 2015:65-66).

1990’ların başına kadar partideki ideolojik düzen böyle gitse de bu dönemde Türkiye ve çevresindeki bazı siyasi olaylara bağlı olarak MHP yeniden bir ideolojik dönüşüme girmiştir. Bu dönemde yaşanan olaylar MHP’yi ilk kurulduğu çizgiye yeniden döndürmüştür. Bu ideolojik dönüşümün birçok dayanağı bulunmaktadır. Her şeyden önce Türkcülüğün yeniden doğuşunda Kürt sorununun⁷ rolü büyük olmuştur (Bora, 1995:77). Ahmad (2006:406), “Kürt Sorunu”nun 1960’larda Doğu halkının geniş kültürel özerklik isterken devlet tarafından asimilasyona uğraması ile başladığını belirtmektedir. Bölgede geri kalmışlık üzerinden bir şikayet dile getirilmesi yanı sıra aşiret liderliği sisteminin isyanı tetiklediğini ve Batı’nın kıskırtması ile birlikte 1983 yılında Türkçe dışındaki dillerin kullanımının yasaklanması kararının alınmasının da etkisi ile 1984’de bir isyanın başladığını ifade etmektedir (Ahmad, 2006:407-409). Dolayısıyla 1990’lı yıllarda Kürtler ikinci sınıf vatandaş konumunda sınıflandırıldıklarını düşünmüşler ve Kürdistan İşçi Partisi (PKK)’nin kuruluşu ve silahlı eylemleri sonrasında ise bölücü bir statüde değerlendirilmişlerdir. Kürt Hareketi’nin 1990’ların başı itibariyle siyaset zemininde de kendini göstermesiyle hem kurulan partilerin kapatılması hem de meclise girmek için başka partilerle ittifaklar ortaya konmuştur⁸ (Aygen ve Yaman, 2020:126-129). PKK ise 15 Ağustos 1984 tarihinden 1999’a değin sürecek bir gerilla savaşı başlatmış ve sürdürmüştür (Bozarslan, 2008:861).

Bu saldırgan davranışlar geleneksel Türk milliyetçiliğinde, bir tehdit algısı yaratmıştır. Sevres Antlaşması’nın hortlatılması sürecinin yaşandığı düşünülmüştür. Ayrıca “Türk’ün Türk’ten başka dostu yoktur” şiarı pusula yapılarak hareket sürdürülmüştür. Bu dönemde yaşanan “Türkiye’nin bir halklar ve kültürler mozayigi olduğunun belirtilerek Kürt kimliğinin tanınması” ve “Doğru Yol Partisi (DYP)- Sosyal Demokrat Halkçı Parti

7 Smith (2009:203) Kürtler arasında ilk kültürel ve edebî örgütlerin Jön Türkler’in 1908’de yaptıkları darbenin ardından ortaya çıktığını, 1898’de kısa da sürse bir Kürt dergisi kurulduğunu, İstanbul’da bir kültür gazetesi yayımlayan ilk Kürt kültür örgütünün (Teali ve Terakki-i Kurdistan) 1908 Ağustos’unda kurulduğunu ve Jön Türklerin büyük Kürt şehirlerinde Kürt kulüpleri açtıklarını, 1910’da kurulan ilk Kürt siyasî örgütünün Kiviya Kurd (Kürt Umudu)’ün 1912’de yasallaştırıldığını, I. Dünya Savaşı ve ardından gelen sürgün ve kıyımların Kürt siyasî eylemliliğini kesintiye uğrattığını, ancak yeni siyasî örgütlerin (bilhassa Kürdistan Teali Cemiyeti’nin) mücadeleyi kaldığı yerden sürdürdüğünü, yazıları bir standarda kavuşturma ve Kürt dilini modernize etme kampanyasının sürdürüldüğünü, Türklere, Iraklılara ve İranlılara karşı, özellikle 1960 ve 70’lerde çeşitli gerilla mücadeleleri yürütüldüğünü bildirmektedir (Smith, 2009:204).

8 Kürt hareketi tarafından kurulan ve yasa ihlalleri gerekçesi ile kapatılan partiler konusunda detaylı bilgi için bakınız (Aygen ve Yaman, 2020:129-130).

(SHP) Koalisyonu Kültür Bakanı vazifesini yürüten Sağlar'ın Kürtçe kaset, kitap vb. yayınlara serbesti verilmesinden söz etmesi” benzeri hadiseler Türk milliyetçileri tarafından “milli kültüre ihanet” olarak okunmuştur. Bu koşullarda Kısakürek'in “öz vatanında garip, öz yurdunda parya” şeklinde özetlediği mağduriyete işaret edilmiş ve Türk milliyetçiliği “bir ‘beka davası” yaklaşımı ile kuşatılmıştır. Bu durum milliyetçileri savunmacı karakterde şekillenmeye iteklemiştir (Bora, 1995:136, 140, 144-145).

Bu dönemde Kürtler üzerinde etkili olan diğer bir olay 1991'deki Körfez Savaşı ve Saddam Hüseyin'in yenilgisi sonrasında Kuzey Irak'ın özerkleştirilmesi ve Iraklı Kürtler'e bölgenin kontrolünün verilmesi olmuştur. Batılı güçlerin Kuzey Irak'ta PKK'yı modern silahlarla güçlendirmesi söz konusu olmuştur. PKK militanları, Iraklı Kürtlerin kontrolündeki bölgeye çekilerek yaptıkları eylemler sonrasında kendilerini koruyabilmişlerdir. Türk siyasi yöneticilerin (Demirel ve Çiller gibi) terör baskısı altında “Kürt gerçeğini tanıdıklarını açıkladıkları, Türkiye’de yirmi altı etnik topluluk olduğunu konuşmaya başladıkları, bölgede görevli asker sayısını artırdıkları ve köyleri Anadolu içlerine göç ettirildikleri” bu süreçte, PKK da diplomasi alanında güçlenmiştir (Ahmad, 2006:409-414). Kürt milli hareketinin bu şekilde yükselmesinin sonucunda Türk milliyetçiliğinin şoven, ırkçı, faşizan türleri büyümüştür. Bu dönemde yaşanan olaylara ilişkin Türkes, Kürt realitesinin tanınması ve Kürdoloji Enstitüsü'nün kurulmasının çok ciddi hatalar olduğunu belirtmiştir. ‘İlmli’, ‘modernist’ milliyetçilik söylemler de Kürt kimliğini ‘barbarlaştırma’ya meyletmiştir (Bora, 1995:133-134; Özbudun ve Demirel, 2006:165).

Aynı şekilde Soğuk Savaş'ın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılmasıyla son bulması Dünya'da birçok değişimi beraberinde getirmiş ve dengeleri değiştirmiştir. Özellikle Kafkasya ve Orta Asya'daki Türki cumhuriyetlerin bağımsızlığını elde etmeleri ülkücü hareket için Pan-Türkizm ve Turan'ı yeniden gündeme getirmiştir. Bu durum MHP'nin ideolojik yönelişine de etki etmiştir (Altındağ, 2016:57; İdem, 2002:57-58).

MHP'deki bu Türkçü dönüşüm 1980 Darbesi sonrası süreçte İslamcı yönelişi daha yoğun yaşayan ve kendilerini Türk-İslam Ülkücüsü olarak tanımlayan Muhsin Yazıcıoğlu ekibini olumsuz etkilemiş ve 1992'de partiden ayılmalarına neden olmuştur (Turan, 2023a). Kendisini Türk-İslam Ülkücüsü olarak tanımlayan bu ekibin MÇP/MHP⁹den ayrılması

9 12 Eylül Darbesi'nin ardından kapatılan siyasi partiler 1992'de yeniden açılma ve eski isimlerini alma hakkı elde etmişlerdir. Böylece Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ismi 1993 yılı Ocak ayı itibarıyla MHP'ye dönüştürülmüştür (Ugan, 2018:524).

MÇP/MHP’nin Türkçüleşmeci dönüşümünü daha kolay kılmıştır. Böylece ‘Soy’ Türkçülüğün, tam anlamıyla etnisist bir milliyetçilik olarak yeniden şekillenmesi söz konusu olmuştur¹⁰ (Bora, 1995:90-91).

Bu gelişmelerle birlikte Türkçü-Turanı edebiyat canlanmış, Türk mitolojisi ile kadim Türk tarihine yapılan göndermeler çoğalmış, “bozkurt” partide yeniden önemli bir simge haline gelmiş ve ülkücü gençlik hareketinin adı “Bozkurtlar” olarak yeniden itibar kazanmıştır. MHP söylemlerinde “Allah” kelimesi yerine “Tanrı”yı daha ön plana çıkarmaya başlamıştır. Bunun gibi birçok örnekte İslami unsur ikinci plana itilmekle birlikte (Bora, 1995:122-124) 1992 sonrasında İslami hassasiyetler “devletle barışma”nın ideolojik zeminini üretmek için yeniden tefsir edilmiştir. “Devlete itaat Allah’a itaat etmektir, devlete isyan eylemek ise Allah’a isyana kalkışmaktır. Devlet yoksa mukaddesat yoktur” şeklindeki sloganlar öne çıkarılırken “laisizm” anlayışı da kendisine daha fazla alan açmıştır (Can, 2008:679).

1990’ların başında ki İslamcı söylemi öteleyen ve Türkçülüğü yeniden alevlendiren davranışlar MHP’nin Atatürkçülüğe yaklaştığı algısı yaratmıştır. Ülkücü yazımın Atatürk’e dönük övgü dolu yazıları ile Refah Partisi (RP)’nin İslamcılığı yükselterek devleti ve laik sistemi tehdit ettiğini işaret eden söylemleri bunu göstermiştir. MHP bu davranışlarla İslamcı kanattan büyük oranda soyutlanmıştır. RP’nin bu hali karşısında devletin koruyucusu olan MHP bu süreçte rejimin (resmi ideolojinin) dayanakları ile uyumlu hale gelmiş ve radikal söylemlerini yumuşatarak 28 Şubat 1997 sürecinde seçmenin güvenli limanı haline gelmiştir (Uzunçayır, 2013:205). Aynı şekilde 1990’ların sonlarına doğru Kürt meselesinin ülke için sancılı olmayı artırarak sürdürmesi MHP’nin önemini artırmıştır (Özkırımlı, 2008:28). Bu önemin artmasında özellikle “çocukları şehit olan ailelerden aldığı oyun ve Öcalan’ın yakalanmasının büyük payı vardır. Öcalan’ın Türkiye’ye getirilmesinin ardından -Türkes’in ölümü sonrası parti başkanlığına getirilen- Bahçeli seçim konuşmalarında Öcalan’ın idam edilmesi hususunda değerlendirmeler yaparak milliyetçiliğin yayılımını hızlandırmıştır (Ugan, 2018:524). Bu ideolojik yenilenme sürecinin meyveleri 1999 seçiminde MHP¹¹’nin iktidar ortağı olmasıyla toplanmıştır (Uzunçayır, 2013:205). MHP böylece tarihindeki en yüksek oyunu alarak Bülent Ecevit liderliğindeki Demokratik

10 Atsız Türklüğü kan ve soy üzerine inşa etmiştir. Çünkü onun anlayışı biyolojik bir paradigmayla dayanmıştır. Türk-İslam Ülküsü’nün büyük düşünürü Arvasi ise milliyetçiliğini “içtimai ırk” üzerine inşa etmiştir. Bu bağlamda Türklüğü sosyolojik temelde tanımlamıştır. Arvasi, delillere istinaden Kürtlerin Türk ve Turani olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca Atsız “üstün ırk” kuramını kabul ederken Arvasi üstünlüğün “Allah yolunda gösterilecek hizmetler”le ölçülebilir olduğuna inanmıştır (Yaşlı, 2014:388-389).

11 1997 yılında Alparslan Türkeş vefat etmiş ve yapılan Olağanüstü Kurultay’da Devlet Bahçeli genel başkan seçilmiştir (Ugan, 2018:524).

Sol Parti (DSP)'nin ardından ikinci parti olarak Meclis'e girmeyi başarmıştır (Ugan, 2018:524).

3.3.Siyasi Liderlerin Yarattığı İdeolojik Değişim

Siyasi partiler belirlenmiş bir ideoloji konusunda kendilerini tanıtarak seçmenlerine beğendirmeye çalışsalar da ilgili partinin siyasi liderlerinin değişmesi ile bazen ideolojilerin de değiştiği görülmektedir. Çünkü ülkede yaşanan siyasi gelişmeler parti liderlerinde değişikliğe sebep olduğu gibi yeni gelen liderler yeni koşullara göre partinin ideolojik pozisyonunu değiştirebilmektedir. Bu konuda MHP'de, Türkeş'ten sonra iktidara gelen Bahçeli örnek verilebileceği gibi Ecevit'ten sonra iktidara gelen Baykal da örnek verilebilir. Bu bölümde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) örneği dikkate alınarak bir inceleme/örneklendirme yapılması hedeflenmektedir.

CHP, 1927'de ideolojik ilkeler olarak cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik ve laisizm unsurlarını önelemekle birlikte 1931'de bu ilkelere devletçiliği ve devrimciliği de eklemiş ve böylece ideolojik pozisyonunu "6 ilke" etrafında biçimlendirmiştir. 1935'e gelindiğinde 6 ilkenin dayandığı "Kemalizm" de parti programına eklenerek partinin ideolojik konumu netleşmiştir. CHP, Tek Parti döneminde günün şartlarına göre otoriter ve bürokratik muhafazakâr bir yönetim anlayışını sürdürse de çok partili sisteme geçişle birlikte liberalleşme eğilimlerinin arttığı görülmektedir. Bu bağlamda 1950 Genel Seçimlerini kaybetmeleri sonrasında 1953 yılı itibarıyla özgürlükçü söylemlere yönelmişlerdir (Erdoğan, 2017:299-301).

Özellikle 1961 Anayasasının, tanıdığı geniş özgürlükler "sola dönük yeni açılımlara" fırsat tanımıştır. CHP de bu dönemde "dar gelirli, emekçi kesimlere" doğru yönelmiştir. Bu yıllarda kente göçle birlikte sınıf bilinci olmayan bir işçi sınıfının sayısal olarak artışı CHP için önemli olmuştur. Böylece CHP, göç, kentleşme, sanayileşme ve kapitalizm dinamiklerinin yarattığı eşitsizliklere karşı gerçekleşen toplumsal tabakalaşma içerisinde her alanda ezilen kesimin yanında yer almaya yönelmiştir. Bu dönemde işçi sınıfı ile birlikte sendikalar da etkin hale gelmiştir. Böyle bir ortamda CHP siyasal yelpazede "sosyal adaleti, eşitliği, demokrasiyi, dayanışmayı ve adil paylaşımı" temeline alan sosyal demokrasi çizgisinde konumunu almıştır (Bıçakçı, 2013:28-32). Bu süreçte dış politikada yaşanan bazı hadiseler¹² de CHP'deki bu dönüşüme ve solcuların tepki vermesine neden olmuştur (Atağenç, 2019:482; Koç, 2017:43-44). İnönü'nün, bu gelişmelere bağlı

12 Jüpiter Füzeleri meselesi, Kıbrıs meselesi, ABD'nin gönderdiği "Johnson Mektubu"nun tehdit içeriği, NATO desteğinin Türkiye'den çekilmesi tehdidi gibi meselelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız (Atağenç, 2019:482; Koç, 2017:43-44).

olarak Batı ile olan ittifak hususunun tartışılabilir olduğunu belirtmesi dikkat çekicidir (Bıçakcı, 2013:27). Türkiye’nin AET’ye başvuru süreci böylesi bir döneme denk geldiği gibi (Atağenç, 2019:482) bu süreçte Türkiye Moskova ile ilişkilerini de geliştirmeye gayret göstermiştir (Koç, 2017:44). Tüm bu gelişmelere ilave olarak CHP’nin gençlerini TİP’e kaptırması, tabandaki farklı eğilimlere cevap bulamaması, önemli bir kadrosunu kaybetmesi riski ile karşılaşması (Alkurt, 2017; Atağenç, 2019:481) ve bu gerekçelerle 1965 seçimlerinde TİP’e oy kaptırmak istememesi sonucunda (Baum, 2001:298) 1965 seçimleri öncesinde İsmet Paşa CHP’nin “ortanın solu”nda bir ideolojik pozisyonda konumlanmayı tercih ettiğini açıklamıştır (Bıçakcı, 2013:30). Paşa ayrıca bu “ortanın solu” görüşünün devletin kuruluşundaki altı ilkedden (altıok) farklı bir şey olmadığını ifade etmiştir (Özdemir, 2008:254). Ecevit ise Atatürk’ün yolunu en iyi anlatan ismin “ortanın solu” olduğunu ve 6 okun yönünün “ortanın solu” olduğunu belirtmiştir (Keçeci, t.y. :34).

Bu ideolojik dönüşümle birlikte halkçılığın eşitlikçi yaklaşımı yerini “sosyal adalet” söylemine bırakmıştır. Böylece kuruluş yıllarından beri Atatürkçü (Kemalist) olarak tanımlanan parti 1965 yılından itibaren kendisini sosyal demokrat (ortanın solcusu, demokratik solcu) olarak tanımlamaya başlamış ve böylece partide köklü bir ideolojik değişim yaşanmıştır (Erdoğan, 2017:299-301). Ecevit grubu, ortanın solu kavramına “halka dayanmak, güvenmek, cunta ve darbelerin karşısında konumlanarak demokrasiyi her yönüyle benimsemek, çalışanların, ezilenlerin, emekçilerin yanında olmak” şeklinde içerik kazandırmaya çalışmışlardır. 1966 yılındaki 18. Kurultay da “ortanın solcuları” galip çıkmıştır. Ecevit Kurultay’daki konuşmasında “toprak reformunu önemsemenin, grev hakkını sağlamanın, petrolü millileştirmeye çalışmanın, devletçiliği ileri taşımının” ortanın solunu ifade ettiğini belirterek ortanın solunun ideolojik yönünü ortaya koymuştur (Bıçakcı, 2013:33-35).

Ecevit (1973:80), “Ortanın Solu” ismiyle kaleme aldığı kitabında ülkenin yeraltı kaynaklarını yabancı sömürsünden kurtarmak gerektiğini, yeni sömürgecilik yöntemlerine karşı bağımsızlığı savunduklarını ve bu nedenle “ihamet”le suçlandıklarını ifade etmiştir (Ecevit, 1973:80). Dolayısıyla Ecevit partiyi İnönü’nden devraldıktan sonra ideolojik söylemlerini “feodalizm, gericilik, (Amerikan) emperyalizmi ve kapitalist sömürü” karşısında yoğunlaştırmıştır. Parti işçilerin ve köylülerin partisi olma yolunda kararlı bir şekilde ilerlemeye başlamıştır (Erdoğan, 2017:308). Ecevit (2008: 23-24) Ortanın Solu kitabında ideolojik karakter olarak ortanın solcularını “halkçı, insancıl, ilerici, reformcu, devrimci, plancı, devletçi, özgürlüğe bağlı ve demokrasiden yana” şeklinde tanımlamıştır.

1960'ların sonunda daha sol söylemlerle kendini dışa vurmaya çalışan CHP bu evrede kendisini “herkesin değil, sermaye kesimine ve toprak ağalarına karşı işçilerin ve köylülerin partisi” olarak tanımlamıştır. Bu tanımlama adeta CHP'nin kendi kurmuş olduğu düzeni değiştirmeyi vadetmesi anlamına gelmektedir. Böylece CHP'nin, “düzeni değiştirmek isteyen, ortanın solcusu, demokratik solcu ya da sosyal demokrat” yeni kimliği ile “düzeni kurmuş olan Kemalist kimliği” parti içinde ideolojik kimlik çatışmalarına neden olmuştur. 1970'lerin başına gelindiğinde ortanın solcusu ekip Ecevit liderliğinde parti içi statükoyu tasfiye etmeyi başarmış ve yeni bir ideolojik kimlik arayışına yönelmişlerdir. Ecevit'in 1973 Genel Seçimleri öncesindeki ideolojik söylemlerine bakıldığında “kapitalist-emekçi çatışması” üzerinden sınıfsal bir temelde sürmeye devam ettiği ve CHP'nin bu süreçte egemen güçlerin partisi olmaktan çıktığı dikkat çekmektedir. Bu süreçte “lokavta giden işyerlerine devletin el koyması gerektiği” “halkı bir avuç insanın servetinin sömürmesine karşı oldukları”, “bu düzenin tersine çevrileceği” şeklinde söylemler dışa vurulmuştur. Bu yeni söylemler ise CHP'nin ideolojik anlamda artık ortanın solunun sınırlarını aşan bir pozisyona geçtiğini göstermiştir. 1973 Seçimi öncesinde hazırlanan “Ak Günlere” isimli 1973 Seçim Bildirgesi “12 Mart sonrasında yaşanan rejim bunalımını, gençliğin sorunlarını, yanlış ekonomi politikalarını, çağdışı ilkel kapitalizmi, hayat pahalılığını, iç güvenlik sorunlarını” ele alarak kooperatifleşme ve kamu-özel sektöre karşı “halk sektörü” şeklindeki yeni ideolojik kavramları öne çıkarmıştır. Böylece ortanın solu şeklindeki söylem Ecevit'in liderliğinde “demokratik sol” kimliğe bürünmüştür. Ecevit “demokratik solu” “klasik özgürlükçü demokrasinin daha ileri aşamasında sol bir tutum” olarak tanımlamıştır ve 1974'de CHP'nin yeni ideolojik tutumu/kimliği olarak sunmuştur¹³ (Erdoğan, 2017:299-301, 311).

Tek Parti dönemi CHP'sinin ideolojik değişimi sonrasında ortaya çıkan “ortanın solu, sosyal demokrasi, demokratik sol ve demokratik sosyalizm” şeklindeki ifadeler hakkında Ecevit “bu değişik terimleri kullanırken özde hepsini bir tuttuğunu” belirtmiştir. Ecevit'in, “sosyal demokrasi” yerine “ortanın solu” söylemini tercih etme nedeni sosyal demokrat partilerin Marksist kökenleri olmasıdır. Ancak “ortanın solu” kavramının da büyük

13 Ortanın solu anlayışının ardından 1965 ve 1969 Genel Seçimlerinde hezimet yaşansa da CHP 1973 Genel Seçimlerinde % 33,3 oy oranı ile birinci parti olmayı başarmıştır. 1974'deki yeni ideolojik dönüşümle (demokratik sol) girdiği 1977 Genel Seçimlerinde ise % 41,4 oy oranına ulaşarak geniş halk kitlelerinin desteği almayı başarmıştır. 1978'de bağımsızların desteğiyle 22 ay kadar süren bir hükümet kurmuş olsa da yaşanan siyasi ve toplumsal bunalım ve ekonomik krizlerin yanı sıra parti içi hizipleşmelerin de yansımaları toplumsal tabanının desteğini ciddi oranda yitirmiştir. 1980 Darbesi ile kapatıldıktan sonra 9 Eylül 1992 tarihinde Baykal tarafından yeniden açılmıştır (Erdoğan, 2017:299-301).

tartışmalara neden olması sonucunda Ecevit “demokratik sol” kavramını öne çıkarmış ve bu kavrama tüzükte yer vermiştir. Ecevit “demokratik sol” kavramını “yıpranmamış, yozlaşmamış, demokrasiye bağlılığın altını çizen” bir kavram olması nedeniyle tercih ettiklerini belirtmiştir. Ecevit bu ideolojiyi “klasik özgürlükçü demokrasinin daha ileri aşamasında sol bir tutum” olarak tanımlamış ve bu kavramın “tepeden inme değil, temelden yükselme; halka rağmen değil, halk solculuğu olduğunu, bu solculuğun sınırını halkın çizdiğini ve çizeceğini” ifade etmiştir. Ecevit bu ideolojinin “sosyal rejimlerdeki gibi üretim araçlarının devletleştirilmesi gibi bir amacının olmadığına” dikkat çekerek “üretim araçlarının toplum yararına kullanılması, bu araçların çalışanlar tarafından demokratik ölçüde yönetilmesi, üretimin amacının insanın ihtiyacına cevap vermek olması” şeklinde amaçlarının olduğunu ifade etmiştir (Erdoğan, 2017:312-313).

Selçuk (2023) “ortanın solu” ve “demokratik sol” kavramlarının “Kemalizm’in bazı ilkelerinin soldan yorumlanması” olduğunu değerlendirmiştir. Bu çerçevede 27 Kasım 1976 tarihine gelindiğinde hem ideolojik hem de örgütsel yapıyla ilgili olarak bir değişiklik yapılmış ve sosyal demokrasinin evrensel ilkeleri olarak kabul edilen “eşitlik, özgürlük, dayanışma, emeğin üstünlüğü, gelişmenin bütünlüğü ve halkın kendini yönetimi” demokratik sol ideolojinin 6 kuralı olarak parti tüzüğüne ve programına eklenmiştir (Bıçakçı, 2013:36-40). Ayrıca bu süreçte “araçlar, haksız kazanç elde edenler, spekülörler, tefeciler, vergi kaçırıcılar, toprak ağaları” hedef alınmak suretiyle “sürekli demokratik halk devrimciliği” vurgusu yapılmıştır¹⁴ (Erdoğan, 2017:312-313). CHP 5 Kasım 1978’de Sosyalist Enternasyonal’e üye olarak merkez soldaki yerini uluslararası platformlarda da tescil etmiştir (Tuncer, 2011:5). Bu süreçte sol gruplar giderek büyümüş, solun sempatanları artmış ve hatta sendikalarla birlikte ülke içinde büyük bir güç haline gelmişlerdir. Ecevit ise bu grupların tamamını CHP’ye destek vermeye ikna ederek solda birliği bir nebze olsun gerçekleştirmiştir (Bıçakçı, 2013:41). Böylece 1970’lerin ortasından günümüze değin kendisini “demokratik sol bir parti” olarak tanımlayarak “sosyal demokrat” geleneğin temsilcisi olduğunu iddia etmiştir¹⁵ (Canyaş, 2015:8).

14 Ecevit bu dönemde ideolojik düzenlemelerin yanında sağ partilerin kurduğu Milliyetçi Cephe (MC) Hükümetinin aşırı sağcı politikaları ve Merkez Yönetim Kurulu içerisinde yaşanan parti içi çekişmelerle uğraşmıştır. Deniz Baykal Grubu ile Eytüboğlu-Topuz Grubu arasından geçen bu parti içi çekişme Baykal Grubunun (5’ler Hareketi) Merkez Yönetim Kurulu’ndan tasfiyesi ile sonuçlanmıştır (Erdoğan, 2017: 313).

15 Selçuk (2023) sosyal demokrasinin diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de farklı algılandığını ve uygulandığını belirtmiştir. Yazar, sosyal demokrasinin özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra bir uzlaşma ideolojisi haline geldiğini ve Marksist kökeninden uzaklaştığını ifade etmektedir.

Ancak 12 Eylül 1980 Darbesi ile bütün partiler gibi CHP de kapatılmıştır. 1992 yılına kadar parti kapalı kalmış ve bu aralıkta CHP seçmenlerine hitap eden partiler Halkçı Parti ve Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) gibi partiler olmuştur. Bu iki parti 3 Kasım 1985'te birleşmiş ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) doğmuştur (Selçuk, 2023). Deniz Baykal, SHP Genel Başkanı olmaya dönük bir mücadele ortaya koysa da başarılı olamamış ve 12 Eylül döneminde kapatılan partilerin aynı adla yeniden açılabilmesine imkân tanıyan yasanın kabulü ile CHP'yi yeniden açmıştır (Ete, 2010:8). Geçen 12 yılın ardından 1992'de Deniz Baykal tarafından yeniden aktif hale getirilen CHP'ye Murat Karayalçın liderliğindeki SHP 1995'te katılmıştır¹⁶ (Selçuk, 2023).

Canyaş (2015:7)'in ifadesiyle “CHP, kendisini 1960'ların ortalarından itibaren ‘ortanın solu’, 1970’lerde ‘demokratik sol’, olarak tanımlamakla birlikte 1980 sonrasında ve 1990’lı yıllarda ‘yeni sol’ ve 2010’dan beri ‘yeni CHP’ söylemiyle ‘sosyal demokrat parti’ olarak tanımlamaya” devam etmiştir (Canyaş, 2015:7). CHP için bu şekilde sol bir alt yapı oluşturulup yerleştirilmeye çalışılsa da 1990 sonrası Baykal döneminde parti ideolojisinin sosyal demokrat çizgiden çıkmış olduğu gözlenmektedir.

Örmeci (2010) Baykal’ın siyasi kariyerini ve kişisel özelliklerini değerlendirerek Baykal’ın halkta kutuplaştırıcı bir etki yaratan bir lider olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yazar Baykal’ın müthiş bir polemikçi hatip olduğunu ancak; kendisine 30’lu yaşlarda açılan kapıları CHP’li gençlere açmadığını ve bu nedenle CHP’nin değişen sosyal parametrelere uyum sağlayamadığını ifade etmektedir. Yazarın Baykal’ı bu konuda eleştirdiği diğer alan ise parti içi muhalefete karşı olarak “yüzlerce değerli sosyal demokrat ve Atatürkçü ismi” CHP’ye muhalif hale getirmesi yönüdür. Örmeci (2010) Baykal’ın durumunu siyasal-ideolojik açıdan izah etmenin kolay olmadığını, çünkü Baykal’ın tüm merkez siyasetçiler gibi pragmatizme fazlasıyla açık olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda 1970’lerde genç bir sosyal demokrat olan Baykal’ın, 1980’lerle birlikte daha piyasacı eğilimlere yelken açtığını ve Kürt sorunu ve sivil-asker ilişkileri konusunda demokratik çıkışlarıyla dikkat çektiğini bildirmektedir. Yazar siyasal şiddete yönelen Kürt milliyetçisi siyasete mesafeli duran Baykal’ın böylece devlet nezdinde önemli

16 Ecevit ise bu esnada DSP liderliğini sürdürerek bu partilerden ayrı durmuş ve 1990’ların sonlarına doğru yükselişe geçmiştir (Selçuk, 2023). Çünkü Ecevit Kürt meselesi karşısında aldığı pozisyonda, 1991 seçimlerinde SHP’nin Halkın Emek Partisi (HEP)’yle işbirliği yapması konusunda “bölücülüğü meclise sokmak” şeklinde söz etmiş ve devamında kurulan Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) hakkında “bölücü parti” ifadesini kullanmıştır. 28 Şubat sürecinde Türkiye siyasetinin temel gerilimleri “Siyasal İslam ve Kürt meselesi” olmuşken Ecevit’in 90’ların sonundaki başarısı “laiklik ve milliyetçiliği” kendi demokratik sol söyleminde ön plana çıkararak doldurması ile mümkün olmuştur (Dönmez ve Bico, 2008:452-453).

bir konuma geldiğini ifade etmektedir. Örmeci (2010) Baykal’ın “yeni sol” ile birlikte 12 Eylül sonrasında muhafazakârlaşan Türkiye toplumuna Şeyh Edebali’li mesajlar veren bir pozisyona geldiğini ve böylece siyasal çizgisini istikrarlı bir şekilde sürdürmediğini ifade etmektedir. Her seçim döneminde yeni bir strateji ile yoluna devam eden Baykal 1990’lardaki başarısızlıkları sonrası yeni soldan vazgeçmek suretiyle “daha devletçi ve klasik bir CHP söylemi” benimsemeye başlamıştır. Bu gelişme ile % 20-25’lik bir tabanı konsolide etmeyi başarsa da istediğine ulaşamamıştır. Gençlere heyecan veremediği gibi dışarıdan destekçiler bulmak konusunda da çok büyük bir gayret ortaya koyamadığı anlaşılmaktadır (Örmeci, 2010).

Soğuk Savaş sonrası dönemde toplumun laiklik ve Kürt meselesi ekseninde kamplaştırılmaya çalışıldığı bir evre yaşanmıştır. 1993 yılı itibariyle ülkede birçok suikast yaşanmıştır. Bu olanlar CHP’yi de yönlendirmiştir. Bu dönemin CHP hazırlattığı raporlarla Kürt meselesinde ezber bozmuş ve laiklik-milliyetçilik ekseninde pozisyon alan kamu bürokrasisi ile işbirliği yapmıştır (Ete, 2010:8-9). Ete (2010:9)’ye göre bu süreçte Baykal toplumsal dönüşümü doğru anlayarak bu dönüşüme uygun bir sosyal demokrat siyaset geliştirmek isterken CHP’nin sol aydınları ve çevreleri, bürokrasiye teslim olduğunu düşündükleri Baykal’la yollarını ayırmışlar ya da Baykal tarafından tasfiye edilmişlerdir. Böylece CHP için yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemin CHP’nin belirgin özelliği “rejim muhafızlığı yapması ve laiklik ekseninde bir siyasal anlayış benimsemesi” şeklinde okunmuştur (Ete, 2010:9). Ete (2010:10-11) Baykal’lı CHP’nin yeni siyasal dinamiklere zıt bir yönelime demir atmaya tercih ettiğini belirtmektedir. Yazar Baykal’ın “İnönü’nün devletçi ve Kemalist kaygıları ön planda tutan ve Ecevit’in toplumcu ve demokratik sol ilkeleri ön planda tutan” iki farklı CHP mirasına sahip olmasına rağmen Baykal’ın, Ecevit deneyimini paranteze almak suretiyle farklılaşan sosyal ve siyasal dinamikleri görmezden gelerek “İnönü CHP’sini daha hırçın ve radikal bir şekilde yeniden dirilttiğini” ifade etmektedir.

Selçuk (2023) da benzer şekilde Baykal’ın CHP’nin net bir ideolojik kimliği olmasından ziyade partinin iktidara gelmesini mümkün kılacak bir hepsini yakala (catch all) partisi olması gerektiğini düşündüğünü ifade etmektedir. Bu nedenle partiyi ideolojik bagajından kurtarmak isteyen bir tutum izlediğini belirtmektedir. Yazara göre Baykal bu çizgiyi SHP’de ve CHP’de sürdürmüştür. Bu bağlamda toplumun tamamına seslenmeye çalışan bir parti olmaya çalıştığını belirten Selçuk, Baykal’ın bu yaklaşımla SHP’nin solda olan çizgisini mümkün olduğunca merkeze çekmeye çalıştığını bildirmektedir. Yazar CHP’nin Tansu Çiller ile iktidar ortağı olduğu 90’lı yıllarda 5 Nisan kararlarını imzalayarak liberal ekonomiye teslim olduğunu, 90’ların ikinci yarısından sonra da neoliberal hegemonyaya etkili bir söylem

ortaya koyamadığını ve böylesi bir söylemi benimseyen RP'nin yükselişe geçmesini izlediğini bildirmektedir. Bu sürecin devamında (18 Nisan 1999'da) Ecevit'in DSP'si birinci parti olmayı başarmış olsa da CHP seçim barajı altında kalmıştır. Böylece CHP, askeri yönetimin yasakları hariç ilk kez meclis dışında kalmıştır (Selçuk, 2023).

Tosun (2009:5) 12 Eylül 1980'de kapatılan CHP'ye kıyasla 9 Eylül 1992'de kurulan CHP'nin ad, rumuz, amblem, rozet ve benzeri işaretleri ile aynı olsa da partinin artık yeni bir parti olduğunu ifade etmektedir. Yazar Baykal'ın genel başkanlığa seçilmesi ile birlikte artık ideolojik ve yapısal anlamda yeni bir CHP ile karşı karşıya kaldığına dikkat çekmektedir. Tosun (2009:5) Baykal'ın CHP'sinin 1970'lerde demokratik sol çizgiye yerleşen CHP'ye kıyasla yeni bir pozisyon belirlediğini, fakat 1930 ile 1960 dönemi arasındaki CHP dikkate alındığında bu klasik CHP çizgisine yaklaşan bir CHP olduğunu ifade etmektedir. Yazar Baykal'lı CHP'nin, "Türkiye'nin sorunlarına yönelik tespitlerinde ve bu konuda çözüm üretim sürecinde çoğu vakit düz bir devletçi hatta ilerlediğini ve geçmişin statükocu kimliğinden çoğu zaman sıyrılmadığını belirtmektedir (Tosun, 2009:5).

Ete (2010:11)'ye göre 2000'li yıllar CHP'si 28 Şubat sürecinin izinden giden, laiklik ihlal edilip rejim sarsıldığında kaygı duyan, bürokrasi ve toplumsal kesimin önceliklerini dikkate alan statükocu bir parti olmaya yönelmiştir. Böylece "devletin partisi CHP" ve "Ecevit'in liderliğindeki halkın partisi CHP"nin yanında "rejimin bekçisi bir CHP"yi uygulamaya koyduğunu ifade etmektedir. Yazar Baykal'ın bu şekilde, "kazandığı mevzileri kaybetmiş, ülkenin normalleşmesini ve toplumsal barışı öteleyen bir parti" haline geldiğini bildirmiştir. Ayrıca Baykal'ın CHP'yi ve tabanını "belli bir düşüncede olmaya hapsettiğini ve değişime direnen bir siyaset güttüğünü" bildirmektedir. Yazara göre Baykal, toplumun taleplerine cevap yaratmak için gündeme getirilen demokratik açılım ve anayasa değişiklikleri benzeri meselelere alternatif üretmek ve müzakereci olmak yerine tüm önerileri reddeden bir siyaset tarzı benimsemiştir. Dolayısıyla her türlü siyasi önerinin "rejimin bekası" parantezinde ele alındığı ve böylece gerilim üretilen bir siyaset tarzı benimsenmiştir. Yazar Baykal'ın İnönü gibi bürokrasiye görev veren ya da Ecevit gibi yanlış yolda olduğunu düşündüğü bürokrasi ile mücadele eden bir lider olmak yerine "bürokrasinin başlattığı kavganın silahşörlüğünü yapan ve CHP'yi yaratarak güçlendirdiği bürokrasiye tabi kılan" bir lider olduğunu ifade etmiştir. Bu pozisyonda CHP'nin kitle partisi olma çizgisinden çıkarak sınıf partisine dönüştüğü ve ülkenin geneline hitap eden bir parti olmak yerine bölge partisi olmaya yöneldiği görülmektedir. Böylece rejim muhafızı CHP, laikçiliği eksenine alarak "coğrafi, demografik ve kültürel" olarak belli bir tabanın partisi olmaya yönelerek kendisini bu

makasta sıkıştırmıştır. Baykal’lı CHP AK Parti’nin yürüttüğü değişim dinamiği karşısında savunmacı bir siyaset yürüttüğü gibi bu süreçte daha da küçülerek radikalleşmiştir. Bu küçülme ile CHP tabanının parlamenter demokrasiye güveni kalmadığı gibi demokrasi dışı davranışlara yönelerek hareket etmeye sürüklenmiştir (Ete, 2010:11).

Kahraman (2023) Baykal’ın durumunu seçimler üzerinden okumaktadır. 1995 yılında kıl payı barajı geçen CHP 1999’da barajın altında kalan bir pozisyona sürüklenmiştir. Yazar CHP’nin her seferinde olduğu gibi bu kez de 28 Şubat post-modern darbe girişimine verdiği destek nedeniyle halk nezdinde cezalandırıldığını ifade etmektedir. Yazar CHP’nin 2002’de parlamentoya yeniden girse de yaşanan toplumsal dönüşümü okuyamadığını ve bildiği eski sözleri sürekli tekrarlayan bir parti olma duvarını aşamadığını bildirmektedir. Bu hususta 2007 e-muhtıra sürecinde de CHP’nin maziden ders almayarak klasik yanlısını sürdürdüğünü ve askeriye sivil toplum kuruluşu ilan ettiğini ifade etmektedir. Yazar ayrıca CHP’nin sistemin desteği ile % 20’lerde takılıp kaldığını ve sosyal demokrasinin eriyip gittiğini bildirmektedir (Kahraman, 2023). Kahraman (2023) buna rağmen Baykal’ın “Anadolu solu” şeklinde komik bir söylem ilan ettiğini ancak tüm faaliyetleri ile sağcı bir politika icra ettiğini ve “yerli ve milliliği” solcu bir fantezi ve bir Keloğlan masalı olarak gördüğünü dile getirmektedir.

Sağlar (2009) Baykal döneminde CHP’nin “dışlanmış çoğunluğun partisi olmaktan çıktığını, tabanı ve taşıdığı misyona aykırı konuşlandığını, ne sosyal ne de demokrat kimliği kalmadığını, partinin iyice sığlaştığını, kadrolaştığını ve bu süreçte ‘diri unsurlar, sol ideolojiyi savunanlar, partinin tüzüğü ve programına sahip çıkanlar ve olası genel başkan adaylarının partiden ihraç edildiğini” belirtilmektedir. Yazar ayrıca “Alevi ve Kürt sorununa sahip çıkan kesimin” partiden atılması hususunun kamuya büyük zafer olarak sunulduğunu, partinin önemli yerlerine sağ görüşlü, Kürtler ile Alevilere karşı olan yönüyle tanınan MHP’liler başta olmak üzere bu düşüncedeki kadroların getirildiğini ifade etmektedir.

Baykal (2003) ise bir konuşmasında ideolojik yaklaşımının kodlarını vermiştir. Baykal CHP’nin Türkiye’deki değişikliklerin önünü açtığını, dine saygılı olduğunu, dinin istismar edilmemesi ile laik olunabileceğini, ancak böyle davranıldığında Türkiye’nin ufkunun açılacağını, laiklik sayesinde AB üyesi olma fırsatının yakalandığını, Dünya ekonomisi ile bütünleşmenin ve demokrasi ile eşitliğin sağlanabileceğini bildirmiştir. Bunun Türkiye Modeli olduğunu ve bu modelin CHP’nin altı oku olduğunu belirten Baykal teröre karşı bilinçli ve duyarlı bir siyaset sürdürülmesi gerektiğini, Türkiye’nin CHP’nin siyaseti etrafında şekillendiğini ve bu siyasetin

temelinde sivil toplum anlayışı olduğunu ve CHP'nin devrimcilik iddiası olduğunu bildirmiştir. Sürekli değişim ve devrimi önemseyip demokrat olmaya verdiği değeri ifade etmiştir. Baykal ayrıca sosyal demokrat olmanın bir gereği olarak “insana, emeğe ve herkesin kimliğine saygılı olduklarını” sosyal demokrasinin temelinde devletin değil toplumun olduğunu, sosyal demokrasinin halk ve toplum için olduğunu ve devletin de halk ve toplum için olduğunu, sosyal demokrasinin temelinde ideolojik hâkimiyet ya da sınıf hâkimiyeti olmadığını, insanın olduğunu, insanın ırkı, dini, mezhebi, inancı, rengine dair bir ayırım olmadığını ve siyasetin bunu sorgulamaya hakkı olmadığını ifade etmiştir. Baykal yaptığı değerlendirmede Türkiye'nin Irak'a asker gönderme yaklaşımına karşı çıkarak bu davranış nedeni ile Türkiye'nin Orta Doğu'da istenmeyen ülke konumuna gerilediğini bildirmiştir. Diğer yandan ana dilde eğitimin önünün açılmasını istediklerini ve AB'ye girmek için mücadelenin sürdürülmesinin gerektiğini ancak AB'nin tam üyelik için yaptığı dayatmaları da doğru bulmadıklarını ifade etmiştir (Baykal, 2003).

Bora (1995: 107-109) bu hususta 1960'lar ve 1970'lerde “sol” olma iddiasının temel dayanağının, “anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılık” iken 1990'ların ortalarında “laiklik” olduğunu ifade etmektedir. Akkır (2015) ise din-devlet ilişkilerinin, Türkiye'nin en gerilimli alanlarından birisi olduğunu ve CHP'nin din politikalarını laiklik ilkesi doğrultusunda belirlediğini fakat laikliğin her dönem farklı anlamlara geldiğini bildirmektedir. Yazar Baykal dönemindeki laikliğin “koruyucu ve kollayıcı” bir mana kazandığını, Baykal'ın laiklik politikaları ile rejimi korumayı, dini hareketleri ve eylemleri baskı altında tutmayı istediğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Baykal'ın din politikalarını oluşturan unsurlar, “CHP ile seçmenin seküler kimliği, 1990'lı yılların paradigmatları, 28 Şubat süreci ve AK Parti iktidarı” olmuştur (Akkır, 2015).

Aksoy (2010) “sol”un farklı toplum kesimlerinin hak ve özgürlük taleplerinin kuşatılması anlamına gelmesine rağmen bugün Türkiye'de CHP başta olmak üzere, birçok sol partinin muhafazakârlıktan nasibini aldığını, çünkü bu partiler için solun, “ideolojik anlamda sırtını devletçiliğe dayamış olduğunu ve kaba bir ‘laik/çi/liğin -son zamanlarda milliyetçiliğin de- sadece ‘yaşam tarzı’ olarak savunulduğunu” bildirmektedir (Aksoy, 2010)

Tosun (2009:5) CHP'nin “Yeni Sol” ve “Anadolu Solu” gibi girişimlerde bulunarak ve böylece ideolojik olarak yeniden yapılanmaya dahil olarak topluma yanaşmaya çalışmasına rağmen, Baykal dönemine dikkate alındığında devletçi-statüokocu siyasetin ve bu tarz toplum tasavvurunun aşamadığını bildirmektedir. Yazar bunun sebebinin 1980'lerden beri yaşanan küresel düzende değişime uğrayan (Tosun, 2009:5) yeni ekonomik,

politik ve sosyolojik gerçeklikleri fark edememeleri ve bu taleplere yanıt aramamaları olduğunu ifade etmektedir. Tosun (2009:6) CHP’nin birey merkezli çözümleri toptan reddiyeci bir tavır ortaya koyması ile sosyal demokrat siyasi tahayyüle aykırı olarak, toplumla birlikte düşünme temelli açılımlara uzak kaldığını bildirmektedir. Yazar CHP’nin ideolojik anlamda bir ara gelenekle barışmak niyetiyle adına Anadolu Solu denilen belirsiz bir etiketi kendine yapışturarak “Yunus Emre, Mevlana, Şeyh Edebali ve Hacı Bektaş Veli” gibi önemli ve halk için değerli isimlerden medet umarak sosyal demokrasinin evrenselliğini yerileştirmeye çalıştığını ancak bunu yaparken bile samimi olamadığını ve yeni toplumsal gerçeklikler karşısında şaşırıp kaldığını, merkez sağ söylemlerle iktidara erişmek için farklılıkları silmeye çalıştıklarını, görüntü ve söylemi sosyal demokrat siyaset açılımlarına tercih ettiklerini, yoksul kitlelerle irtibatlanamadıklarını ve böylece ezilen, dışlanan, çaresiz kitlelerle sosyal demokrasinin bağının koptuğunu, vesayetçi rejimin partiyi sarıp sarmaladığını, bu olanların halkta Tek Parti dönemi hatıralarını canlandırdığını (Tosun, 2009:6-7) ifade etmektedir.

Övür (2011:10) Baykal’ın, 2008’deki tüzük kurultayı ile merkez sağ partilerin örgütlenme modelini getirtmek suretiyle partide tam bir hâkimiyet kurduğunu ve böylece Baykal’ı parti içi mücadele ile değiştirmenin olanağının kalmadığını bildirmektedir. Yazar Baykal’ın “rejimi ve kurumlarını savunan siyasetiyle, kentli laik kesimlere dayanan tabanıyla” parti oy oranını % 20’lerde sabitlediği gibi 35’e yakın ilden milletvekili çıkartamayan, batı ve kıyılara sıkışan bir muhalefet partisi haline geldiğini bildirmektedir (Övür, 2011:10).

Ete (2010:12) 1960’ların CHP’sinin akıntıya kürek çektiğini ve liderliğin İnönü’den Ecevit’e el değiştirmesi sonucu partinin geniş kitlelere ulaşabilir hale geldiğini ancak 1990’larda Baykal ile CHP tarihinin tekerrür ederek CHP’nin yine akıntıya karşı kürek çeken bir hale sürüklendiğini, bu süreçte CHP’nin sol kesimlerden koptuğunu, değişimi isteyenlerin partiden tasfiye edildiğini, partide statükonun korunması anlayışının sürdürüldüğünü ve böylece CHP’nin huzursuz Kemalistlerin partisi kimliğine büründüğünü bildirmektedir. Yazar, Baykal’ın zaman zaman değişim adımları atmaya yönelse de bu kez kendi elleriyle oluşturmuş bulunduğu tabanın direnci ile karşılaştığı için geri adım atmak mecburiyetinde kaldığını, bu nedenle partinin yeni bir politika belirleyemez hale geldiğini ve partinin değişmesinin Baykal’ın gitmesine bağlı olduğunu ifade etmektedir (Ete, 2010:12).

Bu bağlamda 7 Mayıs’ı 8 Mayıs 2010’a bağlayan gece yarısı CHP Genel Başkanı Deniz Baykal’ın kendi partisinin bir milletvekiliyle özel ilişkisi olduğuna dair bir videonun internete düşmesiyle Baykal’ın istifa

ettirilmesi söz konusu olmuştur¹⁷ (Övür, 2011:10). Böylece Baykal birer yıllık süre ile iki kesinti haricinde 15 yıl 8 ay CHP Genel Başkanlığı yapmış ve yerini Kılıçdaroğlu'na bırakmıştır (Selçuk, 2023). Dolayısıyla Ecevit'ten Baykal'a olan lider dönüşümü parti ideolojisini baştan aşağı değiştirmiş ve CHP'nin 1965 yılından beri kurmaya çalıştığı ideolojik ve siyasi gidişat Baykal'la birlikte 1992 sonrasında dönüştürülmüştür. Baykal partiyi 1965 öncesi koşullara daha yakın hale getirmiştir ve böylece statükoyu sürdürmek istediğini göstermiştir.

3.4.İç ve Dış Siyasi Olayların Neden Olduğu İdeolojik (ve Tipolojik) Değişim

Türk siyasi hayatı boyunca yaşanan birçok olay partiler için ideolojik değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu konuda örnek olması açısından “vesayet unsurları tarafından Milli Görüş Hareketi (MGH) partilerinin kapatılması sorunu” zamanla parti içinde yaşanan görüş farklılıklarına bağlı olarak Gelenekçiler ve Yenilikçiler ayırımına sebep olmuştur ve tüm bunların bir sonucu olarak AK Parti doğmuştur. Öte yandan AK Parti'nin yaşadığı vesayet baskısı ve buna bağlı olarak AB yönelişi onu bir ideolojik duruşa sürüklese de diğer yandan yaşanan terör olayları ve FETÖ darbe girişimi de partinin ideolojik konumunu etkilemiş ve değiştirmiştir.

Milli Görüş partilerinin ideolojik konumlanışından bahsedildiğinde “İslamcılık” konusu önemli hale gelmektedir. İslamcılık, “İslam'ı merkeze alan düşünce ve eylem faaliyetlerini içermektedir. ‘İslamcılık’ Batılı aklın saldırılarına karşı özgüven kazanmış bir Müslüman tasavvuru üzerine bina edilmiştir ve ümmetin sorunlarına ortaklaşa bir sorumlulukla yaklaşma bilincidir (Akıncı, 2012:109; Uluçakar, 2018:353). İslamcılık, “Batı’da ortaya çıkan evrensel fikir ve kurumların karşılığı olan şeyleri İslam’dan alarak Batılı anlamı ile İslamiyet’i bir ideoloji olarak sistemleştirmeyi amaçlamaktadır (Akdoğan, 2010:83). İslamcılık, “İslam’ı yeniden hayata hâkim kılarak İslam Âlemini Batı’nın sömürü çarkından çıkarmayı, kötü yöneticileri taklit, esaret ve hurafelerden kurtarıp İslam dünyasını birleştirerek kalkındırmayı amaçlamakta ve bunu gerçekleştirmek için başarılı fikrî, siyasî ve ilmî çalışmalar ve profesyonel çözümler ortaya koymayı” kapsamaktadır (Tuğrul, 2017:621-622). Dolayısıyla İslamcılık bir dini canlanma, dini yenileştirme, dindarlaşma ve dinin ideolojileştirilmesi sürecini ifade etmektedir (Akdoğan, 2004a:92).

17 Miş (2020) ise bunun Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ)’nün bir kumpası olduğunu ifade etmektedir.

“İslamcılık” Soğuk Savaş evresinin başlangıcı (1945) itibarıyla Türkiye’de çok partili hayata geçiş sürecinin yansıması ile canlanmaya başlamıştır (Uçar, 2018:212). 1960 ile beraber neredeyse tüm Dünya’da İslami bir canlanma görülmüş ve ayrıca “devlet ile kamu alanlarında daha görünür olmuştur (Yılmaz, 2016:1172). Türkiye’de İslamcılık olarak isimlendirilen hareketler üç kategoriye ayrılarak değerlendirilmektedir. Bunlardan ilki “Kısakürek, Ersoy ve Karakoç” gibi kimselerin önderliğinde gelişen “kültürel İslam”; ikincisi “Nurculuk, Süleymanlık ve tarikatlar ekseninde” gelişerek toplumsal tabanda İslamlaşmaya yönelik “sosyal İslam”; sonuncusu ise MGH ile şekillenen ve siyasi alana yönelik hedefler ortaya koyarak siyasi yöntemler izleyen “Siyasal İslam”dır (Akdoğan, 2004a:99). Akdoğan (2010:84), Siyasal İslamcılık’ı “dini kimlikle siyasi alanda faaliyet göstermek, dini değerlerle siyasi alanı revizyona tabi tutmak, içeride ve uluslararası alanda İslam’ın rolünü artırmak, İslamcılık anlayışını siyaset sahnesinde dile getirmek” şeklinde değerlendirmektedir.

Osmanlı’nın son döneminde “din devlet aleyhine kullanılan bir araç haline dönüştüğü için Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucuları sistemin işletilmesinde “İslam”ı ötelemeye mecbur kalmışlardır (Okutan, 2006:315-316). Bu nedenle İslamcılık Türkiye’de ilk zamanlarda pek gelişecek bir ortam bulamamıştır. Türkiye’de ilk İslamcı parti girişimi 1951’de kurulan İslam Demokrat Partisi (İDP) olmuşsa da bu parti herhangi bir başarı kaydedememiştir (Uçar, 2018:208). Ancak 1961 Anayasasının sağladığı özgürlük ortamında komünizmin ülkede yayılmaya başlaması İslam’ın ülkede önemini artırmıştır (Okutan, 2006:315-316). İslam dünyasında etkili olan İslamcı hareketler¹⁸ Türkiye’ye 1960’lı yılların ikinci yarısında yansımıştır. 1960 ve 1970’li yıllar boyunca İslamcılık daha çok milliyetçi-muhafazakâr bir söylem çerçevesinde gelişme göstermiştir (Uçar, 2018:208). 1961 Anayasası’nın sağladığı özgürlük ortamında “sol” güçlenirken komünizmle mücadele adına İslamcılar ve Türkçüler bu mücadelede bir araya gelmişlerdir. Bu insanların 1970’li yıllarda oluşturduğu Aydınlar Ocağı, “Türk-İslam Sentezi”ni bir çözüm olarak sunmuştur (Tekin, 2004:59-60). Ayrıca 1969 yılında Necmettin Erbakan MGH’ni¹⁹ kurmuş ve (Tuğrul, 2017:617) 26 Ocak 1970’de kurulan Milli Nizam Partisi (MNP) bu yeni hareketin ilk siyasi örgütü olmuştur (Çakır, 2013:755; Zariç, 2016:230; Zariç, 2017:314-315).

18 Müslüman Kardeşler ve Cemaat-i İslâmi gibi.

19 İslamcılığın siyasi bir hareket olması ve tepki çekmesi sebebiyle Erbakan “Milli Görüş” terkinin kullanmayı uygun görmüştür (Tuğrul, 2017:623).

Türk siyasi hayatında birçok parti adı altında zikredilmiş²⁰ olan MGH'nin, lideri Erbakan Türkiye'nin tasavvuf ikliminde etkili olan insanları ile iyi ilişkiler içerisinde olan biri olarak (Baykal ve Çaha, 2017:111; Zariç, 2016:230; Zariç, 2017:314-315) "Tasavvuf"u "fertte ve nefiste" Hakk'ı hakim kılmanın; "Siyaset"i ise "toplumda" Hakk'ı hakim kılmanın ifadesi olarak gören biri olmayı tercih etmiştir (Macit, 2016:6). Erbakan ayrıca sağ-sol ayrımını "gayri milli" olarak değerlendirmiş ve AP'nin temsil ettiği sağcılığı "renksizlik" olarak görmüştür (Bora, 2013:522). Bununla birlikte yürüttüğü faaliyetlerde ahlak, maneviyat (Uluçakar, 2018:365) ve "ümmet" kavramını öne çıkarmıştır (Uluç, 2014:316).

"Milli Görüş" kavramında bulunan "milli" kelimesi "dini" kelimesi ile eş anlamlı olacak şekilde kullanılmıştır. Dolayısıyla Erbakan'ın "milletimiz" ve "eccadımız" dediği kimseler "İslam dini mensupları"dır. "Görüş" kelimesi ise "şahsi fikir, ele alış tarzı, olmuş ve olacak hadiseler hakkında varılan hüküm," anlamına geldiğinden bu iki kelime birleştirildiğinde, "dini/İslami görüş" ifadesi ortaya çıkmakta ve bu kullanım "Milli Görüş ifadesine karşılık gelmektedir. Erbakan Milli Görüş'ü Türk milletinin dünya görüşü ve değer ölçüleri olarak ifade etmektedir. Erbakan Milli Görüş'ün "milleti millet yapan ve Anadolu topraklarını kendine yurt edinmesine sebep olan kendi görüş ve düşüncesi olduğunu belirtmektedir. Bu görüşün Hakka dayandığını, mücadele ruhunu Türk milletinin özünden aldığını, küresel ölçekte Siyonizm ve taklitçiliğin karşısında durduğunu ifade etmektedir (Tuğrul, 2017:617-619).

Erbakan'ın Milli Görüş'ü "statükoculuk anlamına gelen sağcılıktan, İslam'ın siyasi tezini dikkate almayan muhafazakârlıktan ve "ılımlı İslam" anlayışından" uzak görülmüştür. Erbakan "sağcılığı", sadece geçici çözümler üretebilen bir yapı olarak değerlendirirken "ılımlı İslam"²¹ı "bünyesinde cihat olgusu bulunmayan, özü değiştirilmiş, Siyonizmin kurduğu düzene karışmayan, köleleştirilmiş Müslüman tipini ortaya çıkarmak isteyen bir proje" olarak değerlendirmektedir. MGH'nin temel karakterleri ise "İslamcılık, ümmetçilik, İslam birliği ideali, tasavvuf menşeli oluş, Ehl-i Sünnet mensubiyeti, mezhepler üstü duruş, yerellik, millilik, antiemperyalizm,

20 Milli Nizam Partisi (MNP, 1970-1971), Milli Selamet Partisi (MSP, 1973-1981), Refah Partisi (RP, 1983-1998) ve Fazilet Partisi (FP, 1997-2003) (Yılmaz, 2016:1172).

21 "ılımlı/kültürel İslam" "sıcak bakılan, münis bulunan ve mevcudiyeti kabul edilen" bir varlık olarak görülmektedir. Bu anlayış "bir arada yaşam, hoşgörü edebiyatı, çok hukukluluk, dinler arası diyalog, medeniyetler ittifakı, sivil toplumculuk" gibi slogan değeri kuvvetli bir anlayıştır. Bu anlayış, küreselleşme programları, liberal söylemler, serbest piyasacılık, çevrecilik, AB taraftarlığı ve demokrasi havariliğine" kolayca eklenerek muhalif İslamcı kişi, kurum ve çevreleri rahatça marjinalleştirip gayrimeşru hale getirebilmiştir (Kara, 2013:35-36).

anti-Siyonizm, siyasallık, ıslahatçılık, karizmatik lider tipli oluş, kuşatıcılık, aktivizm ve teşkilatçılık” (Tuğrul, 2017:617, 621-623) olarak özetlenmiştir.

MGH “siyasi, dini, sosyal ve ekonomik” bir hareket olarak “Yeniden Büyük Türkiye” idealine yönelmiş, ahlak ve maneviyatı temel alan, kapitalist, sömürgeci ve faiz temelli ekonomi politikalarıyla Batıcılığı reddeden bir anlayıştır. Türkiye’yi maddi ve manevi olarak kalkındıracak milli bir şuurun oluşturulmasını istemektedir (Yılmaz, 2016:1165,1170). Çakır (2005:546), Erbakan’ın “İstanbul’un fethi ve Viyana kuşatmasına” yaptığı vurguya dayanarak “Osmanlıcı”; Kurtuluş Savaşı’na yönelik vurgusundan dolayı “milli bağımsızlıkçı”; Hakk’ka bağlı olması, Batıl’a karşı olması ve iyiliği emretmek ve kötülükten sakınmak gibi ifadeleri kullanması nedeniyle “İslamcı”; barajlar yapmayı, füzeler üretmeyi ve ağır sanayi hamlesini gerçekleştirmeyi istemesinden dolayı “modernist” olduğunu ifade ederek esasında MGH’nin istikametini ortaya koymuştur (Çakır, 2005:546).

MGH bu düsturlarla işleyen bir ideolojiyi benimsemiş olsa da laiklik karşıtı faaliyetleri gerekçe gösterilerek 1971 müdahalesi ile 20-21 Mayıs 1971’de hareketin siyasi örgütü olan MNP kapatılmıştır (Uluçakar, 2018:366; Zariç, 2016:231). Erbakan İsviçre’ye gitmiş ancak ordu AP’yi zayıflatmak için dönmesini istemiştir. Bunun üzerine 11 Ekim 1972’de MSP kurulmuştur. Parti, 14 Ekim 1973 seçimlerinde 48 adet milletvekili çıkararak 26 Ocak 1974’de CHP ile koalisyon kurmuştur (Çakır, 2013:758). Bu koalisyon sayesinde MGH devlet içinde de örgütlenmeye başlamıştır (Tekin, 2004:60).

İslamcılığın Dünya’da zirveye çıkışı ise 1980’lerden itibaren olmuştur. “1979 yılında İran İslam Devrimi’nin yaşanması ve aynı yıl SSCB’nin Afganistan’ı işgal etmesi, 1982 yılında Lübnan’da Hizbullah’ın ortaya çıkması, 1990 seçimlerinde Cezayir’de İslami Selamet Cephesi (FIS)’nin başarı elde etmesi sonucunda ülkede laik güçler ile FIS arasında çatışmalar ortaya çıkması, 1996 yılında Taliban’ın Afganistan’da iktidara gelmesi” gibi siyasal gelişmeler, İslamcılığın bu yıllarda gündemde kalmasını sağlamıştır. 1989’da SSCB’nin dağılması sonucu ortak düşman olarak görülen sosyalizm ya da komünizmin yıkılmasıyla yeşil kuşak projesi sona ermiştir. Bu değişimin bir yansıması olarak milliyetçilik ve İslamcılık, yeni dönemin paradigması olarak gelişen “yerellik” ile “küresellik” arasında konumunu belirlemeye başlamıştır. Bu esnada “kapitalizm ve sosyalizmin İslam dünyasının sorunlarını çözememesi gerekçe gösterilerek “Siyasal İslam”ın tek alternatif yol olduğu işaret edilmiştir. Fakat bu süreçte buna karşı olanlar “Siyasal İslam’ı, radikal/köktenci (fundamentalizm) İslam” olarak tanımlayarak İslam’a yönelik olumsuz bir algı oluşturmaya çalışmışlardır (Uçar, 2018:210-212).

Çoban (2015:66), 1980 Darbesi sonrası gelişmelerin Türkiye’de de İslamcılık açısından ‘altın çağ’ olduğunu ifade etmiştir. Yazar, 1979 İran İslam Devrimi’nin yarattığı etki ile “yeşil hat”ın güçlendiğini, Turgut Özal döneminde ortaya konulan liberal politikaların İslamcılarının ekonomik anlamda önlerinin açıldığını, iktidara mensup ya da talip olan siyasi kadroların tarikat liderlerine ve şeyhlere meyletmeye başladığını, İmam-Hatip Lisesi mezunu öğrencilerin %40 gibi büyük oranlarda siyasal bilgiler eğitimi alarak devlet yönetiminde üst kademelere gelmeye başladığını ve bu durumun RP’nin oylarını yükselttiğini ve bunun sonucunda Refah-Yol Hükümetinin kurulduğunu bildirmektedir (Çoban, 2015:66).

Dolayısıyla 1981’de MGK, MSP’yi laiklik karşıtı fiiliyetleri gerekçe göstererek kapatsa da (Zariç, 2016:231; Zariç, 2017:315) 12 Eylül cuntası 19 Temmuz 1983’de RP’nin kurulmasına izin vermiştir. Bu izne rağmen vetolarla 1983 genel seçimlerine katılması engellense de (Çakır, 2013:759-760) partinin oy artışı sonraki seçimlerde devam etmiştir. RP’nin 1984 yerel seçimlerinde % 4,4, 1987 milletvekili seçimlerinde ise % 7,2 oy alması mümkün olmuştur (Uyar, 2013:109-116). Fakat kendisi eski MSP’li İçişleri Bakanı olan Korkut Özal’ın kardeşi Turgut Özal’ın “dört eğilimi birleştirerek” kurmuş olduğu ANAP’a Milli Görüşçülere yakın çevrelerden nitelikli kadrolar devşirmesi sonucunda (Çakır, 2013:759-760) İslamcı görüş yeniden meclise girmeyi başarmıştır.

MGH partilerinin oyları artsa da vesayet unsurlarının ortaya koyduğu baskılar ve Soğuk Savaş’ın nihayetlenmesi ile ılımlı İslam’ın Batılılarca yayılmak istenmesi gibi Dünya genelinde yaşanan hadiseler MGH’nin ideolojisinde bir dönüşüme neden olmuştur (Kara, 2013:36). Kara (2013:36), bu yaşananlara bağlı olarak “Milli Görüş” anlayışından sapmalar olduğunu ve muhteva yönü zayıf olup slogan değeri yüksek olan “Adil Düzen²²” projesine yönelme yaşandığını ifade etmiştir. Bu dönüşümle beraber Erbakan küreselleşme söylemlerine katılmaya başlamış ve Anıtkabir ziyaretlerine katılmıştır. Hatta “Atatürk ölmeseydi RP’li olurdu” söylemini kullanmıştır. Çakır (2013:761-762) ideolojik çizgisinden çıkan RP’nin artık “diğer partilerin krizlerinden kazanç sağlayan” bir parti haline geldiğini

22 1990’a kadar Milli Görüş şeklinde işleyen sistem 1990’lar itibarıyla “Adil Düzen” olarak dönüşmüştür. Bu söylem MGH’nin kendisini ekonomik olarak da ifade etmesini sağlamıştır (Uçar, 2018:209). “Adil Düzen”, “Hak’ça paylaşım”ı hedefleyen yönüyle iktisadi; bir düzen arayışına yönelmesiyle siyasi ve idari; bir kimlik arayışını icra etmesiyle ise dini ve ahlaki” bir anlayıştır. Bu düzen içerisinde kapitalizm ile komünizmin katkı sağlayıcı yanlarını muhafaza etmiş (Macit, 2016:10-11) ve böylece bir “üçüncü yol” olarak sunulmuştur (Kara, 201x:18-20). “Adil Düzen” “faizi istemeyen, serbest piyasanın varlığını kabul eden, üretim seferberliğini esas alan, herkesin refaha kavuşmasını arzu eden, bölgeler arasındaki dağılımın eşit olmasını amaçlayan” bir politikadır (Kara, 201x:18-20).

belirtmiştir. Yazar “cami cemaati” söyleminin yerine “yaradılanı severiz Yardım’dan ötürü” ifadesinin kullanılmaya başladığını ve böylece RP’nin İslam’ı “tebliğ” yapan bir pozisyondan “propaganda” yapan bir hale dönüşüm geçirdiğini bildirmektedir ²³.

Akgül (2004:126) MGH’ni değişime sürükleyen bu engellenme (vesayet) durumunu Türkiye’nin ideolojik kuruluş yapı taşları ve var olan rejime dayandırarak açıklamaktadır. Yazar Türkiye’de “merkez ve sol’un baskısı sonucunda ” inisiyatif hakkının daima sol’da olduğunu ve bunun bir yansıması olarak muhafazakârların cesaretlerinin kırıldığını belirtmektedir. Yazar sağ siyasi elitin soldan ya da merkezden meşruiyet onayı almadan faaliyet yürütemediğine değinmektedir. Türk sağı ise bu süreçte daima bir şeyleri korumak ve yaşatmak ihtiyacı ile hareket ederek “devlet, otorite, din, cemaat veya millet, gelenek ve tarih” gibi değerleri korumaya çalışmıştır. Dolayısıyla Türk toplumunda politik-toplumsal pozisyonun çoğu zaman “din karşısındaki konuma” göre belirlendiği anlaşılmaktadır (Akgül, 2004:127). Ayrıca “dini” referans alan partilerin totaliter yönleri nedeniyle demokrasi için bir tehlike olarak algılanması söz konusudur. MGH partileri de “din”i referans almış ve dinin politikleşmesini sağlamış olmasıyla ülkede sonu gelmez “din ve laiklik” çatışmaları yaşanmıştır (Tekin, 2004:60-62). Tek Parti döneminde merkez sağın gerektiğinde “din”i siyasi amaçları için kullanması nedeniyle süreç içerisinde bunun önüne geçmeye dönük bir vesayet sistemi kurulmuştur. Böylece sağ partiler için bir fren mekanizması oluşturulmuş ve sağ partilerin “dini” söylemleri vesayetlin müsaade ettiği düzeyde gerçekleşmiştir. Yaşanan darbelerin ve engellemelerin bir yansıması olarak MGH partileri programlarında ayıklama yapmak zorunda kalmışlardır. Bu çizgiden her çıktıklarında engellerle karlı karşıya kalmışlardır. MGH’nin başına gelen bu engelleme hadiseleri diğer sağ partilere de mesaj niteliği taşımıştır. Böylece yapılan her işte vesayet unsurlarına hesap vermeye dönük bir duygu ve hareket içerisine girilmiştir (Okutan, 2006:315-316).

Böylece Milli Görüş çizgisinden yapılan kırılmalarla 1991 seçimlerinde “RP, İslahatçı Demokrat Parti (IDP) ve MÇP” birlikte üçlü blok kurarak seçimde toplamda % 16,88 oy alarak 62 milletvekili çıkarmışlardır (Çakır, 2013:760-761; Uyar, 2013:109-116). “MÇP ve IDP ile girilen ittifak” Kürt tabanı rahatsız etmiş olsa da “Erbakan milliliği”nin milliyetçilikten değil ümmetçilikten gelmesi sonucu Kürt vatandaşların desteğini almaya devam

23 Örneğin meyhanelerde oy istenirken “Bizim iktidarımızda da içkinizi içebileceksiniz” şeklinde değil, “Bizim iktidarımızda içki içmek zorunda kalmayacaksınız” şeklinde bir söylem geliştirmişlerdir. Burada içkiye karşı olan tavırları sürmekle birlikte, içki içen kimselere yönelik bakışları değişmiştir (Çakır, 2013:762).

etmiştir. Çünkü “İslam”, Kürtleri ve Türkleri bir araya getirecek şemsiye olarak önemli görülmüştür (Kara, 201x:18).

RP 1994 yerel seçiminde ise oylarını % 19,1'e yükselterek İstanbul (Recep Tayyip Erdoğan), Ankara (Melih Gökçek) başta olmak üzere 29 il merkezi belediyelerini kazanmıştır (Uyar, 2013:109-116). Çünkü parti bir yandan kent yoksullarını tatmin eden, İç Anadolu'da Sünni Müslümanlara seslenen, Alevilere yaklaşabilen, bir yandan PKK karşıtlığı yaparken diğer yandan koruculardan aday çıkarabilen ve asker-polis-devlet memurundan oy alan bir parti olması ile çok yönlü olmuştur (Tekin, 2004:63). Bu çok yönlülük sayesinde 1995 milletvekili seçimlerinde % 21 oy almış ve seçim sonrası girişimi olan ANAYOL Hükümetinin güvenoyu alamaması üzerine Erbakan, hükümet kurma vazifesini üstlenmiştir (Uyar, 2013:109-116).

Erbakan için hükümet kurmak sorun olmasa da yaptıkları ve düşündükleri ile vesayet unsurları için sorun oluşturmuştur. Süreç içerisinde bazı dönüşümler yaşasa da katı ideolojik bir parti görünümünden sıyrılarak kitle partisine geçmeyi başaramamıştır. Radikal siyaset tarzı sonucunda iktidar seçkinlerinin asker kanadını rahatsız etmeyi sürdürmüştür (Tekin, 2004:64). Çünkü Erbakan, “Batılıların birçok ülkeye kabus gibi çökerek Dünya’da savaşların sebepleri olduklarını ve ülkeleri borç batağına çektiklerini, ayrıca “Yeni Dünya Düzeni” adı altında tek kutuplu bir sömürü sistemi işlettiklerini (Erbakan, 2014:90)” belirterek Batı’nın karşısında “milli ve manevi yıpranmayı engellemeyi” amaç edinmiştir (Baykal ve Çaha, 2017:12-13). Erbakan ayrıca, İslam’ın Batı’dan üstün olduğunu savunmuş ve Batı’nın maddi gelişim kaynağını İslam’dan aldığını, “fen, hikmet, sanat ve sanayinin” İslam’ın içinde olduğunu belirtmiştir. Erbakan İslam ile modern kurumları uzlaştırmayı amaçlayarak bu nedenle İslam’ı siyasetinin özüne yerleştirmiştir (Baykal ve Çaha, 2017:3; Macit, 2016:14). Erbakan, “Davam” adlı kitabının “İslam Davamız” iç başlık kısmına “İslam’ın dışında, hiçbir hak ve hakikat kaynağı yoktur. Fen ve hikmet, sanat ve sanayi dahi, İslam’ın içindedir ve onun bir şubesidir. İlhamını Kur’an’dan almayan hiçbir ilim ve teknik asla hayra vesile olamaz, şerden ve zarardan arınmış sayılamaz” sözleri ile başlayarak siyaset anlayışındaki İslam dozajını açıkça ortaya koymuştur (Erbakan, 2014:39, 47). Ayrıca Erbakan’ın İslam anlayışı içerisinde “İslam Kardeşliği”nin tesis edilmesi ve Müslümanların ekonomik, kültürel, siyasi ve sosyal ilişkilerini güçlendireceği Türkiye liderliğinde bir İslam Birliği kurma arzusu yer almıştır (Macit, 2016:12-13).

Akgül (2018:42), Erbakan döneminde, dış politikada Türkiye’nin İslam Konferansı’na tam ve aktif üye yapıldığını, İslam Âlemi ile “siyasi, ekonomik ve kültürel sahalarda” ciddi işbirliğinin temellerinin atıldığını, Kıbrıs Barış

Harekâtı’nın gerçekleştirilmesi ile Kıbrıs Türkü’nün hayatı ve hürriyetinin kurtarıldığını, Batı ülkeleri ve bilhassa Amerika ile yapılan ikili anlaşmalarda devlet onuru ve milli çıkarlarının korunmuş olduğunu belirtmektedir. Öte yandan MGH tarafından Osmanlı mirasının sahiplenilmesi ile “yeniden büyük Türkiye” kavramının kullanılmaya başladığı dikkat çekmektedir (Kara, 201x:25). Bora (1995:124) Erbakan’ın Türkiye’yi, “İslam dünyasının ve birliğinin potansiyel önderi olarak” tasarladığını, İslamcı söylem içerisinde anti-semitik bakışı güçlü tuttuğunu, Azerbaycan, Bosna, Kıbrıs gibi “milli dava”lar sebebiyle düşman olarak görülen Ermeniler, Yunanlılar ve Sırp lar karşısında bir reaksiyoner duygu kabarışı gerçekleştiğini, yabancı düşmanlığı gayrimüslimler ile Batı karşısında gerçekleşse de bu özcü ayrımcılığın kendisini “Kürt sorunu bağlamında ve İslam millet(ler)i karşısında” göstermediğini bildirmiştir (Bora, 1995:125).

Gündoğan (2017:18) Erbakan’ın Doğu’ya dönük bir lider olduğunu ve Batı’nın tüm baskılarına rağmen “denk bütçe, havuz sistemi ve D8” gibi konularda²⁴ çok çabuk ilerleme kaydederek başarılı sonuçlar aldığını, kendi ekonomi-politiğini sürdürmeye çalıştığını, kendi bağımsız para-kredi sistemini oluşturmak istediğini ancak bunlara engel olduğunu, yerli ve milli bir zihniyetin iş başında olmasına müsaade edilmediğini belirtmiştir (Gündoğan, 2017:94). Gündoğan (2017:137) ayrıca Erbakan’ın Batı’yı ve Batıcılığı aşağıladığını, onların toplum ve Dünya’ya refah getirmeyeceğini bildirdiğini, Yalta Konferansı ile Dünya’da köle sistemi kurulduğunu belirttiğini, bu nedenle derhal bu güçlere karşı İslam Birleşmiş Milletleri, İslam UNESCO’su, İslam NATO’su, İslam Ortak Pazarı kurulmasının gerekli olduğunu belirttiğini ifade etmektedir. Akgül (2018:64), Erbakan’ın “masonluk, Lions ve Rotary Kulüpleri, BM, Ortak Pazar, Dünya Bankası vb. teşkilat ve tertibatları” en iyi tanıyan kişi olduğunu bildirmektedir. Ayrıca Erbakan’ın Siyonizmin Müslümana yönelik sindirme politikalarına engel olmak için Müslüman Topluluklar Birliği’nin (MTB) oluşturulmasında çok katkısı olduğunu belirtmektedir. Bu kuruluş bir buçuk milyara yakın nüfusu ve seksene yaklaşan Müslüman topluluğun işbirliğini ifade etmesiyle hareket için önemli olmuştur (Akgül, 2018:45).

Erbakan düşüncelerini imkân dahilinde fiillerine de yansıtmıştır. Bu çerçevede 28 Haziran 1996’da hükümetin kurulması sonrasında Erbakan’ı ziyarete gelen Amerikan Büyükelçisi’nin Erbakan’a yönelttiği “çekiç güç, Amerikan üsleri, Müslüman ülkelerle ticaret, İran’la ticaret ve boru hattı” üzerine olan 6 şartına karşılık Erbakan, bu şartların tam tersi politikalar gerçekleştirmesiyle Batı’ya yönelik tavrını açıkça ortaya koymuştur

24 “Denk bütçe, havuz sistemi ve D8”le ilgili detaylı bilgi için bakınız (Gündoğan, 2007).

(Miliyetçilik Budur İşte!, 2011). Ayrıca Erbakan “haklı” olmanın ancak “güçlü” olmakla mümkün olabileceğini bildiği için MGH bünyesinde enerji, madencilik, hayvancılık, tarım, ormancılık, su ürünleri gibi konularda projeler üreterek “Ağır Sanayi” söylemini ön plana çıkarmıştır (Tuğrul, 2017:647-648). Akgül (2018:39-41), 1977’de Ağır Sanayi hamlesinin başlatıldığını, Milli Harp Sanayi’sinin kurulması gayretlerinin ortaya konulduğunu ve bunun için dış güçler, yerli sömürü ve sermaye çevreleri ile savaşıldığını bildirmektedir. Yazar “montaj değil, her yönüyle milli ve yerli üretim”in, önemsendiğini ifade etmiştir.

Erbakan tüm bunlara ilaveten özellikle vesayet unsurlarının canını sıkı davranışlar da sergilemiştir. Bu konuda “Taksim’de cami yaptırılması, başörtüsü yasağının kaldırılması, karayolu ile hac, kurban derisi meselesi, bir dakikalık karanlık eylemleri, Susurluk kazası (Çakır, 2013:771), İran Cumhurbaşkanı’nın Türkiye’ye olan ziyareti, Libya gezisi, Başbakanlıkta tarikat liderlerinin yemekli şekilde ağırlanması, ‘Türkiye’de faşist laik düzen’ olduğuna dair söylemlerin kullanılması, D-8 girişiminin yapılması, Anadolu burjuvazisinin modern burjuvaziye üstün gelecek şekilde güçlenmesi, NATO’ya karşı soğuk davranış sergilenmesi, AB ile olan ihracatın zarar görmesi ihtimali dikkate alınmayarak AB üyeliğine isteksiz davranılması ve bu durumun modern burjuvaziye olumsuz yansıması (Bölükbaşı, 2012:175-77), İslami gösteri yoğunluğunun artması, Sincan’da RP belediyesinin düzenlediği ‘Kudüs Gecesi’nde yaşanan hadiseler” şeklindeki (Çavdar, 2013:43) olumsuzluklar nedeniyle “28 Şubat (1997)” post-modern darbe süreci başlamıştır. Böylece kurulan RP-DYP Hükümeti 11 ay sürmüş ve hükümet “ordu ile laik sivil toplum kuruluşları” tarafından istifa ettirilmiştir (Uyar, 2013:109-116). Hükümetten istenen düzenlemeler ise Siyasal İslam’a karşı alınan önlemleri içermiştir. Bunun sonucunda Milli Görüşçüler, zorunlu ve daha güçlü bir dönüşüme sürüklenmiştir. Böylece MGH içerisinde sivrilene gençler (Yenilikçiler²⁵) “karşı çıktıkları AB üyeliğine taraftar olmaya”; “demokrasi, insan hakları, hukuk devleti ve sivil toplum

25 MGH’nin vesayet karşısında yaşadıkları ve yaşamak zorunda kaldığı dönüşüm zamanla parti içinde bir ayrışmayı doğurmuştur. “Yenilikçiler” denen kesim MSP’nin ilk zamanlarında harekete katılan gençlerdir. Bu gençler ilk zamanlar RP için gerekli olan değişime (örneğin çok hukuklu toplum yapısına, sivil toplumluluğa, çoğulculuğa, demokrasi ve laikliğin eleştirel onayına) dahi karşı çıksalar da (Çakır, 2013:762) zamanla “değişikliklerin yapılmasını” savunmaya yönelmişlerdir. “Gelenekçiler” ise mevcut yapıyı bozmadan sürdürmeyi istemişlerdir ve Erbakan’a yakın ekibi oluşturmuşlardır (Dursun, 2003:1). Gelenekçiler, İslamcı çizgiden şaşmak istemezken Yenilikçiler “liberalleşme” arayışına girmişler ve çağdaş usullere yönelimini dönmüşlerdir. Gelenekçiler RP’nin ideolojik bir kadro partisi olmasını, Yenilikçiler ise “ideolojik omurgalı bir kitle partisi” olmasını istemişlerdir (Çakır, 2013:761-762).

gibi kavramları savunmaya” yönelerek²⁶ güçlü bir ideolojik dönüşümü başlatmışlardır (Uluçakar, 2018:365-366).

Bu darbe sonucunda RP laikliğe aykırı faaliyetleri nedeniyle kapatılırken Erbakan ve içlerinde R. Tayyip Erdoğan’ın da bulunduğu diğer 6 önemli isim siyasetten beş yıllığına yasaklanmıştır (Uyar, 2013:109-116; Zariç, 2016:232). 17 Aralık 1997’de RP yerine Fazilet Partisi (FP) kurulmuş olsa da FP yaşadığı baskı ve kaygılar nedeniyle, RP’nin felsefesini/ideolojisini benimseyememiştir/dillendirememiştir. Bu hali ile FP “Batı ile bütünleşme yanlısı olan, liberal ekonomi ve demokratik hukuk devleti savunuculuğu yapan” bir parti haline gelmiş ve sonrasında kurulan Saadet Partisi (SP) de aynı ilkelere sahip görünmeyi sürdürmüştür (Okutan, 2006:36-319). Hatta

FP’liler MSP’de yaptıklarından daha güçlü bir şekilde RP’nin devamı olmadıklarını anlatmaya ve ispatlamaya çalışmışlardır. Dolayısıyla AK Parti’nin kuruluş mantığının neden Milli Görüş’ten ayrıştırıldığı bu süreçteki gelişmelerden anlaşılmaktadır (Zariç, 2016:232). Erdoğan, Milli Görüş’ün içerisinde yıllarca süren varlığı nedeniyle yaşanan olaylara şahit olmuştur. Kendisi, partinin dışlanan bu halinden rahatsız olmuş ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olduğu esnada okuduğu bir şiir nedeniyle (Hülür ve Akça, 2007:234-235) 21 Nisan 1998’de cezaevine atılarak siyasetten yasaklanmıştır (Akdoğan, 2004a:8). Tüm bu yaşananlar MGH’nin dönüşümünün bağlayıcıları olmuştur. Coşkun (2010:43-44) bu süreci “teoriden pratiğe geçişte İslamcılarının söylemlerden aykırı fiiller ortaya koydukları ve bu anlamda Türkiye’de İslamcılarının ‘dincilikten liberallığe; Doğu’dan Batı’ya’ kayan bir zemin dönüşümü yaşadıkları” şeklinde özetlemiştir.

Bu koşullarda FP, 18 Nisan 1999 genel ve yerel seçimlerine girmişse de 28 Şubat’tan sonra ideolojik hassasiyetlerinin içi boşaltılmıştır. Diğer partiler ise seçim kampanyalarında “Bunlara seçilseler bile iktidarı vermezler” şeklinde karşı propaganda yürüterek FP’ne oy kaybı yaşamasını sağlamışlardır. FP seçim sonucunda %15,4 oyla ancak üçüncü parti olabilmiştir (Çakır, 2013:774-775). Bu seçimlerde FP milletvekili seçilen Merve Kavakçı’nın meclise başörtüsü ile girmesi mecliste büyük olaylar yaşanmasına neden olmuştur. Bu olay da partide kapanma tehlikesi yaşatmıştır (Yılmaz, 2016:1174; Zariç, 2016:232). Böylece FP değerlerine sahip çıkamadığı gibi Kavakçı’ya da sahip çıkamaması yönüyle Milli Görüş’ün İslamcılık anlamındaki en zayıf partisi olarak 14 Mayıs 2000 I.Kongresini gerçekleştirmiş ve bu kongrede “Gelenekçi-Yenilikçi” ayrışması net bir şekilde yaşanmıştır. Gelenekçilerin

26 Erbakan’ın, kendisine verilen bir yıllık hapis cezasının infazını durdurmak için bir Fransız avukat aracılığıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne başvurması bu konudaki değişimin bir örneğidir (Çakır, 2013:773).

temsilcisi Recai Kutan 633'e karşılık 521 oyla yenilikçilerin temsilcisi Abdullah Gül karşısında kazansa da²⁷ oy farkının az olması Gelenekçileri yasa boğmuştur (Akdoğan, 2004a:9; Bölükbaşı, 2012:178; Yılmaz, 2016:1174). Bu mücadelenin ardından ardından yenilikçiler bir tüzük değişikliği ile parti yönetiminden dışlanmışlardır (Çakır, 2013:775). Bunun sonucu olarak Erdoğan bir yıl içerisinde 81 ilde planladığı yeni partinin örgütlenmesini tamamlamıştır. Erdoğan partinin Kurucular Kurulu ve çekirdek kadrosunda Milli Görüşçüler dışında da kişiler olmasını istemiştir²⁸ (Özdemir, 2012:197). 22 Haziran 2001 tarihinde FP'nin kapatılması sonrasında (Gündoğan, 2017:106-107) Yenilikçi ekip 14 Ağustos 2001 tarihinde Türk siyasi hayatının 39. partisi olarak AK Parti'yi kurmuşlardır (Çaylak vd., 2017:4).

AK Parti siyasi kimliğini ortaya koyarken Milli Görüş'ün yaşadıklarını dikkate alarak kendisini şekillendirmiş (Kara, 2013:22-35) ve siyasi kimliğini "muhafazakâr demokrat" olarak ifade etmiştir. Muhafazakâr demokrasi değer olarak "temel hak ve özgürlükler, sosyal dayanışma, adalet ve hoşgörü gibi" insanlığın ortak iyilerini benimseyerek bu değerleri siyasetin konusu yapmayı amaçlamıştır (Akdoğan, 2004b:243). AK Parti ılımlı bir siyasi programla²⁹, Kasım 2002 seçimlerine girmiş ve birinci parti (% 34 oy alarak 365 Milletvekili çıkararak) olmayı başarmıştır. Castells (2006:30) bu durumu "tarihin ironisi" olarak değerlendirmektedir. Çünkü bu süreçte AB'nin "Türkiye'ye demokrasinin tam olarak işletilmesi konusunda baskı yapması" sonucunda silahlı kuvvetler, "AK Parti'nin iktidara gelmesine" müsaade etmek zorunda kalmışlardır (Castells, 2006:30).

Ancak (vesayetın müsaadesiyle) iktidara gelmek Erbakan örneği dikkate alındığında tek başına yeterli olmayacaktır. Bu nedenle AK Parti'nin iktidarda kalmayı sürdürmek için muhafazakâr demokrasiyle neyi ifade ettiğini ortaya koyması ve bu hususu davranışlarına/politikalarına yansıtması gerekmektedir.

27 Gül'ün ağzından istem dışı çıkan bir ifadenin Yenilikçilerin kaybetmesinde etkisi büyük olmuştur. Detaylı bilgi için bakınız (Gündoğan, 2017:106-107).

28 "Erdoğan yeni partisini solcu kimliğe sahip olmayan ve laikliği katı haliyle yorumlamayan kimselerden oluşturmak istemiştir. Böylece partinin içerisinde "FP'lilere, halen Meclis'te mevcut bulunan ANAP'lılara, DYP ve MHP milletvekillerine, eski siyasetçilere, halen vazifesini yürüten belediye başkanlarına, iş camiası ve meslek kuruluşları temsilcilerine" yer verilmiştir (Özdemir, 2012:197). İlk AK Parti'nin MGH tarzı bir oluşum olacağından çekinilse de sonrasında ANAP'lı Erkan Mumcu, DYP'li Köksal Toptan ve Mehmet Dülger gibi isimler partiye dahil olmuştur. Böylece AK Parti Milli Görüş çizgisini aştığını göstermiştir (Tekin, 2004:69). Bunlara ilaveten milliyetçi-muhafazakâr kesimlerden "Ali Coşkun, Cemil Çiçek, Vecdi Gönül" gibi önemli isimler de partiye dahil olmuşlardır (Erler, 2007:129).

29 Erdoğan 28 Şubat süreciyle birlikte MGH ile yollarını ayırmış ve AK Parti'nin siyasi kimliğini "muhafazakâr demokrasi" olarak açıklamıştır. Bu süreçte MGH ile arasına mesafe koyduğunu gösteren en popüler ifade "Milli Görüş gömleğini çıkardığını" söylemesidir (Hülür ve Akça, 2007:234-235).

Bu bağlamda muhafazakâr demokratiğin keskin ifadeler barındırmayan özellikleri söylemlerle ve yazılı belgelerle aktarılmıştır. Sonrasında ise politikalarla Milli Görüş’ten farklı olunduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Akdoğan (2004a:13) AK Parti’nin programına bakıldığında “laiklik, demokrasi, hukuk devleti, insan hak ve özgürlükleri” şeklindeki değerlere vurgu yapıldığını ve ekonomide serbest piyasa ekonomisine değer verilerek Dünya sistemi ile bütünleşen rekabetçi bir ekonomi anlayışının savunulduğunu ifade etmiştir. Bunun yanında, devletin mağdurun yanında olacağını ve yönetimin sürdürülmesinde “gönüllü kuruluşlar, özel sektör ve sivil toplumun” öne çıkartılacağını” belirtmiştir (Akdoğan, 2004a:14). Parti programında ayrıca uluslararası sözleşmelerin uygulamaya konulacağına ve laikliğin demokrasinin vazgeçilmezi olarak din ve vicdan hürriyetinin teminatı olduğuna değinilmiştir (Bingöl ve Akgün, 2005:10).

Akdoğan (2004a:18) ayrıca AK Parti’nin “öncelikle siyaseti normalleştirmeyi önemseydiğini ve bunun için Türk siyasi hayatında mevcut olan “din-siyaset, gelenek-modernlik, din-devlet, devlet-toplum-birey” gibi zıt kavramların sebep olduğu gerilimin “muhafazakâr demokrasi” ile anlaşma zemininde buluşturulmasını hedeflediklerini ifade etmiştir. Dolayısı ile “yereli kabul eden bir evrensellik, geleneği dışlamayan bir modernlik, köktenci olmayan bir değişim” vurgusu ön plana çıkarılmıştır. Bu ideolojik tanımla siyaseti gerçekçi bir zemine oturtabilmek amaçlanmıştır. Çünkü iktidara erişen tüm partilerin pragmatizm ve popülizme yönelen davranışları onları siyasi kimliklerinden kopardığı gibi mevcut şartlara teslim olmalarına neden olmaktadır. Ayrıca söylem-eylem krizi yaşanması sorunu ortaya çıkmaktaydı (Akdoğan, 2004a:18-19). Koçel (2013:328) de benzer şekilde “muhafazakâr demokrasi”nin uygulamadaki gereksinimleri karşılamak üzere düşünülmüş olduğunu belirtmektedir.

4.Olağan Büyük Kongre 2023 Siyasi Vizyonu (2015:47) belgesinde partinin her alanda reform ve değişimi gerçekleştirdiği ve partinin muhafazakârlığının “sosyal ve kültürel değerler ile bize has özellikleri”, günümüzün ihtiyaçlarına göre yeniden üreten bir siyaset olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla ülke değer ve kültürü çerçevesinde “eski ile yeni, bağdaştıran bir toplum” arzu edilmiştir (4.Olağan Büyük Kongre 2023 Siyasi Vizyonu, 2015:47). Muhafazakâr demokratlık, “tedrici ve aşamalı bir değişimi benimseyen, uzlaşılı kültürü çerçevesinde siyaset yürütmeyi benimseyen, halk egemenliğine dayalı siyasi meşruluğu ve kanun ve evrensel kurallara dayalı hukuki meşruluğu önemseyen, yasalarla sınırlandırılmış bir siyasi iktidarın varlığını kabul eden, küçük ama dinamik bir devletin varlığını benimseyen, vatandaşın tercihini ve denetimini değerli gören, demokrasi

zemininde doğru ve yanlışın test edilerek düzeltilmesini isteyen, radikalizm ile toplum mühendisliğini reddeden” parametrelerle tanımlanmaktadır (Akdoğan, 2003:9-13; Akdoğan, 2004a:15-17).

AK Parti Genel Başkanı Erdoğan, “Cumhuriyet kazanımlarına çok önem verdiklerini; meclisi sorunların tartışıldığı alan olarak gördüklerini; zorlama yapma ve rant dağıtmadan ziyade düzenleyen, denetleyen, yol gösteren ve fırsat yaratan bir devlet olmayı amaçladıklarını; birlik ve bütünlüğe, üniter yapıya, demokratik, laik, sosyal hukuk devleti anlayışına, sivilleşmeye, demokratikleşmeye ve fırsat eşitliğine önem verip, “birey”i tüm politikaların merkezine koyduklarını; temel hak ve özgürlükleri sağlayarak muhafaza etmeyi en önemli vazifeleri olarak gördüklerini; Türkiye’nin çağdaş dünyaya yüzünü dönmesini, Dünya toplumu ile onurlu ilişkiler sürdürmesini, tarihsel bağın mevcut olduğu 45 ülke ve 1,2 nüfuslu İslam ülkeleriyle ilişkilere özel önem verilmesine özen gösterdiklerini; ülke yararına olacak şekilde özelleştirmeler yapmayı ve vergi düzenlemeleriyle adaleti sağlamayı vazife bildiklerini; insan hakları ihlalleri ve terörle ilgili hususlarda hassasiyetlerini sürdüreceklerini” ifade ederek parti siyasetinin genel kabullerini ortaya koymuştur (Akdoğan, 2004a:14-15).

AK Parti muhafazakâr demokrasi ile hem gelenek hem de modernliğe sahip çıkmaktadır (Akdoğan, 2003:117). Bu anlayışın içerisinde “pragmatik ve hizmet odaklılık” olmakla birlikte (Dağı, 2010:125) yabancı sermayenin ülke ekonomisi için faydalı görüldüğü bir anlayış hakimdir. AK Parti AB, DB ve IMF ile olan ilişkilerini sürdürmeyi istediği gibi çevre ülkelerde yaşanan krizleri çözmeye etkili olmayı önemsemektedir. AB’ye girmeyi, ABD ve İslam ülkeleri ile olan ilişkilerini geliştirmeyi değerli görmektedir (Bingöl ve Akgün, 2005:10-11).

Erdoğan, AK Parti’nin merkez partisi olmadığını fakat “merkezin yeni adresi” olduğunu ifade etmiş ve bu söylemle merkezle çevreyi buluşturmayı arzu ettiğini göstermiştir (Bingöl ve Akgün, 2005:5). Mert (2004:265) bu konuda AK Parti’nin merkez sağ partilere benzer özellikte olduğunu Tekin (2004:123) ise “sağcı” özellikte bir parti olduğunu değerlendirmektedir. Yazar AK Parti’nin “milliyetçi-muhafazakâr değerleri ve bu tür bir kimlik söylemini” benimsediğini, bünyesinde çok sayıda milliyetçi-muhafazakâr siyasetçi barındırarak da bunu gösterdiğini işaret etmektedir. Bununla birlikte AK Parti Milli Görüş’le ilişkisini tamamen kesmemişse de onun devamı olmadığını her defasında beyan etmektedir. Yazar AK Parti’nin DP, AP ve ANAP çizgisiyle benzer yönleri olduğuna da dikkat çekmektedir (Bize Müslüman demokrat demesinler, 2003:2).

Çaylak vd., (2017:5) AK Parti’yi değişime ayak uydurup içselleştiren, toplumsal dönüşümleri inceleyip kendisini yenileyebilen, laik rejime karşı düşmanlık sergilemeyen, İslami kimliği sivriltmeyen, “merkez ve merkezin sağında konumlanan” kesimi kendisine oy verme konusunda ikna edebilen bir “catch-all” (herkesi yakala) partisi olarak değerlendirmekte ve Türk siyasi hayatında net bir şekilde “muhafazakâr”lığı siyasi kimliği olarak gösteren ilk parti olduğunu ifade etmektedir.

AK Partililer ve bu konuda yorum yapan birçok kimse AK Parti’yi bu şekilde muhafazakâr demokrat olarak kabul etse de (Barış, 2014:238), bunu kabul etmeyip AK Parti’yi “liberal demokrat” ya da başka bir ideoloji ile tanımlayanlar bulunmaktadır³⁰ (Akdoğan, 2004a:126-127; Erler, 2007:130; Fırat, 2004:21). Hatta bu konuda AK Parti’yi birçok ideoloji ile ilişkilendirenler bulunmaktadır. Bu konuda AK Parti’nin siyasi kimliğinin ismi “İslam”, uygulamaları “liberal”, tutumu “demokrat”, yörüngesi “Batı” olduğu aktarılmaktadır (Çakır, 2003:1). Tekin (2004:129) ise Türkiye’nin toplum ve siyasi yapısını belirlediği düşünülen “İslamcılık, milliyetçilik, Batılılaşma”nın çeşitli oranlarda AK Parti kimliğinde yer aldığını belirtmektedir (Tekin, 2004:130-132). Bunun sebebi ise AK Parti’nin yıllar içerisinde birçok politik değişim ortaya koymuş olmasıdır (Turan, 2022). Çünkü yaşanan iç ve dış hadiseler AK Parti için bu değişimi zorunlu hale getirmektedir.

Çaylak vd., (2017:3) ise AK Parti’nin ideolojisinin dönem dönem değiştiğini belirtmektedirler. Bu hususta yazarlar AK Parti iktidarının ilk dönemlerinde “muhafazakâr liberalizm evresini” yaşadığını; İkinci dönemde “Pan-İslamist popülizm evresini” yaşadığını ve üçüncü evrede söylem ve eylemlerinde “Türk-İslamcı milliyetçilik” dozunu artırarak “İslam soslu ulusalcı milliyetçilik” icra ettiğini belirtmektedir. Dolayısıyla yazarlar ilk dönemi (2002-2007) “Muhafazakâr Liberalizm/Demokrat”, ikinci dönemi (2007-2011) “Kalfalık-Pan-İslamist Popülizm” ve üçüncü dönemi (2011-2016) “Ustalık-İslam Soslu Ulusalcı Milliyetçilik”, (Çaylak vd., 2017:4) şeklinde isimlendirmişlerdir. 2015 sonrasında ise yaşanan terör, hendek/barikat olayları ve FETÖ olayları dikkate alındığında milliyetçiliğin AK Parti için daha önemli bir tercih haline geldiği söylenebilir. Çünkü hem sınır güvenliği anlamında yaşananlar hem de içerideki olaylar bunu gerekli hale getirmiştir.

AK Parti ilk dönemlerinde MGH’nin yaşadıklarını dikkate alıp vesayet unsurları ile mücadele etme sürecinde (Tekin, 2014.33-34) yönünü AB’ye

30 Örneğin Dursun (2003:2), AK Parti’yi statükoyu değiştiren özelliğine bakarak “radikal demokrat” bir parti olarak değerlendirmektedir.

dönüp Batı değerlerini (özgürlük, demokrasi vs.) önemseyen bir pozisyon belirlemiş (Bölükbaşı, 2012:181; Yıldırım, 2014:3) olsa da ülkede yaşanan terör olaylarının ardından çözüm sürecinden (Alptekin ve Köse, 2018:315-317) istenen verim alınamayınca (Karaca, 2018) yaşanan hendek hadiselerinin (İnci, 2019:590-592) devamında ortaya çıkan FETÖ darbe girişimi AK Parti'nin ideolojik dönüşümünde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Bu darbe girişimi AK Parti için ideolojik dönüşümde 2016 sonrası için milliyetçiliği daha ön plana çıkarmıştır. AK Parti'nin milliyetçiliği bu süreçte hem söylemlere hem de eylemlerine yansıttığı yapılan birçok çalışmada açıkça görülmektedir (Akyiğit, 2020:154-155, Duran, 2018a:72; Erdoğan, 2016; Turan, 2022:272, 500-517).

3.5.Siyasi Kurumlarla İnşa Edilen İdeolojik Değişim

Türkiye'de siyasi kurumlar (anayasa, merkezi hükümet, bölgesel ve yerel yönetimler, kamu yönetimi, yasama yürütme yargı, bakanlıklar vs.) mevcut resmi ideoloji çerçevesinde şekillenmiştir. 1980 sonrası süreç örnek olarak alındığında parlamenter sistem süreç içerisinde (özellikle 2007, 2011 ve 2014'te) değişime uğramış ve 16 Nisan 2017 itibariyle gelen Başkanlık sistemiyle birlikte mevcut rejim/sistem daha muhafazakâr ve milliyetçi bir şekilde işlemeye başlamıştır. Çünkü bu sürece değin yapılan yasal düzenlemeler/değişiklikler ile “vesayet sistemi ötelenerek” hem iç ve dış politikada yöneliş değişmiş hem de ideoloji dönüşmüştür. Siyasi kurumların ideolojiji nasıl dönüştürdüğü hususu bahsi geçen bu örnek üzerinden incelenecektir.

Türkiye'deki kurumsal yapının oluşmasında Osmanlı'dan geçen kültürel mirasın da etkisi bulunmaktadır. Kemalistler, Mutlak Monarşi'den Cumhuriyete geçmişlerdir. Ancak ümmet toplumu özelliklerine sahip halkın bir ulus haline getirilmesi ve Batı tipi bir toplum oluşturulması gerekmiştir. Bu süreçte devrimler uygulanmıştır. Modernleşme süreçlerinde geciken toplumlarda, devlet eliyle modernleştirme yapılmaktadır. Bu tür modernleştirmeler, “toplumsal farklılıkların görülmesini engelleyen, resmi ideoloji ile paralel gitmeyen talepleri reddeden, toplumun farklı kesimlerinin siyasal sistemde temsilini engelleyen” bir karakter arz etmektedir. Bu süreçte “laikliğin işletilmesi ve Osmanlı'dan alınan yönetim anlayışının değiştirilmesi”, İslamcı çevrelerden tepki alsa da Cumhuriyet bürokrasisi, “seçkin bir dünya görüşü anlayışına dayanan, kendisini devletin asıl hizmetkâr ve tek hamisi görme anlayışını” Osmanlı bürokrasisinden devralmıştır. Sistemi kuran ve menfaatlerini bu sisteme göre düzenlemiş olanlar, bu yeni değerlerin, gelişmiş ve bütünleşmiş bir toplum tarafından tehdit edilmesini istememişlerdir. Bu seçkin kesimden oluşan merkez,

iktidara ortak olmak isteyen çevreyle bütünleşmeyi reddetmiştir. Bu nedenle çevre sürekli baskı altında tutulmuştur. Bürokratik yönetim siyaset karşısında hiçbir zaman geri planda kalmamış ve bu durum, demokrasinin Türkiye’de tam anlamıyla oturamamasına neden olmuştur. Ancak II. Dünya Savaşı’nın yarattığı zorluklar karşısında otoriter yönetim tarzının sürdürülmesi CHP’ye karşı “Batı’nın ve toplumun tutumunu” olumsuz etkilemiştir. CHP’nin ise savaş sonrasında SSCB karşısında Batı müttefiki olmayı seçmesi ile “otoriter yönetimden” koparak “liberal demokrasiyi” işletmesi gerekmiştir. Bu zorunluluk ise çok parti denemelerini beraberinde getirmiş ve CHP dışında bir partinin (Demokrat Parti) iktidara gelmesinin önü açmıştır (Eser vd. 2012: 70-72, 74).

Tek Parti döneminden sonra muhafazakâr bir parti olarak iktidarı 10 sene kadar yöneten Demokrat Parti (DP)’nin attığı politik adımların³¹ “Cumhuriyeti inşa edenlerin beklentilerine uygun olmaması ve ülkede yaşanan sosyal ve ekonomik sıkıntılar” sonucunda yaşanan 1960 Darbesi’nin ardından³² (Özkuş, 2023:18-19) hazırlanan 1961 Anayasası’yla TBMM ile birlikte kullanılacak birçok yeni kurum (Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hâkimler Kurulu, Devlet Güvenlik Mahkemeleri, Milli Güvenlik Kurulu (MGK), Cumhuriyet Senatosu, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), askeri, sivil ve yargı bürokrasisi) inşa edilmiştir (Eser vd., 2012:79). Ayrıca meclis hükümet sisteminden parlamenter sisteme geçilmiştir (Demir, 2020: 63). 1961 Anayasası Dünya’daki ve Türkiye’deki gelişmeler çerçevesinde hazırlanan ve özgürlük yönü güçlü kılınan bir anayasa olmuştur. Böyle özgür bir ortamda rahat hareket eder hale gelen komünizm tehlikesi karşısında ise “İslami gelişmelere müsaade edilerek” bir çözüm üretilmiştir. Ancak bürokratik elitlerin verdiği bu müsaade ve sınır MGH’nin kurucusu Erbakan’ın düşündükleri ve yaptıkları³³ ile aşılmıştır. Dolayısıyla komünizmi

31 DP yöneticileri, ordu ile CHP arasında var olan yakınlaşmadan rahatsız olarak her an darbe olacağı endişesi ile önlemler alan adımlar atmaya yönelmişlerdir. 1953 yılı itibarıyla bireysel özgürlükleri sınırlandırılarak, basın ve üniversite kurumları üzerindeki baskı ve denetimleri artırmışlardır. 1954 seçimleri sonrasında oy alamadığı yerleşim birimlerini cezalandırmışlardır. 1955 sonrasında yaşanan ekonomik sıkıntılar da bu baskıyı artırmıştır. Çok partili döneme kadar otoriter yönetim sergileyen CHP ise bu süreçte egemenliğe ordu ve aydını ortak etme düşüncesini savunmuştur (Eser, 2012:77).

32 CHP, DP’nin askeri ve sivil bürokrasinin etkisini kırmaya dönük her adımdan rahatsız olmuş ve 1958 yılında toplanan kurultayda “partizanlığın kaldırılması, seçim güvenliği, iki meclisli yapının oluşturulması, basın özgürlüğü, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hâkimler Kurulu ve Özerk Üniversite” gibi talepler dile getirmiştir. Fakat buna karşılık, DP Hükümeti “Meclis Tahkikat Komisyonu kurarak” muhalefetin siyasi faaliyetlerine denetleme getirmiştir (Eser vd., 2012, 75). Dolayısıyla darbe sonrası düzende/revizyonda vesayeti “siyasi erkan karşısında güçlendiren” bu kurumların oluşturulduğu görülmektedir.

33 Erbakan’ın vesayeti rahatsız edici davranışları ile ilgili detaylı bilgi için bu çalışmanın “İç ve Dış Siyasi Olayların Neden Olduğu İdeolojik (ve Tipolojik) Değişim” başlığı içeriğini inceleyiniz.

engellemeye dönük de olsa MGH'nin istediği her düzenlemeyi yapabileceği algısına karşı gelinmiştir. Buna ilaveten ülkede yaşanan sosyal, siyasi ve ekonomik diğer sorunların da bir yansıması olarak (Uluçakar, 2018:366; Zariç, 2016:231) gerçekleştirilen 1980 Darbesi ile siyasi alana yeniden bir müdahale yapılmıştır. Bu müdahale ile birlikte yapılan yeni düzenlemelerle 1961 Anayasası'nın biçtiği bol gömlek daraltılmış ve böylece özgürlükleri kısıtlayıcı kurumsal düzenlemeler yapıldığı gibi mevcut kısıtlayıcı hükümlerin de varlığı korunmuştur (Biol, 2012:49).

Ancak 1980 Darbesi ile birlikte gelen kısıtlamaların ve ekonomideki dönüşümün sebep olduğu toplumsal bunalımların halk nezdinde olumsuz yansımaları olmuştur. Bu süreçte Türk İslam Sentezi gibi İslami hususları öne çıkaran adımların işletilmesi halkın bunalımını azaltıcı etkiler doğurması adına bürokratik elitlerce kabul görmüştür. Hatta Türk İslam Sentezcileri devlet ve millet kavramlarını yüceltmeleri, İslam dinine fonksiyonel yönü ile de bakmaları, Cumhuriyetin ilke ve kazanımlarını tamamıyla reddetmemeleri nedeniyle 1980 sonrası dönemde devlet politikalarını da etkileyerek yönlendirmişlerdir (Çoban, 2015:66; Kadioğlu, 2020; Küçük, 2019:25). Ancak bu dönemde Türk İslam Sentezcilerinin davranışları bürokratik elit için bir rahatsızlık oluşturmaya da yeniden iktidara erişme fırsatı yakalayan Erbakan'ın yürüttüğü politikalar rejimin bekçilerine yeniden bir rahatsızlık vermiş ve ülkede 28 Şubat 1997 Post Modern Darbesi'ne giden bu süreç yaşanmıştır (Uyar, 2013:109-116). Bu darbenin muhafazakâr kesim üzerinde olumsuz etkileri olmakla beraber 2000'lerin başında ülkede yaşanan ciddi ekonomik bunalımlar ve mevcut partilerin verimsizliğinin seçimde yarattığı yılgınlık, "maziden ders çıkaran Milli Görüş'ün Yenilikçilerinin inşa ettikleri yeni partileri (AK Parti)" ile 2002 seçimlerinde iktidara gelmelerine kapı aralamıştır. AK Parti'nin iktidara gelmesinde ve bunu sürdürmesinde AB'ye yönelik bir politik duruş/pozisyon belirlemesi çok belirleyici olmuştur. AK Parti bu duruşu koruması sayesinde -süreç içerisinde fırsatları yakalayıp halk nezdinde meşruluğunu sağladığı oranda adım adım dönüşümler ortaya koyarak- "siyasi iktidarın muktedir olmasına müsaade etmeyen bu kurumsal sistemin yeniden dizayn edilmesini" mümkün kılmıştır (Castells, 2006:30; Hülür ve Akça, 2007:234-235; Okutan, 2006:315-316).

AK Parti Türkiye'nin üç çeyrek asrı geride bırakmış kurumsal inşasını değiştirmek için yönünü AB'ye çevirerek bu süreçte demokrasi çerçevesinde dönüşümler ortaya koymuştur (Alptekin ve Köse, 2018:315-317; Bölükbaşı, 2012:181; Yıldırım, 2014:3). Bu esnada -Batılı ülkelerle ilişkilerinde yakaladığı fırsatlarla- BAP eş başkanlığını da kabul ederek çevre ülkelerle ilişkilerini daha da güçlendirmek istemiştir (Günel, 2004:160-161). Bu evrede iç politika üretim sürecinde meclis içinde bazı engellemeler

ortaya çıksa da (367 krizi gibi) bunlarla mücadele ederek özellikle 2007 yılında Cumhurbaşkanlığı makamını sivilleştirilen ciddi bir adım atılmasıyla Türk yönetim sisteminde büyük bir kurumsal dönüşüm yaşanmıştır (Bekaroglu, 2015:113-115). Böylece 2014 yılına dek Cumhurbaşkanlığı makamı kontrol altında tutularak “ülkeyi yeniden dizayn eden kanunların vesayetçi Cumhurbaşkanlarına takılma sorunu” aşılmıştır. Burada özellikle Cumhurbaşkanı adayları arasından halkın kendisinin tercih/seçim yapması halk nezdinde meşruluk yönüyle değerli ve belirleyici olmuştur (Özipek, 2014:93-94). Bu süreçte halkın siyasi kademelerin davranışlarını/politikalarını meşru görmesinin yanında AB’ye yönelik adımların güçlü bir şekilde atılması vesayetin müdahale girişimlerini iyice yavaşlatmıştır/azaltmıştır. Çünkü bu süreçte AB’ye yönelik verilen tavizlerle Türkiye’nin uluslararası alanda prestiji arttığı gibi ekonomide yaşanan ilerleşmiş ve iyileşme de ülkede vesayetçilerin etkisi ile bir kaos ortamının yaşanmasını engellemiştir (Turan, 2022:299).

Tüm bunların yanında AK Parti kanadının 12 Eylül 2010’de gerçekleştirdiği Referandum da önemli bir kurumsal dönüşüm adımı olmuştur. Bu referandumla -FETÖ’nün birçok kurumda önünün açıldığı (güçlendirildiği) ifade edilip eleştirilmekle birlikte- (Ulusoy, 2020) Anayasa mahkemesi, HSYK, askeri yargı vs. birçok kuruma dokunulmuş ve değişime dahil edilmiştir (Referandumda neyi oylayacağız?, 2010). 2011 itibarıyla yeni bir kurumsal dönüşüm de Başbakan Yüksek Askeri Şura’da masa oturma düzeninde yapılan değişiklikle gerçekleştirilmiştir. Önceden “Başbakan ve Genelkurmay Başkanı”nın yan yana oturduğu düzen değişmiş ve oturma düzeni “başbakan masanın ortasında oturacak şekilde” yeniden dizayn edilmiştir. Bu oturma düzeni tüm Dünya’ya Türkiye’de askeri vesayetin konumunun geriye itilmesi yönünde önemli bir mesaj niteliği taşımıştır. Şura’nın yapısı ihtiyaca ve kurumsal yapıdaki dönüşüme göre sonraki süreçte de revize edilmeye devam etmiştir³⁴ (Türkiye’de 2011 böyle geçti, 2011). Bu esnada Türkiye’de demokratik açılım girişimleri başlamış (Alptekin ve Köse, 2018:315-317) ve sürecin sonunda terör faaliyetleri durdurulamadığı gibi

34 2016 darbe girişimi sonrası Şura’nın yapısı yeniden düzenlenmiştir. Şura Başbakan’ın başkanlığında “Genelkurmay Başkanı, Başbakan Yardımcıları, Adalet Bakanı, Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı ve Milli Savunma Bakanı ile Kuvvet Komutanları”nın katılımı ile Çankaya Köşkü’nde (Başbakan’ın konutu) yapılmaya başlanmıştır. Toplantı 1 günde tamamlanmaya başlandığı gibi Şura’nın genel sekreterliği Milli Savunma Bakanı’na verilmiştir. 2018’de uygulanmaya başlanan Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemiyle birlikte Şura’nın yapısı bir kez daha değiştirilmiş ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı başkanlığında “Adalet Bakanı, Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı, Hazine ve Maliye Bakanı, Milli Eğitim Bakanı, Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı ile Kuvvet Komutanları”nın katılımıyla toplanmaya başlamıştır. Ayrıca Şura’nın sekretarya hizmetlerini Cumhurbaşkanınca belirlenecek mercinin yapacağı ve gerektiğinde cumhurbaşkanının Şura toplantılarına katılarak başkanlık edebileceği düzenlenmesi getirilmiştir (Yüksek Askeri Şura, 2018).

Hendek/Barikat Olaylarının yaşanması da ülke için çok can yakıcı olmuştur (Muhalefet, ‘çukur ve barikat operasyonları’nda şehit olan 793 asker ve polisi unuttu, 2018). Tüm bunların ardından bir de 2016 FETÖ darbe girişiminin yaşanması artık “Türk Silahlı Kuvvetlerinin temizlenmesi, hükümet sisteminin revize edilerek yürütmenin güçlendirilmesi ve AK Parti’nin politik bakışı ile ideolojisinin değiştirilmesi” için bir mecburiyeti ortaya çıkarmıştır.

Türkiye için önemli ideolojik dönüşümler getiren 16 Nisan 2017 Referandumu ise özellikle milli kaidelerle ve beka meselesi ile ilişkilendirilerek FETÖ’cü temizliği çerçevesinde halka sunulmuştur/anlatılmıştır. Bu referandumla birlikte parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçiş gerçekleşmiştir (Aktürk, 2018:297-298; Turan, 2022:233, 271). Getirilen Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile birlikte yasama ile yürütme daha sert/keskin bir şekilde ayrılarak yürütmenin yetkileri ciddi anlamda artırılmıştır/güçlendirilmiştir. Başkana önemli bir güç ve yetki verilmesiyle istenen kurumsal dönüşüm büyük ölçüde tamamlanmıştır. Böylece bu kurumsal dönüşüm ile vesayet neredeyse tamamen kontrol gücünü yitirmiştir (Bektaş, 2019:205; Gözler, 2017; Dinç ve Yılmaz, 2022:176).

AK Parti bu süreçte bugüne kadar kendisine şekil verdiren orduyu (ya da askeri bürokrasiyi) mümkün olduğunca “hem muhafazakâr ideolojik dönüşümü engellemek isteyen ordu komutanlarından hem de FETÖ oluşumundan” arındırarak revize etmiştir. Ülkenin hem iç hem de dış düşman baskısı altında olduğu (beka kaygısı) söylemelere yansıtılarak ve böylece milletin desteği istenerek/sağlanarak yürütülen politikalarda halk nezdinde meşruluk sağlanmak istenmiştir (Özdemir, 2019:181-182; Turan, 2022:271). Bundan sonrasında Türk devletlerinin ideolojik yaklaşımı olan “Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi, Nizam-ı Âlem Ülküsü, Kızılelma” tarzı ülküler söylemlere yansıtılarak veya işaret edilerek milletin ülke içerisinde kenetlenmesi istenmiş ve dış politikada Yeni Osmanlılığı canlandıran ve güçlendiren bir takım kurumsal düzenlemeler (Türk Devletler Teşkilatı, Yunus Emre Enstitüsü, TİKA, yumuşak güç, kamu diplomasisi vs.) gerçekleştirilmiştir (Alemdar, 2020; Ekşi, 2018:239-244; Turan, 2023b). Bir yandan Cumhurbaşkanlığı konutu ve devletin simgelerinde Türk rengi ve desenleri ön plana çıkarılarak köklü devlet imajı oluşturulurken (Devletin yeni rengi: turkuaz, 2017-ktaptan; Meclis tören polislerine turkuaz üniforma, 2017) diğer yandan “İslam coğrafyasını koruyan politika adımları atılması, Suriyelilere kucak açılması, mazlumları koruma söylemlerinin artırılması, dış politikada sözü geçer bir ülke olma girişimlerinin ortaya konulması ve bunları kolaylaştırmaya dönük askeri adımların atılması” ile devletin/rejimin muhafazakâr ve milliyetçi düsturları uygulamaya konulmuştur (Bingöl ve Akgün, 2005:6; Ekşi, 2018:239-244, Öztan, 2013:1; Turan, 2022; Yeni

Türkiye Sözleşmesi 2023, 2015; 64. Hükümet Programı, 2015). Dolayısıyla Cumhuriyeti kuran ve yaptıkları engellemelerle rejimi koruduğuna inanan vesayet unsurlarınca yapılan kurumsal düzenlemelerle getirilen -muhafazakâr kesimi engelleyici- ideolojik duruş AK Partili unsurlarca süreç içerisinde getirilen kurumsal dönüşümle muhafazakâr ve milliyetçi çerçevede yeniden dizayn edilmiştir.

3.6.Siyasi Politikalar ve İdeolojik Değişim

Türk siyasi hayatı incelendiğinde siyasi politikaların da ideolojiyi etkilediği/değiştirdiği/belirlediği dikkat çekmektedir. Ya da diğer bir ifade ile o politika ile ilgili ideolojik bakış değiştiğinde politika da yeni ideolojiye uygun bir şekilde dönüşmektedir. Her parti kendisini bir ideoloji ile tanımlasa da (örneğin AK Parti kendisini muhafazakâr demokrat olarak tanımlasa da) o ideolojinin dışına çıkılarak bazı politikaların belirlendiği ya da başka bir ifade ile politikadan politikaya ideolojilerin birbirinden farklı uygulandığı (örneğin ekonomi politikalarında liberalizm işletilirken eğitim politikalarında muhafazakârlığın belirleyici olması) söylenebilir. AK Parti dönemi örneği bu konuda “ekonomi (neoliberalizm), eğitim (muhafazkârlığın öne çıkması, imam hatiplerin açılması, ders içeriklerinin değiştirilmesi), demokrasi (demokratik açılım, TRT Kürdi ve Arabi gibi kanalların açılması) ve dış politika (Türk Devletler Teşkilatının kurulması ve Yeni Osmanlıcılığın işletilmesi)” yaklaşımlarında birbirinden farklı ideolojilerin temel alındığını göstermektedir. Bu çalışmada tüm bu konulara girmek mümkün olmasa da “siyasi politikaların değişmesi çerçevesinde ideolojinin değişmesi hadisesi” dış politika ve ekonomi politikaları temelinde örneklendirilerek incelenecektir.

AK Parti, iktidara ilk geldiğinde “Türkiye krizden çıkmaya çalışan bir ülke olması bağlamında IMF ile birlikte hareket ediyorken” AK Parti bu duruşu sürdürdüğü gibi yönünü AB’ye dönerek kaderini buna göre belirleyeceğini ifade etmiş ve böylece neoliberal zeminde dönüşümler gerçekleştirerek Türkiye’yi Dünya’nın önemli ekonomilerinden biri haline getirmiştir (AK Parti Seçim Beyannamesi, 2002:13; Bingöl ve Akgün, 2005:10-11; Eğilmez, 2016; Koç, 2016:120). Ancak ekonominin iyi olmasının tek başına yetmemesi ve diğer politikaların da ülkenin gidişatında ve gelişmesinde etkili olması bağlamında AK Parti zamanla “terörle mücadele, Arap coğrafyası ile ilişkiler sürdürme, Türk devletleri ve Rusya ile alternatif ilişkiler yaratma vs.” faaliyetlere yönelerek AB’yi tek yol olmaktan çıkarmıştır (Bağcı ve Sinkaya, 2006:26; Saraçoğlu, 2013: 63-64). Çünkü bu süreçte iç politikada vesayet makamlarının ötelenmesi (Dinç ve Yılmaz, 2022) ve ekonominin iyileşmesi (Eğilmez, 2016) çerçevesinde AK Parti dış politikada daha bağımsız hareket edebilir hale gelmiştir. 2003 yılında yaşanan Irak Müdahalesi’ne etkisi/

katkısı olmayıp ABD'nin gözünde değeri düşen AK Parti, sonrasında ortaya koyduğu politikaları ile ABD'nin rızasını alarak BOP eş başkanlığı vazifesini üstlenebilmiştir (Günel, 2004:160-161). Ancak devam eden süreçte Orta Doğu'da yaşanan hadiseler ve özellikle Arap Baharı sonucunda ABD'nin kararsız ve Türkiye'yi zor durumda bırakan tutumu (Kışman ve Aydın, 2017:54) iki ülke arasında ilişkilerin sarsılmasına ve askeri anlamda sorunlar/ambargolar yaşanmasına neden olmuştur (Doğan, 2022; Tarhan ve Çetinkaya, 2020). Türkiye'nin bu süreçte askeri anlamda ve müttefiklik ilişkilerinde ABD'den umduğunu bulamaması ve bu nedenle güvenlik kaygıları yaşaması ise ekonomide ve askeri alanda milli adımların atılmasını, dolayısıyla AK Parti için siyasi politikalarda ve bu politikaların ideolojisinde bir dönüşümün yaşanmasını mecbur kılmıştır (Erdoğan yerli ve milli üretime dikkat çekti, 2019; Erdoğan, 2016).

Buradaki yön/politika değişimi sadece ABD ile ilişkilerde gerçekleşmemiştir. BOP sürecini ilkin ABD ile ilişkileri iyileştirmek için yürüten AK Parti sonrasında bu süreçle Orta Doğu'ya girerek Yeni Osmanlıcılığı işletme deneyimini gerçekleştirmiştir. 2011 Arap Baharı sürecinin yaşanmasını engelleyemeyen ve Mısır'da Arap Baharı ile seçilen Mursi'nin varlığını destekleyen (Efegil, 2016:49-50) AK Parti, Mursi'nin (tahmin edildiğine göre askeri taraflarca) öldürülmesine tepki göstererek Mısır ile ilişkilerini uzun süre askıya alsa da bugün gelinen noktada Mursi'nin katilleri (Sisi) ile görüşmeye yeniden başlamayı bölgenin kontrolünün Batılıların elinde kalmasını engellemek açısından zaruret olarak görmüştür (Abdulhakim ve Muhtar, 2023). Aynı şekilde Arap Baharı denen sürecin yansıması ile Suriyelilere kapı açmak durumunda kalıp mazlumlara sahip olunmasını Yeni Osmanlıcılık üzerinden okuyan AK Parti, Esad'ın Arap Baharı sürecinde yönetimden (devlet başkanlığından) indirilmesine olur verse de bugün Esad'lı bir Suriye'nin varlığına olumlu bakmayı pragmatik anlamda gerekli görmektedir (Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Esad ile görüşmeye yeşil ışık, 2022; Efegil, 2016:49-50). AK Parti, AB ve ABD'ye tüm benliğiyle yöneldiği (bağımlı olduğu) bir evrede onlardan ihtiyaç duyduğu askeri desteği alamayarak Orta Doğu'da terör unsurlarının büyümesini bir müddet izlemek durumunda kalsa da, sonrasında, -yerlilik ve milliliği ön plana çıkararak- attığı kalkınma, bağımsızlık ve askeri müdahale adımları ile bu alanda bir ideolojik değişimi ortaya koyduğunu göstermiştir (Alptekin ve Köse, 2018:315-317, 325-329). Böylece vazgeçilmez ABD ve AB çizgisinden çıkılarak "-ABD'nin ezeli düşmanı olan ve NATO üyesi olmayan Rusya'dan- S-400 alımının yapılması (Tarhan ve Çetinkaya, 2020), ABD onayı olmaksızın Suriye'ye yönelik askeri müdahalelerin gerçekleştirilmesi (Babacan, 2020:12-13) ve Batı'nın Rusya'ya yönelik uyguladığı ambargoların

delinmesi (Kırımlı, 2015) politikalarının yürütülmesi” Türkiye’nin Batı yönelişine karşın Doğu yönelişini tercih ettiğinin göstergeleri olmuştur. Bu yeni ideolojik duruş, “Azerbaycan’a Karabağ konusunda destek verilerek Türk devletlerine (Tarihi Karabağ zaferi Türk yolu ile taçlanıyor, 2020) ideolojik bir güç pompalanmasını sağladığı” gibi “Çin’in Batı karşısında bir İpek Yolu Projesi gerçekleştirme adımlarının yolunu açmıştır” (Çolakoğlu, 2012:61; İpek Yolu canlanacak: Gayretlerimiz hız kesmeden devam ediyor, 2021; Türkiye’nin Doğu Türkistan politikası değişiyor mu?, 2017). Dolayısıyla Türkiye, II. Dünya Savaşı’ndan beri hem ekonomik hem de askeri anlamda medet umduğu ve bağımlı olduğu Batı (AB ve ABD) ideolojik yolundan saparak Doğu’nun yarattığı fırsatlar ve medeniyetin (İslam, Türk ve Osmanlı medeniyeti) verdiği güç ile ideolojik anlamda daha bağımsız ve kendine özgü bir şekilde politikalar belirleyerek Doğu’nun kaynaklarını ve medeni gücünü Batı karşısında daha bağımsız bir şekilde kullanmayı daha doğru görür hale gelmiştir.

4.Sonuç, Değerlendirme ve Öneriler

Türkiye’de siyasi ideolojiler yüz yıllık Cumhuriyet tarihinde birçok pozisyonda değişim yaşamıştır. Bu mazi, ideolojilerin gücünü gösterdiği gibi çeşitli amaçlarla kullanılabilirliğini de ortaya koymuştur. “Tarihi, kültürel ve ekonomik dayanaklar, siyasi partiler, siyasi aktörler/liderler, iç ve dış siyasi olaylar, siyasi kurumlar ve siyasi politikalar” şeklindeki altı sacayağı çerçevesinde ne tür bir ideolojik dönüşüm yaşandığı çalışma içerisinde örneklendirilerek açıklanmıştır. Tüm bu örnekler Türkiye’de Cumhuriyet tarihi boyunca ideolojik değişimin nasıl gerçekleştirildiğinin örneklerini sunmaktadır.

İdeolojik söylemler ve beklentiler tarihi şekillendirdiği gibi günümüzü de şekillendirmektedir. Bugün gelinen noktada sahip olunan ideolojik yaklaşım Türkiye’nin çevresine olan bakışını etkilediği gibi çevrenin de Türkiye’ye olan bakışını belirlemektedir. Osmanlı’nın yokluğunda Orta Doğu’da yaşananlar bugün Osmanlı benzeri bir gücün bölgede hakim olmasının önemini gösterdiği gibi Türk Dünyası’nın yaşadığı olumsuzluklar da Türklerin bir araya gelmesi ve güçlenmelerinin ne kadar ehemmiyetli/önemli olduğunu göstermiştir. Son yıllarda Dünya’da yenilenen koşullar Türkiye için Batılı olmanın bir mecburiyet olmadığını göstermiştir. Türkiye bugün durduğu yerden yüz yıllık tarihi tecrübeyi/yaşanmışlığı ideolojik perspektiften okuduğunda sadece Cumhuriyet değerlerini ya da sadece Osmanlı değerlerini benimseyerek yol almak zorunda olmadığını anlayabilmiştir. Mazinin zenginlikleri (Osmanlı ve Cumhuriyet) bir servet iken fakirlikleri bir tecrübe olarak politik ve ideolojik yönelişi şekillendirmiştir.

Cumhuriyetin kuruluşu ulus-devletler çağının bir yansıması/sonucu olarak Osmanlı'yı ortadan kaldırmış ve Osmanlıcılık ile İslamcılığın Türklerin liderliğindeki Osmanlı'nın dağılışı engelleyememesi neticesinde "Türkçülük" aydınlar tarafından bir mecburiyet olarak kucaklanmıştır. Bu ideoloji (Türkçülük) bir ulus-devleti inşa etme sürecinin kurucu unsuru olarak Türkiye'yi şekillendirmiştir. Ancak Türklük bilincinin halkı şekillendirmesi sürecinde Batı'nın güçlü ve modern değerleri halka benimsetilirken Doğu'nun Osmanlı'yı geride bırakan yıpratıcı değerlerinden uzaklaşmak istenmiştir. Çünkü Doğu'nun güçlü değerleri ile kurulan Osmanlı son dönemlerinde bu değerlerden soyutlanarak yok olmuştur. Ellerinde kalan değerler ise bürokratik elit tarafından geri kalmışlığın sebepleri olarak okunmuş ve Cumhuriyet değerleri Osmanlı değerlerini öteleyerek inşa edilmiştir. Ancak bu süreçte Batı'nın Dünya'da modernizm çerçevesinde ortaya koyduğu sömürüler ve kıyımlar Dünya'yı yeniden bir değişime mecbur bırakmıştır. Çünkü Dünya'nın her yanında yaşanan "göçler, kimyasal felaketler, sömürü faaliyetleri ve askeri kıyımlar" gibi birçok etken, insanları ve sınırları değiştirerek "Dünya'ya yeniden güçlü ve koruyucu bir dokunuş yapmak gerektiğini" göstermiştir. II.Dünya Savaşı sonrasında Dünya'nın Doğu ve Batı dengesinde zıtlştırıldığı bir yapı 1990 sonrasında Doğu Bloku'nun dağılması ile Batı'nın Orta Doğu başta olmak üzere Dünya'ya olumsuz dokunuşlarını (sömürü ve kıyım gibi) kuvvetlendirmesi Dünya insanlığının yeni bir dengeleyici gücü çağırmasını mecbur kılmıştır.

Bu esnada Türk siyasi partileri öncelik olarak kendilerini iktidara getirecek bir ideolojik dönüşüme odaklanmış ve dış politikada elde edecekleri kazanımları ve tarihi (kültürel) görevlerini öteleyen bir duruş sergilemişlerdir. Bu duruşun benimsenmesi için çoğu zaman Atatürk'ün "Yurtta sulh cihanda sulh" söylemine atıf yapıp bu söze sırtlarını dayayarak meşruluk arasalar da dışarda olup bitene göz kapamaları ile Atatürk'ün³⁵ ve Osmanlı'nın ülkülerini³⁶ ötelediklerinin/unuttuklarının zamanla farkına varacaklardır. Siyasi partilerin bu şekilde davranmasında elbette "vesayetin, Batı'ya yönelme mecburiyetinde olunmasının, Rusya ile kötü olmama kaygısı taşınmasının ve Arap kültürünün etkisinden kurtulma güdüsünün" etkisi bulunmaktadır. Bu dönemde Türk siyasi hayatında özellikle "Batı'ya karşı olan ve sömürgeye kafa tutan görüşlerdeki partilerin askeri (Erbakan örneği)

35 Atatürk "*Türk birliğinin bir gün hakikat olacağına inancım vardır. Ben görmesem bile gözlerimi Dünya'ya onun rüyaları içinde kapayacağım*" sözleri ile bu konudaki hayalini ortaya koymuştur. Sovyetlerin dağıldığı güne Türkiye'nin hazır olması gerektiğini bildiren Atatürk'ün bu konuda attığı önemli adımlardan bir tanesi Türk devletleri ile köprü kurulmasını sağlayacak olan Latin Alfabesine geçiş çalışmaları iken diğeri Türklerin kökenlerinin araştırılması için araştırmacıların Dünya'nın çeşitli yerlerine gönderilmesidir (Kılıç, 2010).

36 Türklerin ve Osmanlı'nın ülküleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız (Turan, 2023b).

ya da ekonomik (Ecevit örneği) nedenlerle ezildikleri”, milliyetçi olduğunu belirten partilerin ABD ile ilişkileri güçlü tutmaya önem verdikleri (Türkeş ve Demirel örnekleri)” ve “muhafazakâr olduğunu beyan eden partilerin ise ABD’den yardımlar alarak ülkeyi onlara bağlı hale getirdikleri (Menderes ve Özal örnekleri)”nin örnekleri izlenmiştir.

Türk siyasi hayatında yaşanmış ve bu çalışma içerisinde incelenen örneklerden de anlaşıldığı gibi, vesayet unsurları ile dış eller (güçler) yaptıkları onca engellemelere (darbeler vs.) rağmen muhafazakâr değerleri halkın zihninden temizleyememişlerdir. Cumhuriyet kurucusu elit kesim 28 Şubat 1997 Post Modern Darbesi ile AK Parti’yi inşa edecek ekibe Türkiye’de iktidarda kalabilmenin inceliklerini/önceliklerini öğretmiş ve 2016 sonrası evrede yaşananlar ise Türkiye’de yarattığı sistem/rejim değişikliği ile Dünya’daki denge arayışlarında önemli bir belirleyici olma konusunda AK Parti’ye fırsatlar yaratmıştır.

Dış gelişmeler ülkeleri büyük tesirler altında bırakmakta ve kurduğu iç/ dış dengeleri değiştirebilmektedir. Bu çerçevede Fransız ihtilali ile dışarıdan gelen ideolojik (milliyetçi) değişim ilkin Osmanlı’yı dağıtarak Türkiye’yi inşa etmiş, ardından II.Dünya Savaşı’nın yarattığı ideolojik (liberalizm, sosyalizm) değişim Türkiye için iki kutuplu dünyada bir taraf seçerek şekillenmeyi mecbur hale getirmiştir. Türkiye bu dönemde Batı kanadında olmayı seçse de II.Dünya Savaşı’ndan beri geçen zaman diliminde bu tarafı (Batı’yı) seçmenin ciddi bir faydasını göremediği gibi mazisi aynı olan Doğu ile de uzaklaşma sorunu yaşamıştır. Türkiye’nin yıllardır umut bağlıyor olduğu Batı’nın da etkisiyle 1900’lerin başında Osmanlı’nın ortadan kalkması ile kan ve sömürü üzerine şekillenen Orta Doğu 1990’larda bu kez Doğu Bloku’nun yıkılışı (SSCB’nin çöküşü) ile yeniden kan ve sömürü düzeni üzerine dizayn edilmiştir. Bu anlamda -AK Parti’nin muhafazakâr demokrasi ile içeride yaptığı gibi dışarıda da- yeni bir ideolojik denge arayışına yönelmek ve Dünya toplumu için yeni bir yol/alternatif olmak/bulmak gerekmiştir. SSCB’nin sendelemesi ve dağılması sürecinde Özal’ın Yeni Osmanlılık düşüncesi temelinde bazı girişimleri olsa da AK Parti’nin yaptığı kurumsal ve ideolojik dönüşüme dek bu konuda (Yeni Osmanlılık) anlamlı bir adım ortaya konulamadığı açıktır. Bugün Türkiye’nin “bu coğrafyada insanlığın yaşadığı kayıplara karşı” tıpkı Osmanlı’da olduğu gibi “3. bir yol/alternatif olarak” Dünya’da bir denge kurması tarihin Türklere verdiği bir mesuliyettir. Bunun için Türkiye’nin son yirmi yılda devlet ideolojisinde yaşadığı dönüşümü ve dış politika adımlarını bu çerçevede okumak, anlamak ve dizayn etmek gerekmektedir.

Kaynakça

- Abdülhakim, A. ve Muhtar, M. (2023, 28 Temmuz). Sisi'nin Ankara Ziyareti İki Ülke Arasındaki 10 Yıllık Gerginliği Sone Erdirebilir, *Independent*, 23 Eylül 2023 tarihinde [https://www.indyturk.com/node/650886/siyaset/sisinin-ankara-ziyareti-iki-%C3%BClke-aras%C4%B1ndaki-10-y%C4%B1ll%C4%B1k-gerginli%C4%9Fi-sone](https://www.indyturk.com/node/650886/siyaset/sisinin-ankara-ziyareti-iki-%C3%BClke-aras%C4%B1ndaki-10-y%C4%B1ll%C4%B1k-gerginli%C4%9Fi-sone-sayfasından) sayfasından erişilmiştir.
- Ahmad, F. (2006). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, S. C. Karadeli (Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı, İstanbul.
- Akdoğan, Y. (2003). *Muhafazakar Demokrasi*, AK Parti, Ankara.
- Akdoğan, Y. (2004a). AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi, 2. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Akdoğan, Y. (2004b). Konuşma, *AK Parti, Muhafazakarlık ve Demokrasi, Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu* içinde, (ss.227-246). AK Parti Kütüphanesi.
- Akdoğan, Y. (2010). Muhafazakar-Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı, H. Yavuz (Ed.). *2002-2004-AK Parti, Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* içinde, (ss.59-95). 1. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Akgül, A. (2018). *Dünyanın Değişimi ve Erbakan Devrimi*, 15.Baskı, İstanbul: Buğra Yayınları.
- Akgül, M. (2004). Türkiye'de Siyasal-Toplumsal Merkezin Değişim Süreci ve Muhafazakarlık, *Marife*, 4 (2), 109-127.
- Akıncı, M. (2012). *Türk Muhafazakarlığı-Çok Partili Siyasal Hayatta 12 Eylül'e-*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Akkır, R. (2015). Baykal Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi'nin Din Politikasının Parametreleri, *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (2), 76- 87.
- AK Parti Seçim Beyannamesi (2002). Herşey Türkiye İçin 2002 Seçim Beyannamesi
- AK Parti Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Genel Seçimler Seçim Beyannamesi (2018). Güçlü Meclis Güçlü Hükümet Güçlü Türkiye (Yaparsa Yine AK Parti Yapar).
- Aksoy, M. (2010, 11 Mayıs). Post-Baykal döneminde CHP nasıl kurtulur?, *Yeni Şafak*, 12 Eylül 2023 tarihinde <https://www.yenisafak.com/yere/post-baykal-doneminde-chp-nasil-kurtulur-256623> sayfasından erişilmiştir.
- Aktürk, Ş. (2018). AK Parti ve Türkiye'nin Sivil Haklar Hareketi: Dindar Muhafazakarlığa ve Etnik Kimliklere Yönelik Siyasi Tecridin Kaldırılması, N. Miş ve A. Aslan (Der.). M. A. Memmi (Ed.). *AK Parti'nin 15 Yılı-Siyaset* içinde, (ss.297-314). 1.Baskı, İstanbul: SETA Kitapları.

- Akyiğit, H. (2020). Liberal Milliyetçilik, T. Erdem (Ed.). *Milliyetçilik* içinde, Antalya: Otorite Yayınları.
- Alemdar, A. (2020, 8 Mayıs). Uluslararası İlişkilerde ‘Güç’ ve ‘Yumuşak Güç’ Boyutu, *Defence Turk*, 06 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.defence-turk.net/uluslararasi-iliskilerde-guc-ve-yumusakguc-boyutu> sayfasından erişilmiştir.
- Alkurt, I. (2017). *Ortanın Solu*, 12 Eylül 2023 tarihinde https://www.academia.edu/38046134/Ortan%C4%B1n_Solu sayfasından erişilmiştir.
- Alptekin, H. ve Köse, T. (2018). AK Parti’nin Kürt Politikası, N. Miş ve A. Aslan (Der.). M. A. Memmi (Ed.). *AK Parti’nin 15 Yılı-Siyaset* içinde, (ss.315-338). 1.Baskı, İstanbul: SETA Kitapları.
- Althusser, L. (2010). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Alp Tümertekin (Çev.). 4. Baskı, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Altındağ, N. (2016). Türk Milliyetçiliğinin Siyasallaşması ve Batılılaşma Algısı, *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 43-64.
- Atağenç, İ. Ö. (2019). ‘Ortanın Solu’ Düşüncesinde Kemalizm, *TAD*, 38 (66), 479-499.
- Atasoy, F. (2019). Osmanlı’nın Dağılmasını Engelleme Çabası Olarak Üç Siyasi Fikir Hareketi, *OTAM*, (44), 1-21.
- Atılğan, G. (2014). İdeoloji, *Siyaset Bilimi -Kavramlar-İdeolojiler-Disiplinler Arası İlişkiler* İçinde, (ss.285-298). 4.Baskı, İstanbul: Yordam Kitap.
- Aygen, M. ve Yaman, H. (2020). Kürt Siyasi Hareketine HDP Üzerinden Bir Bakış, *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, 7 (49), 126-139.
- Bağcı H. ve Sinkaya, B. (2006). Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Parti’nin Perspektifi, *Akademik Orta Doğu*, 1(1), 21-37
- Baradat, L. P. (2012). *Siyasal İdeolojiler: Kökenleri ve Etkileri*, A. Aydın (Çev.). Birinci Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Barış, İ. (2014, Temmuz-Aralık,). Muhafazakar Düşüncenin Temel Değerleri Çerçevesinde AK Parti, *Muhafazakar Düşünce*, 11 (41-42), 237-255.
- Başak, S. (2016). Türkiye’nin Ana Siyasal-Düşünsel Ekseninde Değişme Eğilimleri (1960-1980), *Sosyoloji Konferansları*, No: 53 (2016-1) / 205-219.
- Baum, G. (2001). *Nationalism, Religion, and Ethics*, McGill-Queens University Press, London.
- Baykal, D. (2003, 23 Ekim). Baykal’ın kurultayda yaptığı konuşma, *Hürriyet*, 12 Eylül 2023 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/baykalin-kurultayda-yaptigi-konusma-38507486> sayfasından erişilmiştir.
- Baykal, Ö. ve Çaha, Ö. (2017). Politik Aktör Olarak Necmettin Erbakan’ın Türk Siyasetindeki Yeri, *Akademik Hassasiyetler*, 4(8), 1-18.

- Bayraktar, Ö. (2015). Lider, Teşkilat, Doktrin'in İflası: Ülkücü Harekette 1980 Sonrası Dönüşüm, Bölünme ve İç Çatışma, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17 (28), 35-40.
- Baytal, Y. (2022). Türkiye'de Milliyetçi Tarih Düşüncesinin Gelişimi ve Resmî Türk Tarih Tezinin Oluşumu, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (70), 91-108.
- Bekaroğlu, E. A. (2015). Post-Laik Türkiye?: AK Parti İktidarları ve Güncellenen Laiklik Sözleşmesi, *İnsan ve Toplum*, 5(9), 103-122.
- Bektaş, E. (2019). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yasama-Yürütme İlişkisi ve Bu Sistemin Türkiye Demokrasisine Etkileri, *Yasama Dergisi*, (39), 199-218.
- Bıçakçı, Y. (2013). CHP 1960-1980, M. Kabasakal (Der.). *Türkiye'de Siyasi Partiler* içinde, (ss.26-47). İstanbul: Es Yayınları.
- Billig, M. (2002). *Banal Milliyetçilik*, C. Şişkolar (Çev.). Gelenek Yayınlar, 1. Basım, İstanbul.
- Bingöl, Y. ve Akgün, Ş. (2005). Demokratlıktan Muhafazakar Demokratiğe: Demokrat Parti ile Adalet ve Kalkınma Partisinin Karşılaştırmalı Bir Analizi, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (9), 1-33.
- Biol, S. (2012). 1961 Anayasasında İfade Özgürlüğü, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 11(43), 39-54.
- Bize Müslüman Demokrat Demesinler, (2003, 16 Ağustos). *Sabah*, 23 Ocak 2020 tarihinde ars_v.sabah.com.tr/2003/08/16/g01.html sayfasından erişilmiştir.
- Bora, T. (1995). *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, 2. Baskı, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Bora, T. (2013). Sol-Sağ Şemasında İslâmcılık: Üçüncü Yol, Orta Yol, Milli Sağ, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi, Sempozyum Tebliğleri* (ss.514-537), İ. Kara ve A. Öz (Ed.). 1.Baskı, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Bozarslan, H. (2008). Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000). (ss. 841-870), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik* İçinde, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.). 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bölükbaşı, M. (2012). Milli Görüş'ten Muhafazakar Demokrasiye: Türkiye'de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 166-187.
- Can, K. (2008). Ülkücü Hareketin İdeolojisi, (ss.663-685), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik* İçinde, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.). 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Canyaş, O. (2015). CHP'nin Sosyal Demokrasi Serüveni, *Alternatif Politika*, 7 (1), 6-31.
- Castells, M. (2006). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Cilt 2: Kimliğin Gücü*, E. Kılıç (Çev.). 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Coşkun, R. (2010, Temmuz-Ağustos). Türkiye’de Siyasal İslam’ın Liberalleşmesi: “Nereye Gidiyorsun?”, E. S. Yalçın ve Z. Cafoğlu (Ed.). *Düşünce Dünyasında TÜRKİZ, Siyaset ve Kültür Dergisi*, 1(4), 43-54.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Esad ile Görüşmeye Yeşil Işık, (2022, 23 Kasım). *En Son Haber*, 2 Mart 2023 tarihinde <https://www.ensonhaber.com/gundem/cumhurbaskani-erdogandan-esad-ile-gorusmeye-yesil-isik> sayfasından erişilmiştir.
- Çağla, C. (2015). *Yeni Başlayalar İçin Siyaset Bilimi*, Birinci Baskı, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Çakır, R. (2003, 12 Ekim). AKP Kimliksizliğe Mahkum, *Vatan*, 17 Ocak 2020 tarihinde www.gazetevatan.com/akp-k_ml_ks_zl_ge-mahkum-15666-gundem/ sayfasından erişilmiştir.
- Çakır, R. (2005). Milli Görüş Hareketi, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslamcılık* içinde, (ss.544-575), T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.). 2.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çakır, R. (2013). Milli Görüş Hareketi: Dün, Bugün, Yarın, İ. Kara ve A. Öz (Ed.). *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri* içinde, (ss.755-776). 1.Baskı, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Çavdar, T. (2013). *Neoliberalizmin Türkiye Seyir Defteri*, 1. Baskı, İstanbul: Yazılama Yayınları.
- Çaylak A., Dinç G. ve Güngör, M. (2017). AK Parti Döneminde Türkiye’de Siyaset ve Muhafazakâr Siyasetin Serencamı: 2002’den Günümüze, A. Çaylak ve S. A. Avcu, (Ed.). *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’nin Siyasal Hayatı* içinde, (ss.1-39). Ankara: Savaş Yayınları.
- Çelikle, A. S. ve Kakışım, C. (2013). İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi, *ANEMON Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 83-99.
- Çoban, F. (2015). İslamcılığın Fikri Taşıyıcısı Olarak Türkiye Siyasal Hayatında Necip Fazıl, *Mülkiye Dergisi*, 39 (3), 59-87.
- Çolakoğlu, S. (2012, Eylül). Türkiye-Çin İlişkileri: Tek Taraflı Aşk mı?, *Ortadoğu Analiz: İnceleme*, 4(45), 53-66.
- Dağı, İ. D. (2010). Adalet ve Kalkınma Partisi: Güvenlik ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi, H. Yavuz (Ed.). A. Yıldız (Çev.). *AK Parti, Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* içinde, (ss.121-140). 1. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Demir, F. (2020). Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasaları ve Hükümet Sistemleri, (ss.59-78). 12 Eylül 2023 tarihinde <https://hukuk.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2020/01/Fevzi-Demir3.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Devletin Yeni Rengi: Turkuaz, (2017, 20 Ocak). *140 Journos*, 19 Haziran 2020 tarihinde <https://140journos.com/devletin-yeni-rengi-turkuaz-18d377f88407> sayfasından erişilmiştir.

- Dikici, A. (2008). Millî Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları, *Ankara Üniversitesi Türk İnkulâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (42), 161-192
- Dinç, Y. D. ve Yılmaz, V. (2022). Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Yasama, Yürütme, Yargı Organları ile Taşra ve Yerel Yönetimlere Etkilerinin Değerlendirilmesi, *Ombudsman Akademik*, 8 (16), 167-213.
- Doğan, B. (2022, 9 Ocak). Ambargolar Türkiye’yi Durdurmadı, *Yeni Şafak*, 4 Şubat 2022 tarihinde <https://www.yenisafak.com/ekonomi/ambargolar-turkiyeyi-durdurmadı-3729357> sayfasından erişilmiştir.
- Dokuyan, S. (2013). İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den İstekleri, *CTAD*, 9(18), 119-135.
- Dönmez, Y. ve Bico, C. (2008). Bülent Ecevit, T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik* içinde, (ss.448-453). 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Duman, D. (2015). 1950 Seçimleri Öncesinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Politik Bir Manevrası Olarak İmam Hatip Kursları, *BELGİ*, (10) (Yaz 2015/ II), 1343-1360.
- Duran, B. (2018a). AK Parti’nin İdeolojik Dönüşümünün Kodları, N. Miş ve A. Aslan (Der.). M. A. Memmi (Ed.). *AK Parti’nin 15 Yılı-Siyaset* içinde, (ss.47-73). 1.Baskı, İstanbul: SETA Kitapları.
- Durgun, Ş. (2020). Türk Ulusal Kimliğinin Dönüşümü ve Yeni Osmanlılık, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (2), 299-316.
- Dursun, D. (2003, 14 Ağustos). AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi, *Yeni Şafak*, 09 Ağustos 2018 tarihinde https://www.yeni_safak.com/ars_v/2003/agustos/14/ddursun.html sayfasından erişilmiştir.
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji*, 1. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ecevit, B. (1973). *Ortanın Solu*, Beşinci Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ecevit, B. (2008). *Ortanın Solu*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Efegil, E. (2016). AK Parti Hükümetinin Orta Doğu Politikası ve ABD Yönetimi ile Batılı Uzmanların Eleştirileri, *Akademik Bakış*, 9 (18), 45-58.
- Eğilmez, M. (2016). AKP’nin Ekonomide Üç Dönemi, 23 Eylül 2023 tarihinde <https://www.mahfiegilmez.com/2016/05/akjpnin-ekonomide-uc-donemi.html> sayfasından erişilmiştir.
- Ekşi, M. (2018). *Kamu Diplomasisi ve AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Elmacı, M. E. ve Sarı, İ. (2019). Demokrat Parti’nin ilk Döneminde Sol Algısına Bir Örnek; Komünizmi Tel’in Hareketleri (1950-1954). *Journal of History School*, 41, 664-714.
- Erbakan, N. (2014). *Davam*, 6.Baskı, Ankara: MGV Yayınları.

- Erdoğan, C. (2017). Cumhuriyet Halk Partisi’nin Tek Parti Dönemi Sonrası İdeolojik Evrimi: Özgürlükçü Muhalefet, Ortanın Solu ve Demokratik Sol (1950-1980), *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (53), 299-318.
- Erdoğan, R. T. (2016, 1 Mayıs). Cumhurbaşkanı Erdoğan: Kriterimiz Yerlilik ve Millilik Olmalı, Fahrettin Altun (Röportaj). *SETA*, 17 Ocak 2021 tarihinde <https://www.setav.org/cumhurbaskanierdogan-kriterimiz-yerlilik-ve-millilik-olmalı/> sayfasından erişilmiştir.
- Erdoğan Yerli ve Milli Üretime Dikkat Çekti, (2019, 5 Temmuz). *CNN Türk*, 05 Temmuz 2020 tarihinde <https://www.cnnturk.com/turkiye/erdogan-yerli-ve-millilic-uretime-dikkat-cekti> sayfasından erişilmiştir.
- Erlor, Ö. (2007). Yeni Muhafazakarlık, AKP ve ‘Muhafazakar Demokrat’ Kimliği, *TASAM Stratejik Araştırmalar Dergisi, Stratejik Öngörü*, (10), 126-132.
- Eser, H. B., Baltacı, C. ve Arslan, M. (2012). Türk Siyasal Sisteminde 1960 Müdahalesi ve Vesayet Kurumsallaşması Üzerine Bir Analiz Denemesi, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (25), 69-97.
- Ete, H. (2010). CHP’deki Değişim Lider Değişimi mi, Siyaset Değişimi mi?, *SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı) Analiz*, (22), 1 Eylül 2023 tarihinde https://www.academia.edu/6371510/CHPdeki_De%C4%9Fi%C5%9Fim sayfasından erişilmiştir.
- Fırat, M. M. D. (2004). Konuşma, *Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu:10-11 Ocak 2004* içinde, (ss.19-22). Ankara: AK Parti Kütüphanesi.
- Geertz, C. (2010). *Kültürlerin Yorumlanması, Yerel Bilgi*, 1. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Gözler, K. (2017). Cumhurbaşkanlığı Sistemi mi, Başkanlık Sistemi mi, Yoksa Neverland Sistemi mi? 16 Nisan’da Neyi Oylayacağız?, *Türk Anayasa Hukuku Sitesi*, 20 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.anayasa.gen.tr/neverland.htm> sayfasından erişilmiştir.
- Günel, A. (2004). Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 4(1), 156-164.
- Gündoğan, M. (2017). *Narkoz*, 5. Baskı, İstanbul: Destek Yayınları.
- Güray, Ş. (2020). Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Kısa Bir Değerlendirilmesi, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 125 (247), 405-420.
- Hesapçıoğlu, M. (2009). Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Eğitim Politikası ve Felsefesi, *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, (29), 121-138.
- Heywood, A. (2013), *Siyasi İdeolojiler*, 5. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.
- Hülür, H. ve Akça, G. (2007). İmparatorluktan Cumhuriyete Siyasal Bütünlük ve Ulusalçılık Söylemi, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (22), 311-335.

- İbrahimov, M. (2022). Türk Devletleri Birliği Gerçeği ve İşbirliği Perspektifleri, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Azerbaycan Kültür Başkenti Şuşa'nın 270. Yılı Armağan Sayısı/ The 270th-anniversary special issue of Şuşa, the cultural capital of Azerbaijan, 195-212.
- İdem, Ş. (2002, Ekim). Sol Milliyetçilik “Birbiriyle Uyuşmaz İki Zihniyet”, *Toplumsal Ekoloji*, (2), 51-70.
- İnan, S. (2014). Demokrat Parti Dönemi (1950-1960) Siyasi Kültür, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 11(41-42) 247-258.
- İnci, B. (2019, Ağustos). Diyarbakır Sur-Hendek Olayları, Öncesi, Sonrası ve Sonuçları, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(39), 567-608.
- İpek Yolu Canlanacak: Gayretlerimiz Hız Kesmeden Devam Ediyor, (2021, 29 Kasım). *Yeni Şafak*, 26 Ocak 2022 tarihinde <https://www.yenisafak.com/gundem/ipek-yolu-canlanacak-gayretlerimiz-hizkesmeden-devam-ediyor-ipek-yolu-nedir-3723511> sayfasından erişilmiştir.
- Kadioğlu, A. S. (2020). Türk-İslam Sentezi'nin Oluşum ve Gelişim Süreci, *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(27), 813-834.
- Kahraman, H. B. (2023, 4 Temmuz). CHP'de Değişimin ve Dönüşümün Parametreleri, *Politikayol*, 13 Eylül 2023 tarihinde <https://www.politikayol.com/chpde-degisimin-ve-donusumun-parametreleri/> sayfasından erişilmiştir.
- Kara, İ. (2013). Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not, İ. Kara ve A. Öz (Ed.). *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri* içinde, (ss.15-43). 1.Baskı, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kara, Y. (201x). *Millî Görüş Hareketinin Partileşme Süreci ve Refah Partisi (1970-1998)*, 03 Mayıs 2020 tarihinde https://www.academia.edu/27313335/Mill%C3%AE_G%C3%B6r%C3%BC%C5%9F_Hareketinin_Partile%C5%9Fme_S%C3%BCreci_ve_Refah_Partisi_1970-1998_ sayfasından erişilmiştir.
- Karaca, E. (2018, 2 Mart). Ceylanpınar’da 2 Polisin Faili Meçhul, Çözüm Süreci Bitti, Yüzlerce Kişi Öldü, *Bianet*, 26 Nisan 2021 tarihinde <https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/194813-ceylanpinar-da-2-polisin-faili-mec-hul-cozum-sureci-bitti-yuzlerce-kisi-oldu> sayfasından erişilmiştir.
- Keçeci, Ö. E. (t.y.) *Türkiye Cumhuriyeti Siyasetinde Bülent Ecevit (12 Eylül 1980’e Kadar)*, 12 Eylül 2023 tarihinde https://www.academia.edu/26808726/T%C3%9CRK%C4%B0YE_CUMHUR%C4%B0YET%C4%B0_S%C4%B0YASET%C4%B0NDE_B%C3%9C-LENT_ECEV%C4%B0T_12_Eyl%C3%BCl_1980e_Kadar_ sayfasından erişilmiştir.
- Kerestecioğlu, İ. Ö. (2010). Milliyetçilik: Uyuyan Güzeli Uyandıran Prensten Frankeştayn’ın Canavarına, H. B. Örs (Der.). *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*

Modern Siyasal İdeolojiler içinde, (ss.309- 350). 4. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Keskin, Y. Z. (2012). Demokrat Parti İktidarı ve Günümüze Yansımaları, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 107-130.

Kılıç, S. (2010). Atatürk’ün Büyük Özlemi Türk Dünyası’nda Kültür Birliği, *Atatürk Dergisi*, 3(1), 53-60.

Kıralp, Ş. (2023). Demokrat Parti Döneminde ABD’ye Bağımlılık ve Moskova’nın Türkiye’ye Yardım Teklifi, *Journal of History School*, 63, 785-799.

Kırımlı, H. [Video]. (2015, 3 Şubat). Prof. Dr. Hakan Kırımlı TRT Türk Haber Müdürü Nur Özkan Erbay’ın sorularını yanıtladığı, *Bakış Açısı Programı*, 26 Ağustos 2020 tarihinde https://www.youtube.com/watch?v=3QRprt_PUvk sayfasından erişilmiştir.

Kışman, Z. A. ve Aydın, H. (2017). Soğuk Savaş Sonrası Ortadoğu Bağlamında Türk-Amerikan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme, *İstanbul Medeniyet Üniversitesi-Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, II(1), 37-63.

Koç, A. (2017). 1965 Genel Seçimleri Öncesinde ‘Ortanın Solu’ Söyleminin Ortaya Çıkışı, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 36-50.

Koç, E. (2016). AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası, S. Aslan ve Y. Demirkan (Ed.). *Türk Siyasal Hayatında AK Parti Dönemi* içinde, (ss.107-149). 1.Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Koçal, A. V. (2013). Türkiye’de Siyasal Değişme Bağlamında Küreselleşme Sürecinde Muhafazakârlığın Dönüşümü, *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı I: 6-8 Mayıs 2013*, (ss.325-342). Bursa.

Küçük, A. (2019). Türkiye’de Sosyal ve Siyasal Değişim: 1980 ve Sonrası, *Econ-harran*, 3(4), 20-45.

Macit, A. (2016). Necmettin Erbakan’ın Çağdaş İslam Düşüncesindeki Yeri, *Turkish Studies*, 12(8), 1-21.

Mardin, Ş. (1997). *İdeoloji*, Toplu Eserleri 3, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2012). *Din ve İdeoloji*, Bütün Eserleri 2, 22. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Meclis tören polislerine turkuaz üniforma (2017, 20 Ocak). *Habertürk*, 10 Aralık 2021 tarihinde <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1360209-meclis-toren-polislerine-turkuaz-uniforma/12> sayfasından erişilmiştir.

Meriç, C. (2005). *Bu ülke*, 26. Baskı İstanbul: İletişim Yayınevi.

Mert, N. (2004). Konuşma, *Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu:10-11 Ocak 2004* içinde, (ss.264-268). Ankara: AK Parti Kütüphanesi.

- Milliyetçilik Budur İşte !, (2011, 15 Mayıs). *You Tube*, 3 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=qFRH4jvb1tU> sayfasından erişilmiştir.
- Miş, N. (2020, Eylül). CHP'deki Yeni Ayrışmaların 2023'e Muhtemel Etkileri, *Kriter Dergisi*, 5 (49). 12 Eylül 2023 tarihinde <https://kriterdergi.com/siyaset/chpdeki-yeni-ayrismalarin-2023e-muhtemel-etkileri> sayfasından erişilmiştir.
- Muhalefet, 'Çukur Ve Barikat Operasyonları'nda Şehit Olan 793 Asker ve Polisi Unuttu, (2018, 6 Haziran). *Akşam.com*, 5 Aralık 2021 tarihinde <https://www.aksam.com.tr/siyaset/muhalefet-cukur-ve-barikatoperasyonlarinda-sehit-olan-793-asker-ve-polisi-unuttu/haber-742595> sayfasından erişilmiştir.
- Okutan, Ç. (2006). Adalet ve Kalkınma Partisi: Muhafazakar Demokrat mı, Hristiyan Demokrasinin Müslüman Versiyonu mu?, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 307- 324.
- Örmeci, O. (2010, 15 Temmuz). Son 50 Yıla Damga Vurmuş Bir İsim: Deniz Baykal, *Politika Dergisi*, 12 Eylül 2023 tarihinde <https://www.politikadergisi.com/makale/son-50-yila-damga-vurmus-bir-isim-deniz-baykal> sayfasından erişilmiştir.
- Övür, M. (2011, Mayıs). 12 Eylül'den 12 Haziran'a Siyasi Partiler: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), *SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı) Analiz*, (40).
- Özbudun, S. ve Demirer, T. (2006). *Derin Milliyetçiliğin Siyasi İktisadı*, 1.Baskı, Ankara: Ütopya Yayınları.
- Özcan, Z. (2015, 18 Mayıs). İnönü Dönemi Dinî Hayat, *İlem Blog*, 6 Eylül 2023 tarihinde <http://blog.ilem.org.tr/inonu-donemi-dini-hayat/> sayfasından erişilmiştir.
- Özdemir, Ç. (2019). AK Parti Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: İnşacılıktan Realizme Dönüşüm, *AK Parti ve Yükselen Türkiye* içinde, (ss.165-193). İstanbul: Kadim Yayınları.
- Özdemir, H. (2008). Siyasal Tarih (1960-1980). S. Akşin, (Yay. Yön.). *Türkiye Tarihi 4.Cilt- Çağdaş Türkiye 1908-1980* içinde, (ss.227-292).10. Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Özdemir, H. (2012). Demokrat Parti (DP) ile Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin Karşılaştırmalı Tarihsel Analizi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 188-209.
- Özipek, B. B. (2014). Türkiye Siyasetinde 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi, *Liberal Düşünce*, 19(75), 93-105.
- Özkırmı, U. (2008). *Milliyetçilik ve Türkiye-AB İlişkileri*, Dış Politika Analiz Serisi-6, İstanbul: TESEV Yayınları.

- Özkuş, F. (2023). 1961 Anayasası’nın Türk Anayasacılığındaki Yeri ve Önemi, *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (HKÜHFD)*, 13(25), 15-61.
- Öztañ, G. G. (2013, 04 Mart). Neo-Liberal Milliyetçilik ve AKP, *Bianet*, 07 Şubat 2020 tarihinde [http:// www.bianet.org/bianet/siyaset/144811-neo-liberal-milliyetçilik-ve-akp](http://www.bianet.org/bianet/siyaset/144811-neo-liberal-milliyetçilik-ve-akp) sayfasından erişilmiştir.
- Referandumda Neyi Oylayacağız?, (2010, 12 Ağustos). *NTV*, 22 Eylül 2023 tarihinde https://www.ntv.com.tr/turkiye/referandumda-neyi-oylayacagiz,Y3_mXUnr4EKd4PzWex4cvw sayfasından erişilmiştir.
- Sağlar, F. (2009, 17 Kasım). Baykal ve çelişki!..., *Birgün*, 18 Eylül 2023 tarihinde <https://www.birgun.net/makale/baykal-ve-celiski-10447> sayfasından erişilmiştir.
- Saraçoğlu, C. (2013, Nisan). AKP, Milliyetçilik ve Dış Politika: Bir Milliyetçilik Doktrini Olarak Stratejik Derinlik, *Alternatif Politika*, 5(1), 52-68.
- Selçuk, E. K. ve Köse, A. (2021). İslamcı Düşünce, DP ve Milli İradecilik: Necip Fazıl, Eşref Edip ve Menderes Üzerine Bir Karşılaştırma, *Mülkiye Dergisi*, 45(1), 61-88.
- Selçuk, K. (2023, 8 Eylül). CHP’nin 100 Yılı ve Kimlik Arayışı, *T24*, 13 Eylül 2023 tarihinde <https://t24.com.tr/haber/chp-nin-100-yili-ve-kimlik-ara-yisi,1129043> sayfasından erişilmiştir.
- Sevinç, H., Bozdoğan, K., Gönel, G., Rakipoğlu, Z. ve Küçük, E. (2021, 12 Kasım). Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türk Devletleri Teşkilatı’yla Bundan Sonra Daha Hızlı Büyüyeceğiz, *Anadolu Ajansı*, 10 Eylül 2023 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-turk-devletleri-teskilatiyla-bundan-sonra-daha-hizli-buyuyecegiz/2419280> sayfasından erişilmiştir.
- Smith, A. D. (2009). *Milli Kimlik*, B. S. Şener (Çev.). 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şeker, N. (2023). Millileştirilen Yabancı Şirketler (Atatürk Döneminde), *Atatürk Ansiklopedisi*, 6 Eylül 2023 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/millilestirilen-yabanci-sirketler-ataturk-doneminde/?pdf=3471> adresinden erişilmiştir.
- Tamtürk, E. (2019). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk Siyasetindeki Dönüşüm, *Gaziantepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 161- 185.
- Tarhan, M. ve Çetinkaya, B (2020, 15 Aralık). Uzmanlara Göre ABD’nin Türkiye’ye Yaptırım Kararı Türk Savunma Sanayisinin Gelişimine Hız Kazandırabilir, *Anadolu Ajansı*, 4 Şubat 2022 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/uzmanlara-gore-abdnin-turkiyeye-yaptirim-karari-turksavunma-sanayisinin-gelisimine-hiz-kazandirabilir/2077649> sayfasından erişilmiştir.

- Tarihi Karabağ Zaferi Türk Yolu ile Taçlanıyor, (2020, 2 Aralık). *YeniAkit*, 19 Aralık 2021 tarihinde <https://www.yeniakit.com.tr/haber/tarihi-karabağ-zaferi-turk-yolu-ile-taclaniyor-1464253.html> sayfasından erişilmiştir.
- Taş, K. ve Göksuçukur, B. (2019). Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık Türkçülük Fikir Akımları ve Din, *Dini Araştırmalar*, 22 (56), 463-488.
- Tekin, M. (2014, Mart). Muhafazakarlık Ne Ayrı Ne Gayrı, *UMRAN*, (235), 28-35. İstanbul: Şan Ofset Matbaacılık.
- Tekin, Ü. (2004). *AK Parti'nin Muhafazakar Demokrat Kimliği*, 1. Baskı, Ankara: Orient Yayınları.
- Tosun, T. (2009, Şubat). 22 Temmuz'dan 29 Mart'a Siyasal Partiler: Statüko ile Değişim Arasında CHP, *SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı) Analiz*, (4).
- Tuğrul, T. (2017). Millî Görüş Hareketi'nin Temel Karakterleri, *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 617-657.
- Tuncer, E. (2011, 19 Ocak). Ortanın Solundan Demokratik Sola ve Sosyal Demokrasiye, *TESEV*, 5 Eylül 2023 tarihinde <http://www.tesav.org.tr/wp-content/uploads/2018/02/30.-ortaninsolundanemokratiksolavesosyaldemokrasiye.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Turan, A. (2022). *20 Yıllık İktidarın Bir Muhasebesi: AK Parti ve Milliyetçilik*, 1. Baskı, Konya: Eğitim Yayınları.
- Turan, A. (2023a). *MHP-BBP Ayrışmasından AK Partili Cumhuriyet İttifakına: Milliyetçiliğin Politika Pratiklerine Yansımaları*, 1. Baskı, Ankara: Serüven Yayınevi.
- Turan, A. (2023b). AK Parti Milliyetçiliğinde Seçilmişlik Mitinin İzleri/Göstermeleri, L. Skenderi (Ed.). *3. Uluslararası Antalya Bilimsel Araştırmalar ve Yenilikçi Çalışmalar Kongresi (13-14 Şubat, 2023) bildiriler kitabı* içinde, (ss.3-38). Antalya.
- Turan, E. (2011). *Siyaset Bilimine Giriş*, (Birinci Baskı), Konya: Palet Yayınları.
- Türkiye'de 2011 Böyle Geçti (2011, 21 Aralık). *Cumhuriyet*, 22 Eylül 2023 tarihinde <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiyede-2011-boyle-gecti-307156> sayfasından erişilmiştir.
- Türkiye'nin Doğu Türkistan Politikası Değişiyor mu?, (2017, 4 Ağustos). *Mepanews*, 19 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.mepanews.com/turkiyenin-dogu-turkistan-politikasi-degisiyor-mu-8038h.htm> sayfasından erişilmiştir.
- Türkmenoğlu, M. A. (2019). Osmanlı Devletini Kurtarma Planı: Osmanlılık, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5(2), 408-427.
- Türköne, M. (2014). *Siyaset*, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş Yeni Baskı, İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Tüysüzöğlü, G. (2013). Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm, *Alternatif Politika*, 5(3), 295-323.

- Uçar, F. (2018). Üç Tarz-ı Siyaset’in Bir unsuru Olarak İslâmcılık ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri, *Journal of History Studies*, 10(4), 191-217.
- Ugan, A. A. (2018, Nisan). Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Gelişim Süreci ve Küreselleşmenin Türk Milliyetçiliği Üzerindeki Etkileri, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(22), 515-531.
- Uluç, A. V. (2014). Liberal - Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(23), 107-140.
- Uluçakar, M. (2018). Muhafazakâr Demokrasi Söylemi Üzerine Bir İnceleme, *Alternatif Politika*, 10 (3), 349-373.
- Uyar, H. (2013). Milli Görüş Partileri: MNP-MSP-RP-FP ve SP, M. Kabasakal (Der.). *Türkiye’de Siyasi Partiler* içinde, (ss.108-126). İstanbul: Es Yayınları.
- Uzunçayır, C. (2013). 2000 Sonrası Türk Milliyetçiliğinin Farklı Yüzleri: Bir Sınıflandırma Denemesi, *Liberal Düşünce*, 18(71), 203- 218.
- Vincent, A. (2006). *Modern Politik İdeolojiler*, A. Tüfekçi (Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Yaşlı, F. (2014, Temmuz). 1980 Öncesi Ülkücü Hareketin İslamleşmesinde Seyit Ahmet Arvasi Etkisi ve ‘Türk-İslam Ülküsü’, *Memleket Siyaset Yönetim (MSY)*, 9(22), 377-399.
- Yayla, A. (2016). *Siyaset Bilimi*, Üçüncü Baskı, Ankara: Adres Yayınları.
- Yeni Türkiye Sözleşmesi 2023 (2015).
- Yıldırım, E. (2014b, 30 Kasım). Muhafazakâr Demokrasi ve Milliyetçi Muhafazakârlık, *Yeni Şafak*, 2 Ocak 2020 tarihinde <https://www.yenisafak.com/yazarlar/ergun-yildirim/muhafazakar-demokrasive-milliyetci-muhafazakarlilik-2006264> sayfasından erişilmiştir.
- Yılmaz, S. (2016). Milli Görüş Hareketi: Toplumsal Hareketlerde Çerçeve Değişimi Etkisi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Nisan Özel, 5(4), 1164-1185.
- Yüksek Askeri Şura, (2018) *Vikipedi Özgür Ansiklopedi*, https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%BCksek_Asker%C3%AE_%C5%9E%C3%BBra
- Zariç, S. (2016, Aralık). Türk Siyasal Hayatında Milli Görüş Hareketinin Tarihsel Gelişimi Işığında Milli Görüş ile Adalet ve Kalkınma Partisi Arasındaki İdeolojik Farklılıklar, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (38), 228-243.
- Zariç, S. (2017, Eylül). Söylem ve Belge Analiziyle Adalet ve Kalkınma Partisi ile Saadet Partisi Arasında Laiklik Meselesine Yaklaşım Farkı, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (28), 311-324.
- 4.Olağan Büyük Kongre 2023 Siyasi Vizyonu, (2015).
64. Hükümet Programı, (2015, 25 Kasım). Başbakan Ahmet Davutoğlu, T.C. Başbakanlık.

Erken Cumhuriyet Döneminde Devletçilik Düşüncesi ve Kadro Hareketi¹

Bariş Kandeğer²

Özet

Erken Cumhuriyet dönemi, ulus devlet temelinde modern devlet ve toplumun inşa edilmesini amaçlayan bir dönemdir. Bu dönemde siyasal merkez modern devleti inşa etmek adına güçlü bir merkezîyetçi yaklaşım ve devletçilik düşüncesi ile birçok alana müdahale etme, değiştirip dönüştürme amacındadır. Bu amaç, bir taraftan devletin modern formlara sahip bir kimlik edinmesine, diğer taraftan modernleşen, kalkınan ve Cumhuriyet felsefesini benimseyen toplumsal bir yapı kurulmasına yönelik bir amaçtır. Bu amacın gerçekleştirilmesi için Cumhuriyetin kurucu kadroları, devleti merkeze alan ve ana aktör olarak kabul eden bir yaklaşımı benimsemişlerdir. Bu dönemde devletin geniş bir kulvarda yer aldığını vurgulamak gerekir çünkü Cumhuriyet kurucuları için toplumsal dinamikler modernleşmeyi, sanayileşmeyi ve kalkınmayı gerçekleştirecek kapasiteye sahip değildir. Dolayısıyla devlet her alanda söz sahibi olmalıdır. Devletçilik düşüncesi, bu yaklaşımın en önemli taşıyıcı aracı olarak çok kapsamlı bir içeriğe sahiptir. Bu dönemde devlet hem ulus devleti ve toplumu modern temeller üzerine inşa etmiş hem de sanayileşme ve kalkınmanın gerçekleştirilmesi için güçlü bir aktör haline gelmiştir. Özellikle devletin güçlü bir aktör olarak geniş bir alana müdahale etme yaklaşımı, devletçilik düşüncesinin kabul edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda; Erken Cumhuriyet döneminde devletçilik düşüncesinin ekonomi-politik bir içerik taşıdığı varsayılmaktadır. Erken Cumhuriyet döneminde, devletçilik düşüncesinin kurucu bir düşünce haline gelmesinde ve siyasal, yönetsel, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanın dönüştürülmesinde Kadro Hareketi'nin önemli bir rolü olmuştur. Bu yaklaşım, Erken Cumhuriyet döneminde devletçilik düşüncesinin birçok boyutunu anlamak adına anlamlı görülmektedir.

- 1 Bu çalışma, *Reform Söylemleri Üzerinden Devleti Okumak "İkinci Meşrutiyetten Günümüze"* isimli doktora tez çalışmasının bir bölümü esas alınarak hazırlanmıştır.
- 2 Dr. Öğr. Üyesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, bkandeger@yyu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9996-3813.

1.Giriş

Erken Cumhuriyet döneminde siyasal merkez modern devleti inşa etmek adına güçlü bir merkezizetçi yaklaşım ve devletçilik düşüncesi ile birçok alana müdahale etme, değiştirip dönüştürme amacındadır. Bu amaç, bir taraftan devletin modern formlara sahip bir kimlik edinmesine, diğer taraftan modernleşen, kalkınan ve Cumhuriyet felsefesini benimseyen toplumsal bir yapı kurulmasına yönelik bir amaçtır. Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte siyasal sistemin netleşmiş olması, radikal reformların önünü açmış, devletin geniş bir alanda söz sahibi olmasının koşulları oluşmuştur. Belirtmek gerekir ki hem Osmanlı hem de erken Cumhuriyet döneminde toplumsal dinamiklerin siyasal, yönetsel, hukuksal, ekonomik ve sosyo-kültürel yapı değişimine olan etkileri Avrupa deneyiminden farklılık göstermiştir. Modernleşmenin Avrupa’da yarattığı değişimde kuşkusuz aydınlanma düşüncesi, bilimsel, siyasal ve ekonomik devrimlerin rolü ve toplumsal tabakaların dinamiği belirleyici unsurlar olmuştur. Osmanlı ve Cumhuriyet deneyimi daha çok devlete bağımlı ve kendi gerçekliği üzerine temellenmiş bir deneyim ortaya koymuştur. Dolayısıyla bu deneyim içerisinde devlet önemli ve geniş bir yere sahiptir. Bu ekseninde devlet Cumhuriyetin kurucularının tasavvurunda, amaç ve hedeflerinde güçlü ve merkezi bir yere sahiptir.

Devletçilik düşüncesini bu bağlamda düşünmek, meselenin anlaşılması açısından önemlidir. Erken Cumhuriyet döneminin söylemleri ve temel yaklaşımları analiz edildiğinde devletin merkezi bir yer doldurduğunu görmek mümkündür. Özellikle söylemsel olarak halk hükümeti, halkın devleti, halkın yönetimi, halk egemenliği, sınıfsız ve imtiyazsız toplum söylemleri meşruiyet kurucu bir işleve sahipken devlet ve benimsediği-uyguladığı politikalar eylemsellik alanını oluşturur. Bu durumun somut göstergeleri yapılan reformlar, benimsenen yönetim yaklaşımı, kabul edilen hukuki düzenlemeler ve özellikle 1930’lı yıllarda geniş bir uygulama alanına sahip olan devletçilik düşüncesidir. Halkın denklem içerisinde olmadığını gösteren en somut göstergelerden biri siyasal ve toplumsal muhalefete karşı düzenlenen ve muhalefeti sindirmeyi amaçlayan yasal düzenlemelerdir. Modernleşme ve kalkınmanın benimsenmesi ve kalıcı hale gelmesinde devletçilik düşüncesinin önemli bir rolünün olduğunu ifade etmek gerekir. Ekonomik olduğu kadar toplumsal ve kültürel bir içerik taşıyan devletçilik düşüncesi, 1920’li yılların sonlarında siyasal merkez tarafından benimsenen bir düşünce halini alır. İç ve dış konjonktür bu düşüncenin yerleşmesinde etkili olmuştur. Vurgulanması gereken önemli bir nokta da ulus devlet inşa sürecinde en temel ve belirleyici aktörün devlet olmuş olmasıdır. Dolayısıyla Erken Cumhuriyetin ana düşüncelerinden bir olan ulus devletin varlık kazanmasında devlet ana aktör olarak birçok işlevi üstlenmek istemiştir.

Bununla birlikte kalkınma ve modernleşme meselesinde de temel düşünce bu yöndedir.

Devletçilik düşüncesinin tarihsel temellerini Geç Osmanlı özellikle II. Meşrutiyet döneminde görmek mümkündür. Devletçilik düşüncesi, İttihatçıların iktidara geldiği 1913'ten itibaren devlet eliyle milli ekonomimillî müteşebbis yaratma düşüncesi ile pekâlâ örtüşebilmektedir. Bu yönde ittihatçıların örgütleyici, harekete geçirici ve kaynak sağlayıcı yaklaşımlarının devletin müdahale edici işlevinden kaynaklanmış olması, tarihsel olarak bir arka planı oluşturmakta ve devletin merkezi rolüne vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla bu ve benzeri birçok meselede devlet ana aktör olarak yerini alır. Erken Cumhuriyet döneminde de devletçilik ekonomik bağımsızlığı ve kalkınmayı sağlamak adına benimsenirken, Cumhuriyetin felsefesini, ilke ve değerlerini topluma benimsetmek, toplumsal ve kültürel bir modernleşmeyi sağlamak adına da işlevselleştirilir.

Devletçilik düşüncesi ile birlikte ele alınan kalkınma meselesi, ekonomik olduğu kadar toplumsal yapıyı da içeren geniş bir repertuara sahiptir zira modernliğin temel formları ile toplumsal kuruluşun değişim ve dönüşümü ana hedeflerden biri olarak benimsenmiştir. Devletçilik aynı zamanda birçok kamu nitelikli hizmetlerin yerine getirilmesine imkân vererek toplumsal ihtiyaçların devlet eliyle karşılanması gibi bir sonuç yaratmıştır. Kuşkusuz bu yaklaşımın önemli bir sonucu devlet kapasitesinin genişlemiş olmasıdır. Bu durum devletin ana aktör olarak amaç ve hedeflerini gerçekleştirebilme imkân ve koşullarını oldukça artırmıştır. Tarihsel süreç içerisinde devletin yeri ve önemi Metin Heper'in ifade ettiği "aşkın devlet" (Heper, 2018) anlayışı ile birlikte düşünüldüğünde, devletçi yaklaşımın Cumhuriyet kadroları tarafından da benimsenmesi anlamlı ve anlaşılır bir yaklaşımdır. Bununla birlikte yaşanan savaşlar, nüfus mübadeleleri, bu doğrultuda toplumun üretici dinamik yapısının zayıflaması gibi birçok değişken, devletin güçlü bir aktör olarak birçok alana müdahale etmesine neden olmuştur. Devletçiliği bu değişkenler üzerinden de düşünmek gerekir.

1930'lu yıllarda önemli bir düşünce olan devletçiliğin en önemli savunucularından biri Kadro Hareketi'dir. Dünya görüşleri ile uyumlu olabilecek bir devletçilik düşüncesine sahip olan bu hareket, devletçiliği geniş bir anlam dünyasında değerlendirmiş, ekonomik olduğu kadar siyasal, toplumsal ve kültürel alanlarda da rol ve işlevlere sahip bir düşünce ve yaklaşım olarak değerlendirmiş, Kadro Dergisi'nde yazılarına konu edinmiştir. Bu çerçevede Kadro Hareketi ve Dergisi devletçiliğin ideolojik bir aygıtı olarak pekâlâ değerlendirilebilir. Bu bağlamda; çalışma ile Erken Cumhuriyet döneminde benimsenmiş olan devletçilik düşüncesini

Cumhuriyetin ihtiyaçları çerçevesinde incelemek ve analiz etmek, Kadro Hareketi'nin devletçilik yaklaşımının ekonomik bağımsızlığın gerçekleşmesi, Cumhuriyet felsefesinin ilke ve değerlerinin topluma benimsetilmesi ve bunun sürekli kılınmasını içeren geniş bir repertuara sahip olduğunun ortaya koyulması amaçlanmıştır.

2.Devletin Yeniden İnşası

İmparatorluğun kurtuluşu için nasıl bir devlet ve toplum yapısının inşa edileceği sorusuna Tanzimat'ın ve Meşrutiyetin sivil-asker elitleri ve entelijansiyası “modern bir devlet inşa etmek” şeklinde bir cevap vermişlerdi. Bu inşa etmenin bir diğer adı “devleti kurtarmak”tı. Devlet nasıl kurtulur? sorusunun cevabı “modern devletin kurumsal yapısını oluşturmak ve toplumu modernleştirmek” olarak düşünülmüştü. Devletin ve toplumsal yapıların modernize edilmesinin yöntemi, Batı Avrupa’da bir tarihsellik ve özgünlük içinde oluşan siyasal kurumları ve toplumsal yapıları memlekete getirmektir. Böylelikle modern bir devlet ve toplum kurabilmek mümkün olabilecekti. Batı Avrupa’nın kendi dinamikleri içinde şekillenen devlet ve toplum modelini referans almanın önündeki zorluklar şüphesiz bu referansla bir inşa etme sürecini çetrefilli hale getirebilecekti. Zira bu tarz bir modernleşmenin kendi içinde birçok dinamığe sahip olması önemli bir handikaptı.

Cumhuriyet kurucuları bu bağlamda modern bir Türkiye inşa etmek için bir taraftan modern ulus devlet yapısının oluşumunu diğer taraftan modern bir toplum kimliğinin varlık kazanmasını temel amaçlar olarak belirlemiştir. Erken Cumhuriyet döneminde bu amaçların gerçekleşmesini sağlayan önemli araçlar merkezîyetçilik ve devletçilik düşünceleridir. Bu düşüncelerin dayanak noktaları arasında modern ulus devleti var edecek ekonomik ve toplumsal dinamiklerin zayıf oluşu, Cumhuriyet felsefesini, ilke ve değerlerini özümseyebilecek ve kabul edebilecek “toplumsal bilinç” halinin eksik oluşu olarak değerlendirilebilir. Hem Cumhuriyet kurucularının hem de kadrocuların söylemlerinde bu tutumu görmek mümkündür. Bu çerçevede Cumhuriyet kadroları kapsamlı bir reform yapma düşüncesi ile hareket etmiştir. Kemalist reformlar, yapılan yasal düzenlemelerle siyasal ve toplumsal kuruluşu yeniden inşa etme düşüncesiyle biçimlenmiştir. Bu süreçte toplumsal itirazların ve gerilim alanlarının bertaraf edilmesinde, kanunlar caydırıcı bir işlev olarak siyasal merkezin yaygın kullanım aracı haline gelmiştir. Özellikle Hıyanet-i Vataniye Kanunu, Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri (Tunçay, 1981; Aybars, 1988; Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940, 2002) aracılığıyla toplumsal muhalefetin varlık alanları ve yaşam pratikleri devletin modernleşme politikalarına uygun hale getirilmek istenmiştir. Toplumun modernleşmesine yönelik olarak

çıkarılan bu kanunların, devletin ekseriyetle baskı ve zor araçları olarak benimsenmesi, aynı zamanda toplumsal muhalefeti sindirici ve baskılayıcı bir işleve sahip olmuş (Lewis, 2008: 357-358; Zürcher, 2004: 250), devletin her alanda müdahale edici, dönüştürücü etkisine imkân vermiştir. Hıyanet-i Vataniye ve Takrir-i Sükûn Kanunları ve bu kanunların felsefesine uygun olarak oluşturulan İstiklal Mahkemeleri her türlü muhalefeti ‘vatana ihanet’ içinde yorumlayarak ve modernleşmenin önünde bir engel sayarak sindirmekte bir beis görmemiştir. Cumhuriyet kurucuları modernleşmenin amansız yürütücüleri olarak tepeden inme (Jakoben) bir modernleş(tir)me düşüncesiyle ve reform hareketiyle siyasal, yönetsel, hukuksal ve toplumsal yapıya ait mevcudiyetleri bu perspektif bağlamında yeniden inşa etmeyi politikalarının merkezine koymuştur.

Erken Cumhuriyet dönemi, siyasi örgütlenmenin kendi içindeki çatışma alanlarını ortadan kaldırmayı ve buna uygun bir yönetsel örgütlenme modelini inşa etmeyi amaçlayan ve buna uygun bir düşünce ve eylem halini yansıtan bir dönemdir. Osmanlı’dan miras kalan siyasal ve yönetsel yapıların reforme edilmesi, bazılarının ortadan kaldırılması ve yeni yapıların inşası bu dönemle birlikte yoğunluk kazanmıştır. Devleti yeniden inşa etme düşüncesine zemin hazırlayan bu dönem, hem siyasal ve yönetsel yapının hem de sosyo-ekonomik yapıların modern devlet yapısına göre biçimlenmesi düşüncesiyle kapsamlı bir reform hareketini içinde barındırmıştır (Kandığer, 2019). Bu dönemin en önemli düşüncesi, kuşkusuz geniş bir alanda işlev yüklenmiş olan devletçilik düşüncesi ve bu doğrultuda ortaya koyulan politikalar ve uygulamalardır.

3.Devletçiliğin Düşünsel Çerçevesi

Devletçilik genel anlamda, devletin ekonomik hayatta ana aktör ve müdahaleci bir kimliğe sahip olduğu bir sistemi ve iktisat politikasını ifade eder (Boratav, 1974). Başka bir deyişle devletin kamusal mal ve hizmetlerin planlanması ve üretilip sunulmasında, iktisadi büyümenin ve gelişmenin, aynı zamanda sosyo-kültürel bir kalkınmanın sağlanmasında devlet öncülüğünde gerçekleştirilen politikalar ve uygulamalardır. Erken Cumhuriyet dönemi devletçilik düşüncesi bu perspektif üzerinden biçimlenen bir devletçiliği içermektedir. 1923’te İzmir İktisat Kongresi’nde benimsenmiş olan sermaye birikiminin özel sektör tarafından yerine getirilmesine yönelik düşünce, 1930’lu yıllarda yerini devletçilik politikası ile birlikte devlet eliyle milli sermaye birikiminin gerçekleşmesi düşüncesine bırakmıştır. Dolayısıyla devlet hem müteşebbis hem de ekonomiyi düzenleyici bir aktör olarak önemli rollere sahiptir. 1930’a kadar olan dönemde meşrutiyetten intikal eden düşünce mirasının bir devamı olarak milli ekonomi ve milli burjuvazi

yaratma düşüncesi (Toprak, 2012; Koraltürk, 2011), bu yıllarla birlikte kendisini devletin her alanda söz sahibi olduğu bir devletçilik felsefesine bırakır. Bu felsefedeki temel yaklaşım ve düşünce modern devlet ve toplumu her alanda inşa etmek ve bu devlete süreklilik kazandırmak, ekonomik olarak güçlü ve bağımsız bir yapı oluşturmaktır.

1930'lu yıllardan itibaren hem siyasal ve ekonomik hem de toplumsal ve kültürel alanda güçlü bir *modern ulus devlet* yaratmak temel düşünce ve inanç olarak benimsenmiştir. Devletçilik yaklaşımını bu bağlam ve yaklaşım içerisinde düşünmek ve değerlendirmek gerekir (Varlı, 2012). Zira Cumhuriyet kurucuları için modern ulus devleti inşa etmenin en temel ve kurucu aktörü devletin sivil ve askeri elit sınıfı, Cumhuriyet değerlerini benimsemiş entelijansiyası ve Cumhuriyetin profesyonelleridir. Bu yaklaşım meşruiyetini, kapitalist toplumdaki dinamik sınıflara benzer bir yapının Erken Cumhuriyet döneminde yeterince varlık kazanamamış olduğu tezinden üretir. Bu tezden hareket eden Cumhuriyet kurucuları, modern devlet ve toplumun kendi öncülüğünde, aydınlanmanın değerleri, ilkeleri ve modern yaşamın pratikleri ile kurulabileceğine gönülden inanır ve 1930'lu yıllar somut gerçekliğini bu düşünce üzerinden kurar. Bu süreçte, 1929'daki kapitalizmin krizi ve sonrasında devletin müdahalesini gerekli gören Keynesyen ekonomi politikalarının, Sovyet etkisinin ve planlamanın rolü de söz konusudur (Varlı, 2012: 168). İlk 5 yıllık kalkınma planını 1927 yılında kabul eden Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), 1932 yılında Türkiye'ye göndermiş olduğu heyetin hazırladığı raporda; Türk sanayisinin gelişmesinin bir plan dâhilinde yürütülmesini belirtmiş ve dokuma, kâğıt, demir-çelik, cam, çimento ve kimyasal maddelere dayalı bir sanayileşme politikası önermiştir (Zürcher, 2004: 286-287). Dolayısıyla bu öneri karşılık bulmuş, 1934 yılında Türkiye ilk 5 yıllık planı açıklayarak yoğun bir sanayileşme politikasını uygulamaya çalışmıştır.

1929 dünya ekonomik krizinin Türkiye'ye etkisi oldukça derinden olmuştur. Öncelikle ulusal para değerindeki düşüşle başlayan süreci ihraç malları fiyatlarındaki düşüşler izlemiş, ihracatın değer olarak gerilemesi de dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz etki yapmıştır (Başkaya, 2004). Ekonomisi tarıma dayalı olan Türkiye'nin tarımsal fiyatlardaki düşüş ile birlikte ekonomik yapısı ciddi anlamda etkilenmiştir. Bir başka sorun da ithal girdilerin fazla oluşudur. 1930'lu yıllar dünyada ortaya çıkan ekonomik krizler ile siyasal ve toplumsal gerginliklerin yoğun yaşandığı bir dönem olarak, demokratik kurumların, liberalizmin sorgulandığı, silahlanma yarışının, güç elde etme çabasının yaşandığı yıllar olmuştur. Bunlarla birlikte serbest piyasa inancının zayıfladığı, devletin birçok alana müdahale etmesine imkân tanıyan sonuçların ortaya çıktığı ve bu sonuçların politikalara yön verdiği

yıllara denk düşmüştür. Bu dönemde, liberal düşüncenin iddia ettiği şekilde piyasanın otomatik olarak dengeye geleceğine ilişkin yaklaşımının güven kaybına uğradığı, buna karşın SSCB'nin de etkisiyle planlama düşüncesinin biraz daha kabul gördüğü bir sonuç söz konusu olmuştur (Bulut, 2003: 86). Bu gelişmelerin yanında Almanya ve İtalya gibi devletlerde kabul gören devlet merkezci yaklaşımlar ve düşüncelerin etkisini de işaret etmek gerekir. Kısacası devletin daha fazla söz sahibi olduğu, siyasal, ekonomik ve toplumsal meselelerin merkezine yerleştiği bir dönem olarak değerlendirilir 1930'lu yıllar.

Devletçilik düşüncesinin kabul edilmesinde dış dünyadan yansıyan konjonktürün etkisi kadar içerdeki durum da belirleyici olmuştur. Özellikle 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde ülkenin kalkınmasına iktisadi güçleri dâhil etme ve bu yolla milli burjuvaziyi güçlendirme düşüncesinin sonuç verecek imkân ve koşullardan yoksun olması, devletçilik düşüncesinin güçlü bir şekilde benimsenmesine zemin hazırlamıştır. 1923'ten itibaren liberal ekonomi modeli çerçevesinde öngörülen sanayileşme ve kalkınmanın gerçekleşmemesi ve bu amaçları gerçekleştirebilecek müteşebbis eksikliği, istenilen düzeyde sermayenin birikmemiş olması, ülkede kişi başına gelirin düşüklüğü, altyapının yetersizliği, nitelikli insan kaynağındaki sorunlar ve teşebbüs ruhunun yeterince gelişmemiş olması, devletçiliğin zorunlu sebepleri olarak değerlendirilir (Lewis, 2008: 379; Bulut, 2003: 90-91). Bu handikapların bir sonucu olarak 1920'li yılların sonunda devletçilik düşüncesi siyasal merkez tarafından kapsamlı olacak şekilde benimsenmiş olur.

Afet İnan, Mustafa Kemal Atatürk'ün el yazmalarını derlediği “Vatandaş İçin Medeni Bilgiler” isimli kitabında siyasal merkezin devletçiliğe yüklediği anlam ve işleve ilişkin yaklaşımını şu ifadelerle ortaya koyar:

“Devlet; dahilde ve hariçte millet işlerini gördürecek yüksek kabiliyetli vatandaşlara muhtaçtır. Devlet; bütün vatandaşların, devletin kanunlarını anlayıp onlara riayet lüzumunu takdir etmelerini, memlekettin asayiş ve müdafaası için ehemmiyetli görür. Devlet; umum vatandaşların, her hangi zanaat ve meslekte, zamanımız terakkilerinin icap ettirdiği derecede muvaffak olmasile alakadardır. Bu sebeptendir ki, vatandaşların tahsili, terbiyesi, sıbhatile alakadar olmak mecburiyetindedir. Devlet; memleketin asayiş ve müdafaası için yollarla, demiryolları ile telgrafla, telefonla, memleketin hayvanları ile her türlü nakliye vasıtaları ile, milletin umumî serveti ile yakından alakadardır...Madenlerin, ormanların, kanalların, demiryollarının, deniz seyrisefer şirketlerinin devlet tarafından idaresi ve para ibraç eden bankaların millileştirilmesi...Bu izah ettiğimiz manada ve telakkide, devletçilik bilhassa, içtimai, ahlaki ve millidir (İnan, 1930: 75-79).

Bu yaklaşım, sadece ekonomik bir meselesi olarak değerlendirilmez aynı zamanda toplumsal yapının dönüştürülmesini amaçlayan çok boyutlu kalkınma meselesini içermektedir. Bu hizmetlerin özellikle kamusal nitelikli ve kamu çıkarına olan hizmetler olmasından dolayı özel işletmelerin bu hizmetleri layıkıyla yerine getiremeyeceği belirtilmiştir. Dolayısıyla Erken Cumhuriyet döneminde ekonomik ve toplumsal kalkınmanın ve temel ihtiyaçların kamucu anlayışla devlet tarafından yerine getirilmesi amaçlanmıştır.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1927 yılındaki Umum-i Heyet-i İdare Büyük Kongre'sinin İsmet İnönü tarafından açıklanan Umumi Riyaset Beyannamesi'nde; "*Cumhuriyet Halk Fırkası Cumhuriyetçi, Layik, Halkçı ve Milliyetçidir ve milletin iktisadi menafîini temin etmeği birinci derecede haiz-i ehemmiyet arz eder. İşte bu esasat fırkamız için bütün siyasetinde ve bütün kanunların vaz ve tatbikinde hâkimdir*" denilerek devletin her alanda kurucu bir rol oynayacağını ve devletçi bir politika izleyeceğini göstermiştir (Torun, 2003: 197). Bu kongrede küçük müstahsil olan ziraat ve sınaî erbabına kredi temin edecek itibar-i ziraî birlikleri ve müteakabil kredi bankaları ve kooperatifler teşkil edilmesinin yanında bir devlet bankasının kurulması kararlaştırılmıştır. Dönemin başbakanı İsmet İnönü'nün 30 Ağustos 1930 tarihinde Sivas'ta yaptığı konuşmada ilk kez devletçilik kavramı ortaya atılmıştır.

"Liberalizm nazariyatı, bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyatta, hakikaten ıımlı devletçiyiz. Bizi bu yöne sevk eden, bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fikri eğilimidir. ıımlı devletçi olarak halkın eğilimlerine yetişemiyoruz diye kusurluyuz. Devletçilikten büsbütün vazgeçip, her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemeye yönelmek, bu memleketin anlayabileceği bir şey midir?" (Bila, 1999: 63).

İsmet İnönü'nün bu düşünceleri siyasal merkezin devletçilik konusundaki tutumunu ortaya koymuştur. İnönü, Kadro Dergisi'nde kaleme aldığı yazısında da devletin güçlü bir aktör olması gerekliliğine temas etmiştir. İnönü, (1933: 4-6) iktisatta devletçiliğin önemine dikkat çekerek devletin iktisadi faaliyetler içinde güçlü bir şekilde yer alması gerektiğini, halkın ilerlemesi ve gelişmesi için devletçiliğin önemini vurgulamıştır. Cumhuriyetin kurucu kadroları, her ne kadar ekonomide liberal politikalar uygulanmasını isteyen sermaye çevresinin isteklerine cevap vermeye çalışmış olsa da siyasal, yönetsel, hukuksal ve sosyo-kültürel yapılarda dönüştürücü bir işleve sahip devlet egemenliğini iktisadi yapı ve ilişkiler üzerine ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadî sahada devleti fiilen alakadar etmek (İnan, 1972: 23) şeklinde bir düşünceye sahiptirler. Dolayısıyla devletçilik

ekonomik ve toplumsal kalkınma için çok önemli işlevlere sahiptir. Özel yerli sermayenin devlet eliyle güçlendirilmesi, kârlı alanlara girmesi, sanayi sektöründe yatırımcı bir rol oynaması bu politikalar çerçevesinde düşünülmüştür.

“...Devletin sanayiini ve iktisadî düzenlerini, devletin bütün vasıtaları ve imkânlarıyla bir an evvel vücuda getirmek, taşıdığımız vazifelerin en mühimidir. Gelecek on sene zarfında, ümit ederim ki Türk devletçiliği memleketteki eserleri ve milletlerarası tesirleri ile iktisadiyatta devletçilik anlayışının en müttekâmil, en ilmi bir şaheseri olarak zikredilecektir. En serbest zannolunan bir sınaat ve ticaret muvaffâk olabilmek için mutlaka devletin yardımına ve müdahalesine ihtiyaç göstermektedir (Karaosmanoğlu, 1984: 111).

Devletçilik ilkesi, CHP programına 10 Mayıs 1931 Kurultay’ında girmiştir. Bu ilke 5 Şubat 1937 tarihinde “cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, laiklik ve inkılâpçılık” ilkeleriyle birlikte anayasanın 2. maddesinde yerini almıştır. İlgili programda devletçilik şu şekilde tanımlanmıştır;

“Bizim takip ettiğimiz Devletçilik ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarmızdadır”(İnan, 1972: 23).

Dönemin devletçilik düşüncesinde önemli bir yeri olan Dâhiliye Encümeni Mustafa Şeref Özkan, siyasal iktidarın merkezîyetçi ve devletçi bir yapı kurmasında önemli bir isim olarak karşımıza çıkar. Mustafa Şeref devletçilik düşüncesini, siyasal olduğu kadar iktisadi düzenin sağlıklı kurulması için de önemli ve gerekli görmüştür. Yönetimde “merkezîyetçilik”, ekonomide ise “milli iktisat” onun temel referanslarıdır. Özkan’a göre, Türkiye’nin kalkınma ve medeniyet ülkelerini gerçekleştirecek temel düşüncesi devletçiliktir (Şabudak, 2009: 136). Devletçilik hem II. Meşrutiyetin hem de Erken Cumhuriyet döneminin milli ekonomi-millî müteşebbis yaratma düşüncesinin bir devamı olarak düşünülürken, ulus devletin inşasında da çok önemli bir işleve sahiptir. Ortaya koyulan düşünceler de bu durumu destekler niteliktedir. Sadri Ertem (2007: 67)’e göre devlet her alanda egemen ve düzenleyici bir kimliğe sahiptir. Devletçilik, dönemin koşulları içinde Türkiye’nin ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarına çözüm üretmeye ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir yaklaşım olarak varlık kazanır (Eroğlu, 1988: 833). Dolayısıyla devletçiliği iktisadi yaklaşımın ötesinde sosyal ve kültürel gelişmeyi ve kalkınmayı da gerçekleştirecek geniş bir düşünce ve yaklaşım olarak değerlendirmek, olgunun sadece ekonomik meselelere odaklanmadığını düşünmek adına da önemlidir.

Devletçiliğin ekonomi politikasının genel çerçevesi 1934 yılında uygulamaya giren Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'na dayanmaktadır. Bu planın genel yaklaşımı, ekonomik dinamiklerin Cumhuriyetin hedefleriyle örtüşmemesi ve amaçlanan ekonomik ve toplumsal kalkınma ve gelişmenin sağlanamaması nedeniyle; ithal ikameye dayalı bir sanayileşmenin gerçekleştirilmesi, yerli üretim temelli ekonomik büyümenin ve gelişmenin sağlanması, kalkınmanın kalıcı hale getirilmesi ve toplumsal ihtiyaçların devlet eliyle karşılanmasıdır. Bir anlamda II. Meşrutiyetten itibaren milli bir ekonomi ve burjuvazi yaratma düşüncesiyle hareket eden ve liberal politikalarla süreci devam ettirmeye çalışan Cumhuriyetçi kadro, 1929 Dünya ekonomik buhranı ile birlikte liberalizm yerine devletçiliğin merkezde olduğu karma ekonomik modeli benimsemiştir (Berber, 2011). Devletçilik birkaç yaklaşımı bünyesinde taşır. Bunlar; devlet müdahaleciliği, planlı bir ekonomik model, devlet işletmeciliği ile özel teşebbüsün bir arada bulunması gibi yaklaşımları içinde barındırır (Eroğlu, 1988). Belirtmek gerekir ki, devletçilik yaklaşımının ekonomi politikalarında sermaye sahipleri denklemin dışında tutulmamış, krediler verilerek desteklenmiştir (Pamuk, 2012: s. 175). Bu dönem bir anlamda karma ekonomi modeli olarak tanımlanabilir. Karma ekonomi modeli en genel anlamda, özel teşebbüs ile devlet işletmeciliğinin bir arada oluşunu ifade eder.

Devletçilik düşüncesinin iktisadi yapıları olan devlet işletmeleri, sadece ekonomik bir işlev üretmemiş aynı zamanda siyasal ve toplumsal açıdan birtakım işlevleri de yerine getirmiştir: (1) Devlet işletmeleri batılılaşma sürecini hızlandırmış ve yaygınlaştırmıştır, (2) emek gücünün istihdamında önemli bir imkân yaratmış ve bu durum işçi kesiminin müesses nizamla özdeşleşmesine katkı sunmuştur, (3) Devlet işletmeleri, ideolojik bir aygıt olarak “çağdaş yurttaş” yetiştiren eğitim kurumları işlevi görmüştür, (4) devlet işletmelerinin yaygınlaştırılmasıyla yurt genelinde yol, elektrik, haberleşme gibi altyapı yatırımları hızlanmış ve yoğunlaşmış, kalkınmanın ve gelişmenin ülkede yaygın hale gelmesine katkı sunulmuştur (Yüksel, 1996: 613-614).

Erken Cumhuriyet döneminde devletçilik aynı zamanda yurttaşlara bir kimlik kazandırma düşüncesini de içermektedir. İyi bir yurttaş olma, yurt sevgisi kazanma, sağlıklı ve eğitilmiş bir yurttaş haline gelme, bir zanaat ve meslek edinmesini sağlama gibi amaçları içerir (Batur, 2008: 80). Dolayısıyla Cumhuriyet kimliği ve ideolojisinin, kalkınma hamlesinin, modernleşme ilke ve değerlerinin, toplum kesimleri tarafından benimsenmesinin taşıyıcı araçları olarak da değerlendirmek söz konusudur. Bir anlamda devletin ideolojik aygıtları gibi bir işlevi de üstlenmiştir. Bu noktada belirtmek gerekir ki Erken Cumhuriyet döneminde devletin önemli ideolojik aygıtları Millet

Mektepleri, Halk Evleri, Halk Odaları ve Köy Enstitüleridir. Bu ideolojik aygıtlar hem Cumhuriyetin felsefesinin, inkılaplarının, ilke ve değerlerinin halka benimsetilmesini ve “Cumhuriyet Yurttaşlığı”nın üretilmesini hem de halka teknik, sanat, hayat bilgisi vb. bilgileri öğreterek üretken yurttaşlar haline getirilmesini ve modernleşmesini amaçlamıştır. Bu açıdan devlet güçlü bir aktör olarak, birçok alanda söz sahibi olmasına imkân veren devletçilik düşüncesini benimserken, ideolojik aygıtları aracılığıyla amaç ve hedeflerini, politika ve uygulamalarını gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda devletçilik düşüncesinin önemli savunucularından olan Kadro Hareketi’nin düşünce ve yaklaşımları, dönemin dinamikleri içerisinde önemli bir yere sahiptir. Zira devletçiliği sadece ekonomik bir yaklaşım olarak değil toplumsal ve kültürel olarak da tasavvur eden bir yaklaşıma sahip olmuşlardır. Bu bakımdan Kadro Hareketi’nin devletçiliğe ilişkin düşünceleri Erken Cumhuriyet dönemi için dikkate değerdir.

4. Kadro Hareketi ve Devletçiliğe İlişkin Yaklaşımı

1932-1934 tarihleri arasında yayın hayatı olan ve toplamda 36 sayı yayınlanan Kadro Dergisi, Erken Cumhuriyet reformlarına bir ideoloji yaratma düşüncesi ve bu düşüncenin mihamdarlığını yapacak bir kadronun varlığını gerekli görerek yayın hayatına başlamıştır. Bu düşüncenin yapı taşları, kuşkusuz devletçiliğin benimsenmesi ve bir kadro öncülüğünde devletin her alanda söz sahibi olması, devleti ve toplumu dönüştürme gücü ve kabiliyetine haiz bir kimliğin inşa edilmesi, aynı zamanda bu kimliğin diğer mazlum toplumlara bir örnek teşkil etmesidir. Derginin yazarları, meseleleri genel olarak iktisadi temel üzerinden ele almışlardır. Bu bağlamda Kadrocular; milli iktisat politikaların devam etmesini, planlı bir ekonominin belirleyici işleve sahip olmasını ve bu doğrultuda Cumhuriyetin kuruluş felsefesini, ilke ve değerlerini benimsemiş bir toplumsal yapının kurulmasını ve süreklilik kazanmasını savunmuştur. Bir başka deyişle, Kemalist Devrimin öncülüğünü yapmak isteyen bir kadro olarak söylem ve eylemlerini ortaya koymuşlardır (Kadro Aylık Fikir Mecmuası I-II-III, 1978; Şahinkaya, 1988; Varlı, 2012; Bal, 2011). Temel yaklaşımları, kapitalizmin ürettiği sınıf çatışması yerine emperyalizme karşı mazlum milletlerin verdikleri mücadeleler ve bu doğrultuda kendi deneyimleridir. Bu açıdan bağımsızlık mücadelesinde kazanılan zafer, emperyalizme karşı verilen büyük bir mücadele ve kazanılan özgün bir zafer olarak görülmüş ve devletçilik düşüncesi bu sürecin bir parçası olarak kabul edilmiştir (Şahinkaya, 1988: 16-24). Bu yaklaşımın odağında sınıf mücadelesi yerine ulusal bir mücadelenin belirleyici bir unsur olarak kabul edilmesi vardır. Çünkü Kadrocular için bütün çelişkiler, sınıf çatışmalarının temeli emperyalizmin sömürü ilişkisine dayanır. Bundan dolayı

bu ilişkiyi ortadan kaldırmanın yolu sınıf mücadelesi değil, emperyalizme karşı verilecek ulusal mücadelelerdir. Bu düşünce içerisinde Kadro Hareketi için ekonomik açıdan bağımsız hale gelmek bir zorunluluk olarak görülür. Çünkü sömüren-sömürülen ilişkisi devam ettiği sürece gerçek anlamda bir bağımsızlıktan söz etmek mümkün değildir. Bununla birlikte kültürel açıdan da bu bağımlılığı kırabilecek bir kimliğin var olmasını, başka bir değişle kültürel sömürgeciliğin de ortadan kaldırılmasını önemli bir yaklaşım olarak benimserler. Kadrocular için tek çözüm yolu devletçiliktir. Devletçiliği komünizmin ve kapitalizmin karşısında üçüncü bir yol olarak görürler (Zürcher, 2004: 287).

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, İsmail Hüsrev Tökin, Burhan Asaf Belge ve Şevki Yazman'dan oluşan ve yazılarını hareketin yayın organı olan Kadro Dergisi'nde yayınlayan ve devletçiliğin katı halini savunan kadrocuların devletin ana aktör olarak her alanda söz sahibi olmasını istemiş olmaları kadar, İsmet İnönü, Recep Peker, Mustafa Şeref Özkan, Şükrü Kaya gibi iktidar içinden kişiler de toplumun çıkarları açısından bazı üretim kesimlerinin sürekli olarak devletin elinde kalması gerektiğine inanmışlardır (Tekeli ve İlkin, 1982: 81).

Kadro Hareketi, Türkiye'ye özgü bir devletçilik ve inkılâpçılığın olduğu ön kabullerinden yola çıkarak, modernleşme ve kalkınmanın felsefi zeminini bu iki kavram üzerinden kurmaya çalışırlar. Kadro, devletin modern bir kimliğe sahip olmasının bir aracı olarak inkılâpçılığı oldukça önemser. Bu hareketin inkılâp düşüncesi milli dinamiklerle biçimlenen, kendine has, özgün, Avrupa taklitçiliğinden uzak bir inkılâpçılık fikridir. Özgün bir inkılâp hareketiyle inşa edilecek devlet ve yönetim biçimi kalkınmanın, modernleşmenin itici gücünü oluşturabilecektir. Kadrocular Türkiye için özgün bir devletçilik ve toplum ideali öngörür (Tör, 1978: 13);

“Her inkılâp, yeni bir Devlet tipi yaratma ve kurma savaşıdır. Türk inkılâbının bir şahsiyeti varsa, onun da kendine hâs bir Devlet ideali olmak gerektirir... o halde inkılâp Türkiye'sinin Devleti, ne Fransız inkılâbının doğurduğu bir Burjuva Devleti, ne de komünist inkılâbının kurduğu bir Proletarya Devleti olabilir. Yeni Türk Devleti, geri teknikli bir yarı müstemleke milletinin, millet olarak hem iktisaden, hem siyaseten kurtuluşu davasının tarihte ilk mümessilidir. İnkılâbımızın bu tarihte teklifine inanamayanlar var. Onu sadece bir Avrupalılaştırmak, yani Fransız inkılâbının doğurduğu devlet tipi ve cemiyet şartlarına intibak etmek cehdi olarak telakki edenler var. İşte bu telâkki bizi taklitçiliğe götürüyor. İnkılâbımızın şahsiyetini söndürüyor. Yaratma kabiliyetini köreltiyor. Türk inkılâbına hâs bir iktisat siyaseti, Türk inkılâbına hâs bir terbiye sistemi, Türk inkılâbına hâs bir sa'nat telâkkisi, kısaca Türk inkılâbının gaye

ve mahiyetine göre bir Türk cemiyeti kurmak cehti yerine, bunların Avrupa örneklerini taklîte yeltenmeleri baş gösteriyor. Hâlbuki Avrupa'dan ancak metot ve teknik alabiliriz. Fakat siyaset, müessesese, sistem, telâkki bunların ancak Türk cemiyetinin toprak ve ikliminden doğabilir. Bunları Avrupa'dan Türkiye'ye ithale kalkışmak, kutuplarda portakal yetiştirmeğe özenmek kadar, boşuna ve manasız bir enerji israfı olur!"

Kadrocular, bütüncül bir devletçiliği kalkınmanın ve milli iktisadiyatın en önemli aracı olarak görme eğilimindedirler (Tör, 1978: 16);

"...Devletçilik, bölünmek kabul etmeyen bir bütünlüktür. Yarı devletçilik, tam bir liberalizmden daha menfi olabilir. Devletin iktisat işlerine müdahalesinden şikâyet edenler, devletçiliği suçlu çıkarmak istiyorlar. Hâlbuki hangi iktisat sahasında devletçiliğin tam bir tatbikine şahit oluyoruz? Gerek zirai, gerek sinai istihsal sahasındaki hudutsuz başıboşluğu bir an evvel nizam altına almak lâzımdır."

Devletçilik düşüncesinden yana olan Kadro Hareketi aynı zamanda Kemalist bir ideoloji yaratma arayışı içindedir. Lider ve onun etrafındaki elitist kadro, devlet ve toplumsal kuruluşun yeniden üretilmesinde kurucu aktör olarak siyasal, yönetsel, ekonomik ve sosyo-kültürel yapıları Kemalist felsefeyle uyumlu bir inkılâpçılık çerçevesinde biçimlendirmek ister. Yapılması düşünülen inkılâpların Avrupa'dan taklit olmayan, özgün ve milli inkılâplar olması gerektiğini belirtirler. Şevket Süreyya Aydemir'in (1978: 9) sözleri bu açıdan kadrocuların yaklaşımını özetler gibidir.

"...Binaenaleyh, Türkiye'nin, yaşadığımız zamanın bu tarihi seyri içinde mekûi, ne şu âlemin, o âlemin hâs kaidelerine, ne bu âlemin o âleme elverişli kanunlarına uymadan, kendi bünyesinden gelen ve kendine uygun olan şartlara ve kanuniyetlere göre kendi yeni nizamını yapmasıdır. Türk İnkılabı, Türkiye'nin, içinde yaşadığımız zamanın şartlarına ve kanuniyetlerine göre yeniden yapılaş ve kuruluşudur ki bu hareket ancak sistemli hamleler, hedefleri evvelden muayyen sıçrayışlar ve bir zerresi bile boş yere israf edilmeyen mütemerkez bir milli enerji ile inkişaf edebilir. Bunun içindir ki inkılâp, havada kalmıyan, yeni iktisat ve cemiyet müesseseleri şeklinde esere intikal eden, yeni maddede şeklini bulan bir cemiyet hareketidir."

Kadroculara göre devletçilik, hayatın her alanının denetim altına alındığı, ne kapitalist ne de sosyalist olan, otoriter niteliğe sahip, otoriteye dayalı üçüncü bir yoldur ve bu yolda demokrasi bir proje olmaktan uzaktır. Zira demokrasi kapitalizmin bir kılıfı olarak görülmektedir (Türkey, 2006: 211). Ortaya koyulan bu yaklaşım 1930 sonrası devletçilik düşüncesine, politikalarına ve meselelerin ele alınma biçimine önemli bir zemin oluşturur.

Şevket Süreyya Aydemir'in düşünceleri de bu minvaldedir. Aydemir (1932: 111-112) devletçiliğin, devletin belirli bir takım işleri sermaye sahipleri hesabına kendi himayesi altına alması olmadığını, böyle bir müdahalenin iktisadi hayata teknik bir müdahale olacağını, devletçiliğin ise halkın yararına ve sosyal faydaya yönelik bir girişim nizamı içerdiğini düşünmektedir.

Kadrocuların temel yaklaşımı Sovyet deneyiminden esinlenerek Türkiye'nin o dönemdeki koşulları içerisinde gerçekleştirilecek bir kalkınmanın sosyo-politik temellerini oluşturmaktır (Orhan, 2009: 131). Bu çerçevede Kadrocular, devletin sadece ekonomi meselelerinde değil aynı zamanda toplumsal ve kültürel meselelerde de söz sahibi olması, önderlik etmesi ve bu doğrultuda politikalar üretmesinin gerekliliğine işaret ederler (Zürcher, 2004: 287). Bu anlamda Kadro Hareketi'nin devletçiliği çok boyutlu olarak düşünülmüş bir devletçiliği kapsamaktadır.

Kadro Dergisi yazarları, devletçilik düşüncesini birçok yazılarında işlemiş, bu düşüncenin başta ekonomi olmak üzere birçok alanda önemli bir işleve sahip olduğunu ifade etmişlerdir (Kadro Aylık Fikir Mecmuası I-II-III, 1978; Varlı, 2012: 170). Kadro için sanayileşme, kalkınma ve yol gösterici bir unsur olan planlama, modern ulus devletin güçlü bir şekilde var olabilmesi açısından da önemli işlevlere sahip olabilecektir. Bundan dolayı devletin her alanda planlı bir politika izlemesi gerektiğini önemserler. Kadrocular için kalkınma bir bütün olarak ekonomiden toplumsal yaşam alanlarına kadar geniş bir çerçevede düşünülen bir olgudur. Dolayısıyla bir ideoloji çerçevesinde ve bir kadro öncülüğünde emperyalizm karşısında güçlü hale gelmiş bir devlet ve toplum yaratma düşüncesi temel hareket noktası ve motivasyon kaynağıdır. Bu doğrultuda; devrimin ideolojisini hazırlayacak ve onu pratiğe geçirecek, topluma öncülük edecek bir kadroyu oluşturmak önemli bir amaçtır. Bu kadronun en önemli rolü inkılâbın ve kalkınmanın dinamiklerine karşı “bilinç düzeyi düşük” olan topluma, özellikle de nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan köylü kesimine öncülük etmek ve onları bu dinamikler ile bütünleştirmek ve bunu sürekli kılmaktır (Akkaya, 2002: 212). Bu yaklaşımın perde arkasında kuşkusuz nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan halkın “eğitimsizliği” düşüncesi vardır.

Kadrocular bu amaç etrafında, toplumla daha yakın ilişki kurabilmenin olumlu neticeler vereceğini düşünerek halkın anlayacağı bir dil, tutum ve davranış sergilemekten yanadır. Aydınların böyle bir yükümlülük taşıması, tarihi bir görev ve sorumluluk olarak kabul edilir. Fransız Devrimi sürecinde jakobenlerin yaklaşımına benzer bir yaklaşımı Kadrocularda da görmek bu açıdan söz konusudur. Kadrocuların jakobenlerden ayrıştıkları nokta ise, Cumhuriyet kurucularının özellikle vurguladığı “sınıfsız ve imtiyazsız bir

toplum” söylemini kendilerinin de üst perdeden benimsemiş olmasıdır. Ki Kadrocular için Fransız Devrimi bir burjuva devrimi iken Türk Devrimi bir burjuva devrimi değil, aksine emperyalizme karşı kazanılmış bir devrimdir. Fransa’da jakobenlerin benimsedikleri tarzda bir halkçılık söylemini, hem Erken Cumhuriyet döneminde hem de Kadrocularda görmek mümkündür. Halkçılık düşüncesini pekâlâ bu bağlam içinde düşünmek gerekir. Zira Erken Cumhuriyet döneminde en fazla vurgulanan ve kullanılan söylemlerden biri halkçılık üzerine yapılan söylemlerdir. Halk hükümeti, halkın yönetimi, halkın egemenliği söylemleri, devletçi politikaların söylemsel zemininde harç işlevi görmüştür. Ne var ki Kadrocular için “halk” devrimin/inkılâbın öncü gücü değil bilakis “eğitilmesi ve bilinç kazandırılması” gerekenleridir (Akkaya, 2002: 212-214). Erken Cumhuriyet döneminin halkçı söylemi, bir anlamda ideolojik bir araç işlevi görür (Findley, 2011: 280). Bundan dolayıdır ki demokrasi ve özgürlüklerden ziyade toplumun kolektif olarak aydınlanması, modernleşmesi, kalkınması ve gelişmesi hareketin temel amaçları arasında yerini almıştır.

Devletin yeniden inşa süreçlerinde özellikle Tanzimat ile başlayan ve Meşrutiyet dönemiyle devam eden ve İslamcılar, liberaller ve aydınlanma taraftarlarınca tartışılan bu mesele, Erken Cumhuriyet döneminde de tartışılmaya devam etmiştir. Devleti yeniden inşa ederken özgün bir modernleşme ve kalkınma fikriyatıyla hareket eden Kadrocuların bu meselede sistemli ve bütüncül bir yapı ortaya koyamadıkları söylenebilir. Sol ideolojiden beslenen bu hareket liberalizm ve komünizm gibi ideolojileri yadsıyarak, Kemalist “ideolojiyi” kendi inkılâpçı fikirlerine felsefi bir zemin oluşturması için kullanmıştır. Devleti ve lideri merkeze alan bu fikrî hareket, özgün bir devlet kurmanın, Türk inkılâbına has yapılar oluşturmanın üzerinde özellikle dururken, bu “özgünlük” halinin nasıl olacağı konusunda ortaya somut öneriler sunma konusunda yetersiz kalmıştır. Söylemsel olarak inkılâpçı bir diskurla devletin ve toplumsal kuruluşun yeniden üretilmesini benimseyen Kadrocular, bu inşa sürecinin nasıl ve hangi araçlarla yapılacağına dair bir sistematiğten yoksundur. İktisadi devletçilik meselesi üzerinde daha fazla duran Kadrocular, devletin iktisadi hayatta bizzat etkin rol almasını ve kalkınmanın itici gücünü oluşturmasını istemiştir. İnkılâpçılık ülküsünün asli taşıyıcı gücü gördükleri devletin iktisadi hayat içinde kurucu, üretici, dağıtıcı ve yeniden üretici fonksiyonlarına sahip olmasının ehemmiyeti üzerinde defaatle durmuştur.

5.Devletçiliğin (Etatizm) Perde Arkası ve İzdüşümleri

1929’a kadar liberal ekonomi anlayışı siyasal merkez tarafından benimsenmiş bir düşünce olarak karşımıza çıkmaktadır. 17 Şubat-4 Mart

1923 tarihlerinde İzmir’de toplanan İktisat Kongresi’nde kabul edilen esasların temel amacı, ülkenin kalkınmasına iktisadi güçleri dâhil etmek ve bu yolla milli burjuvaziyi güçlendirmektir. Bu kongreye toplam 1135 temsilci katılmış, her ilçe mesleki temsil esasına göre 1 tüccar, sanayici, zanaatkâr, amele, şirket, banka ve 3 çiftçi temsilcisinden oluşan 8 kişilik bir heyetle temsil edilmiştir (Koraltürk, 2011: 99). Kongrenin sonunda kabul edilen 12 maddelik “Mîsâk-ı İktisâdî Bildirisi”nin genel çerçevesi, bütün toplumsal katmanları kalkınma ve modernleşme ülküsüne katkı verecek imkân ve koşullara kavuşturmak ve tüm yurttaki bir seferberlik hali oluşturularak köylüsünden çiftçisine ve işçisine, tüccarından eşrafına ve sermayedarına kadar bütün toplumsal zümrelerin bu ülkeye hizmet etmelerini sağlamaktır.

İzmir İktisat Kongresi’nde ecnebi sermayesinden müstağni kalınamayacağı ve yabancı sermayenin memleket için zararlı olmayacak şekillerde girmesinin temininden bahsedilmişti. Değişen şartlar siyasal merkezin politikalarında bir değişim göstererek, yerli sermayenin güçlendirilmesi için yatırım alanlarının yerli sermayenin kullanım alanlarına dâhil edilmesini gerekli hale getirmiş, yabancı sermayeye işletme imtiyazı ve müsaade-i mahsusa verilmemesi, kanunen Türk addedilmeyen şirketlerin Hükûmet münâkasa ve müzayedelerine iştirak edememeleri ve hükûmetle hiçbir mukavele akdeylememeleri kararlaştırılmıştır (Türkiye İktisat Kongresi 1923, 1981: 435-436). Korporatist düşünce çerçevesinde toplanması düşünülen kongrenin öngörülen hedefi, imtiyazsız ve sınıfsız bir toplum yapısı söylemi üzerinden müşterekler ekseninde zümrelerin dinamiklerini ve güçlerini devletin öncülüğünde modernleşme, sanayileşme ve kalkınma ülküsüne eklemek ve bunları sürekli kılmaktır.

Bu bağlamda korporatist düşüncenin savunucularından Ziya Gökalp “milli tesanüd” düşüncesi ile Müslüman-Türk unsurun ortak hareket edebilme kabiliyetinin fikri zeminini oluşturmaya çalışmış, milli tesanüdü kuvvetlendirmek için vatani ve medeni ahlakın yanında mesleki ahlakı da yükseltmenin gereğini belirtmiştir (Gökalp, 1950: 66-67). Gökalp’in tesanüd düşüncesinde müşterek bir vicdana, bilince, harsa, ahlaka sahip meslek ve ihtisas zümreleri vatani kalkındırarak ve modernleştirerek bir öneme sahiptir. Çeşitli mesleklerin (mühendisler, doktorlar, müzisyenler, ressamlar, mimarlar, yazarlar, askerler, avukatlar, tüccarlar, çiftçiler, fabrikatörler, demirciler, marangozlar, terziler, fırıncılar, kasaplar, bakkallar vb.) korporasyonlar halinde örgütlenmesi karşılıklı yardımlaşmayı, mesleki eğitimi ve iş kolunun geliştirilmesini sağlayacaktır (Parla, 1989: 69-70). Ziya Gökalp’in korporatist fikirleri İzmir İktisat Kongresi’nde Mahmut Esat Bozkurt ve Muhittin Birgen tarafından savunulmasına karşın, özellikle İstanbul yerli sermayesi tarafından kurulan ve daha örgütlü olan Milli Türk

Ticaret Birliği'nin liberal politikaların benimsenmesi yönünde bir pozisyon almaları ve reel-politik konjonktür bu düşüncenin kongrede benimsenmesine engel olmuştur. Dolayısıyla 1930'lu yıllara kadar liberal iktisat politikaları uygulanmak istenmiştir (Koraltürk, 2011: 102-103). Fakat zaman zaman devletin müdahaleci tavrı, liberal politikalar konusunda ısrarlı bir yaklaşım benimsenmediğini de gösterir.

Milli iktisat ve milli burjuvazi yaratma düşüncesiyle yerli iktisadi güçlerin devlet eliyle oluşturulması, güçlendirilmesi ve kalkınma-modernleşme ülküsüne omuz vermesi amaçlanmıştır. Dünya ekonomik buhranı sonrasında ihraç mallarının fiyatlarının düşmesi, uluslararası ekonomik konjonktür gibi etmenler devlet işletmeciliğine ve müdahaleciliğine zemin hazırlamıştır. Yabancı şirketlere kapitülasyonlarla tanınan imtiyaz hakları dünya buhranına kadar devam etmiş olsa da, İttihat ve Terakki iktidarı cihan harbi başladığında yabancı kişilere ve şirketlere verilen adli, idari, mali, ticari ayrıcalıkları kaldırdığını ve yabancı şirketlerle ilişkilerin devletler hukuku ilkelerine göre düzenleneceğini bildirmişti. Böylece fiili bir durum yaratılmış, gümrük vergileri %15 ve %30'lara kadar çıkarılmıştı. Lozan Anlaşması ile kapitülasyonlar tamamen ortadan kaldırılırken, buna karşın yabancı şirketlere ait imtiyazlık hakları devam etmiş ve devletin 1929'a kadar gümrük vergilerini artırma yetkisi söz konusu olmamıştır (Kazgan, 2006: 44-46). 1920-1930 yılları arasında kurulan 201 anonim şirketinin %66'sında yabancı sermaye yer almış, bütün anonim şirketlerin ödenen sermayelerinin toplamının 73 milyonun 31,5 milyonu ise yabancı sermayeli Türk anonim şirketlerine ait olmuştur. Dolayısıyla, yabancı sermayeli şirketler iktisadi faaliyetlerde yerli sermaye ortaklıkları üzerinden faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu dönem içinde siyasal iktidarlar ve Türk burjuvazisi yabancı sermayeyle ortaklık kurmayı ve iktisadi faaliyet alanında varlık kazanmayı amaç edinmiştir (Boratav, 1974: 47). Bununla birlikte 1928 yılında yabancı şirketlere ait demiryolları ve liman işletmeleri devletleştirilmiş, yabancı şirketlerin kullandıkları imtiyaz hakları ortadan kaldırılmıştır.

II. Meşrutiyet'ten itibaren yoğun bir biçimde benimsenen milli ekonomi-millî burjuvazi/müteşebbis yaratma düşünce, 1923 İktisat Kongresi'nde alınan kararlar çerçevesinde özel sermayenin dinamikleri ile gerçekleştirilmek istenmiş fakat güçlü bir milli müteşebbis sınıfının olmaması nedeniyle devlet bizzat ekonomik hayatın güçlü ve ana aktörü haline gelmiştir. Milli burjuvazi yaratma düşüncesi İttihatçı kadroların da yoğun çaba harcadığı en önemli meselelerdendi. Özellikle I. Dünya Savaşı ile birlikte bu fikirlerin ete kemiğe bürünmesi için imkân ve koşullar oluşturulmuştu. Milli bir devlet ve ekonomi oluşturmak için de "millî bir bilinç" ve "millî kimlik" yaratmak bir zorunluluk haliydi. Bu kimliğin ortak paydası Türklük, Müslümanlık ve

kolektif değerlerdi. Gayri millî unsurlar bu ortak değerleri taşımadıkları için bu amaca hizmet etmeyeceklerdi. Müslüman-Türk unsurlar bundan böyle askerlik ve memurluk gibi maddi olmayan işlerin yanında maddi üretim olan ticarete atılacak, sanayici olacak, işbölümünün gerektirdiği iktisadi uğraşlara girerek ülkede millî bir ekonomik yapı kuracaktı. Dolayısıyla millî bir ekonomi ve müteşebbis yaratılmış olacak, dahası nihayetinde bir ulus devlet inşa edilmiş olacaktır. Aslında bütün mesele esas olarak modern bir ulus devleti inşa etmektir. Çünkü ulus devlet kurma konusunda hem İttihatçılar hem de Kemalistler kendilerini geç kalmış hissetmişlerdir.

Hülâsa, Müslüman-Türk unsurunun girişimci olması, ticaret, bankacılık ve sanayi ile uğraşması isteniyor ve bunun adımları atılıyordu (Toprak, 2012: 99-100). Sadrazam Talat Bey'in deyişiyle "*bundan önceki bütün savaşlarda, savaşı servete dönüştüren gayrimüslimler olmuştu. Savaştan zengin olmanın sırası şimdi Türklere gelmişti*" (Tezel, 1982: 134). Devlet eliyle Türk zengini yaratma düşüncesi siyasal iktidarı ve örgütsel tabanını ve yerel iktisadi güç merkezlerini ilişkiel ağ içinde buluşturmaktaydı. 1916 yılında sermayesi 4 milyon olan bir İtibar-ı Millî Bankası kurulmuş, toplamı yedi-sekiz milyon lirayı bulan kırkı aşkın anonim şirket faaliyete açılmıştır. Osmanlı borsasında anonim şirketlerin hisselerinin değerleri kat kat artmış, halkın bu hisselerle olan ilgisi yükselmişti. Savaş koşullarında gelişen ekonomik yapı aynı zamanda "harp tüccarı", "spekülasyon erbabı" ve "muhtekir" bir kesim yaratmıştı (Toprak, 2012: 106).

Erken Cumhuriyet döneminin kurucu iktidarı, II. Meşrutiyet'in millî iktisat-millî burjuvazi/müteşebbis politikalarını kalkınmanın, modernleşmenin bir aracı olarak devam ettirmiştir. Bu hedefleri gerçekleştirmek için iletişim ve haberleşme, yol ve köprü gibi alt yapı hizmetleri ile maarif, kültür gibi eğitsel araçların devlet eliyle yürütülmesi öngörülmüştür (Türkiye İktisat Kongresi 1923, 1981: 435-436). Özellikle 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu özel sanayi kuruluşlarına parasız arsa temini, arazi ve kazanç vergisinden muafiyet, belediyelere ait inşaat, buhar kazanları, motorlar ve imbiklerin ruhsatiye resimlerinden bağışıklık, sınaî kuruluş kurulması amacıyla çıkarılacak hisse senetleri ve tahvillerin damga resminden muafiyet, bu kuruluşların üretimde kullanacakları inşaat malzemesinin, ham maddelerinin ve yatırım mallarının tümünün gümrük vergisinden bağışık olarak ithali, yapı malzemesi ve makine, araç-gereçlerin yurtiçi demir ve deniz yollarında %30 indirimle taşınması ya da bu indirimden yararlandırılmayanlara aynı miktar üzerinden prim verilmesi gibi muafiyetler sağlayarak yatırımları teşvik, özel kuruluşları özendirici bir etki yapmayı öngörmüştür (Başkaya, 2004: 59-60).

Belirtmek gerekir ki devletçilik düşüncesi; devlet müdahaleciliği, devlet işletmeciliği ve tekelciliği ve millileştirmeler/devletleştirmeler üzerinden bir süreci içermiştir (Batur, 2008: 71-72). Milli bir ekonominin ve burjuvazinin gelişip güçlenmesini teşvik edici adımlar olarak -sanayi malları hariç- ithalatı zorlaştırıcı, ihracatı kolaylaştırıcı gümrük tarifeleri uygulanması kararı alınmıştır. Yatırım malı niteliğinde olan ithal mallarına uygulanacak olan vergi muafiyetleri, şüphesiz kalkınma politikaları için gerekli olan erişimi kolaylaştırıcı bir etkiye sahipti. Dolayısıyla korumacı ticaret politikaları neticesinde yerli sermaye, devlet eliyle sermaye birikim sürecine hızlı bir ivme sağlamış olabilecekti. Ancak 1929 yılına kadar Lozan Antlaşması'nın korumacılığı kısıtlayan hükümleri, siyasal merkezin kalkınma politikalarına 1929 dünya ekonomik krizine kadar sekte vurmuştur. 1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası ile kendisine devredilen fabrikaların Türk anonim şirketlerine intikali öngörülmüştür. Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma Fabrikası, Feshane Yünlü Dokuma Fabrikası, Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrikası bankaya devredilen fabrikalar olmuştur.

Erken Cumhuriyet döneminde milli iktisat ve devletçilik politikalarına koşut olarak yabancı şirketlerin işletmesinde olan birçok kamusal hizmetler millileştirilerek devlet işletmesine geçmiştir. Yabancı şirketlerin elinde olan Haydarpaşa Liman İşletmesi (1928), Anadolu Demiryolları İşletmesi (1928), Mersin-Tarsus-Adana Demiryolları İşletmesi (1929), Bursa-Mudanya Demiryolu İşletmesi (1931), İstanbul Rıhtım İşletmesi (1933), İzmir-Afyon-Manisa-Bandırma Demiryolları İşletmesi (1934), Aydın Demiryolu İşletmesi (1935), İstanbul Telefon İşletmesi (1936), Şark Demiryolları İşletmeleri (1937), Ereğli Limanı ve Zonguldak-Çatalağzı Demiryolu ve Kömür Madeni İşletmeleri (1937), İstanbul Elektrik İşletmesi (1938), İstanbul Üsküdar-Kadıköy Tramvay İşletmeleri (1938) ve İzmir Telefon İşletmesi (1938) devletleştirilmiştir (İnan, 1982: 14-15). Toprak (2007: 27)'a göre *demiryolunun simgesel önemi vardı. Demiryolunun gittiği yöreye "Cumhuriyet" ve "devlet" de gidiyor, Ankara'nın iktidarı ulaşmış oluyordu. Her yeni istasyon Cumhuriyetçi söylemin güçlenmesine vesile oldu. Cumhuriyet, demiryolu ile görünür oldu, kitlelere ulaştı. Demiryolu bir anlamda o gün için "modernite"ydi. Geleneksel toplumsal dokuları çözüyor, "uhrevilik"ten "dünyevi"liğe geçişi simgeliyordu. Demiryolu birçok yönüyle çağdaş değerleri ifade ediyordu, nitekim Türkiye'de zaman ve mekân anlayışını kökten dönüşüme uğrattı.*

Cumhuriyetin kurucu kadroları bir yandan sermayenin yeniden üretimi konusunda milli bir anlayışı söylemsel olarak kamusal alana getirirken, diğer yandan iktisadi faaliyetler alanına dâhil olmuştur. Yabancı şirketlerin imtiyaz

haklarını kısıtlayıcı adımların yanında yerli sermayenin yabancı şirketlerle ortaklık kurma ve politika yürütücülerinin şirketlerde hissedar olma durumları da söz konusudur. 1925 yılında Belçika şirketi ile müştereken kurulan Türkiye Kibrit İhisarı Türkiye Anonim Şirketi'nin hissedarları arasında İsmet Paşa, Mahmut Celal, Yunus Nadi ve Cemal Hüsnü (Taray) yer almıştır. İspirto ve Alkollü İçkiler İhisarı (TEKEL) 1926 yılında Polonya şirketi ile kurulan ortaklık sonucunda İspirto ve Meşrubat-Külliye İhisarı İşletme Türkiye Anonim Şirketi'ne (bu şirketin %45 hissesi hazineye ait), barut ve patlayıcı maddeler inhisarı 1927 yılında bir Fransız şirketine verilmiştir (Boratav, 1974: 36). En dikkat çekici imtiyaz anlaşması ise 8 Nisan 1923'te meclis tarafından da onaylanan, Amerikalı amiral Colby M. Chester adıyla anılan Chester grubuna verilen imtiyazlardır. Bu imtiyaz sözleşmesi II. Abdülhamid döneminde Almanlara verilen Anadolu-Bağdat Demiryolu imtiyazına benzerlik teşkil etmesi açısından dikkat çekicidir. Anadolu-Bağdat Demiryolu imtiyazını alan Alman şirketi, demiryolu hattının geçtiği arazideki yeraltı kaynaklarının (petrol, demir, bakır, krom) kullanım hakkına sahip olmuştur (Kayra, 2013). Chester imtiyaz sözleşmesi de, Ankara'dan Kerkük'e ve Samsun'dan Doğu Beyazıt'a³ kadar uzanan 4400 kilometre uzunluğunda demiryolu yapım işini bu şirkete vermiştir. Ayrıca üç liman yapımını da bu şirket üstlenmiştir. Bu imtiyaz sözleşmesinin hükümlerinde de demiryolu ve limanlar ile inşa edilecek demiryolu hatlarının çevresinde kırk kilometrelik şeritler içerisindeki bütün maden ve petrol kaynaklarının işletme imtiyazı 99 yıllık bir zaman zarfında bu şirkete verilmiştir. Türk özel sermayesi azami %50 oranında bu şirkete ortak olacaktı. Musul'un Irak yönetimine bırakılması ve Türkiye içindeki petrol ve maden kaynaklarının cazip bulunmaması, Chester grubunun bu sözleşmeden vazgeçmesine neden olmuştur (Boratav, 1974: 45-46). Bu dönemde politika yapımcıların iktisadi faaliyetlerin içinde bulunarak ya da aracılık işlerini yürüterek kazanç elde etmiş olmaları, politik gücün iktisadi güce devşirildiği, klientalist ilişki biçiminin hüküm sürdüğü bir yapıyı da göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Devlet, iktisadi bir güç olarak ekonomik alanda dönüştürücü bir rol oynayabilmek adına yeni kanunlar çıkararak yasal zemini oluşturmak istemiştir. Bu minvalde 1930-1933 yılları arasında çıkarılan temel yasalar arasında 20 Şubat 1930 tarihli ve 1567 sayılı "Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun", 10 Haziran 1930 tarihli ve 1705 sayılı "Ticarette

3 Chester Demiryolu projesi, çeşitli kaynaklarda farklı değerlendirilmektedir. Özellikle Cahit Kayra, bu projenin Trabzon'dan Kerkük'e ve Diyarbakır'a uzanan bir proje olduğunu ve projenin finansmanı için parasal kaynak bulamadığından dolayı projeden vazgeçildiğini belirtirken, Korkut Boratav, Ankara-Kerkük ve Samsun-Doğu Beyazıt hattını kapsayan bir proje olduğunu ve Musul'un Türkiye'den ayrılması neticesinde bu projeden vazgeçildiğini belirtmektedir.

Tagışışın Men'i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Kanunu", 11 Haziran 1930 tarihli ve 1715 sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu", 22 Temmuz 1931 tarihli ve 1873 sayılı "Türkiye'ye Bazı Ülkelerden Yapılacak İthalata Tahdit ve Takyitler Tatbikine Dair Kanun", 1932 tarihli "Çay, Şeker ve Kahve İthalatının Bir Elden İdaresi Hakkında Kanun", 3 Haziran 1933 tarihli ve 2262 sayılı "Sümerbank'ın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun", 18 Haziran 1933 tarihli ve 2299 sayılı "Ödünç Para Verme İşleri Kanunu" devletçilik politikalarının yasal altyapısını oluşturmuştur. 19 Nisan 1925 tarihli ve 633 sayılı yasayla kurulan Sınai ve Maadin Bankası mali kaynak ve yönetim açısından yetersiz kaldığı için bankanın sınai işletmecilik görevleri, 1932 yılında kurulan Devlet Sanayi Ofisi'ne, bankacılık faaliyetleri de Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası'na devredilmiştir. Daha sonra bu kuruluşların ikisi birden aktif ve pasifleriyle Sümerbank'a devredilmiş ve tüzel kişilikleri son bulmuştur. Kuruluş sermayesi 20 milyon lira olan Sümerbank, devralmış olduğu dört sınai işletme, bir satış mağazası ve iki banka şubesiyle devlet işletmeciliğinin ilk örneği sayılır. Banka, hammaddenin teminini ülke içinden sağlayarak sınai yatırım projelerine öncelik vermeyi öngörmüştür (Tokgöz, 2002: 25-28).

Devletçilik politikaları, devleti sermaye birikim sürecine dâhil ederek alan açan, kamusal hizmet üretiminde devleti önceleyen ve iktisadi bir güç haline getiren ekonomik model olarak varlık kazanmıştır. İktisadi bir değer üreten devlet, siyasal, yönetsel, hukuksal, sosyo-ekonomik yapıların biçimlenmesinde müdahale alanlarının içinde güçlü bir özne haline gelmiştir. Dolayısıyla devletin siyasal ve toplumsal rolü oldukça geniş bir alanda politika belirlemesine imkân vermiştir. Alt yapı hizmetlerinden kâr oranı düşük yatırımlara kadar birçok hizmet alanlarında faaliyet gösteren devlet, tarımdan çıkardığı artık ürünü ve vergi gelirlerini de özel mülkiyetli sermayenin girdi maliyetini düşürecek şekilde yatırıma çeviren bir pozisyona sahip olmuştur. Özellikle devletin sağladığı muafiyetler ve politikalar sayesinde, özel sermaye yüksek kârlı yatırım alanlarına yönelerek ticarete azalan kâr hadlerini sanayi alanında elde etmiştir (Keyder, 1979: 120). Hülâsa Devletçilik düşüncesi ve yaklaşımı, bir taraftan devleti siyasal, ekonomik ve toplumsal yaşamın merkezine yerleştirerek geniş bir müdahale etme, değiştirip dönüştürme imkân ve koşulları yaratmış ve nihayetinde devlet işletmeciliğinin sanayileşmeye ve kalkınmaya önemli katkılar sunduğu bir sonuç üretmiş, öte taraftan sermaye birikim rejiminin özel sermayenin çıkarına olabilecek bir fonksiyona sahip olmuştur. Dolayısıyla Türkiye'de özel sermayenin/şirketlerin devletçi politikalar neticesinde sermaye birikimi sağladığı, kârlı alanlarda yatırıma yöneldiği, teşvikler ve korumacı politikalarla önemli faydalar elde ettiği noktalara da temas etmek gerekir. Bundan dolayı

devletçilik düşüncesi geniş bir içeriğe sahip olmuş ve çok boyutlu sonuçlar üretmiştir.

6.Sonuç

Erken Cumhuriyet döneminin temel meseleleri modern bir ulus devleti inşa etmek, kalkınmayı ve gelişmeyi gerçekleştirmek, bu bağlamda Cumhuriyetin temel felsefesine, ilke ve değerlerine uygun düşebilecek bir toplumsal yapıyı oluşturmak olmuştur. Bu dönemin temel yaklaşımı merkezîyetçilik yaklaşımı ve devletçilik düşüncesi temelinde devletin birçok alanda inşa edici bir rol üstlenerek belirlediği amaç ve hedefleri gerçekleştirmektir. 1923-1929 arası dönemde liberal yaklaşım ile öngörülen amaçları gerçekleştirme düşüncesi her ne kadar benimsenmiş olsa da özel sermayenin zayıf oluşu ve/veya kârlı yatırım alanlarına yönelmesi vb. nedenlerden dolayı bu yaklaşımdan vazgeçilmiş, Cumhuriyetin temel amaç ve hedefleri için devletçiliğin güçlü bir şekilde kabul edilmesi söz konusu olmuştur. Modern devlet ve toplumun inşası, sanayileşme ve kalkınmanın gerçekleşmesi için devletin güçlü bir aktör olarak örgütleyici, dağıtıcı, dönüştürücü bir kimlik ile hareket etmesini gerekli ve zorunlu gören bir yaklaşımın benimsenmesi ile devlet siyasal ve yönetsel alandan ekonomik ve sosyo-kültürel alana kadar birçok kulvarda geniş bir kapasiteye sahip hale gelmiştir. Bunun mümkün kılınması için merkezîyetçiliğe dayalı ve devletçiliğin rehberliğinde birçok politika uygulanmıştır.

Devletçilik politikaları ve uygulamaları ile birçok devlet işletmesi varlık kazanmış, çok önemli sanayileşme adımları atılmıştır. Devletçilik yaklaşımı hem dışa bağımlılığı azaltıcı bir etki yaratmış, hem de kamusal mal ve hizmetlerin kamucu anlayışla üretilip sunulmasında önemli bir görev üstlenmiştir. Bir başka işlevi de, devlet işletmeleri aracılığıyla yurttaşlık kimliğinin oluşmasında ideolojik bir aygıt rolü görmüş olmasıdır. İşletmelerin yönetim kültürü, örgütsel yapısı, kural ve kaideleri içine serpiştirilmiş olan Cumhuriyetin felsefesi, ilke ve değerleri ile bu kimlik yaratılmaya çalışılmıştır.

Erken Cumhuriyet döneminde devletçilik düşüncesi, modern ulus devletin kuruluş sürecinde, milli ekonomi-milli müteşebbis yaratma düşüncesinde, kalkınma ve gelişme politikalarında, sermaye birikim rejiminde, Cumhuriyetin ideolojisi, ilke ve değerlerinin halka benimsetilmesinde siyasal merkezin benimsediği bir düşünce olarak yer edinirken, Kadrocular açısından çok daha geniş bir anlama ve yaklaşıma sahip olmuştur. Kadrocular için devletçilik varlık ve yokluğu belirleyen bir etkiye sahiptir. Kadro Hareketi için ekonomik bağımsızlığı kazanmak, kalkınmak ve gelişmek, dahası Cumhuriyet felsefesinin, inkılaplarının toplum kesimlerine benimsetmek

için devletçilikten başka bir seçenek söz konusu değildir. Kadroculara göre Türkiye'ye özgü bir devletçilik ile komünizm ve kapitalizmin söz konusu olmadığı, kendine özgün bir düzen yaratılmış olacaktır. Bu hareket devletçiliği, Türkiye'nin emperyalizme karşı mücadelesinde önemli bir düşünce ve yaklaşım olarak kabul etmiş; devletçiliğin bağımsız, güçlü ve sanayileşmiş bir Türkiye'nin temelini oluşturacağını düşünmüşlerdir. Kadronun bu bakımdan temel amacı Türkiye'nin sömürü düzeninin bir nesnesi haline gelmemesi, bağımlı bir ilişki içine girmemesi, dahası kapitalizmin pazarı olmamasıdır. Dolayısıyla Kadrocular devletçiliği geniş bir içerikte düşünmüşler, bir anlamda Cumhuriyetin önemli ideolojilerinden biri olması için çabalamışlardır.

Devletin iktisadi hayatın temel aktörü olarak planlı politikalarla iktisadi olarak sanayileşmeyi ve geniş bir alanda kalkınmayı sağlamayı önemli ve gerekli gören bu hareket, bağımsız bir Türkiye için bir aydınlar kadrosuna ihtiyaç olduğuna vurgu yapmıştır. Bu yaklaşımın temelleri Fransız Devrimi sürecinde jakobenlere dayanır. Bu bağlamda hem Cumhuriyet kurucuları hem de kadrocular açısından belirlenmiş amaçların gerçekleşmesi, belirli ilke ve değerlerin benimsetilmesi için devletin ve liderin öncülüğü gerekli görülmüştür. Dolayısıyla hem Cumhuriyet kurucuları için hem de Kadro Hareketi için devletçilik aynı zamanda bir kimlik yaratma düşüncesi olarak düşünülmüş ve uygulanmaya çalışılmıştır. Kadrocuların düşünceleri yazdıkları yazılarla sınırlı olmayıp, devlette farklı görevler olarak düşünceleri doğrultusunda bir çabanın içinde olmuş ve devletçiliğin geniş bir alanda uygulanması gerektiğine ilişkin düşüncelerini her alanda savunmuşlardır.

Kaynakça

- Akkaya, R. (2002). Kadro Hareketi'nin Değişim ve Demokrasiye Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme, *AÜEHF Dergisi*, VI(1-4), 211-222.
- Aybars, E. (1988). *İstiklâl Mahkemeleri Cilt I-II (1920-1927)*, İzmir: DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, No:1.
- Aydemir, Ş. S. (1978). İnkılap Bitti mi?, *Kadro Dergisi*, Tıpkı Basım, C. Alpar (Haz), Sayı 3.
- Aydemir, Ş. S. (1932). *İnkılap ve Kadro*, İstanbul: Milliyet Matbaası.
- Bal, Z. E. (2011). *Debate of Statism During Construction of Turkish Modern Republic: The Experience of "Kadro" (1932-1934)*, *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Başkaya, F. (2004). *Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi*, Ankara: Maki Basın Yayın.
- Başvekil İsmet, (1978). Fırkamızın Devletçilik Vasfı, *Kadro Dergisi*, Tıpkı Basım, C. Alpar (Haz), Sayı 22.
- Batur, N. E. (2008). Türkiye'de Devletçilik Uygulamaları (1929-1939). *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Berber, Ş. G. (2011). Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Liberalizm-Devletçilik Çatışması. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27(80), 209-240.
- Bilâ, H. (1999). *CHP 1919-1999*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Boratav, K. (1974). *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Bulut, M. (2003). 1929 Dünya Ekonomik Buhramı ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş. *Biliş*, 26, 77- 101.
- Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, H. Ersel vd.(Ed.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eroğlu, H. (1988). Atatürk ve Devletçilik. *Belleten*, 52(204), 833-848.
- Ertem, S. (2007). *Türk İnkılabının Karakterleri*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Findley, V. C. (2011). *Modern Türkiye Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Gökalp, Z. (1950). *Türkçülüğün Esasları*, Serdengeçti Neşriyatı III, Ankara: Yeni Matbaa.
- Heper, M. (2018). *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Ankara: DoğuBatı Yayınları.
- İnan A. (1930). *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*. Kitap I, İstanbul: Milliyet Matbaası.
- İnan, A. (1972). *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnan, A. (1982). *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, (1978). Tıpkı Basım, C. Alper (Haz.). Cilt I-II-III, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- Kandeğer, B. (2019). Tanzimattan Cumhuriyete Modern Devlete Dair Bir Tartışma, *The Journal of Social Science*, 3(6), 600-612.
- Karasoğan, Y. K. (1984). *Politikada 45 Yıl*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kayra, C. (2013). *Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü 1923-1950 Devletçilik Altın Yıllar*, İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Kazgan, G. (2006). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keyder, Ç. (1979). *Emperyalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye*, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Koralı, M. (2011). *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lewis, B. (2008). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Boğaç B. Turna (Çev.). Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Orhan, A. (2009). Tek Partili Yılların Ekonomi-Politigi ve Kadro Hareketi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (17), 120-147.
- Parla, T. (1989). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şabudak, Ö. (2009). *Unutulmuş Bir Devletçi İktisat Vekili: Mustafa Şeref Özkan*, İstanbul: Libra Yayınları.
- Şahinkaya, S. (1988). Kadrocularda Toplumsal Olaylara Bakış ve Devletçilik-Planlama İlişkisi, *Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1982). *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Tezel, Y. S. (1982). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Ankara: Yurt Yayınları.
- Tokgöz, E. (2002). Atatürk Dönemi İktisat Politikaları, *Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi*, B. Yediyıldız (Ed.). Ankara: Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Toprak, Z. (2007). Cumhuriyet, Demiryolu ve Laiklik Bir Modernite Metaforu, *Toplumsal Tarih Dergisi*, (168), 26-30.
- Toprak, Z. (2012). *Türkiye'de Milli İktisat 1908- 1918*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Torun, E. (2003). *Sivas'dan Büyük Kongreye Cumhuriyet Halk Partisi*, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Yayınları.
- Tör, V. N. (1978). Devletin Yapıcılık ve İdarecilik Kudretine İnanmak Gerekir, *Kadro Dergisi*, Tıpkı Basım, C. Alpar (Haz.). Sayı 15.
- Tunçay, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara: Yurt Yayınları.

- Türkay, M. (2006). Cumhuriyet Aydınlarının Tartışmalarında Devlet-Demokrasi-Gelişme ve Günümüze Yansıma(ma)ları, *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi*, D. Yılmaz vd. (Haz.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir: Haberler-Belgeler-Yorumlar. (1981). A. Gündüz Ökçün (Haz.). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 471.
- Varlı, A. (2012). Kadro Dergisi Üzerinden Bir Deneme: Milli İktisattan Devletçiliğe, *Öneri Dergisi*, 10(37), 166-174.
- Yüksel, H. (1996). Atatürk’ün Devletçilik Anlayışı, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12(35), 609-614.
- Zürcher, E. J. (2004). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Askeri Müdahalelerin Türkiye’de Siyasal İdeolojiler Üzerindeki Etkileri: Seçimler ve Partiler Üzerinden Bir Analiz

Umut Turgut Yıldırım¹

Özet

Ordunun/askerin siyasal alana demokratik olmayan doğrudan müdahalesi; siyasal sistem, rejim ve aktörler üzerinde değiştirici/dönüştürücü kuvveti yüksek olan gelişmelerdendir. Bu görüşün geçerliliği Türkiye özelinde dikkate alındığında tartışmaya oldukça sınırlı bir alan bırakır. Siyasal ideolojiler de bu müdahalelerden bağımsız düşünülememektedir. Buradan hareketle, elinizdeki çalışmayla Türkiye’de siyasal alana yapılan ordu müdahalelerinin ideolojiler üzerindeki etkilerinin anlaşılmasının amaçlandığı ifade edilebilir. Bu amaç ile çalışmada Türk siyasetindeki ana akım ideolojilerin siyasal hayattaki konumlanma biçimi ile askeri müdahaleler arasındaki ilişki incelenecektir. Fakat askeri müdahaleler ile ideolojiler arasındaki ilişki analiz edilirken müdahale sonrası kısa dönem dikkate alınmıştır. İdeolojiler; iktidarda ya da muhalefette olma, siyasal tabanda karşılık bulma ya da bul(a)mama ve siyasal partilerce temsil edilme ya da edil(e)meme gibi kriterler dikkate alınarak seçimler ve siyasal partiler üzerinden incelenecektir. Çalışmanın esas iddiası, askeri müdahaleler ile ideolojiler arasında doğrudan bir neden-sonuç ilişkisini kurmadan Türk siyasetinde askeri müdahalelerin farklı fraksiyondaki ideolojileri öne çıkardığı ya da geriye ittiği fikridir. Nitel araştırma yöntemleriyle ikincil kaynakların analiz edildiği çalışmanın sonucunda müdahalelerin ideolojik hayat üzerindeki etkilerini tanımlamak gayesiyle belirli tasnifler ve sınıflandırmalar yapılmıştır.

1. Giriş

Türkiye siyaseti uzun süredir değişip dönüşmektedir. Yalnızca yüzyıllık bir tarih dikkate alındığında bile siyasal rejim, siyasal parti ve ideoloji, aktör ve toplumsal düzen gibi ciddi değişim/dönüşüm alanları öne çıkmaktadır.

1 Dr., İnönü Üniversitesi, umutturgut.yildirim@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2676-7157

Monarşiden cumhuriyete; tek partili hayattan çok partili hayata; Batı-merkezli dış politikadan çok yönlü dış politikaya; ithal ikameci ekonomi anlayışından dışa açık liberal anlayışına ve parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçiş, bu alanlarda siyasal alanın yüzyıl içinde tecrübe ettiği değişimlerin örnekleri olarak verilebilir. Öte yandan biliniyor ki bu değişim/dönüşümün birçok sebebi, tetikleyicisi ve dinamiği var. Genel manasıyla bu bölümde irdelenecek olan sebep/tetikleyici/dinamik askeri müdahalelerdir. Daha özel ilgi ise askeri müdahalelerin Türk siyasal hayatının ideolojilerine etkileri üzerinedir.

Bu bağlam ile bölümün ilerleyen sayfalarında Türk siyasetindeki ideolojilerin siyasal hayattaki konumlanma biçimi ile askeri müdahaleler arasındaki ilişkinin irdelenmesi planlanmaktadır. Çalışmanın konuyu inceleme mantığı üzerine ilk olarak belirtilmesi gereken durum şudur ki Türk siyasetinin tüm ideolojileri ile müdahaleler arasındaki bağ temel uğraş değildir. Zira bu uğraş bölümün sınırlarını da aşmaktadır. Nitekim ideolojiler üzerinde yalnızca iç politika değil dış konjonktürün etkisi de söz konusudur. Bu çalışma yalnızca askeri müdahaleler özelinde siyasal hayattaki ana akım ideolojilerin müdahale sonrası kısa vadedeki durumu üzerine odaklanmıştır. Dolayısıyla ideolojiler; iktidarda ya da muhalefette olma, siyasal tabanda karşılık bulma ya da bul(a)mama ve siyasal partilerce temsil edilme ya da edil(e)meme gibi kriterler dikkate alınarak seçimler ve siyasal partiler üzerinden incelenecektir. Askeri müdahaleler ile ifade edilmek istenen “başarılmış” yani siyasal iktidarın konumu ve siyasal alan üzerinde doğrudan bir değişim meydana getirebilmiş müdahalelerdir. Dolayısıyla darbe girişimleri bu araştırmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu nedenle 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 müdahaleleri, 12 Mart 1971 Muhtırası ve 28 Şubat 1997 Post-modern darbesinin ideolojik hayat üzerindeki etkisi analiz edilmektedir.

Çalışmanın çıkış noktası, Türk siyasetinde askeri müdahalelerin farklı fraksiyondaki ideolojileri öne çıkardığı ya da geriye ittiği düşüncesidir. Fakat bu iddia askeri müdahaleler ile ideolojiler arasında doğrudan bir neden-sonuç ilişkisini kastetmekten ziyade birinin diğeri üzerindeki etkisini öne çıkarma gayesindedir. İddiasını müdahale sonrası siyasal hayattaki aktörler, seçimler, anayasal rejim vb. gibi göstergeler üzerinden sınavan çalışma, müdahalelerin geniş etkilerinin derinlemesine analizi yerine ideolojik hayatta meydana getirdiği esas dönüşüme odaklanmıştır. Nitel araştırma yöntemleriyle ikincil kaynakların analiz edildiği çalışmanın sonucunda müdahalelerin ideolojik hayat üzerindeki etkilerini tanımlamak gayesiyle şu şekilde bir tarif yapılması mümkündür: 27 Mayıs Darbesi: *Dengelenen Merkez Sağ ve Yükselen Sol*; 12 Mart 1971 Muhtırası: *Ortanın Solu ve İslamcılığın Yükselişi*; 12 Eylül 1980

Darbesi: *Liberalizmin Altın Çağı* ve 28 Şubat 1997: *İslamcılık Merkeze ve Demokratik Sol ile Milliyetçiliğin Yükselişi*. Askeri müdahaleler sonrasında belirli anlamda değişim ya da dönüşüm yaşayan bu ideolojiler, ilgili dönemin konjonktürünü de dikkate alan bir perspektifle aşağıdaki başlıklarda tarihsel sıraya uygun biçimde ele alınmıştır.

2.27 Mayıs 1960: Dengelenen Merkez Sağ ve Yükselen Sol

Türkiye, 27 Mayıs 1960 sabahına Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) içindeki bir grup subayın siyasi iktidarı ele geçirdiği haberiyle uyanmıştır. Cumhuriyet'in ilk askeri darbesi böylece gerçekleşmiştir. Şüphesiz bu darbenin siyasal alanda birçok karşılığı olmuştur. Bu çalışmada ileri sürülen düşünce darbe sonrası siyasal hayat dikkate alındığında ideolojiler özelinde belirgin sonuçlarından birinin merkez sağın dengelenmesi ve solun yükselişi olduğudur.

Bu bağlamda 27 Mayıs'ın ilk etkisinden, çok partili hayata geçişten itibaren yükselen merkez sağın dengelenmesinden bahsedilebilir. “Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda kodlanıp temel iki prensibi ulus-devlet ve laiklik olan ve daha sonra Kemalizm nitelemesiyle bilinen devletin resmi ideolojisi” ile “diğerleri” arasında (Kösebalan, 2011: 1-2) sürekli bir gerilim vardır. Hatta Türk siyasetinde uzun bir dönem, ne zaman ki resmi ideolojiden “kayma/sapma” yaşandığı görülmüş bir değişim ve dönüşüm sürecine girilmiştir. Bu değişim ve dönüşüm de genellikle bürokratik elitin eliyle gerçekleşmiştir. 27 Mayıs'ta gerçekleştirilen darbe de genel manasıyla bu gerekçeyle temellendirilmiştir. Bu bağlamda 27 Mayıs'ın ideolojik refleks taşıyan bir yönü bulunmuyor değildir ki askeri müdahalelerin genellikle bir ya da daha fazla ideolojiden beslenmesi beklenebilir bir durumdur (Aktaş, 2019: 162). 27 Mayıs'ı gerçekleştirenler de 12 Haziran 1960 tarihinde yürürlüğe giren 1 Sayılı Kanun'da TSK'nın Dâhili Hizmet Kanunu'nun 34'üncü maddesinde yer alan “*Türk yurdunu ve Teşkilatı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini korumak ve kollamak*” hükmü gereğince “*vatandaşı birbirine düşürmek suretiyle Türk vatanını ve milli varlığını tehlikeye koymuş olan eski iktidara karşı bu mukaddes kanuni vazifesini yerine getirmek ve hukuk devletini yeniden kurmak*” için yönetime el koyduğunu açıklamışlardır (Resmi Gazete, 14.06.1960).

Darbenin ertesinde şekillenen siyasal hayat analiz edildiğinde çoğu yönden, hele de ilk yıllarda, merkez sağın siyasal alandaki etkisinin gerilemeye başladığı buna mukabil solun yükseldiği aktör değişimleri ile seçimler dikkate alındığında ileri sürülebilir. Merkez sağın gerilemesinde kuvvetle muhtemeldir ki askeri yönetimin Demokrat Parti'nin (DP) on yıllık

iktidarına son vermesinin, Celal Bayar ile Adnan Menderes başta olmak üzere tüm DP’li milletvekillerini tutuklamasının ve merkez sağ ağırlıklı meclisi feshedip tüm siyasi parti faaliyetlerini yasaklamasının etkisi olmuştur. Nitekim ilerleyen süreçte merkez sağın önde gelen isimleri Celal Bayar, Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatih Rüştü Zorlu’nun da içinde bulunduğu 15 kişi hakkında idam cezasına hükmedilmiştir. Fakat Menderes, Zorlu ve Polatkan hariçindekilerin cezası ömür boyu hapis cezasına çevrilirken Zorlu ve Polatkan 16 Eylül 1961’de, Menderes ise 17 Eylül 1961’de idam edilmişlerdir (Börklioğlu,2017: 120). Dolayısıyla darbe sonrası siyasal hayatta hem parti hem de liderler bakımından bir boşluk doğmuştur. Merkez sağın geleceği hakkında bir belirsizlik söz konusu olmuştur. Örneğin seçmen kitlesinin artık hangi şemsiye altında toplanacağı sorusunun cevabı dahi tam olarak belli değildir.

Merkez sağın dengelenmesi ve solun yükselişinde etkili olan/olduğu düşünülen bir diğer husus, yapısal bir düzenleme olan anayasa değişikliği ile rejimin tekrardan dizayn edilmesidir. Zira değişikliklerle birlikte şekillenen yeni rejimin özellikle temel hak ve özgürlükler noktasında benimsediği liberal anlayışın² siyasal alanda plüralist bir ortamın oluşmasının önünü açarak solun yükselişine zemin hazırladığı kabul edilebilir (Belge, 2008: 33). Diğer ifadeyle yürütmenin merkezîyetçiliğini azaltmak gayesindeki anayasa yapıcılarının siyasal alanda farklı seslerin daha net duyulmasına katkı sağladığı belirtilebilir. Bu kabule ön şart olarak gerçekleştirilen değişikliklere kısaca değinmek gerekir. Bilindiği üzere 1961 yılının ilk günlerinde DP hariç siyasi partilerin, MBK’nın, meslek örgütlerinin ve bazı kamu kurumlarının temsilcilerinden oluşan Temsilciler Meclisi ile MBK üst kademe üyelerinden oluşan Kurucu Meclis yeni anayasayı hazırlamaya başlamıştır. Son haline gelen anayasa taslağı 9 Temmuz 1961’de yapılan halkoylamasında % 61,7 oranıyla kabul edilmiş ve 1961 Anayasası ve yeni rejim yürürlüğe girmiştir (Erdoğan, 2008: 105-107).

1961 Anayasası’nın çeşitli açılardan Türkiye’de siyasi iktidarın tek merkezde toplanmasını önlemek amacıyla devlet iktidarının bölüşülmesi-paylaşılması zihniyetini ve çoğulcu liberal demokrasinin ilkelerini yansıtmaktadır. Örneğin Türkiye’de yasama organının yapısı ve rolünün değiştiği anlaşılmaktadır. Meclis 1924’ten beri milli egemenliğin yegâne temsilcisi konumunda iken 1961 Anayasası’nın “*Millet, egemenliğini, anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır*” hükmüyle

2 Örneğin sosyal ve iktisadi haklar (Md. 35-53) ilk kez 1961 Anayasası’nda ayrı bir başlık altında yer almış ve işçiler ile kamu görevlilerine sendika kurma hakkı, işçilere toplu sözleşme hakkı (Md. 46) ve herkese izin almadan dernek kurma hakkı (Md. 29) ilk kez bu Anayasa’yla verilmiştir.

bu egemenliğin kullanımı rejimdeki diğerk aktörlere de paylaştırılmıştır (Madde 4). Böylelikle Türk siyasal yaşamında uzun bir süredir devam eden meclisin üstünlüğüne dayanan demokrasi anlayışından uzaklaşmıştır. Erik Jan Zürcher ordu yönetiminin bu değışikliğı herhangi bir partinin mecliste çoğunluğı ele almasıyla oluşabilecek iktidar tekeline engellemek amacıyla gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. 1961 öncesi rejimde parlamentoda çoğunluğına sahip olan partinin gerçekten de olağanüstü yetkilere sahip olduğu dikkate alındığında Zürcher'in tespitiinin yerinde olduğu söylenebilir. Buna bağılı olarak yeni anayasa cumhurbaşkanının atadığı ve seçilerek gelen üyelerden oluşan Cumhuriyet Senatosu ismiyle ikinci bir meclis oluşturarak meclisin rejim içindeki gücünü dengelemek istemiştir (Zürcher, 2015: 356).

Bununla birlikte, 1961 Anayasası'nın sivil siyaset üzerinde vesayet denetimini arttıran bürokratik kurumları da sistemdeki vesayet unsurları olarak oluşturduğunun altı çizilmelidir (Şimşek, 2020: 237). Örneğın üniversiteler ile radyo ve televizyon idaresine özerklik veren ve yerel yönetimlerin tüm karar organlarının doğrudan halk tarafından seçileceğini anayasal hüküm haline getiren reformlar (Md.116, 120) temsili demokrasi anlayışını yansımasıyla birlikte merkezi iktidarın gücünün sınırlandırılmasının da araçlarındadır. Yürütme başlığı altında Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) (Md. 111) kurulması da yürütmenin etki alanını daraltan reformlardandır. Çünkü Türk siyasal tarihinde MGK yürütme içindeki askeri otoriteyi temsil etmesiyle sivil otorite karşısında sürekli bir güç merkezi olarak kalmıştır. Hatta 1971, 1980 ve 1997'deki askeri müdahaleler dikkate alındığında ordunun MGK ile sivil siyaset üzerinde bir anlamda vesayet gücünü kurumsallaştırdığı ifade edilebilmektedir (Özbudun, 2014: 45).

1960'lı yılların siyasetini merkez sağın dengelenmesi ve solun yükselişini özelinde okumak, yukarıdaki değışiklikleri de dikkate alarak ilgili dönemin siyasal gelişmelerini analiz etmekten geçmektedir. Bu bağlamda incelemeye 27 Mayıs sonrası siyasal partilerin tekrardan faaliyete geçtiğı tarih olan 13 Ocak 1961'ten başlamak yerinde olacaktır. Bu süreçteki aktörler ve gelişmeler ideolojiler açısından bir değerkendirmeye ışık tutacaktır. Bu dönemde merkez sağ açısından önemli bir gelişme aktör değışimidir. Zira DP'nin kapatılmasından sonra emekli Genelkurmay Başkanı Ragıp Gümüşpala 1961 yılında DP'nin devamı olarak nitelenen Adalet Partisi'nin (AP) genel başkanlığına seçilirken (Fedayi, 2019: 125) bir diğerk parti de Ekrem Alican'ın liderliğinde Yeni Türkiye Partisi (YTP) ismiyle kurulmuştur. Sol açısından da bu süreçteki en önemli gelişme yeni bir partinin kurulmasıdır. Nitekim işçi sınıfının çıkarlarının korunması temel gayesiyle Türkiye İşçi Partisi (TİP), 1961 yılında İstanbul'da resmi olarak faaliyete başlamıştır (Gülpınar, 2013: 88). Dönemin bir diğerk aktörü de ilk olarak 1948'de Millet Partisi ismiyle

kurulup 1952’de Cumhuriyetçi Millet Partisi’ne dönüşen, fakat 1958’de Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ismini alan kesimdir. Osman Bölükbaşı öncülüğündeki bu siyasi harekette yaşanan parti içi çekişmeler sonrasında 1962 yılında partiden istifa eden Bölükbaşı Millet Partisi adıyla yeni bir parti kurarken CKMP’de Alparslan Türkeş ve arkadaşlarının öne çıktığı süreç başlamıştır. Nitekim 1969 yılında parti yönetiminde tek söz sahibi olan Türkeş CKMP’nin adını Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirmiştir (Artvinli, 2007: 46-48).

Merkez sağın dengelendiği iddiası darbe sonrası yapılan ilk seçim sonuçları ile desteklenebilir. Sivil siyasete geçişin önemli eşiklerinden olan seçimler, 15 Ekim 1961 tarihinde yapılmış ve bu seçime Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), AP, YTP, CKMP ve bağımsız adaylar katılmıştır. Seçim sonucuna göre oy oranları ve parlamentodaki 450 sandalyenin dağılımı aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 1: 1961 Genel Seçimlerinde Partilerin Aldığı Oy Oranları ve Milletvekili Dağılımı

<i>Siyasi Parti</i>	<i>Alınan Geçerli Oy Yüzdesi</i>	<i>Milletvekili Sayısı</i>
<i>Adalet Partisi</i>	34,8	158
<i>Cumhuriyet Halk Partisi</i>	36,7	173
<i>Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi</i>	14,0	54
<i>Yeni Türkiye Partisi</i>	13,7	65
<i>Bağımsızlar</i>	0,8	-

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, (2012: 25).

Seçim sonuçları dikkate alındığında 1950’den beri hiçbir seçimde gerçekleşmeyen bir durumun, yani CHP’nin birinci parti olarak çıkmasının altı çizilebilir. Her ne kadar merkez sağ partilerin oy oranlarının toplamı, toplam oyun yarısından fazla bir orana karşılık gelse de hiçbir partinin tek başına hükümet kurma çoğunluğunu sağlayamaması, on yıllık merkez sağ iktidarı ile birlikte değerlendirildiğinde merkez sağ için bir gerileme olarak okunabilir. Öte yandan ordunun Cemal Gürsel’in cumhurbaşkanı ve İsmet İnönü’nün de başbakan olması yönündeki talebi hesaba katıldığında merkez sağın dengelenme yönündeki değişimi de somutlaşmaktadır (Yılmaz, 2017: 28). Nitekim CHP ve AP’den oluşan Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk koalisyon hükümetinde İnönü’nün başbakan olması ve İnönü’nün daha sonra YTP, CKMP ve bağımsızlar ile anlaşarak ikinci kez bir koalisyon

hükümetini kurmuş olması iktidar alanının merkez sağdaki bir parti yerine CHP tarafından sahiplenildiğinin göstergelerindedir (Dursunoğlu, 2021: 48). 1965 yılındaki seçimlere gelirken İnönü'nün yalnızca bağımsız milletvekilleriyle kurduğu hükümet, 1965 yılı bütçesini TBMM'ye kabul ettiremeyince İnönü'nün istifasıyla son bulmuştur. Sonrasında Cumhuriyet Senatosu üyesi Suat Hayri Ürgüplü başbakanlığında AP, YTP, CKMP ve Millet Partisi'nden oluşan koalisyon hükümeti 1965 seçimlerine kadar ülkeyi yönetmiştir (Tekin ve Okutan, 2019: 161).

Solun yükselişi de yine bu yıllardaki vakıadır. Hatta Türkiye'de solun önemli temsilcilerinden Türkiye İşçi Partisi (TİP) için 1960'lı yıllar "*altın dönem*" olarak kabul edilmektedir. Gerçekten de TİP, bu süreçte sürekli olarak üye sayısını arttırmaya başlamış ve siyasal taban noktasında parti için olumlu gelişmeler yaşanmıştır. 1963 yılında artık parlamentoda da temsil edilen bir parti haline gelmiştir (İnan, 2023: 21-25). 1965 yılındaki genel seçimler ise Türkiye'de sol için bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye'de sosyalist ideolojinin önemli temsilcilerinden, kendisinden sonraki sosyalist hareketlere kaynak teşkil eden TİP'in sosyalist bir işçi sınıfı partisi kimliğini kazanması 9 Şubat 1962'de Genel Başkanlık koltuğuna oturan Mehmet Ali Aybar ile birlikte gerçekleşmiştir. Parti 1971 Muhtırası ile kapatılana kadar Türkiye'de sosyalist çizginin yükselen aktörlerinden biri olagelmıştır (Atılğan, 2013: 343-344).

1960'lı yılların ilk dönemi merkez sağın dengelenmesi ile geçmiş olsa da sonraki dönemi tekrar bir geri dönüşü de ifade etmektedir. Süleyman Demirel'li AP, bu geri dönüşün lokomotifini olarak kabul edilebilir. Fakat diğer taraftan CHP'nin ideolojik duruşunun ortanın soluna kayması ve TİP'in seçimlerde elde ettiği başarı ideolojik hayatta merkez sağın dengelendiği ve solun yükseldiği iddiasını hala geçerli kılmaktadır.

1964 yılında AP'nin genel başkanı Ragıp Gümüşpala vefat edince parti liderliğine aday olanlardan iki isim öne çıkmıştır: Saadettin Bilgiç ve Süleyman Demirel. Demirel gerçekleştirilen kongrenin sonucunda genel başkanı seçilmiştir. Bu siyasi konjonktürde 10 Ekim 1965 tarihinde genel seçimler yapılmış ve Demirel henüz lider olarak girdiği ilk seçimde ciddi bir zafer elde etmiştir. Seçimlerde partilerin aldıkları oy oranları ve milletvekili dağılımları aşağıdaki gibi şekillenmiştir.

Tablo 2: 1965 Genel Seçimlerinde Partilerin Aldığı Oy Oranları ve Milletvekili Dağılımı

<i>Siyasi Parti</i>	<i>Alınan Geçerli Oy Yüzdesi</i>	<i>Milletvekili Sayısı</i>
<i>Adalet Partisi</i>	52,9	240
<i>Cumhuriyet Halk Partisi</i>	28,7	134
<i>Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi</i>	2,2	11
<i>Millet Partisi</i>	6,6	31
<i>Türkiye İşçi Partisi</i>	3,0	14
<i>Yeni Türkiye Partisi</i>	3,7	19
<i>Bağımsızlar</i>	3,2	1

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, (2012: 25).

1965 genel seçimleri ile darbe sonrası siyasal hayat/ideoloji özelinde bir değerlendirme yapılacak olursa, Türk siyasal hayatı açısından birkaç hususun öne çıktığı ifade edilebilir. Bunlardan ilki, 27 Mayıs sonrasında bir süredir devam eden koalisyon hükümetleri döneminin son bulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Demirel bu seçimden sonra 12 Mart 1971 tarihli askeri müdahaleye kadar tek başına hükümeti kurma yetkisini elinde bulunduracak ve siyasal iktidarda merkez sağ ideolojinin egemenliği güç kazanacaktır. DP'nin devamı olarak görülen AP'nin seçimlerden zaferle çıkması, Türk seçmeninde askeri darbeye karşı bir tepkinin oluştuğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Seçimlerden sonra cumhurbaşkanı, hükümeti kurma görevini Süleyman Demirel'e vermiş ve Demirel meclisten güvenoyu olarak 1969 yılındaki seçimlere kadar sürecek olan I. Demirel Hükümeti'ni kurmuştur (Fedayi, 2019: 130-132). Bununla birlikte seçimlerin bir diğer önemi de Türk siyasal hayatında ilk kez sosyalist fikirlerin temsilciliğini üstlenen bir partinin, TİP'in, parlamentoya girmesidir ki solun yükselişi bağlamında önemli bir göstergedir. Öte yandan seçimler sonrasında merkez sağ ve TİP'in yükselişi ile CHP'nin parti içinde bir süredir devam eden “ortanın solu” söylemi tartışmalarının alevlenmesi arasında bir bağ kurulabilir. Partinin içinde Bülent Ecevit öncülüğündeki bir kesim seçim yenilgilerini partinin ideolojik duruşuna bağlamıştır. Bu görüşteki kesim partinin yükselişinin anahtarı olarak ortanın solu söylemini ileri sürmüş ve parti içindeki egemenlik yarışı Ecevit'in 1966 yılında CHP Genel Sekreteri olarak seçilmesiyle ortanın solu lehine sonuçlanmıştır. Genel manasıyla sosyal adalet temelinde sosyo-ekonomik eşitsizliğe çözüm arayan, CHP'yi seçkinlik olmaktan eleştiren ve parti-halk bütünleşmesini savunan ortanın solu duruşu, CHP'de ideolojik ekseninin merkez sola kaymasına sebebiyet vermiştir (Börklüoğlu, 2017: 127).

Bu bağlamda ifade edilebilir ki sol, Türkiye’de bir siyasal ideoloji olarak siyasal hayattaki temsilini 1960’lar sonrasında güçlendirmiştir. Nitekim 1960’lara kadar ciddi bir varlık gösteremeyen solda, 1961 Anayasasıyla gelen sosyo-ekonomik özgürlükler ve uluslararası konjonktürün etkisiyle siyasal, sosyal ve ekonomik alanda ciddi bir hareketlilik yaşanmıştır. 1960’ların başında uzun süredir siyasetin gerisinde kalan sol, TİP’in kurulmasıyla daha bütüncül bir görünüm kazanmıştır. CHP’nin de ideolojik yelpazenin soluna doğru kayması, Türkiye’de solun elinin güçlendiğinin göstergelerindedir. Bununla birlikte ilerleyen yıllarda Mihri Belli’nin önderliğindeki Milli Demokratik Devrim gibi farklı fraksiyonların ortaya çıkışıyla bölünen solun Türk siyasal hayatındaki etkinliğinin azaldığı ifade edilebilir (Zürcher, 2014: 369-370). Nitekim 1960’ların sonlarına doğru 68 Kuşağı olarak adlandırılan hareketliliğin ve anti-emperyalist işçi/öğrenci eylemlerinin de rüzgârıyla Türkiye’de sol, toplumsal şiddet olayları ile ilişkilendirilir olmuş ve siyasal alandaki temsil kapasitesi tabandaki daralmaya bağlı olarak giderek düşmüştür (Okutan ve Tekin, 2019: 179-180).

3.12 Mart 1971 Muhtırası: Ortanın Solu ve İslamcılığın Yükselişi

12 Mart Muhtırası ve sonrasında şekillenen siyasal hayat ile ideolojiler arasında bir bağ kurabilmek için askeri müdahale öncesi ve sonrası arasında karşılaştırmalı bir analiz yapmak elzemdir. Bu bağlamda 1971 öncesi siyasal hayatın bir portresi çizilecek olursa 12 Ekim 1969’da yapılan genel seçimler üzerinde bir analiz ile başlanabilir. Seçim sonuçlarına göre partilerin aldıkları oylar ve çıkardıkları milletvekili sayısı aşağıda Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: 1969 Genel Seçimlerinde Partilerin Aldığı Oy Oranları ve Milletvekili Dağılımı

<i>Siyasi Parti</i>	<i>Alınan Geçerli Oy Yüzdesi</i>	<i>Milletvekili Sayısı</i>
<i>Adalet Partisi</i>	46,6	256
<i>Cumhuriyet Halk Partisi</i>	27,4	143
<i>Güven Partisi</i>	6,6	15
<i>Millet Partisi</i>	3,2	6
<i>Milliyetçi Hareket Partisi</i>	3,0	1
<i>Türkiye Birlik Partisi</i>	2,8	8
<i>Türkiye İşçi Partisi</i>	2,7	2
<i>Yeni Türkiye Partisi</i>	2,2	6
<i>Bağımsızlar</i>	5,6	13

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, (2012: 25).

Seçimlerin sonucunda oluşan tablo dikkate alındığında AP’nin 1965 genel seçimleri bakımından yaşadığı oy kaybına rağmen seçimlerden hem birinci parti olarak hem de parlamentodaki temsilci sayısını arttırarak çıktığı görülmektedir. CHP tarafında ise düşük de olsa oy oranında bir düşüş yaşandığı tespit edilmektedir. Bu düşüşte Turhan Feyzioğlu’nun partisinin etkisi kuvvetle muhtemeldir. Fakat dikkat çeken nokta, TİP’in yaşadığı kayıplardır. Zira 1960’ların ilk döneminde yükselişe geçen sol ile birlikte öne çıkan TİP bu seçimlerde Hem oy oranını hem de meclisteki temsilci sayısını düşürmüştür. 1960’lı yılların sonlarına doğru yaşanan şiddet olaylarının Türk seçmeninde TİP’e karşı bir rahatsızlık doğurduğu bu minvalde ileri sürebilir.

1970’lere gelirken ideolojik hayatta milliyetçilik bakımından Alparslan Türkeş’in MHP’sine; İslamcılık bakımından da Necmettin Erbakan’ın Milli Nizam Partisi’ne (MNP) değinilmesi gerekmektedir. 1962’de Osman Bölükbaşı’nın istifasından sonra bir süre Ahmet Oğuz’un parti başkanlığını yürüttüğü CKMP’de 1963 yılında Alparslan Türkeş’in yurtdışından Türkiye’ye dönmesiyle yeni bir sürece girilmiştir. 1964’te Türkeş ve 60’a yakın arkadaşı CKMP’ye girmiş ve 1965 yılında Adana’da gerçekleştirilen kongre sonrasında da partinin genel başkanlığına Türkeş gelmiştir. Genel başkanlıktan sonra yoğun bir siyasal program çalışmasına girişen Türkeş ve ekibi, 8-9 Şubat 1969’da yine Adana’daki bir kongrede CKMP’nin adını MHP olarak değiştirmiştir (Uzun, 2013: 237-243). Bu tarihten itibaren Alparslan Türkeş 1997’de vefat edene kadar, MHP ise günümüze kadar Türkiye’de Türk milliyetçiliğinin önemli temsilcilerinden biri olmuştur.

Türkiye’de İslamcılığı siyasal programının merkezine alan bir parti olan MNP her ne kadar 1970’de kurulmuş olsa da Milli Görüş Hareketi’nin ideoloğu Necmettin Erbakan’ın siyasal hayatı 1969 seçimlerinin hemen öncesinde başlamıştır. 1969’da Odalar Birliği Başkanı seçilen Erbakan, AP iktidarının baskılarıyla görevinden el çektirilmiştir. Bu gelişme Erbakan’ın siyasete girişinin son durağıdır. Erbakan 1969 genel seçimlerinden önce AP’ye Konya’dan milletvekilliği adayı olmak için başvurmuş fakat bu talep, AP tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine Erbakan Konya’dan bağımsız milletvekili adayı olmuş ve 1969 genel seçimlerinde meclise girmiştir. Seçimlerden sonra bir süre devam eden partileşme çalışmaları 26 Ocak 1970’de tamamlanmış ve MNP bu tarihte kurulmuştur (Yalanız, 2021: 2-5).

1969 seçim sonuçlarına göre mecliste çoğunluğu elde eden Demirel’li AP, 1969’tan 1971’e kadar iki hükümet kurmuştur. Fakat 1960’ların sonlarına doğru giderek artan şiddet ortamı ve terör eylemleri ile derinleşen ekonomik kriz sonrasında 1970’lerin başında Türkiye’de bir kez daha demokrasiye ara verilmiş ve asker siyasetin kontrolünü ele almıştır. 12 Mart 1971 tarihinde Genelkurmay

Başkanı Memduh Tağmaç ve Kuvvet Komutanları Faruk Gürlcr, Celal Eyiceoğlu ve Muhsin Batur tarafından imzalı bir muhtıra hem cumhurbaşkanlığına verilmiş hem de radyodan okunmuştur. Muhtıra ile Demirel Hükümeti'nin ülkedeki anarşiye ve kardeş kavgasına çözüm bulamadığı, ülkedeki sosyo-ekonomik problemleri daha da derinleştirdiği ve bir an önce gerekli reformları “Atatürkçü bir görüşle” yapacak hükümetin kurulmasının gerekliliği bildirilmiş ve Demirel Hükümeti istifa etmiştir (Ahmad, 2010: 354).

1971 Muhtırası, Türk demokratikleşme sürecinde iki açıdan önem arz etmektedir. Bunlardan ilki, 1960'ta siyasete doğrudan müdahale eden ordunun bu pratiğini devam ettirdiğinin en somut kanıtıdır. Ki bu durum Türkiye'de siyasetin kontrolünün belirli bir oranda orduda olduğunu göstermektedir. Bir diğer açıdan 1971 Muhtırası, 1961 Anayasası ile karşılıklı denge ve iktidarın dağıtılması ilkeleri üzerine kurulan siyasal rejimin yapısını tekrar değiştirerek devlet erkini siyasal sistemin içindeki diğer aktörlere nazaran güçlendirmiştir. (Akıncı, 2014: 67).

Muhtıranın temel gerekçelerinden biri olarak belirtilen reformları gerçekleştirmek amacıyla 1971-1973 ara rejim döneminde Nihat Erim, Ferit Melen ve Naim Talu tarafından toplamda 4 hükümet kurulmuştur. Bu hükümetler sivil siyasete geçiş öncesinde 1961 Anayasası üzerinde devlet erkini güçlendirecek değişikleri hayata geçirmişlerdir. Bu adımlar, 22 Eylül 1971 tarihli 1488 Sayılı Kanun ve 20 Mart 1973 tarihli 1699 Sayılı Kanun ile yapılan değişikliklerdir. İlgili kanunlarda yapılan değişiklikler dikkate alındığında temel olarak yürütme organının güçlendirilmesi ile temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasının amaçlandığı ifade edilebilmektedir. Değişiklikler özetle aşağıdaki gibi sıralanabilir (Türkiye Cumhuriyeti 1961 Anayasası; Özbudun, 2014: 47):

-Temel hak ve hürriyetlere genel sınırlama sebeplerinin getirilmesi (Md. 11) ve özel sınırlama sebeplerinin arttırılması,

-Vergi, resim ve harçların muafiyet ve istisnaları ile nisbet ve hadlerine ilişkin hükümlerde değişiklik yapmaya Bakanlar Kurulunun yetkilendirilmesi (Md. 61),

-Bakanlar Kuruluna kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisinin verilmesi (Md. 64),

-Devlet memurlarının sendika kurma hakkının kaldırılması (Md.119),

-Üniversite ve Türk Radyo Televizyon kurumunun özerkliklerinin sınırlandırılması (Md. 120, 121),

-Askeri Yüksek İdari Mahkemesi ve Devlet Güvenlik Mahkemesinin kurulması (Md.136,140),

-Anayasa Mahkemesinde iptal davası açabileceklerin TBMM’de “grubu bulunan siyasi partiler” olarak sınırlandırılması (Md.149).

Yukarıda da değinildiği gibi 1961 Anayasası Türkiye’de erkler arasında denge kurma ve iktidar tekelinin önlenmesi amacına uygun olarak hazırlanmıştı. Fakat ülkede yaşanan gelişmeler orduda 1961 Anayasası’na karşı bir rahatsızlığı doğurmuş olacak ki 1971 Muhtırası sonrasında yapılan anayasal değişiklikler 1961 Anayasası’nın sağladığı bir takım özgürlükleri kaldırmış ve yürütmeyi güçlendirmiştir. Bu yönüyle 1961 Anayasası’nın liberal ve özgürlükçü tarafının 1971 Muhtırası sonrasında kurulan hükümetler tarafından törpülediği belirtilmelidir (Önel, 2016: 100). Temel hak ve hürriyetlere getirilen genel sınırlama sebepleri ve memurlardan alınan sendika kurma hakkı Türkiye’de insan haklarının kapsamını daraltarak Türkiye demokrasisini olumsuz etkilemiş, Bakanlar Kuruluna verilen kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi de yürütmeyi yasama erki karşısında daha güçlü bir konuma getirerek merkezîyetçi anlayışı pekiştirmiştir.

12 Mart Muhtırası sonrası kısa vadede Türk siyasal hayatında ideolojiler açısından öne çıkan iki durumun ortanın solu ile İslamcılığın yükselişi olduğu ifade edilebilir. Bu durumu dönemin gelişmeleriyle desteklemek mümkündür. İlk olarak, aşırı solun baskı altında olduğu için gerilemeye başladığı görülmektedir. Nitekim 1971 Muhtırası ertesinde kapatılan iki siyasal partiden biri solun temsilcisi TİP’tir. 11 Haziran 1971’de Anayasa Mahkemesinde açılan kapatma davası 20 Temmuz 1971’te sonuçlanınca TİP kapatılmıştır (Şener, 2008: 365). Öte yandan birçok sol görüşlü aydın tutuklanmış, solun destekçisi dernekler ve süreli/süresiz yayımlar yasaklanmıştır. Bununla birlikte, aşırı sola karşın ortanın solunun yükselişe geçtiği ifade edilebilmektedir. Bu yükseliş ile askeri müdahale sonrası dönem arasındaki ilişki, CHP’deki lider değişiminden hareketle açıklanabilmektedir. Zira ortanın solunun savunucusu Bülent Ecevit, müdahale sonrasında dönemin CHP lideri İsmet İnönü’ye açıktan muhalefet ederek CHP’de değişimin önünü açmıştır. 12 Mart Askeri Müdahalesi’ni oldukça sert bir dille tenkit eden CHP Genel Sekreteri Ecevit ara rejim hükümetlerine (1971-1973) CHP’nin de katılacağı kararının alınmasıyla partideki görevinden istifa etmiştir (Ertem, 2018: 659-660). 1972 yılının Mayıs ayında gerçekleştirilen olağanüstü kongrede İnönü’nün karşısında yer alan Bülent Ecevit’in parti meclisi listesi güvenoyu alınca İnönü istifa etmiş ve 14 Mayıs’taki kurultayda Ecevit 913 parti delegesinden 826’sının desteğini alarak CHP’nin üçüncü genel başkanı olmuştur (Kurt, 2002: 73). Bu açıdan dikkate alındığında 12 Mart Müdahalesi’ne karşı takınılacak tutumun CHP’deki ideolojik konumlanmayı belirli oranda etkilediği ileri sürülebilir.

Zira Ecevit'in liderliğinde ortanın solunun temsilciliğini üstlenen CHP'nin "sollaştığı" tespitini yapmak yerindedir (Bora, 2017: 581).

Müdahale sonrası siyasal hayatta dikkat çeken bir diğer değişim de İslamcılığın yükselişidir. Milli Görüş'ün ilk partisi MNP mahkemece kapatılsa da 11 Ekim 1972 tarihinde Milli Görüş'ün ikinci partisi Milli Selamet Partisi (MSP) kurulmuş ve genel başkanlık koltuğuna da Süleyman Arif Emre oturmuştur (Sarıbay, 2005: 580). Belirtmekte fayda vardır ki TİP'in kapatılma olayı 1971 Muhtırası ile doğrudan ilişkili iken MNP'nin kapatılma davası askeri müdahaleden önce açılmıştır. Bu ortamda yapılan genel seçimler ideolojilerin Türk siyasal hayatındaki hem iktidar hem de taban bloğu açısından konumuna ışık tutmaktadır. 14 Ekim 1973 tarihinde genel seçimler yapılmıştır. Genel seçimlere giren partiler, aldıkları oy oranları ve milletvekili dağılımları aşağıda Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: 1973 Genel Seçimlerinde Partilerin Aldığı Oy Oranları ve Milletvekili Dağılımı

<i>Siyasi Parti</i>	<i>Alınan Geçerli Oy Yüzdesi</i>	<i>Milletvekili Sayısı</i>
<i>Adalet Partisi</i>	29,8	149
<i>Cumhuriyet Halk Partisi</i>	33,3	185
<i>Cumhuriyetçi Güven Partisi</i>	5,3	13
<i>Demokratik Parti</i>	11,9	45
<i>Millet Partisi</i>	0,6	-
<i>Milliyetçi Hareket Partisi</i>	3,4	3
<i>Milli Selamet Partisi</i>	11,8	48
<i>Türkiye Birlik Partisi</i>	1,1	1
<i>Bağımsızlar</i>	2,8	6

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, (2012: 25).

Seçimlerde birinci çıkan CHP'deki lider değişiminin partiye olumlu yansıdığı görülmekteyken buna karşın AP ciddi oranda oy kaybetmiş ve ikinci olmuştur. Öte yandan İslamcı refleksiyle siyaset yapan MSP'nin girdiği ilk seçimler olmasına rağmen ciddi bir oy oranına ulaşılmış ve parti temsilcileri parlamentoya girmiştir. Seçim sonuçları hiçbir partiye tek başına iktidara gelme çoğunluğunu vermeyip CHP-AP arasındaki uzun süren koalisyon görüşmelerinde sonuç alınamayınca nihayet 1974'te Ecevit başbakanlığında CHP-MSP koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu gelişmeler ışığında ortanın solu ile İslamcılığın seçmen tarafından takdir edildiği ve desteklendiği yönünde bir değerlendirme yapılabilir. İki parti arasında kurulan koalisyon

hükümeti de iki ideolojinin yükselişinin kanıtlarındandır. Toplumda aşırı olmayan sola hala bir teveccühün olduğu da ayrıca belirtilmelidir (Belge, 2008: 38). Öte yandan askeri müdahale öncesi iktidar ile geniş seçmen tabanına sahip olan AP ve dolayısıyla merkez sağın müdahale sonrası güç kaybettiği ifade edilebilir. Özellikle seçmen tabanı dikkate alındığında bu önerme doğrudur fakat merkez sağın, müdahale tarihinden uzaklaştıkça tekrardan öne çıkmaya başladığı görülmüştür.

Koalisyon hükümetinde Erbakan başbakan yardımcısı ve devlet bakanı olurken MSP de Devlet, Adalet, İçişleri, Ticaret, Tarım ve Sanayi Bakanlıklarını almıştır.³ Fakat daha bir yıl olmadan CHP-MSP koalisyonu Kıbrıs Barış Harekatı’nın ertesinde Başbakan Bülent Ecevit’in istifasıyla bozulmuştur. Hükümetin feshiyle yeniden hükümet kurma girişimleri başlatılmış ve Sadi Irmak başbakanlığında kurulan koalisyon hükümeti bir süre ülkeyi yönetmiştir. Uzun süren hükümet krizi döneminden sonra 31 Mart 1975’te MSP, Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) ve MHP’nin katıldığı Süleyman Demirel’in Adalet Partisi öncülüğündeki 1. Milliyetçi Cephe Hükümeti’nin kurulduğu açıklanmıştır (Ahmad, 2010: 429). 1. Milliyetçi Cephe Hükümeti AP, MSP, MHP ve CGP’den teşekkül edilmiş ve bu hükümet 5 Haziran 1977’deki genel seçimlere kadar ülkeyi yönetmiştir. 1977 genel seçimlerinde siyasi partilerin aldıkları oyların dağılımı ve milletvekili sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5: 1977 Genel Seçimlerinde Partilerin Aldığı Oy Oranları ve Milletvekili Dağılımı

<i>Siyasi Parti</i>	<i>Alınan Geçerli Oy Yüzdesi</i>	<i>Milletvekili Sayısı</i>
<i>Adalet Partisi</i>	36,9	189
<i>Cumhuriyet Halk Partisi</i>	41,4	213
<i>Cumhuriyetçi Güven Partisi</i>	1,9	3
<i>Demokratik Parti</i>	1,8	1
<i>Milliyetçi Hareket Partisi</i>	6,4	16
<i>Milli Selamet Partisi</i>	8,6	24
<i>Türkiye Birlik Partisi</i>	0,4	-
<i>Türkiye İşçi Partisi</i>	0,1	-
<i>Bağımsızlar</i>	2,5	4

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, (2012: 25).

3 Koalisyon hükümeti hakkında detaylı bilgi için bkz. Cumhuriyet Halk Partisi ile Milli Selamet Partisi Arasında Yapılan Koalisyon Protokolü, 25 Ocak 1974, http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/2%20MS P/1974_Koalisyon_Protokolu.pdf.

1977 genel seçimlerinde de hiçbir parti tek başına hükümet kuracak çoğunluğa ulaşamamış ve bu dönemde de koalisyon hükümetleri devam etmiştir. Bununla birlikte, 1977 genel seçimlerinde CHP geçerli oyların %41,4'ünü alarak çok partili hayattan bu yana en yüksek oy oranına ulaşmıştır. Dolayısıyla askeri müdahale sonrası ortanın solu düşüncesinin güçlü bir tabana sahip olduğu yorumu yapılabilir. Bununla birlikte merkez sağ Türk siyasal hayatında oynadığı kilit rolü kaybetmemiştir. Zira seçimlerdeki sonuçlar ve ülkedeki genel teamül nedeniyle hükümet kurma görevinin ilk olarak Ecevit'e verilmesini gerektirmiş fakat Ecevit'in meclise sunduğu hükümet güvenoyu alamayınca kurulamamıştır. Sonrasında Cumhurbaşkanı hükümeti kurma görevini Demirel'e vermiştir. Demirel, 21 Temmuz 1977 tarihinde MSP ve MHP ile anlaşarak Milliyetçi Cephe Hükümetini ikinci kez kurmuştur. Yaklaşık altı ay sonra -Türk siyasi tarihine Güneş Motel Olayı olarak geçen-Bülent Ecevit ile 12 AP'li milletvekilinin 20 Aralık 1977'de Florya Güneş Motel'de görüşmesi AP'den istifalara neden olmuş ve hükümet çoğunluğu kaybedince güvensizlik oyuyla düşürülmüştür. 5 Ocak 1978'de Ecevit CGP, Demokratik Parti ve bağımsız üyelerden oluşan bir hükümet kurmuş, fakat 1979 yılındaki ara seçimler sonrasında bu hükümet de Ecevit'in istifasıyla sona ermiştir. Sonrasında Demirel'in tek başına kurduğu hükümet 12 Eylül 1980'deki darbeye kadar ülkeyi yönetmiştir (Okutan ve Tekin, 2019: 185; Dursun, 2018: 437).

4.12 Eylül 1980: Liberalizmin Altın Çağı

1973-1980 arası dönemde olağanın dışındaki hükümet değişimlerinin neden olduğu siyasi istikrarsızlıklara, 1973'te patlak veren Petrol Krizi'nin de etkisiyle daha da yoğunlaşan ekonomik durgunluk eklenince Türkiye ciddi problemlerle karşı karşıya kalmıştır. 1970'lerin sonlarına doğru bu kötü gidişata toplumsal şiddet olayları, sağ-sol çatışmaları ve terörizm de eklenince şartlar daha da ağırlaşmıştır. 1970'li yılların sonlarına doğru dış ödemeler dengesi bozularak cari açık katlanmış ve uzun süredir ekonomide benimsenen ithal ikameci anlayış iflasın eşiğine gelmiştir (Akşin, 2007: 305-306). 12 Eylül 1980 tarihinde Türkiye'de demokrasi bir kez daha ordudan bir sesin ülkenin yönetimine el koyulduğunu radyodan duyurmasıyla askıya alınmıştır. Bu duyuruda Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren öncülüğündeki TSK, emir komuta zinciri içinde yönetimi el konulduğu, TBMM üyelerinin ve Bakanlar Kurulunun görevine son verildiği ve bütün siyasi partiler ve bazı sendika konfederasyonlarının faaliyetlerinin durdurulduğu açıklanmıştır. Darbeden iki gün sonra Evren devlet başkanı olurken üst rütbeli askerlerden Milli Birlik Konseyi (MBK) teşkil edilmiştir. 1981'de kamuya açık bir şekilde siyaset konuşma yasaklanmış ve 1982'de 12 Eylül öncesindeki siyasetçiler siyasetten men edilmiştir (Akşin, 2007: 307-310).

Türkiye’nin apolitikleştirildiği darbe rejimi döneminde yeni anayasa çalışmalarına başlanmış ve anayasayı hazırlamakta Danışma Meclisi ve MBK’dan oluşan Kurucu Meclis görevlendirilmiştir. 7 Kasım 1982 tarihinde halkoyuna sunulan anayasa taslağı seçime katılanların büyük bir çoğunluğu tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Kuvvetler ayrılığına dayanan parlamenter hükümet sistemini benimseyen 1982 Anayasası, Türkiye’de anayasal rejim ve siyasi partiler rejiminde değişiklikler meydana getirmiştir. İlk olarak belirtilebilir ki 1982 Anayasası’yla 1961 Anayasası’nın aksine siyasi rejimde cumhurbaşkanı ve MGK’nın yetkileri arttırılmıştır. Yine hükümette başbakana bakanlardan daha geniş yetkiler tanınmış ve başbakanın statüsü eşitler arasında birinci konumuna yükseltilmiştir. Bu anlamda 1982 Anayasası’nın güçlü yürütme ve hükümet esasını benimsediği ifade edilebilir (Kuzu, 2005: 200-201). Cumhurbaşkanının ülkedeki yüksek yargı organlarına üye seçimindeki seçeceği üye sayısı ve Yükseköğretim Kurulu’nun başkan ve üyeleri ile üniversite rektörlerinin seçiminde de belirleyiciliği artırılmış olması da yine bu minvalde değerlendirilebilir (Özbudun, 2014: 69). Bir diğer değişiklikle cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler ile Yüksek Askeri Şura kararları yargı denetiminin dışında bırakılmıştır (Md. 105, 125). 1961 Anayasası’nı yürürlükten kaldıran yeni anayasa ile Cumhuriyet Senatosu kaldırılmış ve yasama tek kanatlı hale getirilmiştir. Yasama organındaki bir diğer değişiklikle TBMM’nin yasama dönemi beş yıla çıkartılmıştır.

1961 Anayasası’na göre daha detaylı ve sert bir anayasa olan 1982 Anayasası, aynı zamanda daha az demokratik katılımı ve siyasal apolitizasyonu da amaçlamıştır. Bu doğrultuda temel hak ve hürriyetlere ek sınırlamalar getirilirken bazı haklar da kaldırılmıştır. 1982 Anayasası’nda siyasi partilerin yurt dışında teşkilatlanması, kadın ve gençlik kolları gibi yan kuruluşlar kurması (Md. 68) ve dernek, vakıf ya da sendika gibi sivil toplum kuruluşlarıyla ilişki kurması (Md. 69) yasaklanmıştır. Yine sendika ve derneklerin de siyasi faaliyette bulunması (Md. 52, 54) ve gösteri yürüyüşü düzenlenmesi (Md. 34) yasaklanmıştır.

Genel anlamda bu hükümlerin düzenlediği siyasal hayatta sivilleşme 24 Nisan 1983 tarihinde siyasi partilerin kurulmasına izin verilmesiyle başlamıştır. Fakat partilerin yasal olarak faaliyete başlayıp 1983’teki seçimlere katılması yine MGK’nın onayına tabi tutulduğu için tam bir sivilleşmenin yaşandığı söylenememektedir. Bu dönemde kurulan 10’dan fazla partiden yalnızca 3’üne onay verilmiş olması, darbe yönetiminin siyasal alan üzerindeki belirleyiciliğini tartışmaya kapatmaktadır. Bu partiler Emekli Orgeneral Turgut Sunalp’in önderliğindeki ve ordunun desteklediği Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP); Necdet Calp’in liderliğindeki CHP’ye

yakın olan Halkçı Parti (HP) ve 24 Ocak Kararları'nın baş mimarı Turgut Özal'ın Anavatan Partisi'dir (ANAP) (Zürcher, 2015: 406-407). Öte yandan darbenin belirleyiciliğinin darbe sonrası hayattaki ideolojiler üzerinde de geçerli olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda ilk olarak darbe sonrası yapılan seçimler analiz edilebilir. 1983 yılındaki genel seçimlere katılmasına izin verilen üç partinin aldığı oy oranları ve milletvekili dağılımları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 6: 1983 Genel Seçimlerinde Partilerin Aldığı Oy Oranları ve Milletvekili Dağılımı

<i>Siyasi Parti</i>	<i>Alınan Geçerli Oy Yüzdesi</i>	<i>Milletvekili Sayısı</i>
<i>Anavatan Partisi</i>	45,1	211
<i>Halkçı Parti</i>	30,5	115
<i>Milliyetçi Demokrasi Partisi</i>	23,3	71

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, (2012: 93-94).

Seçimlerde birinci çıkan ANAP, 24 Aralık 1983'te Turgut Özal'ın başkanlığında TBMM'den güvenoyu alarak hükümeti kurmuştur. 1983 genel seçimleri ülkede bir süredir devam eden koalisyon hükümetlerinin de sonu olmuş ve ANAP hükümetleri 1991 yılındaki genel seçimlere kadar ülkeyi tek başına yönetmiştir. Bu süreçte ANAP'ın siyasal programının temel olarak Türkiye'de "dört eğilimin sentezi" olarak da adlandırılan liberal, milliyetçi, dindar muhafazakâr ve sosyal demokrat öğelere dayandığı bilinmektedir (Mutlusu, 2019: 385). Bununla birlikte özellikle belirtilmesi gerekir ki Türkiye'de Özal'lı yıllar hem ekonomide hem de siyasette liberal düşüncenin belirleyiciliğinin arttığı yıllardır. Siyasetin sivilleşmesi ve Türk ekonomisinin dünyaya açılmasındaki rolü, Özal'ın etkisinin yadsınamayacak kadar büyük olduğunu tasdik etmektedir (Bora, 2017: 550).

1960 gibi 1980 yılı da Türk siyasi tarihinin bir diğer miladını ifade eder. Henüz yılın başlarındaki gelişmeler de Türkiye'nin ciddi bir dönüşümün arifesinde olduğunu haber verir gibidir. Bir süredir devam eden ekonomik ve siyasi krize çare bulma arayışları Türkiye'de yeni bir dönemin kapısını aralamıştır. Bu anlamda Türk ekonomisinde yapısal değişiklikler öngören 24 Ocak 1980 Ekonomi Kararları'na değinmek gerekir. 24 Ocak Kararları, sonraki yıllarda Türkiye'nin önemli şahsiyetlerinden biri olacak Turgut Özal'ın başında olduğu teknokratların hazırladığı Türk ekonomisinin piyasa ekonomisi ilkelerine göre düzenlenmesi ve dışa kapalı ithal ikameci anlayıştan dışa açık rekabetçi bir anlayışa geçilmesini öngören bir ekonomik reform programıdır (Barbaros ve Karatepe, 2009: 283). Neoliberal bir yaklaşımı

benimseyen programla Türk Lirası devalüe edilmiş, milli kambiyo rejiminden günlük kur ayarlaması sistemine geçilmiş, faizler serbest bırakılmış, dış alımlar serbestleştirilmiş ve Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) özelleştirileceği, ihracatın destekleneceği, maaş ve ücretlere enflasyonun altında zam yapılacağı ve tarım ürünlerindeki teşviklerin azaltılacağı açıklanmıştır (Öztürk, Nas ve İçgöz, 2008: 16-18). Temel olarak ekonomide devleti geri çekmeyi ve piyasada fiyat mekanizmasını işler hale getirmeyi amaçlayan bu kararlarla birlikte Türk ekonomisinin dışa açık büyüme modeline geçme süreci başlamıştır.

Liberalizmin altın çağı olarak adlandırılan darbe sonrası dönemde liberal felsefeye dayanan birçok değişim ve dönüşümün Türk siyasetine sirayet ettiği görülmektedir. Örneğin seçmen yaşı 20’ye inmiş ve TBMM’nin üye tamsayısı dört yüz elliye çıkarılmıştır. 12 Eylül rejiminin yasakladığı siyasi parti liderleri 1986’da alınan Bakanlar Kurulu kararı sayesinde tekrardan siyasi faaliyete başlamış 1987 yılında ANAP Hükümeti siyasetçilerin siyasi yasaklarını kaldırmayı öngören anayasa değişikliğini halkoyuna sunmuş ve referandum ile tüm yasaklar kalkmıştır. Siyasi yasakları kalkan Demirel Doğru Yol Partisi’ne (DYP), Ecevit Demokratik Sol Parti’ye (DSP), Erbakan Refah Partisi’ne (RP) ve Alparslan Türkeş de Milliyetçi Çalışma Partisi’ne genel başkan olmuşlardır (Akın, 2018: 129). 12 Eylül Darbesi’yle kesintiye uğrayan Türkiye-AT ilişkileri de Özal’ın neoliberal politikalarıyla hızlı bir değişime sahne olmuş ve 14 Nisan 1987 tarihinde Türkiye AT’ye tam üyelik başvurusu yapmıştır (Zenginoğlu, 2018: 486).

12 Eylül Müdahalesi tüm partileri kapatarak da ideolojiler üzerinde etkili olmuştur. Çünkü müdahale öncesi mevcut ideolojiler yeni parti oluşumlarına gitmiştir. Örneğin 12 Eylül ile birlikte kapatılan MSP’nin yerine Ali Türkmen’in genel başkan olduğu RP, 19 Temmuz 1983’te kurulmuştur. Yine kapatılan AP yerine her ne kadar siyaset yapması yasak olsa da Demirel’in direktifleriyle DYP 23 Haziran 1983 tarihinde kurulmuştur. Genel seçimlerden önce kurulan Sosyal Demokrasi Partisi ve HP, 1985 yılında birleşmiş ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) adını almıştır. Bu partinin genel başkanlık koltuğuna ise İsmet İnönü’nün oğlu Erdal İnönü geçmiştir. Kurulan bir diğer parti de Bülent Ecevit’in yasaklı olması nedeniyle eşi Rahşan Ecevit tarafından 14 Kasım 1985’te kurulan DSP’dir. Bu durum CHP’deki ortanın solu söyleminin de genel manasıyla liderle birlikte DSP’ye taşınmış olması anlamına gelmektedir.

5.28 Şubat 1997: İslamcılık Merkeze ve Demokratik Sol ile Milliyetçiliğin Yükselişi

1990'lı yıllara gelirken Türkiye'deki iktidar ve muhalefet formülasyonu yeniden biçimleniyordu. 29 Kasım 1987 tarihinde yapılan erken seçimde 12 Eylül'ün yasakladığı liderler bu alana dâhil oldular. Bu durum da 1990'ların siyasetinin mahiyetini anlamak açısından önemlidir.

Tablo 7: 1987 Genel Seçimlerinde Partilerin Aldığı Oy Oranları ve Milletvekili Dağılımı

<i>Siyasi Parti</i>	<i>Alınan Geçerli Oy Yüzdesi</i>	<i>Milletvekili Sayısı</i>
<i>Anavatan Partisi</i>	36,3	292
<i>Demokratik Sol Parti</i>	8,5	0
<i>Doğru Yol Partisi</i>	19,1	59
<i>Islahatçı Demokrasi Partisi</i>	0,8	0
<i>Milliyetçi Çalışma Partisi</i>	2,9	0
<i>Refah Partisi</i>	7,2	0
<i>Sosyal Demokrat Halkçı Parti</i>	24,8	99
<i>Bağsızlar</i>	0,4	0

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, (2012: 93-94).

1987 genel seçimlerinde ilk kez uygulanan %10 seçim barajı yalnızca üç partinin parlamentoya temsilci gönderebilmesine olanak vermiştir. Tablo dikkate alındığında seçmenlerin neredeyse %20'sinin iradesinin TBMM'de bir karşılığının olmadığı görülmektedir. Öte yandan seçimlerin kazananı şüphesiz ANAP'tır. Fakat bir önceki seçime göre aldığı oy oranında ciddi bir düşüş yaşamıştır. Oy kaybını 1987 yılında yasakları kaldırılan eski siyasetçilerin siyasete dönmesiyle ilişkilendirmek mümkünse de bu düşüş ileriki yıllarda da devam edecektir. 31 Aralık 1987 tarihinde Turgut Özal Başbakanlığındaki hükümet güvenoyu olarak görevine başlamıştır. Özal hükümetinin ikinci yılında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in süresi dolmuş ve Türkiye'de siyasetin ana gündem maddesi yine cumhurbaşkanlığı seçimi olmuştur. Turgut Özal, meclisteki ANAP çoğunluğuna dayanarak adaylığını açıklamış ve kendi partisinin oylarıyla ilk sivil cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Türkiye siyasetinin 1990'lı yılları, 1980'deki ekonomik rota değişikliğinin ve uluslararası konjonktürün etkisiyle ekonomik krizin derinleştiği, ordunun siyaset üzerindeki vesayetinin etkinliğini arttırdığı ve 8 yıllık tek parti iktidarından sonra koalisyon hükümetlerin ülkeyi yönettiği yıllar olarak özetlenebilir. İdeolojiler bakımından değerlendirildiğinde de ideolojik heterojenite siyasal alanın karakterini çizmektedir. Ayrıca

İslamcılığın siyasal alanda daha fazla görünür hale geldiği ve merkez sağ ile merkez solun tekrardan iktidar ortağı olduğu görülmektedir. 20 Ekim 1991 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimler de bu görüşleri destekler niteliktedir.

Tablo 8: 1991 Genel Seçimlerinde Partilerin Aldığı Oy Oranları ve Milletvekili Dağılımı

<i>Siyasi Parti</i>	<i>Alınan Geçerli Oy Yüzdesi</i>	<i>Milletvekili Sayısı</i>
<i>Anavatan Partisi</i>	24,0	115
<i>Demokratik Sol Parti</i>	10,8	49
<i>Doğru Yol Partisi</i>	27,0	178
<i>Refah Partisi</i>	16,9	62
<i>Sosyal Demokrat Halkçı Parti</i>	20,8	88
<i>Sosyalist Parti</i>	0,4	0
<i>Bağımsızlar</i>	0,1	0

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, (2012: 93-94).

Seçim sonuçları dikkate alındığında TBMM’ye milletvekili gönderebilen siyasi parti sayısında bir önceki seçime göre artış olduğu ve TBMM’nin temsil oranının % 90’ların üzerine çıktığı görülmektedir. Öte yandan ANAP, bu seçimlerde DYP’nin gerisinde kalarak ikinci parti konumuna düşmüş, SHP’nin oy oranlarında düşüş yaşanırken, seçime İslahatçı Demokrasi Partisi ve Milliyetçi Çalışma Partisi ile ittifak yaparak giren RP’de ise ciddi bir artış olmuştur. Seçimlerin ertesinde Özal, hükümeti kurma görevini Süleyman Demirel’e vermiş ve Demirel başbakanlığındaki DYP-SHP Koalisyon Hükümeti kurulmuştur (Börklüoğlu, 2017: 141).

12 Eylül Darbesi’nin kapattığı CHP, 9 Eylül 1992 tarihinde tekrardan faaliyete geçmiş ve yapılan kurultayda Deniz Baykal genel başkanlık koltuğuna oturmuştur. 17 Nisan 1993’de Turgut Özal’ın kalp krizi nedeniyle vefat etmesi sonrasında Demirel Türkiye’nin Dokuzuncu Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamış ve Demirel’den boşalan başbakanlık ve DYP genel başkanlığı pozisyonlarına Tansu Çiller gelmiştir. Öte yandan 1992-1994 yılları arasında Türkiye’de yeni partiler de kurulmuştur. Örneğin Doğu Perinçek’in İşçi Partisi, Aykut Edibali’nin Millet Partisi, Korkut Özal’ın Demokrat Parti’si ve Hasan Celal Güzel’in Yeniden Doğuş Partisi 1992’de; Muhsin Yazıcıoğlu’nun Büyük Birlik Partisi 1993’te ve Besim Tibuk’un Liberal Demokrat Parti’si 1994’te kurulmuştur.

1990’lı yılların ortasına gelirken ülkedeki en önemli gelişme şüphesiz 1994 ekonomik krizidir. 1990’ların başında Orta Doğu’da patlak veren Körfez Savaşı bölgesel jeopolitik risk seviyesini yükselmiş ve ilerleyen yıllarda

Türkiye’den ciddi sermaye çıkışları yaşanmıştır. Yine ülkedeki kamu borçları iç borçlanma ile karşılanmaya çalışılmış, iç borçlanma da ülkeyi dış borçlanmaya mecbur bırakmıştır. 1994’e gelirken Türkiye’nin dış borçları da maksimum düzeye ulaşmış, yıllık büyüme rakamı eksilere düşmüş, enflasyon %100’ün üzerine çıkmış ve bütçedeki açık giderek katlanmıştır (Batirel, 1995: 95-96). Türk Lirası döviz karşısında aşırı değer kaybedip ödemeler bilançosu açıkları da artınca ülkede ekonomik darboğaza girilmiştir. Ekonomideki çöküşü durdurmak amacıyla 5 Nisan Kararları olarak bilinen ekonomi programı hazırlanmıştır. Programda temel olarak kamu harcamalarında kemer sıkma politikasının uygulanarak gelir-gider dengesinin oluşturulacağı, enflasyonu engellemek amacıyla fiyat istikrarını sağlayacak reformların hayata geçirileceği, dış ticaret politikasında gelir arttırıcı önlemlerin alınacağı, ülkede hane halkı tasarruflarının teşvik edileceği ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin özelleştirileceği ifade edilmiştir (Turan, 2011: 63-65). Ek olarak DYP-SHP Hükümeti 1995 yılında SHP’nin CHP ile birleşmesi ve Baykal’ın genel başkan olmasına kadar devam etmiştir. Fakat Baykal genel başkan olduğunda Çiller ile anlaşmazlığa düşmüş ve hükümet dağılmıştır (Akşin, 2008: 332-333). Ekonomik krizle birlikte hükümette de yönetim krizi tartışmaları patlak verince Çiller ile Baykal işbirliğine dayanan koalisyon hükümeti, erken seçime gitme ön şartıyla 5 Kasım 1995 tarihinde kurulmuştur. Bu süreçte kurulan Halkın Demokrasi Partisi, İşçi Partisi, Yeni Demokrasi Hareketi, Yeniden Doğuş Partisi ve Yeni Parti ile birlikte Türkiye 24 Aralık 1995’de sandığa gitmiştir.

Tablo 9: 1995 Genel Seçimlerinde Partilerin Aldığı Oy Oranları ve Milletvekili Dağılımı

<i>Siyasi Parti</i>	<i>Alınan Geçerli Oy Yüzdesi</i>	<i>Milletvekili Sayısı</i>
<i>Anavatan Partisi</i>	19,6	132
<i>Cumhuriyet Halk Partisi</i>	10,7	49
<i>Demokratik Sol Parti</i>	14,6	76
<i>Doğru Yol Partisi</i>	19,2	135
<i>Halkın Demokrasi Partisi</i>	4,2	0
<i>İşçi Partisi</i>	0,2	0
<i>Milliyetçi Hareket Partisi</i>	8,2	0
<i>Millet Partisi</i>	0,5	0
<i>Refah Partisi</i>	21,4	158
<i>Yeni Demokrasi Hareketi</i>	0,5	0
<i>Yeniden Doğuş Partisi</i>	0,1	0
<i>Yeni Parti</i>	0,1	0
<i>Bağımsızlar</i>	0,5	0

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, (2012: 93-94).

Seçimlerde 1994 yılındaki yerel seçimlerde oy oranını yükselten Erbakan’ın RP’si birinci çıkarken DP yaşadığı oy kaybına rağmen ikinci, ANAP üçüncü olmuştur. Siyasi ideoloji yelpazesi açısından değerlendirildiğinde 1995 genel seçimlerinde merkez sağın ve merkez solun oyları düşerken merkezin dışındaki sağın oylarının arttığı belirtilebilir. Bu anlamda İslamcılığın yükselişinin devam ettiği ifade edilebilir. Ayrıca seçimlerde İslami reflekslere sahip bir siyasal parti Türkiye siyasi tarihinde ilk kez bir seçimden birinci çıkmış ve iktidarın ilk adayı olmuştur. Fakat diğer partilerin RP’yle koalisyona yanaşmaması nedeniyle hükümeti kurma görevi ANAP Lideri Mesut Yılmaz’a verilmiştir. Yılmaz, DYP ile anlaşarak ANAP-DYP (Anayol) koalisyon hükümetini kurmuş ve hükümet 12 Mart 1996’da güvenoyu almıştır. Fakat 3 ay sonra Yılmaz istifasını Demirel’e verince yeni hükümeti kurmakla Necmettin Erbakan görevlendirilmiştir. Erbakan koalisyon görüşmeleri sonrasında Tansu Çiller ile anlaşmış ve Türk siyasi tarihine Refah-Yol Hükümeti olarak geçen RP-DYP koalisyon hükümeti 8 Temmuz 1996’da TBMM’de 279 kabul oyuyla güvenoyu almış ve Erbakan başbakan olmuştur (Akel, 1999: 50-51).

Erbakan’ın başbakanlığı orduda tekrardan darbe söylemlerini gündeme getirmiştir. 26 Aralık 1996 tarihinde TSK İslami bir programa sahip olan RP’nin yükselişine karşı önlem alınması gerektiğini açıklamış ve Batı Çalışma Grubu da bu görevle yetkilendirilmiştir. Tarihler 28 Şubat 1997’yi gösterdiğinde ordunun MGK’da aldığı kararları içeren bildiri yayımlanmıştır (Özdemir, 2015: 179). Bu bildiriyle başlayan ve Türk siyasi tarihine post-modern darbe olarak geçen süreçte bir kez daha ordu sivil siyasete müdahil olmuştur. Ordu iktidara birtakım talepler içeren liste göndermiş ve Cumhuriyetin laik niteliğine aykırı eylemlerin odağı olduğu gerekçesiyle RP iktidarından rahatsızlığını belirtmiştir. Bildirinin ertesinde RP’ye kapatma davası açılmış ve Erbakan görevinden el çektirilmiştir (Çaha, 2008: 238).

28 Şubat Müdahalesi, İslamcılık üzerinde hem ani hem de zamana yayılan etkilere neden olmuştur. Ani etki yukarıda da belirtildiği gibi iktidardan el çektirilmesi ve siyasal alanda geri plana itilmesi biçiminde yorumlanabilir. Bununla birlikte, ikincisi, daha uzun vadeli etkisi ise İslamcılığın merkez sağa yaklaşmasıdır. Çünkü müdahaleyi izleyen yıllarda İslamcılığı siyasal program edinen partilerde değişim ve dönüşümün meydana geldiği tespit edilmektedir. Örneğin Fazilet Partisi (FP), resmi açıklamalarla sınırlı kalsa da resmi ideolojinin söylemlerini parti programına almıştır ki bu durum geçici de olsa Milli Görüş’ten bir sapmayı ifade etmektedir (Gülalp, 2002: 41). Öte yandan 28 Şubat sonrasında ideoloji içinde ayrışmalar da başlamıştır. 2001 yılında laiklik ilkesine aykırı eylemlerin odağı olduğu gerekçesiyle

FP kapatılmıştır. FP'nin kapatılması Milli Görüş içinde bir süredir devam eden Erbakan ve takipçilerini ifade eden Gelenekçi kesim ile Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül, Bülent Arınç gibi isimlerin başını çektiği Yenilikçi tartışmasını son noktaya getirmiştir. 14 Ağustos 2001'de Yenilikçi kesim Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AK Parti) kurmuş ve iki gün sonra Recep Tayyip Erdoğan partinin genel başkanı seçilmiştir (Safi, 2007: 294). Öte yandan Milli Görüş içindeki Gelenekçi kesim ise Recai Kutan'ın genel başkanlığında 20 Temmuz 2001 tarihinde Saadet Partisi'ni kurmuştur. Bu ayrışmanın temel sebebi darbe olmasa da belirleyici etkenlerinden birinin 28 Şubat olduğu tartışma götürmezdir. Bu bağlamda AK Parti'yi 28 Şubat sonrasında Milli Görüş'teki fikir ayrılıklarına dayanan ve siyasal söylemdeki farklılaşma talebiyle kurulmuş bir parti olarak tanımlamak mümkündür. Zira farklılaşma talebini öncelikle ideolojik konumu üzerine kuran AK Parti, Milli Görüş'ten farklı olarak "muhafazakâr demokrat" bir kimliği benimsediğini kuruluşunda ifade etmiştir (Yıldırım, 2019: 115). Bu bağlamda darbe sonrasında İslamcı ideoloji temsilcilerinin bir kesiminin merkez sağa doğru kaydığı belirtilebilir.

Demokratik sol ve milliyetçiliğin yükselişi de müdahale sonrasında ideolojik görünümünü özetlemektedir. Nitekim görevinden el çektirilen Erbakan Hükümeti'nin yerine Mesut Yılmaz'ın başbakanlığındaki ANASOL-D Hükümeti geçmiştir. ANAP, DSP ve Demokratik Türkiye Partisi'nden müteşekkil hükümet, 30 Haziran 1997'de göreve başlamış fakat 1998'de CHP'nin TBMM başkanlığına verdiği gensoru önergesi sonrasında düşmüştür. 1999'daki genel seçimlere kadar ülkeyi Ecevit Hükümeti yönetmiştir.

Tablo 10: 1999 Genel Seçimlerinde Partilerin Aldığı Oy Oranları ve Milletvekili Dağılımı

<i>Siyasi Parti</i>	<i>Alınan Geçerli Oy Yüzdesi</i>	<i>Milletvekili Sayısı</i>
<i>Anavatan Partisi</i>	13,2	86
<i>Büyük Birlik Partisi</i>	1,5	0
<i>Barış Partisi</i>	0,2	0
<i>Cumhuriyet Halk Partisi</i>	8,7	0
<i>Demokrasi ve Barış Partisi</i>	0,1	0
<i>Değişen Türkiye Partisi</i>	0,1	0
<i>Demokrat Parti</i>	0,3	0
<i>Demokratik Sol Parti</i>	22,2	136
<i>Değişen Türkiye Partisi</i>	0,6	0
<i>Doğru Yol Partisi</i>	12,0	85
<i>Emek Partisi</i>	0,2	0
<i>Fazilet Partisi</i>	15,4	111
<i>Halkın Demokrasi Partisi</i>	4,7	0
<i>İşçi Partisi</i>	0,2	0
<i>Liberal Demokrat Parti</i>	0,4	0
<i>Milliyetçi Hareket Partisi</i>	18,0	129
<i>Millet Partisi</i>	0,3	0
<i>Özgürlük ve Dayanışma Partisi</i>	0,8	0
<i>Sosyalist İktidar Partisi</i>	0,1	0
<i>Bağımsızlar</i>	0,9	3

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, (2012: 93-94).

Türk siyasal hayatında ilk kez bu kadar fazla sayıda partinin katıldığı genel seçimlerde ANAP, DSP, DYP, FP ve MHP’den başka seçim barajını geçen olmamış ve TBMM yalnızca 5 partinin milletvekillerinden oluşmuştur. Bu partilerden DSP ve MHP kendi seçim tarihlerindeki en yüksek oy oranını elde etmişlerdir. Demokratik sol açısından bu kayda değerdir. Ayrıca MHP’nin yükselişi de dikkat çekmektedir. Zira aşırı sağda olan bir partinin seçmen tabanını bu derecede arttırıp iktidar ortaklarından biri haline gelmesi Türkiye siyaseti için o zamana kadar pek rastlanılmış bir durum değildir. Öte yandan bu durum milliyetçiliğin yükselişini de simgelemektedir. Seçimler ANAP ve DYP’nin oylarının giderek düştüğünü ortaya koyarken merkez sağın gerilediği çıkarımına da destek vermektedir. Sağda İslami programa sahip

RP'nin devamı niteliğindeki FP'nin RP'ye göre oy oranı düşse de belirli bir çoğunluğu elinde bulundurmaya devam ettiği görülmektedir. Seçimlerden sonra Demirel hükümeti kurmakla Bülent Ecevit'i görevlendirmiş ve Ecevit başbakanlığındaki DSP-MHP-ANAP Hükümeti (ANASOL-M) 28 Mayıs 1999'da kurulmuştur. Bu hükümet 2002'deki genel seçimlere kadar neredeyse 3,5 yıl siyasi iktidarın sahibi olmuştur.

6.Genel Değerlendirme ve Sonuç

Türkiye siyasetinin yüzyıllık tarihi dikkate alındığında siyasal alanın belirleyicilerinden birinin askeri müdahaleler olduğu tartışma götürmezdir. Müdahaleyi izleyen siyasal hayatın yeniden düzenlendiği ve rejimin niteliği ile aktörlerin müdahale öncesine göre değiştiği dikkate alındığında ordunun belirleyiciliği ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de ordunun bu belirleyiciliğinin kapsamına bir de siyasal ideolojileri almak gerekir.

Bu çalışma da askeri müdahalelerin sonrasındaki sivil siyasal hayatı analiz ederek kısa vadede ordunun siyasete dâhil olmasının siyasal ideolojiler üzerindeki etkilerini tartışmıştır. Çalışmanın ana temasında askeri müdahalelerin bir ya da daha çok ideolojinin siyasal hayatta öne çıkma ya da geriye itilmesine sebebiyet vermesi vardır. İlgili dönemdeki siyasal partiler ile seçimlerde meydana gelen gelişmeler 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül ve 28 Şubat askeri müdahaleleri birlikte incelendiğinde çalışmada varılan esas sonuç, bu durumun Türkiye için de geçerli olduğudur.

27 Mayıs'ı Türkiye'de ideolojiler için bir dönüm noktası kabul etmek yerinde olacaktır. Çünkü 1960 sonrası siyasal ve toplumsal hayat gerçekten de ideolojilerle dolu bir süreci resmetmektedir. Özellikle sol için yeni bir dönemin de başlangıcıdır. Çünkü hem aşırı hem de merkez sol 1960'ların yükselen ideolojik duruşudur. Sağ için farklı bir durum söz konusudur. Çok partili hayata geçişten itibaren yükselişte olan merkez sağın iktidar sahipliğini ortadan kaldırması ve seçmen tabanını daraltması bağlamında darbeyi geriletici bir etken ya da siyasal hayattaki egemenliğini diğer ideolojilerle dengeleyen bir gelişme olarak okumak mümkündür.

12 Mart Müdahalesi'nin de merkez sağ bir partiyi iktidardan etme suretiyle ideolojiler üzerinde sonuç doğurduğu belirtilmelidir. Öncelikle sefeli gibi merkez sağın gerilemesine neden olduğu çıkarımı yapılabilir. Hatta merkez sağın ikinci kez iktidardan uzaklaştırılmasının seçmende kısa süreli de olsa "merkez sağın iktidarda muktedir olamayacağı" yönünde bir endişeyi doğurması ihtimali dikkate alınırca müdahalenin etkileri daha da görünür hale gelmektedir. Müdahale sonrası yapılan seçimlerde ortanın solu ile İslamcılığın yükselişi ile bu görüşü desteklemek de mümkündür.

12 Eylül’ün Türkiye’de siyasal ideolojiler açısından dönüm noktası kabul edilebileceği, o zamana kadar ki bakiyeyi bir anda sıfırlamasıyla, yani siyasal faaliyeti yasaklayıp partileri kapatmasıyla temellendirilebilir. Zira 11 Eylül 1980 tarihindeki siyasal aktörlerin çoğu darbe sonrasında elimine edilmiştir. İdeolojiler açısından kısa vadedeki sonucu da en az bu etkisi kadar radikaldir. Darbe sonrasında, liberalizm geçmişte olmadığı kadar siyasal/ekonomik/sosyal hayatın belirleyiciliğini üstlenmiştir.

28 Şubat ise sol ile milliyetçiliğin siyasal alanda hâkimiyet kazanmaya başladığı 1999 genel seçimlerinde DSP ve MHP’nin tarihlerindeki en yüksek oy oranına ulaştığı dikkate alındığında; İslamcılığın dönüşüm geçirdiği de müdahaleyi izleyen dönemde İslamcılık içindeki ayrışmalarda kendini göstermektedir. Özellikle AK Parti’nin muhafazakâr demokrat söylemiyle tanımladığı ideolojik duruşunun merkez sağa yaklaşan bir İslamcılığa karşılık geldiği düşünülebilir, ki bu da 28 Şubat sonrası FP içindeki ayrışma sürecinin bir sonucudur.

Son olarak askeri müdahalelerin ideolojiler ve temsilcileri olan siyasal partiler üzerindeki etkilerinden biri de kurumsallaşmayan parti geleneğini kurumsallaştırmaları olarak belirtilebilir. Bu anlamda müdahaleler ile kesintiye uğrayan “ideoloji-siyasal parti” sürekliliğinin Türkiye’de bir ideolojinin partileşme ve kurumsallaşmasına engel teşkil edeceği kuvvetle muhtemeldir.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2010). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Ahmet Fethi (Çev.). İstanbul: Hil Yayın.
- Akel, A. (1999). *Erbakan ve Generaller*. İstanbul: Şura Yayınları.
- Akın, M. H. (2018). Turgut Özal ve Anavatan Partisi Muhafazakârlığı. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 15(55), 121-139.
- Akıncı, A. (2014). Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(1), 55-72.
- Akşın, S. (2007). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Aktaş, H. E. (2019). Askeri Darbelerin Sebepleri, Dinamikleri ve İdeolojik Temelleri - Irak Örneği, *Avrasya Etüdüleri*, 25(56), 155-178.
- Artvinli, F. (2007). *Osman Bölükbaşı Seraba Harcanmış Bir Ömür*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Atılğan, G. (2013). Türkiye İşçi Partisi. Turgay Uzun (Ed.). *İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler* içinde (ss. 343-378). Ankara: Orion Kitabevi.
- Barbaros, F. ve Karatepe, İ. D. (2009). 60'lı Yıllarda Türkiye'ye Planlamadan Bir Bakış. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 9(1), 261-289.
- Batırel, Ö. F. (1995). 1994 Ekonomik Krizinin Kamusal Temelleri ve 1995 Önlemleri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 11-13, 95-100.
- Belge, M. (2008). Türkiye'de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri. Murat Gültekin (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 8 (Sol)* içinde (ss. 19-48). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar (Türkiye'de Siyasal İdeolojiler)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Börklüoğlu, L. (2017). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Türkiye'de Siyaset: Değişim Dinamikleri, Aktörler ve Gelişmeler, Mehmet Zencirkıran (Ed.). *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* içinde (ss. 99-160). Bursa: Dora Basım Yayın.
- Çaha, Ö. (2008). *Modern Dünyada Din ve Devlet*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Dursun, S. (2018). Türk Siyasal Hayatında Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1977). 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, 7(20), 425-440.
- Dursunoğlu, İ. (2021). Çok Partili Hayattan 1980'e Demokratik Süreç, İsmail Dursunoğlu (Ed.). *Türkiye'de Demokrasi Süreç, Yapı ve Tartışmalar* içinde (ss. 35-64). İstanbul: Efe Akademi Yayınları.
- Erdoğan, M. (2008). *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Ertem, B. (2018). 12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974). *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 655-676.

- Fedayi, C. (2019). Adalet Partisi’nin Birinci Dönemi: 1961-1971. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 16(57), 123-150.
- Gülalp, H. (2002). *Kimlikler Siyaseti: Türkiye’de Siyasal İslam’ın Temelleri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gülpinar, G. (2013). Türkiye İşçi Partisi. Mehmet Kabasakal (Der.). *Türkiye’de Siyasal Partiler* içinde (ss. 88-107). İstanbul: Okan Üniversitesi Yayınevi.
- Hakyemez, Y. Ş. (2010). 2010 Değişiklikleri ve Demokratik Hukuk Devleti. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(2), 387-406.
- İnan, E. (2023). Türkiye İşçi Partisi’nin İnşa ve Gelişimini Tetikleyen Koşullar (1960 – 1966). *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 9 (2), 19-33.
- Kösebalan, H. (2011). Turkish Foreign Policy. New York: Palgrave Macmillan.
- Kurt, S. (2002). *Bir Karaoğlan Hikâyesi- Bülent Ecevit-*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Kuzu, B. (2005). Türkiye İçin Başkanlık Sistemi. Adnan Küçük, Selahaddin Bakan ve Ahmet Karadağ (Ed.). *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat* içinde (ss. 167-240). Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.
- Mutlusu, A. F. (2019). Anavatan Partisi. Turgay Uzun (Ed.). *İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler* içinde (ss. 379-394). Ankara: Orion Kitabevi.
- Önal, T. (2016). 12 Mart Muhtırası: Vesayetin Pekişmesi ve Ara Rejim Süreci (12 Mart 1971-14 Ekim 1973). *History Studies*, 8(1), 89-109.
- Özbudun, E. (2014). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özdemir, H. (2015). 28 Şubat Süreci Arifesinde ve Ertesinde İki Millî Görüş Partisi: Refah Partisi (RP)- Fazilet Partisi (FP) (Karşılaştırmalı Bir Analiz). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 165-193.
- Öztürk, Ş., Nas, F. ve İçgöz, E. (2008). 24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 15-32.
- Resmi Gazete. *1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun*. 14.06.1960, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10525.pdf>
- Safi, İ. (2007). *Türkiye’de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Arayışlar*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Sarıbay, A. Y. (2005). Milli Nizam Partisinin Kuruluşu ve Programının İçeriği, Yasin Aktay (Ed.). *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce İslamcılık* içinde (ss. 576-590). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şener, M. (2008). Türkiye İşçi Partisi. Tanıl Bora ve Murat Gültekinçil (Ed.). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 8 (Sol)* içinde (ss. 356-375). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Şimşek, M. (2020). Çoğulculuk ve Vesayet İkileminde 1961 Anayasası. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı), 221-240.
- Tekin, Y. ve Okutan, M. Ç. (2019). *Türk Siyasal Hayatı*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Turan, Z. (2011). Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1), 56-80.
- Türkiye Cumhuriyeti 1961 Anayasası. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/>
- Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası. 2709 Sayılı Kanunun Orijinal Hali. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709-19821018.pdf>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2012). *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*. Ankara.
- Uzun, T. (2013). Milliyetçi Hareket Partisi. Turgay Uzun (Ed.). *İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler* içinde (ss. 237-281). Ankara: Orion Kitabevi.
- Yalanız, Y. (2021). Milli Görüş Partileri Kronolojisi, Muhammed Maruf ve Yusuf Yalanız (Ed.). *Milli Görüş Partileri* içinde (ss. 1-51). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Yıldırım, U. T. (2019). Siyasal Tutumun Kavramsal Kaynakları: Ak Parti ve Sadet Partisi Üzerinden Bir Mukayese, *Yüksek Lisans Tezi*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Yılmaz, E. (2017). Türk Siyasî Tarihinde Askerî Müdahalelere Bir Örnek: Demokrat Partililere Siyasî Haklarının İadesi Meselesi ve 14-21 Mayıs 1969 Buhranı, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 16(32), 21-64.
- Zenginoğlu, S. (2018). Özal Dönemi Türk Dış Politikası Perspektifinden Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na Tam Üyelik Başvurusu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (60), 482-487.
- Zürcher, E. J. (2015). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Yasemin Saner (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Türkiye’de Sol: 27 Mayıs 1960’tan 12 Eylül 1980’e

Naile Erdem¹

Özet

Türkiye’de sol ideolojinin yüz yıla varan uzun bir tarihi olduğundan söz edebiliriz. 1960-1980 yılları arasında yayılma alanı bulan sol, çeşitli yayınlar ve örgütler aracılığı ile topluma nüfuz etme imkânı bulmuştur. Bu çalışmanın konusu 1960-1980 yılları arasında sol ideolojidir. Çalışma, bu yıllardaki sol ideolojinin gelişimi ve geçirdiği süreçleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda çalışmada, bir entelektüel simge olarak adlandırılan Yön Dergisi, Türkiye İşçi Partisi’nin Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne girmesi, işçi ve öğrenci protestoları, Milli Demokratik Devrim Hareketi ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin ortanın solu söylemi ele alınmıştır. Böylece, 1961 Anayasası ile birlikte yayılma alanı bulan solun kendi içerisinde ayrılıklar yaşadığı ve çok parçalı bir görünüme büründüğü görülmektedir.

1. Giriş

Fransız Devrimi, 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren başta Fransa olmak üzere tüm Avrupa’yı ve dünyanın kalanını etkisi altına almaya başlamıştır. Bu devrimle gelişme alanı bulan ve yayılan çeşitli fikirler toplumsal hayat, siyasi meseleler, üretim ilişkileri üzerinde de etkili olmuştur. İnsanın varoluşundan günümüze fikirler üzerinde çatışmalar olduğu da bilinmektedir. İki insanın bulunduğu yerde, en az iki fikir olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Fransız Devrimi de bu fikirlerden, ki onlara ideoloji diyoruz, siyaset bilimi açısından en önemli ikisini görünür kılmıştır. Fransız Devrimi sürecinde meclisteki oturma düzeni temsilinde ortaya çıkan sağ-sol fikirler, sonraki süreçte detaylanan sosyalizm, muhafazakârlık, liberalizm ve bunlardan türetilmiş birçok ideoloji üzerinden tanımlanmıştır.

1 Doktorant, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, erdemnaile1102@gmail.com, ORCID:0000 0003 3039 324X

Dünya üzerindeki çeşitli ideolojilerin örnekleri ülkemizde de görülmüştür. Osmanlı Devleti döneminden, yüzüncü yılını yaşadığımız 2023 Türkiye Cumhuriyeti’ne değin, sağ ve sol ideolojiler çeşitli örgütler kurmuş, eylemlerde bulunmuş, etki alanı oluşturmuştur. Bu ideolojilerden özellikle sol, önemli muhalefet kanadı olarak Türk siyasal hayatında varlık göstermiştir. Osmanlı Devleti’nden günümüze birçok toplumsal örgüt, siyasi parti kuran ve yayın oluşturan sol, genel itibariyle, devlet kurumlarıyla (özellikle iktidar ve iktidar ortakları) bir mücadele içerisinde olmuştur. Kimi zaman şiddet eylemleri, kimi zaman bilimsel çalışmalar, kimi zaman fikir kulüpleri, kimi zaman edebi ve sanatsal etkinlikler ve bazı dönemlerde de yasal-siyasal zeminde mücadelesini sürdüren sol ideoloji, 1960’lı yılların görece özgürleşen ortamında gelişme imkânı bulmuştur.

Türkiye’nin siyasal hayatında çok partili döneme geçiş ayrı bir yere sahiptir. Bu geçiş ve devamında gelen 27 Mayıs 1960 Darbesi ile devam eden süreç, 1961 Anayasası’nın ilanı ile ülkede 1960-1980 diye ayrı bir dönemi başlatmıştır. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesine kadar geçen 20 yıllık dönemde sol da gelişme, fikirlerini geliştirme ve topluma entegre olma fırsatı bulmuştur. Bu çalışmanın konusu 1960-1980 yılları arasında sol ideoloji ve bu ideoloji içerisindeki sol harekettir. Çalışma kapsamında sol tanımlanmış, tarihsel süreç içerisinde sol bünyesinde gelişme gösteren sosyal demokrasi, sosyalizm ve komünizm ideolojileri açıklanmıştır. Çalışmanın ana gövdesini ise Türkiye’de 1960-1980 yılları arasındaki sol hareketler oluşturmaktadır. Bu hareketler içerisinde sol için önemli yayın organı olan Yön Dergisi, sol fikirlerin etkisiyle politize olan öğrenci eylemleri, güçlenen sermayedarlar karşısında sendikalaşan işçi sınıfları, solu yasal zeminde arayan Türkiye İşçi Partisi (TİP), devrimi zor kullanarak gerçekleştirmeye çalışan Millî Demokratik Devrim (MDD) hareketi ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)’nin kitlelere ulaşmak amacıyla geliştirdiği ortamın solu söylemi incelenmiştir.

2.Sol İdeoloji

Bir ideolojik ve siyasal program olarak sol düşünce, kıta Avrupası’nda meydana gelen aydınlanma devrimi zamanında ortaya çıkmış, Fransız devriminin düşünce akımlarından etkilenmiş bir entelektüel geleneğe dayanır. Bu ideoloji veya entelektüel gelenek, 19. yüzyılın sonlarından, 20. yüzyılın sonlarına kadar düşünce alanında ve pratikte hâkim olmuştur (Erdoğan, 2004: 108).

Sol ideolojinin kavramsal anlamı Fransız devrimi dönemine kadar uzanmaktadır. Devrim esnasında, Fransa Ulusal Meclisi’nde üç grubun

bulduğundan söz edilmektedir: “monarşi ve soyluları destekleyen ve güçlerini azaltmak istemeyen muhafazakâr grup, hükümette sınırlı reformlar isteyen liberal grup ve mevcut düzeni kabul etme konusunda direnç gösteren radikal grup”. Bu grupların oturma düzenini belirleyen şey, Fransız Ulusal Meclisi’ndeki anayasa kabulü ve monarkın yetkilerinin sınırlandırılması gibi köklü değişiklikler hakkında görüşlerini belli eden oturma düzenidir. Meclis içerisinde, muhafazakâr görüşte olanlar monarkın sağ tarafında, radikaller monarkın sol tarafında ve liberaller merkezde oturmaktaydı. O zamandan beri, siyasi terminolojide, “sol” kavramı, hükümette ve sosyo-ekonomik düzende, radikal reformlar için, toplumun ayrıcalıklı olmayan ve ezilenlerin çıkarlarını göz önünde bulundurarak hareket eden gruplar ve hareketler anlamına gelmektedir. “Sağ” kavramı ise, kendi çıkarları nedeniyle mevcut hükümet sistemi ve sosyo-ekonomik düzen içerisinde değişime karşı olan gruplar anlamına gelmektedir. Sosyo-ekonomik ve siyasi sistemde sınırlı değişiklik vurgusu yapanlara da “merkezciler” adı verilmektedir (eGyanKosh, 2022: 221-222).

Çalışmaların büyük çoğunluğu sol, sağ, merkez ayrımına dayanarak ideolojileri üç temel kategoriye ayırmaktadır. Bu çalışmalarda, “liberalizm” merkez akım, “muhafazakârlık” sağ akım, “sosyalizm” sol akım olarak sınıflandırılmaktadır (Erdem, 2020: 48). Üç temel ideoloji olarak tanımlanan sosyalizm, liberalizm ve muhafazakârlık ideolojilerinin birbirleri arasında geçiş yaptıkları da görülmektedir. Özellikle liberalizmin konumu bu konuda tartışmalıdır; bu ideolojiyi sağ içerisinde konumlandıran görüşler mevcut olmasına rağmen, liberalizmi merkezde konumlandıran yaklaşımlar da bulunmaktadır (Fedayi, 2019: 5). Sol ise, genellikle sosyalizm ile eş anlamlı kabul edilir, çünkü sosyalizm, çalışanları yüceltmeyi ve onları işverenlerinden, yani kapitalistler tarafından gerçekleştirilen sömürüden korumayı amaçlayan bir ideoloji söylemiyle hareket etmektedir (eGyanKosh, 2022: 222).

İdeolojiler, sağ veya sol, çeşitli tarihsel oluşum aşamalarından geçerek çeşitli yapılar, türler, özellikler ortaya koymuşlardır (Erdem, 2020: 65). 19. yüzyılda liberalizme karşı örgütlenen muhafazakâr görüş ile 20. yüzyılın ilk yarısında dünyada etkisini hissettiren faşizm sağdaki tarihsel oluşumu anlatmaktadır. Bununla birlikte, önce sosyal demokrat adı altında örgütlenen sol görüş, kendi içerisinde geçirdiği bölünmeler sonucunda sosyalist ve komünist fikirlerin ortaya çıktığı ve geliştiği ideolojik yelpaze olmuştur (Demirci Güler, 2003: 17). Çalışmanın devamında, sol hareket içerisinde tarihsel oluşumun ana hatlarını bulabileceğimiz “sosyal demokrasi, sosyalizm ve komünizm” ideolojilerini ele almaktayız. Böylece, çalışmanın ana gövdesi olan Türkiye’deki sol harekete kavramsal bir temel oluşturmuş olmayı umuyoruz.

2.1.Sosyal Demokrasi

Sosyal demokrasi, demokrasinin her zaman toplumun tüm fertlerine açık olması ve sosyal dengeleri gözetmesi olarak tanımlanmıştır. İnsanlar sosyal demokrasiyi farklı değer yargılarıyla ilişkilendirmektedir ve bu da kavramı değişken hale getirmektedir. Sosyal demokrasi bu değişkenliğini muhafazakârlık, liberalizm ve sosyalizm gibi farklı ideolojilerde ifade etmektedir. Sosyal demokrasi toplumsal boyutlar taşır, çünkü etkisi toplumsaldır ve farklı çıkar gruplarında savunulur veya reddedilir. Bilinmelidir ki, sosyal demokrasi kavramı kuramsal tartışmalarda farklı biçimlerde ele alınır, kavramın bağlayıcı bir tanımı bulunmamaktadır (Gombert, 2010: 6-9).

Sosyal demokrasi Sanayi Devrimi sonrası oluşan toplumsal düzende, siyasal ve ekonomik iktidarın sınıflar arasında barışçıl paylaşımını sağlama ve bir güç dengesinin siyasal, sosyal, ekonomik düzendeki varlığını hedefleme idealiyle ortaya çıkmış 20. yüzyıl düşüncesidir (Avcı, 1994: 3). Sosyal demokrasi, yukarıda da vurgulandığı gibi, genel bir tanımı bulunmayan bir kavramdır. Her ülke sosyal demokrasiyi taşıyan siyasal örgütlerini kendi değerlerine uygun olarak kurmuştur ve bu düzlemde siyasal faaliyetlerini yürütmüştür (Avcı, 1994: 3). Yine de sosyal demokrasinin bazı temel değerlerinden söz edilebilir; “özgürlük, eşitlik ve adalet” sosyal demokrasinin temel değerleri olarak kabul görmektedir (Gombert, 2010: 9).

Sosyal demokrasi, özellikle kapitalizmin ortaya çıkışıyla sosyal sınıflar arasındaki eşitsizliği gidermeyi amaçlamıştır. Demokratik sosyalizmin esaslarına dayanan bu amaç, bireylerin haklarıyla fırsatlarının çoğu zaman ancak toplumun alacağı kararlarla sağlanabileceğini ve korunabileceğini vurgulayan bir anlayışa yöneliktir. Eşitlik ve özgürlük gibi soyut değerler ancak, bireyler için düşünüldüğü zaman somut bir gerçek halini alabilmektedir. Buna bağlı olarak, sosyal demokrasi, sınıflar arası ekonomik güç farkını demokratik yöntemlerle gidermeyi amaçlamaktadır (Avcı, 1994: 4). Sanayi Devrimi sonrası oluşan toplumsal düzende, siyasal örgütlenme çabalarıyla başlayan ve genel oy hakkı mücadelesi, seçimlere katılım, parlamentoda temsil ve siyasal iktidarı ele geçirmeye kadar uzanan süreç, çetin bir toplumsal ve siyasal mücadelenin konusu olmuş, bu da sosyal demokrasiyi kaçınılmaz olarak kurulu düzen karşısında muhalif bir güç haline getirmiştir. Bu partilerin hemen hemen hepsi, zaman içinde daha radikal, sol bir konumdan, daha ılımlı, revizyonist bir konuma evrilmiştir. Ancak yine de bu partilerin büyük çoğunluğu teorik temelleri Marksizm’e uzanan işçi sınıfı hareketlerinden doğmuştur. Sosyal demokrasinin toplum analizi Marksist sınıf çatışması anlayışından kaynağını almış ve bu çatışma içinde

emekçi sınıflardan yana tavır takınmıştır. Bu bağlamda da sendikalar ve diğer meslek örgütleriyle sıkı bağlara sahip olmuştur (Kili, 1976: 221-22).

Bu açıdan değerlendirildiğinde sosyal demokrasinin Türkiye pratiği, kurulu düzene muhalif olma ve gerektiğinde onunla çatışma anlamında Batı Avrupa'daki örneklerinin epey gerisindedir. Bu topraklarda sosyal demokrasi, ne bir işçi sınıfı hareketi olarak ortaya çıkmış, ne de kökleri Marksizm'e kadar uzanan bir ideolojik donanıma sahip olmuştur. Tarihsel gelişiminin hiçbir evresinde devletle çatışma içine girmemiş, asla kurulu düzene (Cumhuriyet düzeni) alternatif bir yaklaşım geliştirmemiştir. Bu durum doğal olarak Türkiye'de sosyal demokrasinin ideolojik içeriği, savunduğu politikalar ve örgütlenme biçimi üzerinde etkili olmuştur.

Türkiye'de merkez sol siyasetin başlangıç noktası, 1965 seçimlerinin hemen öncesinde CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün bir gazeteye verdiği mülakatta partinin siyasal yelpaze içindeki konumunu "ortanın solu" şeklinde tarif etmesi olarak kabul edilmektedir. Adalet Partisi (AP) ve Nurcu olarak adlandırılan dini referans grupları karşısında konum arayışı içerisinde olan CHP böylece sol kavramını siyasi belleğine eklemiştir (Üste, 2016: 81-82). Bu dönemden sonra Türkiye siyasal yaşamı, Batı Avrupa'daki örneklerine pek benzemeyen, zaman zaman söylem düzeyinde onlara yaklaşmakla birlikte gerçek anlamda hiçbir zaman sosyal demokrat olmayan bir merkez sol siyaseti içinde barındırmıştır (Kömürcü, 2016: 93-94).

2.2.Sosyalizm

Sosyalist topluma bütün karakterini veren temel özellik üretim araçları üzerinde bulunan mülkiyetin toplumsallaştırılmış olmasıdır. Burada sosyalizm en açık biçimde toplum üzerinden anlatılmaktadır. Sosyalist toplum, kendinden önce görülen toplumlardan farklı olarak emeğe göre örgütlenmiştir. Bu nedenle insanın özgürleşmesini bütün yabancılaşma biçimlerini ortadan kaldırarak sağlar. Böylece yeni bir kültür ve yeni bir insan meydana getirir (Akdere, 2001:81).

En önemli ideolojilerden biri olan Sosyalizm, kolektif harekete, mülkiyetin ortak olmasına ve sosyal eşitliğe önem verir. Sosyalizm, modern anlamda kapitalizmin olumsuzluklarını ortaya koymayı ve ona alternatifler sunmayı amaç edinmiştir. Bu ideoloji kapitalizmi sömürü olarak görür ve bu duruma son vermenin yollarını arar. Eğer bu mümkün değilse etkisini azaltmanın formüllerini bulmaya çalışır (Uçar, 2017: 73).

Bu özellikler ortaya farklı sosyalizm düşüncelerini çıkarmıştır. Piyasa ekonomisini yıkmayı, özel mülkiyeti ortadan kaldırmayı ve kapitalist sistemin yerine komünist bir sistem getirmeyi hedefleyen devrimci-radikal sosyalistler

bir ucu temsil ederken, diğere uçta piyasa ekonomisini eleştirmelerine karşı, devrimci bir tutum içerisinde olmayan, yer yer liberal ilkeleri de kabul eden ancak liberal ideallerin gerçekleşmesi için herkese eşit fırsatlar yaratmanın demokratik formüllerini öneren ılımlı sosyalistler yer almaktadır. Sosyalizm bu iki ucu içine alan geniş bir yelpaze olarak görülmelidir (Uçar, 2017: 73). Rusya’da gerçekleşen 1917 Ekim Devrimi’yle birlikte Marx’ın fikirleri Lenin’in öncülüğünde uygulama alanı bulmuş, tarihin ilk sosyalist devleti Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) olarak kurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinden sonra dünyada sosyalist rejimler egemenlik kurmaya başlamış ve bunun bir sonucu olarak dünya kapitalist ve sosyalist blok şeklinde ikiye ayrılmıştır (Yaşlı, 2016: 53-54).

Kapitalist ve sosyalist bloklar arasındaki bu mücadele siyaset bilimi alan yazımına “Soğuk Savaş” olarak geçmiştir. Birbirleriyle doğrudan savaşmayan iki büyük devletin (Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve SSCB başka devletler ve dünyanın farklı alanlarındaki mücadelelerini ifade eden bu yeni dünya düzeni varlığını Türkiye Cumhuriyeti’nde de hissettirmiştir (Akın, 2017: 120-121). Sol akım ve özellikle sosyalizm, 1960’lı yıllardan itibaren ülke içerisinde etkinliğini arttırmaya başlamıştır (Sala, 2021: 14). 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılmasının (Hüseyinov, 2003: 387-388) ardından bazı düşünürler tarafından tarihin sonunun geldiği ve sosyalizmin geçerliliğini yitirdiği iddia edilmiştir. Buna rağmen, sosyalistlere göre, dünyada kapitalizm ve onun meydana getirdiği eşitsizlikler varlığını sürdürdüğü sürece sosyalist fikirler ve bu fikirler uğruna mücadele eden insanlar var olmaya devam edecektir (Yaşlı, 2016: 54).

Günümüzde sosyalizm ekonomik bir alternatif olarak güç kaybetmesine ve ciddi eleştirilere maruz kalmasına rağmen, hala en önemli siyasal ve kültürel muhalefet odağıdır. En radikal uçta konumlanmış sosyalistlerin (ideolojik yelpazenin en solu) iktidarı ele geçirdikleri Sovyetler Birliği, Çin, Doğu Avrupa, Küba, Vietnam, Kuzey Kore gibi örneklerle, ılımlı sosyalistlerin etkili olduğu ülkelerde gerçekleşen sosyal devlet uygulamaları bu ideolojinin etkili ve ciddi bir alan bulduğunu da göstermektedir. Günümüzde bu ülkelerin çoğunda sosyalizm ortadan kalkmış veya çok ciddi bir gerileme yaşamıştır. Yine de başta demokratik ülkeler olmak üzere, çok sayıda ülkede sosyalist geleneği sürdüren ve/veya sosyalist politikaları benimseyen kişiler/partiler hala en ciddi iktidar alternatifleri arasında bulunmaktadır (Erdem, 2020: 59-64; Uçar, 2017: 73).

Türk siyasal hayatında sosyalizme ayrı bir önem verilmiştir. Diğere iki temel ideoloji olan liberalizm ve muhafazakârlık alanındaki çalışmalar, sosyalizm alanındaki çalışmalarla kıyaslandığında, daha sınırlı kalmaktadır.

Öte yandan, Türkiye’de sosyalizm diğer ideolojik geleneklerle çeşitli bağlamlarda eklenmiştir ya da kendisini sol ve sosyalist olarak görenlerin bir kısmı Kemalizm, milliyetçilik, ulusalcılık ve hatta oldukça marjinal de olsa İslamcılık ile zaman zaman kesişebilmiştir. Özellikle Kemalizm ve milliyetçilik Türkiye’deki sosyalistlerin büyük bölümü üzerinde ciddi etki yaratmıştır. Bunun sonucunda evrenselci ve kozmopolit sosyalist düşüncenin, milliyetçi ve Kemalist sol düşünce karşısında ikinci planda kaldığı söylenebilir (Duman, 2015: 208-209). Sonuç itibarıyla, Türk siyasal hayatında sosyalizm, Marx’ın ideolojisinden ve Avrupa’daki sosyalizm hareketinden biraz farklı biçimde, Kemalizm ve milliyetçilik etkisi altında gelişme göstermiştir.

2.3. Komünizm

Komünizm, toplumsal ve ekonomik eşitlik ilkesine dayalı bir siyasi ideoloji ve toplumsal bir sistemdir. Bu ideoloji, özel mülkiyetin ortadan kaldırılması, üretim araçlarına kolektif olarak sahip olunması ve kaynakların adil bir şekilde dağıtılmasını savunur. Komünizmin temel amacı, sınıf farklılıklarını ve toplumsal eşitsizlikleri ortadan kaldırmak, insanların ihtiyaçlarını karşılamak ve sınırsız bir rekabet yerine iş birliğini teşvik etmek olarak özetlenebilir (Marx ve Engels, 1848).

Komünizm, Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından 19. yüzyılın ortalarında geliştirilen Marksizm’in temelinde yükselir. Marx ve Engels, kapitalizmin sınıflar arası çatışmaları körüklediğine inanıyor ve bu çatışmaların sonunda proletarya olarak adlandırdıkları işçi sınıfının burjuvaziye karşı zafer kazanacağını öngörüyordu. Bu zafer sonucunda özel mülkiyetin sona ermesi, devletin yok olması ve sınıfsız bir toplumun oluşması hedefleniyordu (Tucker, 1978: 469). Komünizm, kapitalist sistemi ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Kapitalizmin iki aşamalı sosyal sistem ile ortadan kaldırılacağı düşünülmüştür. Buna göre sosyalizm alt aşama, komünizm üst aşama olarak tanımlanmıştır (Gürbüz, 2022: 276).

Tanımlar ve beklentiler bunu gösterse de farklı aşamaları öngören komünizmin çeşitli ülke uygulamaları farklı sonuçlar doğurmuştur. SSCB Çin, Küba ve diğer ülkelerdeki komünist rejimler, eleştirmenler tarafından birey özgürlüklerinin sınırlanması, insan haklarının ihlali ve ekonomik sorunlarla ilişkilendirilmiştir. Bu nedenle, komünizmin uygulaması ve etkileri konusunda geniş bir tartışma bulunmaktadır (Fitzpatrick, 2008: 231).

Komünizm kavramı ile sosyalizm kavramı genellikle birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Ancak komünizm, sosyalizmden çok daha eski bir kavram olup 1820’lere kadar günümüzde kullanılan anlamıyla hiç kullanılmamıştır. Yüzyıllar boyunca komünizm, sosyal bir sistem olarak değil, genellikle sadece

tüketim mallarındaki mülkiyetin bir grup tarafından bir havuzda toplanmasına verilen isim olarak kullanılmıştır. Thomas More’un “Ütopya”sını yayınladığı 1516 yılından sonra komünizm herkes için ortak mülkiyet fikriyle birlikte sosyal bir sistem olarak ortaya çıkmıştır. 1840’larda sosyalizm günün tüm radikal hareketini itibarsızlaştırmakla tehdit eden çeşitli yazar ve tarikatlar tarafından sahiplenilince, Marx ve Engels kendi eserlerinde sosyalizm teriminden kaçınmışlardır (Gürbüz, 2022: 277-287).

Komünizm, Fransız Devrimi’nin etkisiyle oluşan fikrîsel değişimler ortamında varlık göstermeye başlayan bir ideolojidir. Bu ideoloji hemen hemen tarihin her döneminde olumsuz karşılanmış ve ağır yaptırımlarla karşılaşmıştır. Türkiye’de de komünizmin Osmanlı döneminde varlık gösterdiği bilinmektedir. Osmanlı döneminde başlayıp yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ile devam eden bir anti-komünist politika mevcuttur. Komünizm, içinde bulunduğu döneme göre, saltanat düzenini ve Cumhuriyet rejimini ortadan kaldırmaya yönelik bir düşünce akımı olarak görülmüştür. Ayrıca, komünizm bütün dinlere düşman olan, aile düzenini bozucu, mülkiyet düşmanı bir tutum şeklinde tanımlanmaktaydı. Bu nedenle, komünizm düşüncesi tehlikeli bir hale gelmeden toplumdan sökülüp atılmaydı ve komünistler ise düşüncelerini topluma yaymadan izole edilmeliydi. Gerek Osmanlı Devleti gerek ise Türkiye Cumhuriyeti bu doğrultuda sert hukuksal ve siyasal önlemler almıştır (Bulut, 2019: 62-63). Çalışma içerisinde yer verdiğimiz 12 Mart Muhtırası sol hareketin bir ideolojisi olan komünizme karşı da gerçekleştirilmiştir.

Komünizmin genel özelliklerine vurgu yapılmak istenirse; komünizm ideolojisi toplumsal eşitsizliği ortadan kaldırmayı, özel mülkiyeti sona erdirmeyi ve iş birliği temelinde bir toplum inşa etmeyi amaçlar. Ancak, komünizmin pratik uygulamaları farklı sonuçlar doğurmuştur ve çeşitli eleştirilere konu olmuştur. Ülkemizde de komünizm iktidar odakları tarafından kucaklanan bir ideoloji olmamıştır. Bu ideoloji siyasal hayatımızda varoluş mücadelesi vermiştir fakat sosyal demokrasi veya sosyalizm fikirlerini benimseyen gruplar kadar açık siyaset yapamamıştır. Ülkemizde sosyalizmin temsilcisi kabul edilen TİP ve sosyal demokrasi fikrini ortanın solu söylemine dayandıran CHP düşünüldüğünde, komünizmin bu denli büyük bir oluşumla Türk siyasal hayatında öne çıktığı söylenemez.

Türkiye Cumhuriyeti’nde “sol”, sosyal demokrasi, sosyalizm ve komünizm ekseninde gelişme gösteren bir ideoloji olmuştur. Söz konusu ideoloji veya entelektüel gelenek, Türkiye Cumhuriyeti aydınlarının zihin dünyasında da belirgin bir etki yaratmıştır. Türkiye aydınlarının zihninde beliren sol düşünce biraz çarpık (Erdogan, 2004: 108) olarak değerlendirilse

de bu ideoloji Türkiye'nin siyasal yaşamında büyük bir yer kaplamaktadır. Özellikle 1960-1980 yılları boyunca yaşanan süreçler solu etkileme ve soldan etkilenme açısından ayrı bir öneme sahiptir. Dönemin siyasi yapısı hem sola gelişme alanı açmış hem de solun farklı fraksiyonlarının görülmesine imkân tanımıştır. Bu da, o güne kadar gizlenme durumunda olan sol hareketin açık muhalefet odağı olması konusunda alan açmıştır. Bunun bir sonucu olarak, solun diğer ideolojileri görünür hale getiren bir zıt renk halini aldığı söylenebilir.

3. Türkiye'de Sol İdeoloji: 1960-1980

Türkiye Cumhuriyeti'nde 1946'den itibaren geçilen çok partili hayat, 1960 yılında gerçekleştirilen askeri darbe ile kesintiye uğramıştır. 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahalelerini de yaşayan Türkiye Cumhuriyeti, demokrasi açısından büyük darbeler almıştır. Özellikle iktidarda olan sağ partilerin bu darbeler sonrası ağır bedeller ödediği veya şapkayı alıp gittikleri (Üste, 2016: 70) bilinmektedir. Fakat askeri darbelerin yalnız sağ görüşe vurulan bir kırbaç olduğunu söylemek gerçek bir analizden uzak olacaktır. Sol akım 1961 Anayasası'nda yer alan yayın, ifade özgürlüğü, toplantı ve yürüyüş hakkı, bireysel hak ve özgürlükler, üniversitelere tanınan özerklik gibi düzenlemeler sayesinde gelişim alanı bulsa da (Tunç, 2020), 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası sol harekete de ağır bir darbe indirmiştir. 12 Mart'a giden süreçte, birçok solcu aydının (akademisyen, gazeteci, yazar, hukukçu) Doğan Avcıoğlu'nun çıkardığı Devrim gazetesinde yazılar yayınladıkları ve hatta orduyu devrim için göreve davet ettikleri bilinmektedir (Atabay, 2015: 223). Bu yaklaşımın bir sonucu olarak, soldaki birçok kişi 12 Mart Muhtırası'na başta umutla yaklaşmış, sağdaki bir hükümete karşı (AP'nin Demirel hükümeti) 1960 yılında gerçekleştirilen darbeye benzer bir hareket olarak algılamıştır. Ancak kısa zamanda bunun müthiş bir yanılgı olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun bir köktenci subaylar grubunun değil, o sırada tüm dikkatlerini komünizm tehdidi hayaletine yöneltmiş olan yüksek komutanların darbesi olduğu anlaşılmıştır (Zürcher, 2015: 371).

Muhtıradan hemen sonra, özellikle sola karşı büyük bir baskı uygulanmaya başlamış, birçok sol görüşlü aydın ve vatandaş tutuklanmıştır (Erdem, 2018: 659). Binlerce solcu kovuşturulmaya uğramıştır ve partizan sol gruplar şiddet yoluyla bastırılmıştır (Doğan, 2018: 165). Ordu artan şiddet ve karışıklık ortamında, zayıf bir Erim Hükümeti'nin varlığından da beslenerek sola karşı tam bir insan avı başlatmıştır. Özellikle, Devrimci Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (DHKP-C) üyeleri İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom'u kaçırp öldürdükten sonra, sola karşı baskı daha da ağırlaşmıştır. Aralarında birçok seçkin aydının (yazarlar, gazeteciler, profesörler), TİP'in bütün önde

gelen üyesinin ve birçok ünlü sendikacının bulunduğu 5000 civarında kişi tutuklanmıştır. Gerek hapisanelerde ve gerekse Milli İstihbarat Teşkilatı’nın (MİT’in) laboratuvar denilen işkence odalarında işkence yapıldığına dair söylentiler yaygınlaşmıştır. Üstelik solun bu şekilde bastırılmasında ordunun da finansman ve silah sağlayarak rol oynadığı söylentiler arasında yer almıştır (Zürcher, 2015: 372). Devlet güçlerinin ordunun etkisiyle sol üzerinde kurduğu baskı ve şiddet parlamentodaki zayıf duruşun da yansımasıyla söylentilerin eyleme dönüşmesiyle sonuçlanmıştır. Sonuçta tarih sayfaları 06 Mayıs 1972’de idam kararı Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından onaylanan Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan gibi solcu isimlerin akıbetini kaydetmiştir.

1970’ler boyunca 1961 Anayasası’yla topluma kazandırılan özgürlükler kısıtlanmaya devam etmiş, birçok aydın (her kesimden akademisyen, gazeteci ve sendikacı ile basın mensubu) yargılanarak hapis cezalarına çarptırılmıştır (Atabay, 2015: 225-226). Bu dönemde hapisneden kaçanlar, sol ve sağcılar kaçırılanlar, gayri meşru cinayetler, hukuksuz güvenlik uygulamaları, artan ordu baskısı ve sol-sağ şiddeti ve istikrarsız hükümetler, uzlaşmadan uzak tavır sergileyen siyasetçiler ülkeyi yaşamayı zor bir hale getirmiştir. Kısa ömürlü hükümetler, Kıbrıs eksenli ve haşhaş merkezli dış politik sorunlar, artan ekonomik bunalım halk üzerinde bir başka baskıyı oluşturmuştur (Üste, 2016: 90-91; Karataş, 2022; Gürel, 2006; Ersan, 2020). İşte tüm bu kaotik ortam 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi için uygun şartları oluşturmuştur (Dursun, 2007: 422).

1960’lı yıllara damgasını vuran ideolojik atmosferin oluşumunda Yön Dergisi, TİP, devrimci gençlik ve işçi hareketi gibi sol fikirler etkili olmuştur. Ağırlıklı olarak üniversitelerde görülen öğrenci hareketinin giderek devrimci bir hal alması, işçi sınıfı hareketindeki yükseliş ve TİP’in parlamento’ya girişi ile sosyalist düşüncenin meşru siyaset alanına çekilmesi ve bu alandaki etkisini arttırması, Yön Dergisi ile sol fikirlerin kendisini ifade edebileceği zeminleri bulması sol hareketin gelişimini sağlamıştır. Yön Dergisi, TİP, işçi ve öğrenci hareketlerinin yarattığı siyasi atmosfer dönemin CHP’sinin savunucusu olduğu ortamın solu düşüncesine beslenme alanı açmıştır. CHP bu grupların etkinliği sayesinde ortamın solu açılımının içini doldurma imkânı bulmuştur (Kömürcü, 2016: 101). Çalışmanın devamında, sola entelektüel alan açan Yön Dergisi, sol harekete meşru siyasal zemin kazandıran TİP, 1960’ların sonlarında rüzgâr gibi eserek toplumu ve siyaseti yönlendiren gençlik, öğrenci ve işçi hareketleri, sosyalizmi siyasal zeminin dışında arayan ve devrime vurgu yapan MDD hareketi, CHP tarafından ortaya atılan ortamın solu söylemi ele alınacaktır.

3.1.Yön Dergisi

27 Mayıs hadisesi ve sonrasında oluşan ortam sol fikirlerin kamuoyunda tartışılmasına imkân vermiştir. İkinci Cumhuriyetle birlikte sol akımı savunan fikir insanları görüşlerini ifade edebilecekleri mecralar bulmuştur. Yön Dergisi, sol fikirlere sahip bu aydın kesimin görüşlerini dile getirdiği yayın kuruluşu olarak 1960'ların en önemli ve yalnız kâğıt üzerinde olmakla kalmayan akımı haline gelmiştir. 20 Aralık 1961 tarihinde yayın hayatına başlayan Yön Dergisi, tabu haline getirilmiş birçok konuyu tartışmaya açmıştır (Dikici, 2009: 162-163). Bu dergide yayınlanan yazılar Yön Hareketi, Yön Düşüncesi ve Yön Çevresi gibi kavramların da Türk siyasal hayatına girmesine neden olmuştur.

Sosyalizm anlayışının 1960'taki fikri kaynağını "Yön Düşüncesi" oluşturmaktaydı. Yöncüler olarak adlandırılan aydınlar, sosyalizmin topluma nüfuz etmesinde önemli rol oynamışlardı (Doğan, 2018: 161). Toplumsal ve siyasal gelişmede devrimci rolü oynayacak "zinde güçler" ve "ara tabakalar" tezini savunan Yöncüler, Türkiye'nin temel üç sorunundan söz etmekteydi. Onlara göre Türkiye'nin en önemli üç sorunu "bağımsızlık, kalkınma ve demokrasi"ydi (Atabay, 2015: 223). Ayrıca Yön Dergisi'nin bir başka önemi, o güne kadar partiler üstü bir konu olarak görülen dış politika meselelerinin tartışmaya açılmasını sağlamasıdır. Bu tartışma ortamının Türkiye dış politikasında 1960'lı yılların ortasında başlayan değişim arayışlarını da etkilediği düşünülmektedir (Dikici, 2009: 163).

Yön Dergisi, Soğuk Savaş'ın etkilerini en şiddetli hisseden ve kamuoyunun sol ile alakalı tartışmalara kapalı olduğu, rejimin bu türden fikirlere tahammülsüz davrandığı bir ülkede sosyalizm kelimesini sayfalarında hiç çekinmeden kullanan, solu ve onla ilgili değerleri popülerleştiren bir yayın olmakla övülen bir dergiydi. Dergi yayın hayatını sürdürdüğü 1960'lı yıllar boyunca, sayfalarını dönemin neredeyse tüm solcu kalem erbabına açmıştı. Yazar profili solun neredeyse 1960'lardaki bütün belli başlı akımlarını ve anlayışlarını temsil edecek nitelikteydi. Derginin kamuoyunda sahip olduğu etkiyi anlamak için bakılabilecek önemli bir referans derginin ilk sayısında çıkan "Yön Bildirisi"ne imza atıp desteklemiş olanların listesiydi. Liste dönemin üst düzey bürokratlarını, siyasetçileri, tanınmış akademisyen, yazar ve sanatçıları, subay, öğretmen, memur gibi mesleklerden insanları içermekteydi (Doğan, 2018: 161).

Yön Dergisi yayın hayatına başladığı bildirisinde sosyal adaleti gerçekleştirmenin ve demokrasiyi sağlam temeller üzerine oturtmanın yegâne yolunun hızlı ve planlı bir kalkınmadan geçtiğini vurgulamıştır (Dikici, 2009: 164). Bir "kalkınma felsefesi" yaratmak gerektiğini savunan Yön Bildirisi

(Doğan, 2018: 161) şu cümlelerle başlıyordu: “Atatürk devrimleriyle amaç edilen çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmanın, eğitim davasını sonuçlandırmanın, Türk demokrasisini yaşatmanın, sosyal adaleti gerçekleştirmenin ve demokrasi rejimini sağlam temeller üzerinde oturtmanın ancak, iktisadi alanda hızla kalkınmakta, yani milli istihlal seviyesini hızla yükseltmekte göstereceğimiz başarıya bağlı olduğuna inanıyoruz.” (Yön, 1961). Türkiye gibi az gelişmiş bir ülkenin karşı karşıya kaldığı sorunlarını çözmesinin tek yolunun önce iktisadi açıdan kalkınmak olduğunu düşünen Yöncüler, devletin merkezi bir rol oynayacağı, planlamacı, sanayileşmeyi merkezine alan, milli kalkınmacı bir çözüm yolu öneriyorlardı. Yön Hareketi, az gelişmişliğin temel nedeni olarak gördükleri Batılı emperyalist güçler, onların ülke içindeki gayri-millî işbirlikçileri ve feodal güçler dışında, memleketin geri kalan bütün sosyal sınıflarını ve güçlerini söz konusu kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek için bir araya gelmeye davet ediyordu (Doğan, 2018: 161-162).

Yön Çevresinin önde gelen ismi Doğan Avcıoğlu, Türkiye’de çok partili rejimin kurulmasından sonra, bütün genel seçimlerin tutucular bloğunu iktidara taşıdığı iddia etmekteydi. Üstelik, bu tutucu hükümetler hiçbir şekilde ülkenin acil sorunlarına çözüm üretmek konusunda yeterli olmamışlardı. Avcıoğlu’na göre, tutucuların denetimi altındaki bir parlamento yalnızca hâkim sınıfların çıkarlarını savunabilirdi. Yön Çevresi, gelişmemiş ekonomik ve sosyal yapıların ve ülkenin içinde bulunduğu koşulların ilerici çevrelerin seçimle iş başına gelmesine olanak vermeyecek düzeyde olduğunu savunmaktaydı. Bu geri kalmışlık yalnızca tutucuların çıkarlarına yaramaktaydı. Yön grubu için okuryazarlık oranının çok düşük olduğu bir ülkede seçmenler “egemen sınıfların (toprak ağaları, işbirlikçi burjuvazi) ideolojik ve politik hegemonyası altındadır; bağımsız hareket edemezler ve tutucular tarafından kolaylıkla manipüle edilebilirler”. Avcıoğlu bu konuda şunları söylüyordu: “(Tutucu güçler), kurulu düzenin temsilcileri olarak, kendi çıkarlarına uygun görüş ve inançları toplum çoğunluğuna kabul ettirmişlerdir. Yüzyıllardan miras görüş ve inançlar, onların yararına işlemekte ve yığınlar, bu tutucu güçlerin ideolojik egemenliği altında bulunmaktadır.” Oysa Türkiye gibi az gelişmiş ülkeler gelişebilmek için radikal bir rejim değişikliğine, bir tür devrimci kırılmaya ihtiyaç duymaktadırlar. Bu nedenle, devrimciliği değil tutuculuğu kolaylaştıran parlamenter sistem gelişmeye çalışan bir ülke için uygun değildir (Doğan, 2018: 162).

Doğan Avcıoğlu tarafından çıkartılan Yön Dergisi, Türkiye’yi az gelişmiş ülke olarak sınıflandırmaktaydı ve bu biçimde, az gelişmiş ülkelerde ancak ilerici ara tabakaların öncülüğünde gerçekleşecek bir millî demokratik devrim yoluyla toplumun sosyalizme evrilebileceğini vurgulamaktaydı (Duman, 2015: 214). Özetle, Yön Dergisi, 1960’lı yıllarda Türk solu için oldukça

önemli bir platform olmuştur. Bu dergiyi, öteki sol dergilerden ayıran husus, yazar kadrosunda dönemin önemli sosyalist isimlerine yer vermesidir. Ayrıca geniş bir okur kitlesine sahip olan Yön Dergisi, yayın hayatı boyunca sol çevreler ve bu çevreler içerisinde gelişen farklı fikirlere dayanmıştır. Bu fikirler Yön Dergisi'ndeki görüşlere dayanılarak veya bu fikirlere karşıt olarak oluşturulmuştur. Yön Dergisi, Demokrat Parti (DP) döneminin sosyalist ve Kemalist görüşlerinin eklenildiği bir platform olarak (Sala, 2021: 19) 1967 yılına kadar görev yapmıştır. Derginin yayın hayatı 30 Haziran 1967'de, 222. Sayısıyla son bulmuştur (Dumrul Uygur, 2020: 190).

3.2. Türkiye İşçi Partisi

İşçi sınıfının güçlü ve örgütlü bir toplumsal kesim olarak Türkiye'deki değişim dinamiklerini etkileme gücü göstermesi 1960'tan sonra olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından oluşan düzende, dünyanın geri kalanında yaşanan hızlı nüfus artışına ve değişen ekonomik politikalara benzer biçimde Türkiye'de de toplumsal değişimler görülmüştür (Köylü, 2016: 167). 1950'li yıllarda başlayan göçler sonucunda artan kentsel nüfus, sanayileşmeye bağlı olarak Türkiye'nin batısında (İstanbul, İzmir gibi şehirler) yoğunlaşan sanayi bölgelerini ortaya çıkarmıştır (Köylü, 2016: 168). Ekonomik hayatın geliştirilmesi için uygulanan politikalar sonucunda oluşan sanayi ve ticaret çevreleri 1950'li yıllardan itibaren güçlenmeye başlamıştır. Buna bağlı olarak, Türkiye'de işçi sayısında belirgin bir artış meydana gelmiştir. Bunun bir sonucu olarak, daha iyi çalışma koşulları arayışına giren ve sahip oldukları hakları korumayı amaçlayan işçiler örgütlenme yoluna gitmiştir (Dumrul Uygur, 2020: 23).

1960'lı yıllara gelindiğinde işçi sınıfı ve köyden kente göç ederek özel sektörde emek gücü veren kişi sayısı azımsanamayacak düzeye ulaşmıştı. Çehresi ve sosyolojisi değişime uğrayan kentlerde siyasal alan çeşitlenmeye başlamıştı. Bu durum, toplum içerisinde farklı siyasal örgütlenmelerin görülmesine ortam hazırladı (Sala, 2021: 19). Böyle bir ortamda, sendikacılara göre, işçi sınıfının ve köyden kente göç edenlerin oyları tüm diğer siyasi partilere giderek heba olmaktadır. Siyasi partiler işçileri savunmamaktaydı, hatta onları aldatarak, oylarını siyasi çıkarlarının içerisinde eritmekteydi. Bu nedenle, işçiler bir araya gelip örgütlenmeli, siyasi parti kurup seçimlere katılmalı, bu yolla meclise kendi milletvekillerini gönderip, haklarını savunmalıydı. Bu amaçla, çoğunluğu özel sektörde örgütlü olan, CHP'ye herhangi bir yakınlık duymayan, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (TÜRK-İŞ'in) partiler üstü sendikacılık anlayışına da katılmayan bir grup sendikacı, 13 Şubat 1961 tarihinde, bir araya gelerek Türkiye İşçi Partisi (TİP)'ni kurdu (Ünsal, 2002: 78).

TİP birçok sendikacı, yazar, düşünür ve gazeteciyi bünyesinde toplamıştı. İbrahim Güzelce, Şaban Yıldız, Kemal Nebioğlu, Kemal Türkler gibi 12 sendikacının yanında, Avni Erakalın, Mehmet Ali Aybar, Mehmet Ali Arslan, Şaban Yıldız, Behice Boran gibi sol için önemli kişilerin partideki varlığı da dikkate değerdir. Avni Erakalın genel başkanlığında kurulan parti, sonraki yıllarda Mehmet Ali Aybar ile daha çok anılmıştır. Prof. Sadun Aren, Çetin Altan, Niyazi Ağırnaslı, Şaban Erik, Yahya Kanbolat, Sait Çiltaş, Yalçın Cerit, Adil Özkol, Turgut Kazan ve Can Açıkgöz gibi sosyalist düşüncenin birçok simge ismi TİP’te yer aldı (Yücel, 2006: 40). Kemalist kalıbın açıkça dışında konumlanarak kurulan ilk siyasi parti TİP olmuştur. Parti sendikacılar tarafından kurulmuştu fakat faaliyette kaldığı süre boyunca, partinin etkin ve sürükleyici üyesi, yazar, hukukçu ve eski öğretim üyesi Mehmet Ali Aybar olmuştur (Zürcher, 2015: 358).

TİP 1965 seçimleri ile TBMM’ye 15 milletvekiliyle girmeyi başardı. Parti programında 1961 Anayasası’na ve bu yasanın ilkelerine bağlılığını belirten TİP, halk oyuyla iktidara gelip, halk oyuyla iktidardan gitmeyi de vurgulamaktaydı. TİP’in parlamentoya girişi hem sol çevrelerce hem sağ çevrelerce tartışma yarattı. TİP ile seçilen ve parlamentoda temsil hakkı elde eden millet vekillerinin hiçbiri işçi değildi. 15 milletvekilinin 3’ü sendikacı, geriye kalanı aydın kimselerdendi. Sağ kesim ise TİP’i, ülkeyi kızıl bir ihtilale sürüklemekle görevli kimseler olarak tanımlamaktaydı. Bir grup sol aydına göre ise sosyalistlerin parlamentoya girmesi son derece önemliydi. Aslında sol kesimlerinde, sağ kesimlerinde TİP’e cephe almasının temel nedeni, bu partinin Türkiye’nin sorunlarının çözüm yerinin TBMM olduğunu göstermesiydi (Atabay, 2015: 212). Nitekim TİP sosyalist bir parti olduğunu kuruluşunun ilk dönemlerinde (1964’te bile) programında açıkça dile getirmemişti. O dönemlerde TİP kendisini “emekten yana planlı devletçilik” modelini savunan sol bir parti olarak tanımlıyordu (Akşin, 2007: 266). Öte yandan, Doğan Avcıoğlu çıkardığı Yön ve Devrim Dergileriyle TİP’in ortaya attığı sosyalist devrim stratejisini açıkça eleştirmekteydi. Avcıoğlu’na göre Türkiye’ye özgü koşullara ve ilişkilere göre Türkiye’ye özgü bir sosyalizm modeli üzerinde durulmalıydı (Duman, 2015: 214).

Zürcher (2015: 358)’e göre, TİP’i Türk siyasal hayatında ve sol hareket içerisinde önemli bir yere oturtan unsur bu partinin siyasi gücü veya topladığı oylar değildi. Bu partinin önemi daha çok, seçimlerde yarışan gerçek ideolojik temele sahip ilk parti olmasında yatıyordu. Varlığıyla, öteki partileri ideolojik açıdan kendilerini daha açık seçik tanımlamaya da zorladı. Bu parti 1960’lı yıllarda çok sayıda entelektüel gencin desteğini almıştır. Ayrıca TİP sonraki yıllarda birçok gruba bölünecek olan sol hareket için bir laboratuvar işlevi de görmüştür. Bunlardan en göze çarpanı, Türkiye Komünist Partisi’nin önemli

kadro üyelerine yasal bir yuva görevi görmesiydi. Yine de TİP'i komünist cephe örgütü diye adlandırmak da aşırı bir yorum olurdu.

Ancak, TİP beklediği değişimi yasal zeminde bulamayacağını kısa zamanda anlamıştır. Seçim yasalarının da etkisiyle legal siyasetteki etkisini kaybetmeye başlayan TİP, zayıf bir görünüme bürünmüştür. 1969 seçimleri TİP açısından tam bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu zayıflama illegal sol örgütlenmelere zemin oluşturmuştur. İktidarı parlamento dışından, kısa yoldan elde etmek isteyen sol gruplar örgütlenmelerini arttırmaya başlamıştır. Bu durum karşısında, sağ örgütlenmeler de artmaya başlamıştır. Öğrenci olaylarının da sahneye çıkması ve artmasıyla bağlantılı olarak, toplum hızlı bir kutuplaşmaya doğru gitmiştir (Atabay, 2015: 211; Köylü, 2016: 171).

TİP 1969 seçimlerinde yalnız 2 milletvekiliyle TBMM'ye girebilmiştir. Bu durum partideki görüş ayrılıklarının belirgin şekilde dile getirilmesine ve eyleme dönüşmesine neden olmuştur. Mehmet Ali Aybar gibi TİP'in bazı öncüleri aıdat ödemedikleri şeklinde sudan gerekçelerle disiplin kuruluna sevk edilmeye başlamış, bu da istifaları tetiklemiştir. TİP'den ayrılarak kendi örgütlenmelerini oluşturan çeşitli gruplar toplumda artan şiddetin de sebebi olmuştur. Parti içerisindeki hesaplaşmalar sürerken, Anayasa Mahkemesi, 20 Temmuz 1971 tarihinde TİP'in kapatılmasına karar verdi ve parti kapatıldı. 30 Nisan 1975 tarihinde yeniden faaliyete geçene değin parti kapalı kaldı. 1975 yılında TİP, Behice Boran tarafından tekrar açıldı (Yücel, 2006: 40).

3.3.Devrimci Gençlik ve İşçi Hareketi İle Öğrenci Olayları

1960'ların üçüncü dönemi olan 1968-1971 dönemi hem ekonomik krizin yarattığı zorluklar hem de hâkim unsurların solun yükselişine karşı yürüttüğü kampanyanın etkisiyle, şiddetlenen sınıflar mücadelesine sahne olmuştur. Bu mücadelede, sol unsurlar, Anayasa'nın sağladığı demokratik hakları giderek daha etkin bir şekilde kullanmaya başlamış ve göz ardı edilemeyecek bir direnç oluşturmuşlardır. 1961 Anayasası'nın çoğulcu yapısı sol söylemleri ve örgütlenmeleri arttırmış, bu gelişme beraberinde üniversite olaylarına ve işçi hareketlerine hız vermiştir (Köylü, 2016: 170).

1960'lı yılların sonlarına gelindiğinde solda parlamento dışı unsurlar da etkinlik göstermekteydi. Nüfus içerisinde oranı artan ücretli sınıf, giderek radikalleşirken, bu sınıflar arasındaki sendikalaşma oranı da artmaktaydı. İşçiler toplu sözleşme hakkı, grev hakkı gibi haklar elde ederken, sendikal mücadelenin bir sonucu olarak sanayi sektöründe çalışan işçilerin reel ücretlerinde %50'lik artışlar gözlenmekteydi. Bu dönemde, işçi hareketleri içerisindeki en önemli kırılma TÜRK-İŞ'te meydana gelen bölünme olmuştur (Köylü, 2016: 170). TÜRK-İŞ'ten ayrılan bir grup sendikacı 1967 yılında

Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nu (DİSK) kurdu. İşçi sınıfı ve sendikal hareket içerisindeki radikalleşmenin zirve noktası ise 15-16 Haziran 1970 tarihinde, sendikalar mevzuatında çalışanlar aleyhine gerçekleştirilmek istenen değişikliklere karşı yapılan kitlesel protestolar oldu (Doğan, 2018: 160). 15-16 Haziran 1970 tarihlerinde DİSK’e yönelik bu yasa tasarısını protesto eden işçiler İstanbul’da gösteriler yaptı ve her şeyi durdurdu. Bu durum 1970’li yıllarda tırmanışa geçen olayların tetikleyicilerinden oldu (Akşin, 2007: 268).

Türkiye’de genç kitlenin ideolojik duruşu 1950’li yıllardan itibaren dramatik bir değişim sürecine girmişti. 1960’lı yıllarda genç kitle, darbe sonrası oluşan yeni politik ortamda hiç olmadığı kadar ulusal kalkınma, sosyal eşitsizlikler ve ülkenin dış politika konularıyla ilgilenmeye başlamıştı. Vietnam Savaşı veya Latin Amerika’daki gelişmelere benzer uluslararası meseleler gençlik hareketinin ilgi alanına girmektedir. Hükümetleri yalnız kendi sorunları nedeniyle değil, bu tür ulusal ve uluslararası gündemler nedeniyle de sık sık eleştirmektedirler. Öğrencilerin talepleri arasında üniversitede reform ve eğitim olanaklarının iyileştirilmesi de vardı. 1960’lı yıllarda politikleşen öğrencilerin çok önemli bölümü sol ideolojiye sempati duymaktaydı ve bu öğrenciler, sistemde köklü bir değişim talep etmekteydi (Örnek, 2016: 95).

1960’lı yıllarda öğrencilerden ve entelektüellerden oluşan yeni bir solun gelişme göstermesi, yalnız Türkiye Cumhuriyeti’ne özgü bir durum değildi (Zürcher, 2015: 369). Avrupa’da başlayan 1968 Öğrenci Olayları’nın Türkiye Cumhuriyeti üzerindeki etkisi anti-emperyalist, anti-Amerikancı ve ulusal tam bağımsızlık parolası şeklinde kavramlaştırılmıştır. Özellikle, üniversite öğrencileri arasında geniş yayılım alanı bulan bu sol hareketler, 1960’ların ikinci yarısından itibaren Türkiye’deki siyasetin de belirleyici unsurlarından biri haline gelmiştir (Börklüoğlu, 2019: 90).

Aslında öğrenci hareketi, 1950’li yılların ikinci yarısından itibaren radikalleşmeye başlamıştı fakat bu şiddet içermeyen bir radikalleşmeydi. Çeşitli anketler düzeyinde akademik çalışmalara konu olmaktan öteye geçmeyen öğrenci hareketleri ve öğrencilerin siyasete katılım istekleri oldukça zayıf olarak değerlendirilmekteydi. 1960 Darbesi’nin ilk yıllarında üniversite öğrencilerinin siyasi katılıma kuşkuyla yaklaştıkları; bunun dışında, üniversitelerdeki eğitim uygulamalarından memnun oldukları çeşitli çalışmalarla ortaya koyulmuştu. Fakat bu tam doğruyu yansıtmayan bir bakış açıydı (Örnek, 2016: 94, 96) ve öğrenci hareketlerindeki politik radikalleşme kendisini 1960’lı yılların ikinci yarısında göstermeye başladı (Atay, 2019: 152). TİP’in 1965 seçimlerinde elde ettiği 15 milletvekilliği başarısının

tekrarlanma ihtimali olmadığına inanan sol hareket ve buna bütünleşmiş öğrenci grupları, değişimin parlamenter yollardan gerçekleştirilemeyeceğine inanmaya başlamıştı. Bundan sonra, yasal siyaset zeminin kısıtlılığı gözlemlendikçe, gençlik gruplarının farklı mücadele stratejilerini seçenek olarak değerlendirdikleri bir döneme girildi. Öğrenci gruplarının Küba ve Çin'deki devrimci dönüşümlerin etkisiyle, Latin Amerika ve Asya'daki silahlı grupların eylemlerinden etkilendikleri söylenebilir. Bu grupların benzer stratejileri Türkiye'de uygulamak yönünde bir tartışma ortamı oluşturdukları görülmekteydi (Örnek, 2016: 95). Bu tartışmalar 1960'ların ikinci yarısında öğrenciler tarafından kurulan fikir kulüplerinin gündeminde de ele alınmaya başladı.

1960'lı yılların ikinci yarısında öğrenci örgütlenmeleri genişleyerek artmaktaydı. TİP'in sempaticanı olan öğrenciler tarafından, Fikir Kulüpleri Federasyonu adı altında bir yapılanma üniversitelerde faaliyet göstermeye başlamıştı. Bunun yanında, 1969 yılında kurulan Türkiye Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu (DEV-GENÇ), tüm dünyada etkisini gösteren 1968 öğrenci hareketlerinin Türkiye'deki yansıması olarak karşımıza çıkmıştır (Börklüoğlu, 2019: 13).

Öğrenci hareketi içerisinde fikir kulüplerinin önemli bir anlamı olduğundan söz edilmeli. Tüm büyük üniversitelere yayılan fikir kulüpleri içerisinde en çok bilineni, (eski imparatorluk Mülkiye'sinin devamı olan ve Türkiye'nin üst düzey devlet memurlarının yetiştirildiği) Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki kulüptü. Burada, İşçi Partisi liderlerinden Prof. Sadun Aren, yön verici bir etkiye sahipti. 1960'ların ortalarında bu kulübün ve diğerlerinin yönetimine TİP'in öğrenci eylemcileri hâkim olmuş, Fikir Kulüpleri Federasyonu'nu da bu gruplar kurmuştu (Zürcher, 2015: 369). 1968 yılına gelindiğinde, devrimci değişimin ancak bir aydınlar ve subaylar koalisyonuyla gerçekleşebileceğini düşünen Milli Demokratik Devrim akımı, Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun yönetimine hâkim oldu ve bu federasyonu (kısaca adıyla) Dev-Genç örgütüne dönüştürdü (Zürcher, 2015: 370).

Bir yandan güçlenen ve radikalleşen öğrenci hareketleri, diğer yandan militanlaşan işçi hareketleri, bunlara ek olarak, bu gruplara karşı devletin güvenlik güçlerinin yetersiz kaldığı gerekçesiyle devreye giren ve devletin resmi güçleriyle birlikte şiddet kullanmaktan çekinmeyen sağcı militanlar (Örnek, 2016: 95), ülkeyi bir şiddet ve kargaşaya sürüklemekteydi. İşçiler 1970 yılında DİSK'e yönelik bir yasa tasarısını protesto ederken, öğrenciler partizan eylemler içerisine girmişlerdi. Bankalar soyuluyor, Amerikalılar kaçırlıyordu. Deniz Gezmiş'in de içerisinde bulunduğu bir grup solcu genç 4 ABD'li subayı kaçırdıca üniversiteler savaş alanına dönüştü. Özellikle,

güvenlik güçlerinin Ortadoğu Teknik Üniversitesi’nde kaçırılan subayları aramak istemesi, bu üniversiteyi savaş alanına çevirdi. Tüm bu karışıklık ve şiddet ortamında, takvimler 12 Mart 1971’i gösterdiğinde ordu yönetime bir Muhtıra verdi ve Demirel hükümeti istifa etti (Akın, 2019: 389; Akşin, 2007: 268).

3.4.Milli Demokratik Devrim Hareketi

1960’ların diğer önemli bir radikal sol oluşumu, haftalık Türk Solu Dergisi etrafında şekillenmeye başlayan, Milli Demokratik Devrim (MDD) hareketiydi. Haftalık Türk Solu yayımına eşlik eden aylık Sosyalist Aydınlik Dergisi MDD’nin görüşlerinin yayılmasına katkı sağladı. MDD çevresi, Türkiye gibi az gelişmiş bir ülkede, temel mücadelenin emperyalizm ve feodalizme karşı yürütülmesi gerektiğini savunuyordu. Proletarya bir sınıf olarak çok güçsüz olduğundan devrimci değişim toplumun tüm sömürülen kesimlerinden oluşacak (içinde aydınlar, subaylar ve milli burjuvazinin de yer alacağı) geniş bir milli cephe tarafından gerçekleştirilebilirdi. Toprak ağalarına ve komprador burjuvaziye karşı gerçekleştirilecek bu devrim sosyalist değil milli ve demokratik bir karaktere sahip olacaktı. Sosyalizm, ancak bu milli ve demokratik hedefler gerçekleştirildikten sonra ulaşılabilecek başka (ve henüz uzak) bir aşamaydı (Doğan, 2018: 162).

MDD fikrine göre; devrim, sosyalist değil, demokratik olmalıdır. Bunun nedeni, ülkeyi sosyalizme hazırlamak için acilen yerine getirilmesi gereken işler olmasıdır. Dış ticaretin millileştirilmesi, banka, sigorta gibi kurumların ve büyük işletmelerin devletleştirilmesi, geniş toprak mülkiyetine son verilerek köylünün tefecilerden kurtarılması, ülkenin askeri anlaşmalardan ve üslerden arındırılması, demokratik devrim fikrinin temel görevleridir. Demokratik devrim yoluyla bağımsızlık sağlandıktan sonra, sosyalist devrime sıra gelecektir (Dumrul Uyar, 2020: 192-193). MDD çizgisini takip edenler arasında milliyetçilik, kalkınmacılık, Kemalizm ve kendimize özgü yol arayışı şeklindeki dört temel görüş kabul görmekteydi (Duman, 2015: 214). İşte MDD’nin varılacak son noktada görülen sosyalizmi bu fikirlere bağlılıkla mümkün olabilirdi.

1970’li yıllarda sol içerisinde ortaya çıkan silahlı grupların neredeyse tamamı MDD’nin görüşlerinden etkilenmiştir (Sala, 2021: 22). Zürcher (2015: 370) “1970 yılından itibaren etkinlik alanını genişleten MDD içerisindeki bir grup köktencinin”, silahlı propagandanın (yani terörist saldırıların) ve silahlı gerilla (düzensiz çete) mücadelesinin devrimi getirebileceği kararına vardığını ifade etmektedir. Bu idealle kurulan Türkiye Komünist Partisi (TKP-ML), Türkiye işçi Köylü Kurtuluş Ordusu (TİKKO),

Deniz Gezmiş'in Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) ve Mahir Sayan'ın Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) öncülüğündeki gruplar ülkede istikrarsızlığı hedefleyen bir terör mücadelesini veya kent gerilla savaşını başlattı (Zürcher, 2015: 370-371).

3.5.Ortanın Solu

1960'lı yıllar CHP'nin yeni bir politik kimlik arayışına girdiği yıllar olmuştur. Dönemin genel başkanı İsmet İnönü tarafından 1965 genel seçimleri öncesinde ortaya atılan ortanın solu fikri, CHP'nin siyasi düzlemdeki konumunu netleştirmek adına ilk kez zikredilmiştir. "Ortanın solu" kavramı, her ne kadar 1960'larda TIP'e karşı yükselmekte olan yoğun ilgiyi yeniden CHP'ye çekmek adına siyasi bir manevra gibi görünse de başta Bülent Ecevit olmak üzere pek çok genç CHP'li siyasetçi tarafından fazlasıyla benimsenen bir söylem hâline gelmiştir (Börklüoğlu, 2019: 96-97). 1965 seçimleri öncesin yeni bir açılım olarak ortaya atılan ortanın solu söylemi seçimlerde amaçlanan başarıyı getirememiştir ve bu da daha önce fısıltılar halinde olan muhalif partililer tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Ortanın solu fikrine karşı çıkan 47 milletvekili ve senatör partiden ayrılarak, Turhan Feyzioğlu önderliğinde Güven Partisi'ni (GP'yi) kurmuştur (Zürcher, 2015: 367).

Demokrasi ve Anayasa kavramlarını özellikle vurgulayan ortanın solu fikri, 1965 seçimleri öncesinde, İsmet İnönü'nün bir gazeteye verdiği mülakatın ardından, merkez sol ideolojinin Türkiye'de etkili olmaya başlamasına ortam hazırladı (Kömürçü, 2016: 94). Bu sayede CHP, kendisini diğer sosyalist hareketlerden ayrı tutma, sağ siyasetin de kendisine yapıştırdığı komünizm yaftasından kurtulma amacı taşımıştır. 1961 Anayasası'nı sahiplenme ve anayasanın öngörmüş olduğu reformları parlamenter demokrasinin sınırları içerisinde gerçekleştirme iddiası ortanın solu düşüncesinin ortaya çıktığı tarihten itibaren temel referans noktası olmuştur (Börklüoğlu, 2019: 98).

Aslında CHP'nin ortanın solu söyleminin önemi, sosyal demokrasi anlayışının Türkiye'ye özgü yorumunu Türk siyasal hayatına kazandırmış olmasıdır. Böylece CHP merkez solda konumlanarak, salt işçi sınıfı veya Marksist tabanı hedeflemekten uzak bir duruş sergilemiştir. Ayrıca, tekrar vurgulanmalıdır ki, merkez solun Türk siyasal hayatındaki ideolojik etkisi CHP'nin ortanın solu söylemiyle başlamıştır (Kömürçü, 2016: 94). Hiç şüphesiz bu kavrama karakteristik özelliğini veren CHP'nin sol akıma getirdiği, Türkiye'ye has yorumdu. Bu yorum sosyal demokrasi veya bir diğer söyleme şekliyle demokratik sol kavramının ülkemizdeki alanyazına kazandırılmasına katkı sağladı (Akşin, 2007: 266) ve 1960'ların sonları ile 1970'lerde demokratik sol tartışılmaya başladı.

Türkiye’de sol çok aktörlü ve çok sesli bir görünüme sahiptir. TİP’e sendikacılar tarafından getirilen eleştirilerden, MDD görüşünü Türkiye’nin toplumsal ve siyasi şartlarına uygun bulmayanlara; radikal öğrenci hareketlerini eleştirenlerden, siyasi olarak etkinliği bulunan solcuları işçileri temsil etmemekle suçlayanlara kadar birçok sol bulunmaktaydı. Nitekim 1970’lere gelindiğinde Türkiye’de sol birçok örgütlü yapıya bürünmüştür. Türkiye solunun kendi içindeki tartışma ve rekabet ortamı dışarıya karşı gerçekleştirilen eylemlerden daha fazla enerji kaybına yol açmıştır (Duman, 2015: 215).

1970’lerin ikinci yarısı 12 Eylül Darbesi’ne giden sürecin taşlarını döşeyen sağ-sol çatışmalarına sahne olmuştur. Bu dönemde yaşanan adı konmamış bir tür iç savaş durumu, sonuçsuz kalan çatışmalar, bir şekilde bütün grupların ortak başarısızlığı vb. gibi olgular 12 Eylül 1980’deki darbenin fiziksel şiddetiyle birleşince Türkiye solu büyük bir çöküntü yaşamıştır (Duman, 2015: 215). 12 Eylül Darbesi ile sol bütünüyle sindirildi. Zaten, kendi içerisinde iyiden iyiye bölünmüş olan sol hareketin toparlanması güç görünmekteydi (Sala, 2021: 23).

27 Mayıs 1960 Müdahalesi Türkiye’nin tarihsel belleğine birçok yeni kurum ve kuruluş ile anlayışları eklemiştir. “Sosyal devlet anlayışını, toplu sözleşme ve grev hakkını, çoğulcu anlayışı, Anayasa Mahkemesi’ni, Yüksek Hakimler Kurulu’nu, Devlet Planlama Teşkilatı’nu, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu’nu, Cumhuriyet Senatosu’nu (bu kurum hakkında genel bir olumsuz izlenim söz konusuydu)” Türk siyasal hayatına kazandıran bu müdahale olmuştur (Akşin, 2007: 266). 1961 yılında referanduma sunulan ve kabul edilen yeni anayasanın oluşturduğu özgürlük ortamında başta sol akımlar olmak üzere, birçok fikir yayılma ve kendini ifade etme imkânı bulmuştur (Duman, 2015: 213; Sala, 2021: 19). 1961 yılında yayın hayatına başlayan Yön Dergisi sol harekete bilimsel alan açmış, solun fikirleri ifade alanı bulmuştur. 1960’lar boyunca gelişip, serpilme alanı bulan sol akımlar TİP’in TBMM’ye girmesiyle de siyasal anlamda yasal bir zemin kazanmıştır (Sala, 2021: 21). Artan sendika sayıları, sendikalı işçilerin oranındaki yükseliş, öğrencilerin politize olmaya başlaması 1970’lere hareketli bir giriş yapılmasına neden oldu. Örgütlenen öğrenci grupları, zamanla şehir içerisinde silahlı eylemlere başvurmaya başlamış, işçiler yaptıkları grev ve gösterilerle her şeyi durdurma yoluna gitmiş, doların karşılığı bir anda 9 TL’den 15 TL’ye fırlamış, siyasi partiler parçalanmış, yolsuzluk iddiaları ayyuka çıkmış, Amerikalılara karşı yapılan eylemler, banka soygunları, kaçırma olayları, cinayet ve kaybedilmeler artmıştı (Akşin, 2007: 268). Üstelik 1970’lere bakıldığında, sol ideolojilerin yasal siyasal zeminde aktif olarak yer almadığı ve yukarıda saydığımız iş ve eylemlerle ilişkili anıldıkları

görülmektedir. 1970'ler boyunca kurulan sayısız koalisyon hükümetleri CHP, AP ekseninde konumlanırken, sol hareketin örgütlenmeleri ne seçimler yoluyla ne seçim dışı kanallarla bu düzlemde yer almamıştır (Akın, 2019: 389-410).

Gittikçe ağırlaşan kamu düzeni sorunları, yaygınlaşan şiddet eylemleri, 1 Mayıs'ta Taksim Meydanı'nda yaşanan provokasyonun yarattığı ağır siyasal gerilim ve buna benzer provokatif eylemler, yaşanan ekonomik kriz, petrol krizinin ülkemizde etkili olması, dış politikada Kıbrıs ve haşhaş eksenli yaşanan sorunlar, istikrarsız hükümetler, Türkiye'de 1970'li yılların sonuna doğru varlığını derinden hissettirmekteydi. 1980'e gelindiğinde ise TBMM, ekonomik ve politik krizler ile toplumsal bunalımların yanında, bir de Cumhurbaşkanı seçimi kriziyle karşı karşıya kalmıştı. 1980 yılının Eylül ayında bile, başını AP ve CHP'nin çektiği siyasi partiler bir adayın belirlenmesinde etkili olamamışlardı. 12 Eylül böyle bir ortamda gerçekleşti. 3 yıl süreyle Türkiye'nin kaderini yönlendirecek olan Milli Güvenlik Konseyi darbeyi iki unsura dayandırarak meşrulaştırma yoluna gitti; "birincisi sivil otoritenin terörizmi önleyememesi, ikincisi TBMM'nin devletin Cumhurbaşkanı seçme konusunda aciz kalması" (Akın, 2019: 410).

4.Sonuç

Dünyada sol, 19. ve 20. yüzyıllarda toplumsal ve siyasal alanda varlığını hissettirirken, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti de solun fikirlerinden nasibini almıştır. 19. yüzyılın son yarısında Osmanlı Devleti içerisinde örgütlenmeye başlayan sol, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadar, çeşitli evrelerden geçerek gelmiştir. Dünyada sol fikirlerin dillendirilmediği bir yönetim bulunmamaktadır. Bu nedenle, egemen yönetim biçimi parlamenter demokrasi, başkanlık demokrasisi veya yarı başkanlık demokrasisi olan her yönetimde sol, muhalefet odağı olarak görülmektedir. Türkiye'de de sol, Osmanlı Devleti zamanında saltanata karşı, cumhuriyet döneminde cumhuriyet rejimine karşı tehdit unsuru kabul edilmiştir. Bu da solun yasal olmayan zemindeki örgütlenişini ve marjinalliğini arttırmıştır.

1960'lı yıllar hem dünyada, hem Türkiye'de, sol için ayrı bir önem arz etmektedir. Bu yıllar solun gelişip serpildiği yıllar olmuştur. Gerek Yön Dergisi aracılığı ile yapılan yayınlar, gerek TİP ile yasal siyasal zemine ulaşmış olmak, gerek artan sendikalaşma ve sendikal haklar, gerek üniversitelere tanınan özerklik solun toplumsal tabanını genişletmiştir. Daha fazla kitleye görüşlerini anlatma fırsatı bulan sol, örgütsel bazda da büyüyerek görmezden gelinemez bir siyaset aktörü halini almıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında varlığına tahammül edilemeyen sosyalistler ve komünistler çeşitli

yollardan iktidarı amaçladıklarını dile getirecek mecralara dahi ulaşmışlardır. Böyle bir durumun sol olmayan ideolojiler üzerinde rahatsızlık uyandırması ise beklenebilir bir durumdur. Çünkü iktidar savaşları fikirler arasındaki mücadelelerden oluşmaktadır. Her bir ideoloji iktidara sahip veya ortak olmayı amaçlamaktadır ve bu amacın temelinde fikirselle varoluş ideali bulunmaktadır.

Türkiye’de sol kendi anlamını taşımaktadır. 1960-1970’li yıllarda bölünmüş bir sol görsek de, aslında Türkiye’de sol hareket üç ana çizgide incelenebilir. Bunlardan birincisi daha radikal bir tutum takınmış olan demokratik devrim grubu, devrimi parlamentoda arayan ılımlılar grubu ve bir kitlesel parti olma arayışında olan demokratik sol.

Demokratik devrim görüşünü savunanlar, Türkiye’de sol devrimle sosyal sınıflar arasındaki ekonomik eşitliğin sağlanabileceğine inanmaktadır. Türkiye parlamenter sistemin uygulanmasıyla sosyal adaleti sağlayacak kadar gelişmiş bir ülke değildir, bu nedenle tutucuların kontrolündeki bir parlamenter demokrasi, ülkenin yönetimi için uygun sistem olarak kabul edilmemektedir. Az gelişmiş bir ülke olan Türkiye’de ancak ara tabakalar tarafından gerçekleştirilecek bir milli demokratik devrim sosyalizmi getirilebilir ve bu devrimin gerçekleşmesi için şiddet kullanımında sakınca yoktur.

Solun ılımlı kanadında ise sosyalizmi yasal zeminde arayanlar bulunmaktaydı. Bunların öncüsü olarak TİP üyeleri ve destekçileri gelmekteydi. TİP devrimi halkoyuna dayandırma amacı güderek çıktığı sol yolculuğunda TBMM’ye girmeyi de başarmıştı. Bu parti, halkoyu ile iktidara gelip, halkoyuyla iktidardan gitme inancını dile getiren bir sol parti olarak diğer sol örgütler tarafından eleştirilmiştir; zaten bu görüşünü de 1970’li yıllarda terk ederek, o da radikalleşme yoluna gitmiştir.

Sol hareketin üçüncü çizgisinde ise CHP’nin ortanın solu söylemiyle terminolojiye giren ve Türkiye’ye özgü bir model olarak kabul gören demokratik sol bulunmaktadır. CHP’nin TİP’ten oy koparmak için ortaya attığı bir söylem olduğu düşünülse de, zamanla benimsenmiş ve CHP’nin programının bir parçası haline gelmiştir.

Tarihler 1980’li yılları gösterdiğinde, Türkiye sağ ve sol arasında cereyan eden bir şiddet ve istikrarsızlık sarmalına girmişti. 1960’lı yıllara kadar baskılanan sol, kendisini ifade edeceği bir alan bulduğunda, bu sağdaki radikalleşmeyi de tetiklemişti. Devrimle sosyalizmi getirmeye çalışan sol örgütlerle, mevcut düzeni savunan sağ örgütler arasındaki kanlı çatışmalar 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesiyle bıçak gibi kesildi. Bundan sonra sola

karşı daha temkinli yaklaşılacaktı ve sol fikirler 1960-1970 yılları arasındaki özgürlük ortamına bir daha ulaşamayacağına inandırılacaktı.

Günümüzde sol hala iktidar karşısında bir muhalefet odağı durumunda. Fakat 1960-1980 arası döneme göre etki alanı daha dar ve siyasi anlamda daha az güçlü. Bunun temelinde yatan nedenler ise ikiye ayrılabilir. Birincisi, 1980'den sonra yönetime bir süre ordu egemen olmuştur; kalan sürelerde ise parlamentonun çoğunlukla sağ çizgide politika yürüttüğü görülmektedir. İkincisi ise, 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren bölünmeye başlayan sol, siyasi düzlemde parçalı bir görünüm kazanmıştır. Bölünmüşlük belki de solu zayıflatan en önemli etken olmuştur. Siyasi yasaklar ve entelektüel sınırlamalar bir ideolojinin fikirlerini topluma yayması veya kendisini ifade etmesi konusundaki yegane engel olarak görülmemelidir. Buna bir de sağın toplum bazında güçlü iktidar odağı olması eklenince sol için mücadele daha da zorlaşmaktadır.

Kaynakça

- Akdere, İ. (2001). *Marxizm’de Temel Kavramlar*, 6.Baskı, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Akın, F. (2017). İkinci Dünya Savaşı Sonrası Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, *İş ve Hayat*, 3 (5), 119-135, 3 Temmuz 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/isvehayat/issue/52096/680397> sayfasından erişilmiştir.
- Akın, R. (2019). *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, İstanbul: Onikilevha Yayıncılık.
- Akşın, S. (2007). *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Atabay, M. (2015). *Partiler, Seçimler, İktidarlar ve Müdahelerle Türk Demokrasi Tarihi*, Edirne: Paradigma Akademi Yayınları.
- Atay, F. (2019). *Türkiye Demokrasi Tarihi (1789’dan Günümüze)*, Ankara: Nika Yayınevi.
- Avcı, S. (1994). Türkiye’de Sosyal Demokrat Partilerin Gelişimi ve Tabanı, *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Börklüoğlu, L. (2019). *Tanzimattan Günümüze Türk Siyasal Hayatı*, Bursa: Dora Yayınevi.
- Bulut, E. Ç. (2019). İdeolojinin Türk Hukukuna Yansıması: Komünizm Örneği (1923- 1960). *Akademik Bakış Dergisi*, 14 (27), 61-81.
- Demirci Güler, F. (2003). *Türkiye’nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Dikici, M. (2009). Yön Dergisi’nin Türk Dış Politikasına Bakışı, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (2), 161-182.
- Doğan, E. (2018). Türkiye’de Sol Düşünce ve Hareketlerin Tarihi, A. Çaylak ve S. A. Avcı (Ed.). *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’nin Siyasal Hayatı* içinde (ss. 155-174). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Duman, F. (2015). Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler. Ömer Caha ve Bican Şahin (Der.). *Sosyalizm içinde*, (ss. 161-225). Ankara: Orion Kitabevi.
- Dumrul Uygur, G. (2020). Türkiye İşçi Partisi 1961-1971, *Düzeltilmiş Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dursun, S. (2007). Türkiye’nin Güvenlik Algılamasındaki Değişim: 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrası Dönem, *ÇTTAD*, VII (16-17(Bahar-Güz)), 421-433.
- eGyanKosh. (2022). Unit-16 Left-Wing Movements, In *History of India-VIII* (C. 1857-1950), (pp. 221-234). İndira Gandhi National Open University, New Delhi.
- Erdem, B. (2018). 12 Mart 1971 Askeri Müdahale Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974), *OPUS International Journal of Society Researches*, 8(14), 655-676.

- Erdem, N. (2020). Türk Siyasal Hayatında Sağ Partilerde Bölünme: 1960-1980, *Yüksek Lisans Tezi*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Erdoğan, M. (2004). Sol Nedir?, *Liberal Düşünce*, ss. 107-112.
- Ersan, V. (2020). *1970'lerde Türkiye Solu*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fedayi, C. (2019). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sağ Siyaset*, Ankara: Kadim Yayınları.
- Fitzpatrick, S. (2008). *The Russian Revolution*, Oxford University Press.
- Gombert, T. (2010). *Sosyal Demokrasi El Kitabı Cilt: Sosyal Demokrasinin Temelleri*, R. Hallaç (Çev.). Friedrich Ebert Stiftung.
- Gürbüz, C. (2022). Komünizm, Y. Özkaya, V. Erat, E. Savut, Y. Demirkanoglu (Ed). *Siyaset Bilimi Ansiklopedisi* içinde (ss. 276-280). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gürel, M. (2006). 1970'li Yıllarda Türkiye Solu, *Devrimci Marksizm*, (3), 7-39.
- Huseynov, F. (2003). Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Oluşumunun Hukuki Boyutları, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(4), 387-401.
- Karataş, M. (2022). Türkiye'nin 1970'li Yılları ve Milliyetçi Cephe Hükümetleri, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 5 (10), 387-422.
- Kömürcü, D. (2016). Türkiye'de Yeni Siyasal Akımlar (1980 Sonrası), Evren Haspolat ve Deniz Yıldırım (Der.). *Türkiye'de Sosyal Demokrasi* içinde, (ss. 91-142). Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Köylü, M. (2016). Darbelerin Siyasi Tarihi. Ankara: Kripto Basım.
- Marx, K. ve Engels, F. (1848). Komünist Manifesto. Erişim Tarihi: 25 Eylül 2023 tarihinde <https://www.marxists.org/turkce/m-e/1848/manifest/kpm.htm> sayfasından erişilmiştir.
- Örnek, C. (2016). Kültürel Okumanın Gölgede Bıraktıkları: 1960'lar ve 1970'ler Öğrenci Hareketi Örneği, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 4(1), 85-104.
- Sala, B. (2021). Türkiye Sosyalist Hareketinin Seyri: Dönemler, Gündemler ve Konjonktürel Yönelimler, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 17(61), 12-33.
- Tucker, R. C. (1978). *The Marx-Engels Reader*, WW Norton & Company.
- Tunç, B. (2020). Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası'nın Yeri ve Önemi, *Karadeniz Araştırmaları*, XVII, (67), 657-692.
- Ünsal, A. (2002). *Umuttan Yalnızlığa TİP 1961-1971*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Üste, R. B. (2016). *Türkiye'de Siyaset Dönemler/Etkileri ve Sonuçları*, İstanbul: Beta.
- Uçar, M. (2017). *Sosyalizm*, B. Kalkan ve H.Y. Başdemir (Ed.). Siyasi İdeolojiler içinde (ss. 72-100). Ankara: Liberte Yayıncılık.
- Yaşlı, F. (2016). *İdeoloji: Bir Kavramın İzinde*. Ankara: Alabanda Akademi.

Yön Dergisi (1961). Yön Manifestosu. *Yön Dergisi* (1).

Yücel, M. S. (2006). *Türkiye’nin Siyasal Partileri (1859-2006)*, İstanbul: Alfa Yayınları,

Zürcher, E. J. (2015). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Y. Saner (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Türk Siyasal Hayatında Milli Görüş Hareketi Partileri ve Bürokrasi Yaklaşımları

Sinan Sunar¹

Özet

Siyasal ideolojiler 20. yy'ın tamamını etkileyen fikir ve aksiyon hareketleridir. Temel tartışma nesnelere birisi olan devlet ve onun yönetim aygıtı bürokrasi, ideolojilerin siyasi ve iktisadi görüşleri çerçevesinde şekillendirmeye çalıştığı bir alandır. Türk siyasal hayatında siyasal ideolojiler 1960'lardan itibaren ağırlığını hissettirmeye başlayarak ülke siyasetini etkilemiştir. Sağ ve sol olarak adlandırılan devletçi ve liberal yaklaşımların etkin olduğu bir dönemde bir çıkış yolu olarak ortaya çıkan Milli Görüş Hareketi, İslam'ı referans alan bir anlayışa sahiptir. Bu sayede Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren tasfiye edilen İslami kesim bir dönem sağ siyaset içerisinde yer alsa da Milli Görüş Hareketi'yle kendi inanç değerlerine uygun bir şekilde siyaset yapma imkânı bulmuştur. Bugüne kadar beş siyasal partiyle siyasal hayatta temsil edilen hareket, kendi içinden ayrılan kadroların kurduğu partilerle de Türk siyasal hayatını derinden etkilemiştir. Çalışma liberal ve sosyalist yaklaşımların dışında kendine özgü fikri bir altyapıya sahip Milli Görüş Hareketi'nin bürokrasi yaklaşımını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Literatür taraması kullanılarak Milli Görüş partilerinin parti programları, koalisyon protokolleri ve seçim beyannameleri vasıtasıyla bürokrasi yaklaşımları incelenmiştir.

1. Giriş

Modern devlet yapılanmasıyla birlikte oluşan bürokrasi kavramı, yönetim biliminden sosyolojiye, siyaset biliminden hukuka pek çok disiplinin tartışma konularından birini oluşturmaktadır. Özellikle kapitalist iktisadi sistemin yayılmasıyla bürokrasi, dönemler itibarıyla bazen düzenin koruyucusu bazen de gelişmenin önündeki en büyük engel olarak görülmüştür. Siyasal ideolojiler de oluşturdukları iktisadi ve siyasi teoriler çerçevesinde devlete belirli roller biçmişler ve idari mekanizmanın da bu yönde teşkilatlanması gerektiğini

1 Dr., sinansunar@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0765-4106

savunmuşlardır. Ancak özellikle iktisadi politikaların idari mekanizmayı doğrudan şekillendirici bir özelliği olduğu da bir gerçektir. Şöyle ki serbest piyasa temelli liberal yaklaşım küçük ve yalnızca düzenleyici rollere sahip bir idari mekanizma ve dolayısıyla da bu sınırları aşmayan minimal bir bürokrasi tasavvuruna sahipken iktisadi olarak devletçi yaklaşımlar her alanda bürokrasiyi de beraberinde getirmişlerdir. Türkiye 1946 yılında çok partili siyasi yaşama geçmesiyle birlikte farklı siyasi ideolojilerin örgütlendiği bir döneme girmiştir. Bu siyasi ideolojilerden ana akım şeklinde özellikle 1960'lardan sonra sağ-liberal ve sol-devletçi akımların ön planda olduğu görülmektedir. Necmettin Erbakan öncülüğünde 1970'lerin başında kurulan Milli Görüş Hareketi ise ithal olarak tabiri ettiği bu akımları reddederek ana akım sayılabilecek üçüncü bir yol ortaya koymuştur. Türkiye'nin maddi ve manevi kalkınmasını hedefleyen sosyal ve siyasi bir hareket olan Milli Görüş, yaklaşık 50 yıldır çoğunlukla muhalefet bazen de iktidar ortağı olarak Türk siyasal hayatını etkilemektedir.

Milli Görüş bugüne kadar sırayla beş partiyle siyasal alanda bulunmuş, dördü kapatılmış ve son temsilcisi Saadet Partisi'yle varlığını devam ettirmektedir. Bu metinde Milli Görüş partileri olan Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi, Refah Partisi, Fazilet Partisi ve Saadet Partisi'nin bürokrasi yaklaşımları tarihsel süreç içerisinde incelenecektir. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde siyasal ideolojilerin bürokrasi yaklaşımları ele alınacak, ikinci bölümde ise Milli Görüş partilerinin geçmişten bugüne genel seyri anlatılacaktır. Üçüncü ve son bölümde Milli Görüş partilerinin programları, koalisyon protokolleri ve seçim beyannameleri çerçevesinde bürokrasi yaklaşımları ortaya konmaya çalışılacaktır.

2. Siyasal İdeolojilerin Bürokrasi Yaklaşımları

İnsanların topluluk halinde yaşamaya başlamasıyla ortaya çıkan durumlara bağlı olarak gelişen yönetim ihtiyacı, en küçük toplumsal birim olan aileden başlamak üzere toplumun temel gereksinimlerinin karşılanması amacıyla devlet mekanizmasını ortaya çıkarmıştır. Devlet, özellikle düzenin ve güvenliğin sağlanması, temel ihtiyaçların karşılanması gibi noktalarda organize bir işleyiş meydana getirdiğinden insanlar günümüze kadar devletli olarak yaşamaya devam etmişlerdir. Bu anlamda devletin idari mekanizması olarak görülebilecek bürokrasi, ilk devlet yapılanmalarına kadar götürülebilirse de 15.yy.'dan itibaren meydana gelen gelişmelere bağlı olarak farklı bir formda gelişen modern devlet yapılanmasının bir aygıtı olması nedeniyle modern bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Devlet genel olarak toplumun ihtiyaçları çerçevesinde idari yapılanmasını oluşturmaktadır. 15. yy.'dan itibaren özellikle iktisadi ilişkilerde yaşanan

değişimle birlikte toplumsal yapı ve talepler de değişmiş, yeni yapıya uyumlu idari mekanizmalar modern devlet yapılanması içerisinde oluşturulmaya başlanmıştır. Toplumsal ve siyasi açıdan parçalı bir yapıya sahip olan feodalitenin yerini kapitalist iktisadi ilişkilerin gelişmesiyle birlikte idari ve siyasi açıdan merkezleşmiş bir devlet yapısına bıraktığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki kapitalizmin ortaya çıkıp yaygınlaşmasıyla oluşan burjuva sınıfının talepleri bu anlamda belirleyici olmuştur. Temel olarak düzenin ve güvenliğin sağlanması talepleri feodalitenin tasfiyesine, merkezi ordu ve bürokrasiye sahip modern devlet yapılanmalarının oluşumuna neden olmuştur. Bu noktada öncelikle mutlak monarşiler ortaya çıkmıştır. Savaş aletlerinin gelişmesiyle yeni bir boyut kazanan askeri yapılanma, donanımlı ordu gereksinimini beraberinde getirmiştir. Yüksek bütçeler ve sürekli gelir ihtiyacına neden olan bu durum merkezi bir vergi sistemini ve bunları toplayacak memurların devlet bünyesine alınmasını gerektirmiş ve merkezi bürokratik yapılanma oluşmaya başlamıştır (Schulze, 2005: 40). Böylelikle modern devletin ilk formu olarak tabir ettiğimiz mutlak monarşilerin merkezi bürokrasi vasıtasıyla uygulanan yasalarla yeni bir düzen kurarak feodalitenin tasfiyesinin yanı sıra iç barış ve düzenin korunmasıyla da sermaye birikiminin sağlanması ve tüm bunların yerine getirilmesi için de kamu finansmanının oluşturulması işlevlerini yerine getirdiği ifade edilebilir (Şaylan, 1994: 22-23). Diğer bir deyişle feodaliteden mutlak monarşiye geçiş sürecinde egemenlik kralın şahsıyla bütünleşik bir hal alarak devlet otoritesi bütünleşik ve merkezi bir halde tesis edilmiş, yeni vergi sistemiyle devletin gelirleri artmış, merkantilizm bir devlet politikası şeklinde uygulanarak sermaye birikimi sağlanmış ve tüm bunlar merkezi bir bürokrasinin tesisi ile oluşturulmuştur (Heper, 1983: 281).

Kamu bürokrasisinin oluşumunda merkantilizmin önemli katkıları söz konusudur. Zira işleyişte yasa ve düzenleyici işlemlere ayrı bir önem vermesi ve düzeni bu şekilde sağlaması merkantilizmin bu anlamdaki en belirleyici yönünü göstermektedir. Ancak bu dönemde meydana gelen yapılanma kapitalizmin sermaye birikimini tamamlayarak dışa açılmaya çalışma süreciyle farklı bir boyut kazanmış ve bürokrasiye yönelik ilk ciddi eleştiriler de gelmeye başlamıştır.

Günümüzde olduğu gibi ilk çıktığı dönemde de eleştirel bir anlam yüklenen bürokrasi kavramı ilk kez 1745 yılında Vincent De Gournay tarafından kullanılmıştır. *Bureau* ve *cratie* olmak üzere iki kelimenin birleşiminden oluşan kavram, devlet işlerinin yürütüldüğü masa anlamındaki “büro” ve Eski Yunanca’da iktidar, güç, egemenlik anlamlarına gelen “krasi”nin bir araya gelmesiyle büroların güç sahibi olduğu bir yapı anlatılmak istenmiştir (Önder, 2013: 23). İktisadi liberalizmin temel sloganı olan “*laissez faire, laissez passer*” (bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler) ifadesinin de Gournay’a ait olduğu

düşünüldüğünde durum daha da anlamlı hale gelmektedir. Bürokrasiyi adeta bir yönetim biçimi olarak gören Gournay, bürokratların yani devlet memurlarının hakimiyet sahalarını devamlı surette çoğaltmak istediğini ifade ederek bu durumu “*bureaumania*” hastalığı olarak tabir etmiştir (Albrow, 1970: 16-17).

Fransa Ticaret Bakanlığı yapan ve aynı zamanda bir fizyokrat olan Gournay tarafından yapılan eleştiriler bir anlamda bürokrasi anlayışındaki değişimin de habercisi olarak görülebilir. Çünkü önceleri bir anlamda kralın özel hizmetkarları olarak nitelenebilecek bürokratlar, kralın özel mülklerinin idaresi, krala ait imtiyazların muhafazası ve düzenin tesisi gibi görevleri kralın hakimiyetine dayanarak yerine getirmişlerdir. Bir burjuva hareketi olarak tabir edilen 1789 Fransız Devrimi’yle birlikte egemenlik anlayışında yaşanan değişim doğal olarak bürokrasi anlayışına da yansımıştır. Egemenliğin kraldan millete geçmesi kraliyet bürokrasisinin de kamu bürokrasisine dönüşmesinin önünü açmıştır. Artık buyrukla hareket eden değil devlet ve millete hizmet eden bir yapı oluşmaya başlamıştır. Değişimdeki temel argümanlar ise şu şekilde özetlenebilir: Önceleri bürokratlar hem karar alan hem de bunları uygulayan bir konumdadır. Bu durum bürokrasinin hem devlete yani krala hem de millete karşı bir güç olarak hareket etmesine neden olmuştur. Fransız Devrimi’yle birlikte durum tersine çevrilmek istenmiş ve özellikle 1800’lü yılların sonlarında demokrasiye geçiş hamleleriyle birlikte karar alma ve uygulama safhaları birbirinden ayrılarak meclislere karar alma, bürokrasiye de uygulama rolü verilmeye çalışılmıştır (Heper, 1983: 291-292).

19. yy.’ın en önemli meselelerinden birini teşkil eden bürokrasi, bu süreçte ortaya çıkarak güçlenen ve halen etkinliklerini sürdüren siyasal ideolojilerin de temel tartışma konularından biri olmuştur. Bu noktada öne çıkan ideolojilerden ilki liberalizmdir. Bireycilik, özgürlük, eşitlik gibi kavramlarla düşüncelerinin temelini oluşturan bu ideoloji, gerek siyasi gerekse de iktisadi alana dair fikirlerini devletin sınırlandırılması üzerine kurmuştur. Bireycilik liberalizmin öznesi konumdadır ve hem devletin hem de toplumun temel taşı olarak görülmektedir. Bundan dolayı devlet-birey ilişkilerinde devletin bireyin yararına olacak şekilde sınırlandırılması yani her alanda bireysel hürriyeti kısıtlamayacak şekilde dizayn edilmesi gereği temel bir sav olmuştur. Liberalizme göre devletin temel görevi kişinin doğal haklarının muhafazasıdır. Burada devlet sınırlandırılırken aynı zamanda sorumluluk da yüklenmektedir. Devletin güvenlik, savunma, sağlık, adalet ve bir takım alt yapı hizmetleriyle sınırlandırılması öngörülmektedir ki ideolojinin bürokrasiye yaklaşımı da bu fikirler etrafında şekillenmektedir.

Liberalizmin “kurucu babası” olarak görülen John Locke fikirlerini hayat, hürriyet ve mülkiyet hakları üzerine inşa etmiştir. Devletin temel işlevinin bu hakları korumak ve teminat altına almak olarak gören düşünür, halkın bir tebaa gibi devlete ait değil devletin halka ait olduğunu ve bunun için de bireylerin özgürlüklerden istedikleri şekilde yararlanmaları için devletin sınırlandırılması gerektiğini savunmuştur. Özellikle mülkiyetin korunmasına ayrı bir önem veren Locke, devletin kanuni vergiler dışında özel mülkiyete dokunamayacağını, aksi durumun oluşması halinde orada bir hukuk düzeninden bahsedilemeyeceğini ifade etmektedir (Kasper, 2004: 289-290).

Bir diğer liberal düşünür olan John Stuart Mill’in görüşleri de liberalizmin bürokrasiye dair yaklaşımının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Mill’e göre devletin etki alanının genişlemesi bireyin özgürlük alanını daraltıcı bir seyir izlemektedir. Devlet ve bireyin alanları birbirinden ayrılmalıdır. Devlet ancak bir kişinin bir başkasının alanına müdahale etmesi durumunda devreye girmektedir. Burada Mill, özgürlük ve otorite arasında bir denge kurulması gereğine vurgu yapmıştır (Erdoğan, 2015: 286). Devletin toplumsal ihtiyaçların her alanında bulunmasının toplumdaki liyakat sahibi kişilerin devlet içerisinde istihdam edilmesine neden olacağını savunan Mill, bu durumun toplumun geri kalanının her şeyi bürokrasiden beklemesine sebep olacağını ve böylece toplumun tembelleşerek köreleceğini iddia etmiştir (Mill, 2014: 165). Bürokrasinin halkın temsil araçlarının denetimi altında olması gereğine vurgu yapan düşünür, yönetimin profesyonel idareciler tarafından yürütülmesini bürokrasi olarak adlandırmakta ve bunların tecrübe ve pratiği bir araya getirerek hükümete yardımcı bir organ olması gereğini ifade etmektedir (Albrow, 1970: 22-23).

1929’daki “Büyük Buhan” sonrası gündeme gelen Keynesyen anlayışla devletin iktisadi alana müdahale etmesi ve iktisadi faaliyetlerde bizzat bulunması liberal düşünürlerin eleştirilerinin odağı olmuştur. Özellikle Almaya ve Sovyetler Birliği’nde ortaya çıkan bireycilikten toplumculuğa kayan ve devleti adeta kutsayan anlayışlar liberal düşünür Hayek tarafından eleştirilmiştir. Freidrich von Hayek bireysel özgürlüğün temelini iktisadi özgürlük olduğunu bildirerek devletin iktisadi alana müdahalesini devlet eliyle bireyi yok etme eğilimi olarak görmektedir (Hayek, 1995: 14-16).

Hayek ile aynı dönemde yaşayan ve onun gibi Avusturya İktisat Okulu’na bağlı bir diğer düşünür olan Ludwig von Mises’in görüşleri de liberalizmin bürokrasiye olan yaklaşımıyla ilgili dikkat çekici fikirler vermektedir. Mises bürokrasiye devlete ilişkin bir yapı, özel sektör yerine kamu teşebbüsünün getirilmesi gibi anlamlar yüklemektedir. Mises bürokrasiye tamamen karşı çıkmamakta ve özellikle demokratik rejimlerde kanunlara uygun şekilde

yönetim usulü olarak görmektedir. O, devletin genişlemesine ve iktisadi sahaya girerek özel sektörü yok etmesine karşı çıkmaktadır. Bu durumu “totalitarizm” olarak gören Mises, bürokrasinin bir otorite haline gelmemesi gerektiğini, aksi takdirde bireysel özgürlüklerin sınırlandırıldığı ve devletin genişlediği bir durumun ortaya çıkacağını iddia etmiştir (Eryılmaz, 2017: 256-257).

Liberalizmin tam zıttı olarak görebileceğimiz bir ideoloji olan sosyalizmde de bürokrasi karşıtı bir tutum söz konusudur. Sosyalizmin fikri öncüsü Karl Marx bürokrasiye dair görüşlerini genel olarak Hegel’in bürokrasi yaklaşımına bir yanıt olarak geliştirdiğinden öncelikle Hegel’in bürokrasi yaklaşımına değinmekte fayda vardır. Bürokrasiyi siyasi bir yapılanma olarak gören Hegel, modern bürokrasi teorisini ilk formüle eden kişidir (Shaw, 1992: 381). Evrensel ve ticari olmak üzere toplumu iki kesime ayıran Hegel, bürokrasiyi bu noktada devlet ve sivil toplum arasında bir arabulucu ve kamu yararını en iyi idrak eden evrensel bir sınıf olarak tanımlar. Bürokrasiyi olumlayan nadir düşünürlerden biri olan Hegel, hiyerarşinin bürokrasinin nesnel işleyişinin en önemli yönü olduğunu savunarak kamu hizmetine girişte ehliyet ve liyakatin ön planda olduğunu, statü ve aidiyet gibi diğer tüm kriterlerin belirleyici olmadığını savunmuştur (Sager and Rosser, 2009: 1142).

Karl Marx ise “*Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*” adlı eserinde bu görüşlere bir anlamda cevap vermiştir. Burada Marx, Hegel’in devletin genel yararı temsil ettiğine dair yaklaşımını reddederek bürokrasinin ortak faydayı geliştirmiş gibi görünse de aslında öyle olmadığını savunmuştur (Liebich, 1982: 77-80). Hegel’in devlet-bürokrasi ve sivil toplum üçlemesini kabul etse de bunların fonksiyonları yönünden ondan ayrılmaktadır. Marx devletin burjuvanın çıkarlarını temsil ettiğini, sivil toplumun burjuvanın devleti denetleme aracı olduğunu, bürokrasinin de burjuvanın diğer sınıflar üzerinde hâkim olmasının bir aracı olduğunu iddia etmiştir. Hiyerarşi ise bürokrasinin gizliliğini artırarak dışa kapalı bir hal almasını sağlamakta ve böylece bürokrasi hem kendisinin hem de burjuvazinin çıkarlarına göre hareket etmektedir (Eryılmaz, 2002: 23-24). Marx’ın bürokrasiye dair en net görüşü Engels’le birlikte kaleme aldıkları “Komünist Parti Manifestosu” adlı eserdeki şu ifadelerden anlaşılmaktadır: “*Modern devlette yürütme, tüm burjuvazinin ortak işlerini yöneten bir komiteden başka bir şey değildir.*” (Engels ve Marx, 2003: 12).

Sosyalizmin bir diğer simge ismi Lenin ise bürokrasinin yönetsel işlevlerinin basitleştirilerek ortadan kaldırılacağına yönelik fikirler ortaya koymuştur. Devrim sürecinde proletaryanın devletle münasebetlerini

bürokratik düzenin parçalanması üzerine temellendirmiştir. Bu süreçte insanlar bürokrasinin yaptığı işleri yapar hale gelecek ve bürokrasi ortadan kalkacaktır. Böylece idari işlevleri yerine getirenlerle işçiler eşit ücrete tabi olacaklardır. Bu durum üst düzey bürokrasinin imtiyazlarını ortadan kaldıracak ve sağlanan eşitlikle birlikte sosyalizme geçişte bir basamak görevi görecektir. Lenin, bürokrasinin devletin baskı mekanizması olduğunu savunarak devrimle birlikte bürokratik kurumların hemen tamamının proletarya tarafından yıkılarak faaliyetlerinin bütün ülke sathına yayılması sağlanacağını, kurumlardan özel mülkiyete ait olanlara da el konulacağını belirtmiştir (Smith, 1998: 85-86).

Bruno Rizzi ise Sovyet bürokrasisine dair yaptığı analizlerle dikkat çekmektedir. Rizzi bürokrasinin üretim araçlarını kontrol ettiğini ve dünyanın giderek bürokratikleştiğini iddia etmiştir. O, devleti burjuvazinin aracı değil hâkim sınıfın kendisi olarak görmüştür. Kapitalist düzende burjuva eliyle yapılan sömürü Sovyetler’de bürokrasi tarafından gerçekleştirilmiştir. Başlarda Sovyetler’de üretim araçlarının sosyalleşmesi öngörülürken gittikçe devletleşmiş ve Rizzi de bu durumu “bürokratik kolektivizm” olarak adlandırmıştır. Rizzi analizlerini daha da genişleterek bu durumun yalnızca Sovyetler ya da diğer sosyalist ülkelere özgü olmadığını, faşist ülkeler ve hatta kapitalist Amerika’da dahi bu durumun görüldüğünü iddia ederek dünyanın bürokratikleştiğini ifade etmiştir (Önder, 2013: 101-102).

Son olarak Miliban’ın analizlerine değinmekte yarar vardır. Bürokrasiyi devlet elitleri olarak niteleyen Miliband, bunların geldikleri toplumsal grupları tespit etmeye çalışmıştır. Bu elitlerle sermaye gruplarının aynı toplumsal ve kültürel arka plana sahip olduğunu iddia eden Miliband, bundan dolayı bürokrasinin burjuvaziye yakın konumlandığını, ayrıca bürokratik konuma gelerek korumak için de bunun adeta bir zorunluluk olduğunu ifade etmiştir (Miliband, 1969).

Genel olarak değerlendirildiğinde 20. yy. dünyasını iki kutba ayıran, birbirinden iktisadi ve siyasi olarak taban tabana ayrılan iki siyasal ideolojinin de bürokrasiye karşı olması oldukça ilgi çekicidir. Ancak dikkat edildiğinde bir noktada ortak bir paydaya sahip oldukları da düşünülebilir. Zira her iki ideoloji de temelde üretim araçlarının sahipliği üzerinden bir karşı çıkış yahut eleştiri getirmektedir. Şöyle ki; liberalizm bireyin ve onun sahip olduğu mülkiyetin dokunulmazlığı ve bunların doğal haklar çerçevesinde kullanılarak kısıtlanmaması gereği üzerine hareket ederken, sosyalizm üretim araçlarının bürokrasi eliyle dağıtımı ve aynı zamanda hâkim sınıfın bu noktadaki teminatı olma rolünü eleştirmektedir.

3. Millî Görüş Partilerinin Türk Siyasal Hayatındaki Serüveni

Türk siyasal hayatı Cumhuriyet'in kuruluşundan 1946 yılına kadar tek partinin iktidar olduğu bir atmosfere sahne olmuştur. 1946'da çok partili siyasi hayata geçişle birlikte yeni bir siyasal kültür toplumsal olarak zemin bulmaya başlamıştır. Demokratik bir geleneğe sahip olmayan Türk siyasal kültürü çok partili hayata geçişle birlikte daha derin ve köklü bir yapıya sahip askeri-bürokratik vesayete maruz kalmış ve pek çok ihtilal ve müdahalelere sahne olmuştur. Ancak her türlü engelleme ve olumsuzluğa rağmen Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçen ve varlığını sürdüren birçok toplumsal yapı siyasal hayatta etkinliğini hissettirerek belirleyici konuma gelmeyi başarmışlardır.

1946 yılında çok partili siyasi hayata geçişle birlikte Türkiye siyaseti sağ-sol ayrımı üzerine dizayn edilmeye çalışılmıştır. Sağ partilerin genel olarak geleneksel değerlere saygılı olmaları belirleyici bir unsurken sol partiler daha çok batıcılık ve laiklik ilkelerini vazgeçilmez olarak görmüşlerdir. Ancak sağ-sol ayrımının tam anlamıyla belirginleşmesi, 1960'lara kadar mümkün olmamıştır. Genel olarak Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)-Demokrat Parti (DP) ayrımı üzerinden kategorize edilmeye çalışılsa da DP'nin nevezuhûr bir oluşum olmadığı ve CHP'den ayrılan milletvekilleri tarafından kurulduğu gerçeği, ortada ideolojik bir ayrım olmadığını göstermektedir. Kuruluş aşamasında Celal Bayar'ın CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den izin alması da ayrımın bir noktada politik olduğunu göstermektedir. İlerleyen süreçte DP'nin seçim başarıları ise CHP'ye karşı halkın bir reaksiyonu olarak görülmelidir (Akın ve Coşkun, 2017:5).

1960 Askeri Darbesi'yle süreç akamete uğramış, akabinde gelen yıllar ise sağ-sol ayrımının bariz şekilde yaşandığı zamanlar olmuştur. DP'nin kapatılmasıyla onun siyasi mirasını üstlendiğini iddia eden pek çok siyasi parti çıksa da Adalet Partisi (AP), DP'nin siyasi temsilciliğini üstlenerek seçmeni kendine kanalize etmeyi başarmıştır. Bu dönemde CHP de "halkçı" söylemler ile daha çok solun temsilciliğini üstlenmeye çalışmıştır. Fakat burada temel belirleyicinin CHP olduğu göz ardı edilmemelidir. Zira sağ partiler genel olarak kendilerini CHP karşıtlığı üzerine konumlandırmışlar ve bir anlamda CHP'nin kendisini "sol" olarak tanımlamasıyla konumlarını sağ olarak belirlemişlerdir (Aydın ve Taşkın, 2018: 83). Sağ partiler her ne kadar CHP'nin ideolojik olarak karşısındaymış gibi olsalar da sistem içerisinde siyaset yapmayı uygun bulmuşlar ve alternatif bir siyaset önerisi getirmemişlerdir. Bu noktada Küçükömer'in (2001) mealen "*Türkiye'de sol sağdır, sağ da soldur.*" minvalindeki görüşü de uzun süre tartışılmış bir konudur. Öyle ki Küçükömer, CHP'nin devletçi ve düzeni koruyucu yaklaşımı nedeniyle sol sayılamayacağını iddia etmiştir.

1960'lı yıllarda sosyolojik olarak toplumda dindarlar, muhafazakârlar ve batıcılar olmak üzere üç kesimin siyasette etkin olmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren tasfiye edilen dini çizgiye sahip kişi ve yapılar bu dönemde siyasette daha etkin olma çabası içerisine girmeye başlamıştır (Zengin, 1992: 29). Bu konuda özellikle sağ siyaset içerisinde varlık gösteren dindar kesim kendi değer yargılarına uygun bir siyasi yapılanma kurma ihtiyacı duymuş ve bu yönde çalışma yapmaya başlamıştır. Dönem milletvekillerinden Hasan Aksay ve Süleyman Arif Emre gibi isimlerin yeni parti kurma çalışmalarına o dönem TOBB Sanayi Dairesi Başkanı olan Prof. Dr. Necmettin Erbakan da katılmıştır (Bakır, 2007: 347).

Erbakan TOBB'daki ilk görevine AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in desteğiyle gelse de 1969 yılında TOBB başkanlığına -Demirel'e muhalif kesimlerin yanında- İstanbul sermayesinin muhalefetine rağmen Anadolu'nun küçük sanayici ve esnaflarının desteğiyle seçilmiştir. Başkanlığı sürecinde ülke genelinde verdiği konferanslarla popülaritesi artan Erbakan'ın hükümetin bir anlamda haksız müdahalesiyle TOBB başkanlığından ayrılmak zorunda kalması onun popülaritesini daha da artıran bir durum olmuştur (Çavuşoğlu, 2009: 47-51). Kurulması düşünülen siyasi oluşumun öncelikle AP içerisinde oluşturulmaya çalışılması kararıyla Erbakan'ın AP'den milletvekili adaylığı başvurusu da başta Demirel olmak üzere parti yetkilileri tarafından reddedilince yeni bir siyasi oluşumun kaçınılmaz olduğu anlaşılmıştır.

1969 seçimlerine Bağımsızlar Hareketi adı altında daha önce AP ve Yeni Türkiye Partisi'nde siyaset yapmış isimlerle birlikte hareket eden Erbakan, Konya'dan bağımsız milletvekili adayı olarak seçilmiş fakat hareket içerisinde farklı illerden bağımsız aday olan diğer 14 kişi seçilememiştir. Erbakan'a bu dönemde MHP'den ve Millet Partisi'nden de teklifler gelmiş fakat Erbakan bağımsız hareket etmeyi tercih etmiştir (Yorgancılar, 2012: 54). Erbakan'ın Sinoplu olmasına rağmen Konya'dan milletvekili seçilmesinde Konya halkının mütedeyyin kimliğinin yanında TOBB başkanlığına seçilme sürecinde özellikle Konyalı sanayici ve esnafların desteğini almış olmasının da önemli etkisi bulunduğu düşünülmektedir (Çavuşoğlu, 2009:51). Erbakan 1969 seçimlerinde Konya'da oyların %7,9'luk kısmını alarak il genelinde dördüncü, şehir merkezinde ise %19,3'lük oranla AP'den sonra ikinci olmuştur (Akın, 2018: 105).

Türk siyasetinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak görebileceğimiz 1969'dan itibaren Necmettin Erbakan öncülüğünde yeni bir siyasal hareket olarak Milli Görüş doğmaya başlamıştır. Sağ-sol arasına adeta sıkışmış ve bu durumun kısır döngüye dönüştüğü bir siyasal ortamda Milli Görüş Hareketi alternatif bir akım olarak meydana gelmiş ve hızla partileşmeye başlayarak

günümüze kadar Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi, Refah Partisi, Fazilet Partisi ve son olarak da Saadet Partisi olmak üzere beş partiyle Türk siyasal hayatında boy göstermiştir. Arpacı (2020: 20), Milli Görüş partileri ve Necmettin Erbakan'ın siyasal hayatına dair süreçleri dört dönem halinde ele almıştır. Bunlar; 1969'dan başlayıp Milli Nizam Partisi'nin kapatılmasına kadar olan "siyasi oluşum" dönemi, Milli Selamet Partisi'nin kuruluşundan 12 Eylül 1980'e kadar olan "siyasi biçimlenme" dönemi, Erbakan'ın siyasi yaşağının kalktığı 1987'den 28 Şubat 1997'ye kadar olan "siyaseti etkileme" dönemi ve son olarak da Erbakan'ın vefatına kadar olan "siyasetten etkilenme" dönemidir.

Milli Görüş Hareketi kuruluşundan itibaren özgün ve müstakil bir fikir ortaya koymuştur. Herhangi bir ideolojinin karşıtı olmaktan çok kendine özgü fikri bir altyapıya sahiptir. İslam'ı referans alan bir siyasal hareket olarak o döneme kadar Cumhuriyet Dönemi siyasal hayatında temsil edilmeyen bir yapıyla sahneye çıkmıştır. Peygamberlerin hak-batıl mücadelelerine gönderme yaparken aynı zamanda Türk-İslam tarihini, Selçuklu ve Osmanlı'yı referans almıştır. Bu durum hareketin laiklik karşıtı bir pozisyonda konumlanmasına neden olmuştur. Geleneksel sağ partilerden farklı şekilde İslam'ı referans alarak siyaset sahnesine çıkmıştır. Farklı İslami fraksiyonların aksine Orta Doğu ve Hint coğrafyalarındaki İslami hareketlerden etkilenmek yerine daha yerli kalmıştır. Bu durumun oluşmasında Milli Görüş kadrolarının önemli bir kısmının İskenderpaşa Cemaati'nin o dönemki lideri Mehmed Zahid Kotku'ya bağlılığının önemli bir rolü olduğu düşünülmektedir (Akın, 2018: 106-107; Turan, 2022: 145-147).

Milli Görüş fikriyatının en temel yaklaşımlarından biri de "Milli" kelimesine atfedilen anlamda saklıdır. Burada kavram bir ulus-devlete ait yerlilik vurgusunu değil kelime kökenine uygun olarak "inanç bağı" şeklinde tarif edilmiştir (Bora, 2017: 470). Kavram Kuran-ı Kerim'de geçtiği manada yani "din ile takip edilen yol" şeklinde kullanılmıştır. "Millet-i İbrahim" ifadesinin muhtevasına uygun şekilde ırk temelli bir ayrımı reddederek İslam dinine bağlılığı temel alan bir yaklaşımı ifade etmektedir (Macit, 2017: 140). Milli Görüş mukaddesatçı bir anlayışa sahiptir ve her dönemde "önce ahlak ve maneviyat" ilkesini partilerinin temel sloganlarından biri olarak ortaya koymuşlardır. Bu yaklaşım aynı zamanda siyasetin dışında kalan mütedeyyin kesimlerin haklarını siyasal zeminde arayacağı bir yapı oluşmasını sağlamış ve demokratik siyasal kültürün yayılış alanını genişleterek bir anlamda devlet-millet kaynaşmasının önünü açmıştır (Yılmaz, 2016: 1171).

Milli Görüş'ü özgün kılan bir diğer argüman da diğer ideolojilere yaptığı eleştiri ve analizlerin yanında getirdiği çözüm önerileridir. "Yeni Bir Dünya"

sloganı altında şahsiyetli dış politika ve İslam Birliği bir ideal olarak ortaya konmuştur. Aynı zamanda mevcut iktisadi sistem karşısında “Adil Ekonomik Düzen” teorisıyla hakka ve adalete dayalı yeni bir sistem vaat etmiştir. Ortaya koyduğu fikirler itibariyle Milli Görüş Hareketi Cumhuriyetin kurucu fikirlerinin aksine iddialarla siyaset sahnesinde yer alsın da retorik olarak söylemlerinin yumuşatıldığı görülmektedir. Zira Milli Görüş partilerinin hemen tamamı “laiklik karşıtı eylemlerin odağı olmak” suçlamasıyla kapatılmıştır.

Milli Görüş Hareketi'nin ilk siyasi partisi olan Milli Nizam Partisi (MNP) 26 Ocak 1970 tarihinde kurularak siyasi hayatına başlamıştır. Partinin kuruluş aşamasında Osmanlı'dan beri İslamcılık hareketinin önemli isimlerinden, aynı zamanda Mehmet Akif Ersoy'un yakın arkadaşı Eşref Edip Fergan ve Necip Fazıl Kısakürek de bizzat yer almıştır. Hatta Eşref Edip Fergan partinin isim ve logosunu öneren kişi olmuştur (Akin, 2018: 106). MNP yaklaşık bir yıl sonra 24 Ocak 1971 tarihinde ilk kongresini gerçekleştirmiş ve genel başkanlığa Necmettin Erbakan seçilmiştir. MNP bu dönemde 2 AP milletvekilinin de katılımıyla 3 sandalyeyle Meclis'te temsil edilmiştir. Ancak kısa süre sonra -5 Mart 1971'de- MNP hakkında laikliğe aykırı faaliyette bulunmak suçlamasıyla dava açılmış ve Anayasa Mahkemesi'nce laik devleti ve Atatürk devrimlerini koruma gerekçesiyle 20 Mayıs 1971'de parti kapatılmıştır. Sarıbay, MNP'nin Kemalist ilkelere aykırı fikirler ortaya koyması ve 12 Mart Muhtırası'nın oluşturduğu siyasi atmosferin de etkisiyle kapatıldığını iddia etmiştir (2011: 579).

MNP'nin kapatılmasının ardından 11 Ekim 1972 tarihinde Milli Görüş Hareketi'nin ikinci siyasi partisi olan Milli Selamet Partisi (MSP) kurulmuş ve genel başkanlığına MNP'de genel sekreterlik görevini yürüten Süleyman Arif Emre seçilmiştir. Erbakan 1973'te MSP'ye katılarak aynı yıl yapılan seçimde Konya'dan milletvekili seçilmiştir. 1973 seçimlerinde MSP %11,8 oy alarak 48 milletvekilliği kazanmıştır. Erbakan da partinin genel idare kurulu kararıyla MSP Genel Başkanı olmuştur (Yalanız, 2022: 116). Erbakan ilk kez “Milli Görüş” kavramını 1973 seçimleriyle kullanmaya başlamıştır (Arpacı, 2020: 24).

1974'te CHP ile koalisyon ortağı olan MSP ilk defa hükümette bulunarak 7 bakanlık elde etmiştir. Fakat bu hükümet Kıbrıs Barış Harekâtı gibi önemli işlere imza atsa da uzun sürmemiş ve 1975'te AP-MSP-Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP)'nden oluşan dörtlülük koalisyonla I. Milliyetçi Cephe Hükümeti kurularak yeniden hükümette bulunmuş ve bu hükümet 1977 seçimlerine kadar devam etmiştir. Bu dönemde MSP'de bazı iç karışıklıklar meydana gelmeye başlamış ve bir

grup partiden ayrılarak Nizam Partisi adı altında yeni bir parti kurmuştur. 1977 seçimlerine bu karışık atmosferde giren MSP'nin oyu %8,6'ya milletvekili sayısı da 24'e gerilemiştir. Seçimin ardından AP-MSP ve MHP II. Milliyetçi Cephe Hükümetini kurmuş ve MSP 8 bakanlık almıştır. Siyasi tarihimize "Gümüş Motel Olayı" olarak geçen gelişme sonrasında AP'den 12 milletvekilinin istifasıyla hükümet çoğunluğu kaybetmiş ve güvenoyu alamayarak düşmüştür. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'ne kadar görev yapan VI. Demirel Azınlık Hükümeti'ni dışarıdan destekleyen MSP'nin darbeden bir hafta önce gerçekleştirdiği Kudüs Mitingi de darbenin gerekçeleri arasında gösterilmiş, darbeye birlikte bütün siyasi partiler gibi MSP de kapatılmıştır (Çakır, 2011: 547).

22 Nisan 1983'te yürürlüğe giren Siyasi Partiler Kanunu'yla partilerin kurulmasına izin verilmesinin ardından 19 Temmuz 1983'te Millî Görüş Hareketi'nin 3. partisi olarak Refah Partisi (RP) kurulmuştur. Kurucu Genel Başkan Ali Türkmen'in Millî Güvenlik Konseyi tarafından veto edilmesiyle bu göreve Ahmet Tekdal getirilmiş ancak Mili Güvenlik Konseyi Refah Partisi'nin 1983 seçimlerine girmesini engellemiştir (Duman, 1998, 101). Darbe sonrası alınan kararlar siyasi yasaklı hale gelen parti liderlerinin 6 Eylül 1987'de yapılan referandumla siyasi yasakları kaldırılmıştır. Bu gelişme üzerine 11 Ekim 1987'de yapılan kongreyle Necmettin Erbakan RP Genel Başkanı olmuştur. Bir yıl öne alınarak 1987 yılında yapılan genel seçimlerde %7,2 oy alan RP, 1982 Anayasası ile getirilen %10 barajını aşamadığından milletvekili çıkaramamıştır. 1991'deki seçimlere ise Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ve İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP) ile birleşerek RP çatısı altında girilmiş ve bu seçimde %16,9 oy alarak 62 milletvekili çıkarmıştır. Seçimden sonra MÇP'li 19 ve IDP'li 3 milletvekili RP'den ayrılmış ve RP Meclis'te 40 milletvekiliyle temsil edilmeye devam etmiştir. 1991 seçimlerinin Millî Görüş Hareketi açısından bir diğer özelliği de temel teorilerden biri olan Adil Düzen temasının ilk defa kullanılmış olmasıdır (Akşin vd., 2000: 86-87).

1993 yılında Cumhurbaşkanı Özal'ın vefatı ve Erbakan'ın en büyük siyasi rakiplerinden Demirel'in Cumhurbaşkanı seçilmesiyle Meclis'te ve siyasi arenada RP'nin etkinliğinin daha da arttığı bir döneme girilmiştir. 1994 yılında yapılan yerel seçimlerde RP önemli bir başarı göstererek 6'sı büyükşehir olmak üzere 329 belediye başkanlığı kazanıp yükselişini sürdürmüştür. 24 Aralık 1995 genel seçimlerinde RP %21,4 oy alarak 1. Parti olmuş ve 158 milletvekili elde etmiştir. RP'nin 1. parti olmasında siyasal stratejilerinin yanında yerel yönetimlerde gösterilen başarının da önemli etkisi olmuştur. Seçimlerin ardından Cumhurbaşkanı Demirel tarafından hükümet kurma görevi Necmettin Erbakan'a verilmiş ancak koalisyon görüşmelerinden

sonuç çıkmaması sebebiyle görevi iade etmek zorunda kalmıştır. Doğru Yol Partisi (DYP) Genel Başkanı Tansu Çiller de hükümet kuramayınca, Anavatan Partisi (ANAP) Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a görev verilmiş ve Demokratik Sol Parti (DSP)'nin dışarıdan desteğiyle ANAP-DYP koalisyon hükümeti kurulmuştur. RP'nin hükümetin güvenoyu almadığı gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'ne başvurmasıyla 14 Mayıs 1996'da mahkeme güven oylamasını iptal etmiş ve Mesut Yılmaz hükümetin istifasını vermiştir.

Daha sonra Cumhurbaşkanı Demirel bir kez daha RP'ye hükümet kurma görevini vermiş ve görüşmeler sonunda DYP ile anlaşılmıştır. 8 Temmuz 1996'da güvenoyu alan Refah-Yol Hükümeti Türkiye Cumhuriyeti'nin 54. Hükümeti olarak kurulmuş ve RP 18 bakanlık elde etmiştir. Hükümet devam ederken Türk siyasal hayatına “postmodern darbe” olarak geçen 28 Şubat 1997 tarihindeki Milli Güvenlik Kurulu toplantısı bu döneme damga vurmuştur. Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları laikliğe ve Atatürk devrimlerine aykırı hareket ettiği suçlamalarıyla hükümete baskı kurarak istifaya zorlamaya çalışmıştır. Artık adeta planlı bir süreç halini alan olaylar medya-ordu-siyaset üçgeninde cereyan etmiş ve kurulan baskı neticesinde RP'den 1, DYP'den 18 milletvekilinin istifa etmesiyle çoğunluk kaybedilmiş ancak Büyük Birlik Partisi (BBP) Genel Başkanı Muhsin Yazıcıoğlu dışarıdan destek vererek hükümetin devamını sağlamaya çalışmıştır. Koalisyon protokolüne göre DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'e Başbakanlığı devretmek üzere 18 Haziran 1997'de Erbakan Başbakanlıktan istifa etmiş ancak Cumhurbaşkanı Demirel hükümet kurma görevini ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a vermiştir. Bu olaydan sonra RP ve Milli Görüş Hareketi bir daha hükümetlerde bulunamamıştır. 21 Mayıs 1997'de Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş'ın açtığı kapatma davası neticesinde 16 Ocak 1998'de RP temelli kapatılmış ve Necmettin Erbakan 5 yıl siyasi yasaklı hale gelmiştir.

RP'nin kapatılma sürecinde ihtiyatlı davranılarak Milli Görüş Hareketi'nin 4. partisi olan Fazilet Partisi (FP) 17 Aralık 1997'de İsmail Alptekin tarafından kurulmuştur. 28 Şubat sürecinin de etkisiyle daha ılımlı bir görüntü çizen Fazilet Partisi, politikaları ve aday profiliyle farklı bir duruş sergilemiştir. RP'nin kapatılmasının ardından milletvekilleri FP'ye geçmiş ve bu dönemde 140 milletvekiliyle Meclis'te en çok sandalyeye sahip olan parti konumuna gelmiştir. 18 Nisan 1999'da genel ve yerel seçimler birlikte yapılmış ve FP genel seçimlerde %15,4 oy oranı ve 111 milletvekiliyle 3. parti olurken yerel seçimlerde 4'ü büyükşehir olmak üzere 488 belediye başkanlığı kazanarak 1. parti olmuştur. Seçimlerden hemen sonra 7 Mayıs 1999 tarihinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş bu kez Fazilet Partisi'ne kapatma davası açmıştır. Erbakan'ın siyasi yasaklı olması ve 28 Şubat sürecinde yaşanan fikir ayrılıkları gibi nedenlerle 14 Mayıs 2000

tarihinde gerçekleştirilen büyük kongrede Millî Görüş Hareketi'nin ilk ciddi ayrılma sinyali verilmiş ve 2 genel başkan adayı ve 2 farklı liste ile kongreye gidilmiştir. Kamuoyunda Yenilikçiler ve Gelenekçiler olarak adlandırılan bu ayrışmada Yenilikçilerin adayı Abdullah Gül, Gelenekçilerin adayı ise Recai Kutan olmuştur. Erbakan'ın da desteğini alan Recai Kutan delegenin çoğunluk desteğini alarak genel başkanlığa seçilmiştir. Kongre sonunda her ne kadar birlik ve beraberlik mesajı verilse de ayrışma her alanda kendini göstermeye başlamış ve 2001 yılında FP'nin de kapatılmasıyla yollar resmen ayrılmış, yenilikçi kanat Recep Tayyip Erdoğan öncülüğünde yeni bir siyasi oluşum için çalışmalarına başlamıştır (Çakır, 2011: 571-575).

FP'nin kapatılmasıyla Millî Görüş Hareketi'nin 5. ve son partisi olan Saadet Partisi (SP) 20 Temmuz 2001'de Recai Kutan başkanlığında kurulmuştur. Yenilikçiler ise Millî Görüş Hareketi'nden ayrılarak Recep Tayyip Erdoğan'ın Genel Başkanlığı'nda Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)'ni kurmuşlardır. Ayrılığın ardından her iki parti de FP döneminde seçilen milletvekillerinin katılımıyla mecliste grup kurmuş ancak 3 Kasım 2002'de yapılan genel seçimlerde SP %2,5 oy alarak baraj altında kalmış ve meclise girememiştir. 11 Mayıs 2003'te SP'nin 1. Olağan Kongresi'nde siyaset yasağı biten Erbakan genel başkanlığa seçilmiştir. Fakat daha önce açılan bir davadan aldığı mahkûmiyet kararı sebebiyle genel başkanlıktan ve parti üyeliğinden istifa etmek zorunda kalmış ve Recai Kutan yeniden genel başkan olmuştur. Bu dönemde tabanının önemli bir kısmı AK Parti'ye kayan Millî Görüş Hareketi, SP'yle beklediği oy oranlarına ulaşamamış ve uzun süre parti içi sorunlarla uğraşmak durumunda kalmıştır. 22 Temmuz 2007 genel seçimlerinde oy oranı %2,3'e gerileyen SP'nde 26 Ekim 2008'de yapılan kongrede genel başkanlığa Numan Kurtulmuş seçilmiştir. 11 Temmuz 2010'da yapılan kongrede Numan Kurtulmuş yeniden genel başkanlığa seçilse de liste krizi nedeniyle yeni bir ayrışmanın eşiğine gelinmiştir. Kongrenin tekrar yapılmasına ilişkin girişimlerde yeterli delege sayısına ulaşılmasıyla tekrar kongre kararı alınmasının ardından Kurtulmuş, genel başkanlık ve parti üyeliğinden istifa ederek Halkın Sesi Partisi'ni kurmuş, daha sonra da parti feshedilerek AK Parti'ye katılmıştır. 17 Ekim 2010'da yapılan tekrar kongresinde ise genel başkanlığa yeniden Erbakan seçilmiş ve 27 Şubat 2011 tarihinde vefatına kadar bu görevi sürdürmüştür (Arpacı, 2012: 219-225).

Erbakan'ın vefatının ardından Genel İdare Kurulu kararıyla bu kez Mustafa Kamalak SP genel başkanı olmuş ancak partinin oy oranında gerileme devam etmiş ve 12 Haziran 2011'deki seçimlerde %1,2 de kalmıştır. Oy oranlarındaki her gerileme yeni bir ayrışmanın kapısını aralamıştır. 2014 yılında yapılan kongreye de 2 aday ve 2 listeye giren SP, Mustafa Kamalak ve Erbakan'ın oğlu Fatih Erbakan'ın yarıştığı bir kongreye

sahne olmuştur. Kamalak yeniden genel başkanlığa seçilmiş ancak Fatih Erbakan süreç içerisinde partiden ve Milli Görüş'ün kurumsal yapısından gittikçe uzaklaşarak 2018 yılında Yeniden Refah Partisi adında ayrı bir parti kurmuştur.

Diğer yandan SP'nin oy oranı bazında gerilemesi şiddetli şekilde devam etmiş ve 7 Haziran 2015 seçimlerine BBP ile ittifak yaparak girmesine rağmen %2, 1 Kasım 2015'teki seçimlerde ise %0,6 oy alabilmiştir. 30 Ekim 2016'da yapılan kongrede bu kez Temel Karamollaoğlu genel başkanlığa seçilmiştir. Karamollaoğlu'nun genel başkanlığa seçilmesiyle daha aktif bir siyasi çalışma metodu benimsense de bu durum oy oranlarına yansımamıştır. 2017 yılında yapılan referandumla Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmesiyle seçim ittifaklarının da önü açılmıştır. 5 Mayıs 2018'de CHP, İYİ Parti, Demokrat Parti ve SP bir araya gelerek Millet İttifakı'nı kurmuşlardır. 24 Haziran 2018'deki milletvekili ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinde SP %1,3, Cumhurbaşkanı adayını Karamollaoğlu ise %0,8 oy alabilmiştir. Bu seçimde CHP listelerinden seçime giren Saadet Partili 2 aday milletvekili seçilerek Meclis'e girmiş ve 16 yıl sonra SP mecliste temsil edilebilmiştir. Son olarak 14 Mayıs 2023'te gerçekleştirilen milletvekili ve cumhurbaşkanlığı seçiminde Saadet Partisi yine Millet İttifakı içerisinde bulunmuştur. Bu seçimlerde Millet İttifakı'na AK Parti'den ayrılan kadrolardan oluşan Gelecek Partisi ve Deva Partisi de katılmış ve kamuoyunda "6'lı Masa" olarak ifade edilmişlerdir. Söz konusu seçimlere ortak cumhurbaşkanı adayını ve ortak milletvekili listesiyle girilmesi kararının ardından Millet İttifakı cumhurbaşkanı adayını olarak CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu açıklanmış, SP de CHP listelerinden milletvekili adaylarıyla seçime girmiştir. Seçim sonucunda Saadet Partili 10 isim milletvekili seçilmiş ve yeniden partilerine dönmüştür. 6 Temmuz 2023 tarihinde aynı şekilde CHP listelerinden seçime girerek milletvekili çıkaran Gelecek Partisi ile SP çatısı altında olmak üzere bir protokol çerçevesinde birleşilerek Saadet Partisi Meclis Grubu oluşturulmuş ve yaklaşık 20 yıl sonra Milli Görüş Hareketi grup olarak TBMM'de temsil edilmeye başlanmıştır.

4. Milli Nizam'dan Saadet'e Milli Görüş Partilerinin Bürokrasi Yaklaşımı

Milli Görüş Hareketi 50 yılı aşkın süredir Türk siyasi hayatında varlık gösterse de bürokrasi yaklaşımını uygulama bazında tam manasıyla tespit etmek oldukça güçtür. Zira bu zaman zarfında tamamı koalisyonlar ve biri hariç koalisyonun küçük ortağı olması, aynı zamanda da hükümet sürelerinin oldukça kısa kalması kendi yaklaşımını uygulama sahasına yansıtmasını engellemiştir. Bundan dolayı hareketin kurduğu partilere ait yazılı metinler bu noktada bize fikir vermektedir.

Siyasi hareketlerin ya da ideolojilerin bürokrasi yaklaşımlarında özellikle iktisadi anlayışlarının önemli bir etkisi olduğu daha önce ifade edilmişti. Millî Görüş Hareketi'nin kurulduğu tarih olarak kabul edilen 1969 yılına kadar Türkiye'de ana akım iki siyasi görüş ortaya çıkmış, “sol”u temsil eden CHP daha çok devletçi bir tavırla hareket ederken “sağ”ın temsilcileri genel olarak liberal diyebileceğimiz politikalar izlemişlerdir. Ancak Millî Görüş Hareketi her iki akımı reddederek bunları ithal görüşler olarak telakki etmiş ve kendisini bu topraklara ait, buranın tarih ve kültüründen neş’et eden bir hareket olarak tanımlamıştır.

Millî Görüş Hareketi'nin ilk partisi olan MNP'nin programına baktığımızda partinin iktisadi ve bürokratik yaklaşımını görmek mümkündür. Burada “sosyalist ve komünist felsefenin olduğu gibi “materyalist-kapitalist” görüşlerin de karşısında bulunduğu açıkça beyan edilmektedir. Her alanda olduğu gibi “ahlak ve maneviyat” temelli anlayışın iktisadi politikada da olmazsa olmaz olduğu kanaati ifade edilmektedir. Temel olarak karma bir iktisadi modeli esas alan MNP, ahlaki bir düzeni karma düzenin temeli sayarak, ahlak olmadan kurulacak bu sistemin devletçiliğe dönüşeceği görüşündedir. Devletin asıl olarak altyapı hizmetleriyle ilgilenmesi gerektiğini ifade eden MNP, özel sektörün kuramadığı tesislerin devlet eliyle kurularak verimlilik kazandırıldıktan sonra özel sektöre devretme amacıyla çalışmalar yürütülmesi gerektiğini vurgulamıştır (MNP, t.y.: 19-20). Bir anlamda özel sektör yeterliyse devlet düzenleyici, denetleyici ve teşvik edici olma rolündeyken; yetersiz kaldığı durumlarda ise bizzat yatırım yapıcı konuma gelebilmektedir. Bu noktada bürokrasiyi de tam manasıyla reddetmediği gibi onun daha süratli ve işler hale gelmesi gerektiğini düşünmektedir. Parti programının “devlet idaresi” başlıklı bölümünde de *“devlet özel sektörü adil şartlar dairesinde nizamlama, teşvik ve geliştirmeye çalışırken onun gücünün yetmediği işlerde veya millî menfaatlerin emrettiği hallerde bizzat teşebbüse girişecektir”* diyerek iktisat ve yönetim arasındaki ilişkinin önemine de vurgu yapılmıştır. Devlet idaresinde adaletin temel bir vazife olduğunun vurgulandığı programda bunun için memurların *“en ahlaklı, en adil ve en liyakatli kişiler olması şarttır”* denilmektedir. Bunun için de memurların seçiminde ehliyet ve liyakatin yanında ahlaklı olmalarına da bakılacağı açıklanmıştır. Bürokratik işlemlerin hızlanması için bilimsel metotlarla idari bir reforma gidileceği belirtilmiş, mülki idareye de değinilerek valilerin denetim yetkilerinin artırılacağı söylenmiştir. Ayrıca yönetim mekanizmasının siyasetten ve onun tesirlerinden, gereksiz bürokratik işlemler ve formalitelerden, lüks ve israftan arındırılarak daha hızlı, güçlü ve daha az maliyetli bir yapının kurulacağı ifade edilmiştir (MNP, t.y. 9).

MNP'nin kapatılması akabinde kurulan MSP'nin parti programında MNP'nin programındaki gibi detaylı bir yaklaşıma rastlanmamakla beraber devlet idaresinin hızlı bir yapıya kavuşturulmasının yanında ahlak ve fazilet ile ehliyet ve liyakate önem verilmesinin üzerinde durulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca mülki idare amirlerinin görevlerini daha süratli ve etkin yerine getirebilmesinin önündeki kanuni engellerin kaldırılması gereği ifade edilmiştir (MSP, t.y.: 7-12). 1973 yılındaki seçim beyanamesinde ise MSP, sosyalist ve liberal görüşü reddettiğini açıkça belirterek sosyalizmin bireyi, liberalizmin ise toplumu yok ettiğini, hak ve adalete dayalı bir düzenle ancak huzura erişilebileceğini iddia etmiştir. Bürokrasi noktasında ehliyet ve liyakat vurgusu yapan MSP, bürokratik hastalıklar olarak anılan ve işlerin yavaşlamasına neden olan kırtasiyecilik ve formalitelerin kaldırılarak daha dinamik bir idari mekanizma kurmayı vaat etmiştir (MSP, 1973: 20-21). 1974 yılında kurulan CHP-MSP koalisyonunun protokolünde ise bürokratik tıkanıklıklardan ve bakanlıklar arası koordinasyonsuzluktan bahsedilerek bu sorunun hızla giderilmesinin amaçlandığı ifade edilmiştir. İşlerin hızlanması adına bürokratik yetkilerin genişletileceği söylenen protokolda daha etkin bir kamu yönetimi için halkın katılımının sağlanacağı belirtilmektedir. Protokolda ilgi çekici maddelerden biri de bürokratların yalnızca görevi kötüye kullandıklarında değil, görev ve sorumluluklarını yerine getirmekten kaçındıklarında da sorumlu tutulacaklarından bahsedilmektedir. 1975 yılındaki I. Milliyetçi Cephe Hükümeti protokolü de benzer bir içeriğe sahiptir. Protokolda kamu yönetimindeki uyumsuzluk ve hantallığın üzerinde durulmakta ve daha verimli ve süratli bir idari mekanizma için reform yapılacağı ifade edilmektedir (1975: 4).

12 Eylül sonrası süreçte kurulan RP'nin programında ise bürokratların vatandaşın emrinde olan kimseler olduğu ve bu anlayışın bürokraside hâkim kılınmak istendiği belirtilerek önceki Milli Görüş partileriyle fikri devamlılıkla karma iktisadi model aynen ele alınmış ve refahın adil yayılışının sağlanması için devlet yatırımlarına yön verileceği gibi özel sektörün de teşvik edileceği ifade edilmiştir (RP, 1986: 9-10). 28 Haziran 1996 tarihli Refahiyol Hükümeti protokolünde özellikle idari teşkilatın yeniden yapılandırılması gereği üzerinde durulmuştur. Devletin iktisadi faaliyetlerden çekilmesi ana gaye olarak belirlenmiş ve devlette israfı önleyecek tedbirlerin alınması ve yeni bir kamu personel rejiminin kurulması hedeflenmiştir. Protokolda dikkat çeken bir diğer husus yerel yönetimlerle ilgilidir. *“Merkezi idare tarafından yürütülen mahalli hizmetlere ilişkin görev ve yetkilerin mahalli idarelere devrinin sağlanacağı”* (1996: 10) ifade edilen protokolda hükümetin yerleşmeyi sağlayarak yerindenlik prensibini hayata geçirmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır. Bu düşünceyle hükümetin bir anlamda hem hizmetin

vatandaşa daha hızlı ulaşmasını hem de merkezi bürokrasinin hantallığı ve tahakkümünü ortadan kaldırma amacı güttüğü ifade edilebilir.

FP ise “öncü Türkiye için elele” sloganıyla hazırladığı “Türkiye için Kalkınma Programı” adlı çalışmada “Devlet ve Kamu Yönetimi” başlıklı bir bölüm hazırlamıştır. İktisadi politika olarak serbest piyasa ekonomisinin esas alındığının belirtildiği metinde ancak sömürü ve haksız kazancı ortadan kaldıran tedbirlerin de alınacağı belirtilmektedir. Devletin imkân dahilinde ticaret ve sanayi faaliyetlerinin dışında tutularak asli işlevleri olan güvenlik, adalet, eğitim, sağlık ve altyapı hizmetleri ile denetleyici, düzenleyici ve özel sektörü teşvik edici bir rol üstlenmesinin sağlanmasının hedeflendiği ifade edilmektedir (FP, t.y.: 15). Diğer yandan bürokratik tahakkümün kaldırılarak “devlet için millet değil, millet için devlet ve halka Hizmet” prensibiyle kamu yönetiminin adil, esnek ve verimli bir yapıya kavuşturulacağı beyan edilmektedir. Vatandaş tehdit olarak gören değil ona güvenen bir bürokratik anlayış ortaya konacağı belirtilerek mevcut durumun hantal, bürokratik işlemlere boğulmuş ve bürokratların vatandaşın amiriymiş gibi hareket ettiği bir noktada olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca sorunların merkezi bir tavırla değil, yerinden çözülmesi için yerel yönetimlerin güçlendirileceği ifade edilmektedir (FP, t.y.: 28-29). Yine FP tarafından 1999 seçimleri için hazırlanan “Günışığında Türkiye” başlıklı beyannamede ise dikkat çekici vaatler bulunmaktadır. Devletin küçültüleceği iddiasının ön planda olduğu beyannamede küçük fakat etkin devlet anlayışının benimseneceği vurgulanmaktadır (FP, 1999: 55). Özellikle yerel yönetimlere dair oldukça ilginç yaklaşımlar ortaya konduğu görülen metinde kapsamlı bir yerel yönetim reform programı uygulanacağı söylenmektedir. Özellikle sağlık, eğitim, kültür, gençlik ve spor, sosyal yardımlaşma, turizm, tarım ve hayvancılık, ormancılık, imar, ulaşım ve altyapı yatırımı ve faaliyetlerinin tamamının yerel yönetimlere devredileceği, merkezi idarenin bu hizmetlere ilişkin yalnızca ülke genelinde makro düzeyde planlanması, standartlarının belirlenmesi ve bölgeler arası uygulamada eşitlik ve dengenin sağlanması hususlarında yetkili olacağı ifade edilmiştir. “Savunma, dışişleri, adalet” gibi alanlar dışında yerel yönetimlere geniş yetkiler verileceği söylenmektedir. Yerel yönetimlerin mali denetimini yapması için “Yerel Yönetim Sayıştayı” adı altında bir kurum kurulacağı da dikkat çekici bir başka vaat olarak karşımıza çıkmaktadır (FP, 1999: 10-16). FP'nin bu sayede merkezi bürokratik yapıyı kırarak etkin ve verimli bir idari mekanizma kurmayı hedeflediği anlaşılmaktadır.

SP'nin 3 Kasım 2002 seçimlerine yönelik hazırladığı “Acil Onarım ve Atılım Programı” başlıklı beyannamede de bürokrasi ve idari yapıya dair önemli yaklaşımlar bulunmaktadır. Dayatan “gardiyan devlet” anlayışından insanlara hizmet eden “garson devlet” anlayışının hayata geçirileceği vaat

edilerek mevcut yapının hantal, buyurgan ve dayatmacı olduğu ve bu haliyle ülkenin hiçbir meselesinin çözülemeyeceği belirtilmektedir. Beynamede FP'nin aksine yoğun bir Milli Görüş vurgusu yapıldığı da diğer bir dikkat çeken ayrıntıdır. Önceki birçok metinde olduğu gibi idari reform vurgusu burada da ön plandadır (SP, 2002: 21). 7 Haziran 2015 seçimlerine BBP ile ittifak yaparak giren SP, bu ittifaka Milli İttifak adını vermiş ve bu başlıkla bir seçim beyannamesi yayımlamıştır. İdari reform vurgusu bu seçim beyannamesinde de ön plandadır. Mevcut durumda kamu yönetiminin şeffaflık ve hesap verebilirlikten uzak olduğu belirtilmekte ve bunun temel sebebi olarak siyasi baskılar gösterilmektedir. Yapılması düşünülen idari reformlarla da şeffaf, hesap verebilir, vatandaş katılımının ve denetiminin olduğu, etkili, verimli bir kamu yönetiminin oluşturulması hedeflendiği anlatılmaktadır (SP, 2015: 22). Haziran 2018 seçimleri için hazırlanan “Türkiye Vizyonu” başlıklı beynamede ise nepotizm vurgusu dikkat çekmektedir. Bürokratik makamların iktidar yanlısı kişilerden oluşturulduğu iddia edilerek adalet, ehliyet ve liyakate önem verilmesi gereği üzerinde durulmaktadır (SP, 2018: 113). Son olarak da 30 Ocak 2023 tarihinde kamuoyuyla paylaşılan ve SP'nin de paydaşı olduğu Millet İttifakı partilerinin kabul ettiği “Ortak Politikalar Metni”nde temel bir bürokrasi yaklaşımından çok kurulacak ve kaldırılacak bakanlık ve kurumlarla ilgili bilgiler ağırlıklı olmakla birlikte liyakat vurgusunun da ön planda olduğu bir metin oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bürokratik işlemlerin azaltılması veya hızlandırılması adına e-devlet uygulama ağının genişletileceğinin vadedildiği görülmektedir (Millet İttifakı, 2023: 59-63).

5.Sonuç

1970'lerin başından itibaren milli, manevi ve ahlaki değerleri esas alma iddiasıyla Türk siyasal hayatında bulunan Milli Görüş Hareketi, Batı'dan gelen ideolojik yaklaşımları reddederek kendine özgü bir fikri yapı ortaya koymuştur. Milli Nizam Partisi döneminden itibaren hemen her dönem teorik yaklaşımlarıyla dikkat çekse de laiklik karşıtı bir yapılanma olarak anılmış ve bu gerekçeyle siyasal serüveni hep kesintiye uğratılmaya çalışılmıştır. Hak, adalet ve ahlak merkezli bir düzen kurma iddiasına sahip hareket, ahlaki düsturlardan ayrılmadan karma bir iktisadi politika benimsemiştir. Bu kapsamda devletin özel sektörün gücünün yetmemesinin yanında stratejik hususlar ve milli menfaatler çerçevesinde iktisadi alana girebileceği bir yapılanma öngörürken, özel sektörü de teşvik edici ve geliştirici bir anlayışı da içinde barındırmaktadır. 1990'lı yıllarda “Adil Düzen” teorisiyle bu anlayışı daha da geliştirdiği kabul edilebilir. Böylelikle bürokrasinin yok sayılması gibi bir durumun söz konusu olmamasının yanında her alanda söz sahibi,

tahakküm içinde ve buyurgan bir tavırla hareket etmesi de kabul edilmemiştir. Bir anlamda devletin asli işlevlerini hayata geçiren idari mekanizma olarak görülmüş ve daha fazla bir anlam da yüklenmemiştir. 1990'lı yılların sonlarına doğru özellikle FP döneminde liberal görüşe yakın bir tavra girilse de Milli Görüş Hareketi'nin fikri bir devamlılık içinde başından bu yana "gardiyan değil garson devlet" anlayışına sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca kuruluşundan bugüne hazırlanan bütün metinlerde bürokrasiye dair benzer sorunlardan bahsedilmesi de 50 yılı aşkın süredir aynı sorunların devam ettiği gerçeğini yansıtmaktadır.

Dolayısıyla Milli Görüş Hareketi kuruluşu olan 1969 yılından 28 Şubat (1997) Darbesi'ne kadar ortaya koyduğu siyasi görüş ve fiiller nedeniyle bürokratik elitler ya da vesayet unsurlarınca engellenen bir hantallıkla/tıkanıklıkla karşı karşıya kalsalar da beyannamelerinden anlaşıldığı üzere kendileri (kurduğu partiler) iktidara gelip fırsat bulduklarında (muktedir olduklarında) bürokratik engelleri aşarak hareket etmeyi amaç bilmişlerdir. Bu çerçevede Milli Görüş Hareketi partileri kendisini gardiyanlardan (vesayetçilerden) koruyamasa da "gardiyan değil garson devlet" olarak topluma hizmet etme şiarından vazgeçmemişlerdir.

Kaynakça

- Akın, M.H., Coşkun, B. (2017). Türkiye Siyasi Kültüründe Sağ-Sol Ayrımı ve Milli Görüş Hareketi, *Turkish Studies*, 12(8), 1-10.
- Akın, M.H.(2018). Türkiye Siyasi Tarihinde ve Sosyolojisinde Necmettin Erbakan ve Milli Görüş Hareketinin Konumu, *Doğumunun 90. Yılında Erbakan Sempozyumu Bildirileri Kitabı* içinde, (ss. 101-117). Konya: NEÜ Yayınları.
- Akşin, S., Boratav, K., ve Tanör, B. (2000). *Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye 1980-1995*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Albrow, M. (1970). *Bureaucracy*, London: Pall Mall Press.
- Arpacı, I. (2012). Türk Siyasal Yaşamına Etkileri Bakımından İslamcılık ve Necmettin Erbakan, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya
- Arpacı I. (2020). Söylemden İdeolojiye Erbakan ve Milli Görüş, *Maarif Mektepleri Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(1), 16-37.
- AP, MSP, CGP ve MHP Arasında Yapılan Koalisyon Protokolü (1975) Ankara.
- Aydın, S., Taşkın, Y. (2018). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İstanbul: İletişim.
- Bakır, B. (2007). Necmettin Erbakan. A. F. Demir (Ed.). *Türk Dış Politikasında Liderler, Süreklilik ve Değişim- Söylem ve Eylem İçinde* (ss. 343-438). Ankara: Bağlam.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İstanbul: İletişim.
- Çakır, R. (2011). Milli Görüş Hareketi. Y. Aktay (Ed.). *Modern Türkiye'de siyasi düşünce – İslamcılık içinde* (ss. 544-575). İstanbul: İletişim.
- Çavuşoğlu, H. (2009). TOBB-Siyaset İlişkisi Açısından Erbakan'ın TOBB Başkanlığı Sürecinin Değerlendirilmesi, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (4), 44-55.
- Duman, D. (1999). *Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslamcılık*, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Engels, F. Marx, K. (2003), *Komünist Parti Manifestosu*, C. Karakaya (Çev.). İstanbul: Sosyal.
- Erdoğan M. (2015), *Anayasal Demokrasi*, 12. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Eryılmaz, B. (2002). *Bürokrasi ve Siyaset*, İstanbul: Alfa.
- Eryılmaz, B. (2017). *Kamu Yönetimi*, 10. Baskı, Kocaeli: Umuttepe.
- Fazilet Partisi (t.y.). Öncü Türkiye için Kalkınma Programı.
- Fazilet Partisi (1999). Günışığında Türkiye 18 Nisan 1999 Seçim Beyannamesi.
- Hayek, F. (1995), *Kölelik Yolu*, T. Feyzioğlu ve Y. Arsan (Çev.). Ankara: Liberal Düşünce.

- Heper, M. (1983). Bürokrasi Maddesi, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 2. Cilt, İstanbul: İletişim.
- Kasper, W. (2004), John Locke: Özgürlük Filozofu, A. Yayla (Çev.). *Liberal Düşünce Dergisi*, 9 (36). 289-291.
- Küçükömer, İ. (2001). "Batılaşma" Düzenin Yabancılaşması, 2. Baskı, İstanbul: Bağlam.
- Macit A. (2017). Milli Görüş ve Çağdaş İslam Düşüncesindeki Yeri, *Turkish Studies*, 12(8), 133-148.
- Miliband, R. (1969), *The State in Capitalist Society*, New York: Basic Books.
- Mill, J. S. (2014), *Özgürlük Üstüne*, A. Ertan (Çev.). Özgürlük Üstüne ve Seçme Yazılar, İstanbul: Belge Yayınları, (4. Bas.), 11- 177.
- Millî Nizam Partisi, (t.y.). *Program ve Tüzük*, Ankara: As Matbaası.
- Millî Selamet Partisi (t.y.). Program, Ankara: Elif Matbaacılık.
- Millî Selamet Partisi (1973). *1973 Seçim Beyannamesi*, İstanbul: Fatih Yayınevi.
- Ortak Politikalar Mutabakat Metni (2023).
- Önder, Ö. (2013). *Türk Bürokrasisi ve Bürokratik Elitizm*, Ankara: Otorite.
- Refah Partisi İle Doğruiyol Partisi Koalisyon Hükümeti Protokolü (1996).
- Refah Partisi (1986). *Refah Partisi Programı*, Samsun: Eser Matbaası.
- Saadet Partisi (2002). Acil Onarım ve Atılım Programı Saadet Partisi Seçim Beyannamesi 3 Kasım 2002.
- Saadet Partisi (2015). Milli İttifak Seçim Beyannamesi.
- Saadet Partisi (2018). Türkiye Vizyonu Seçim Beyannamesi 24 Haziran 2018 Genel Seçimleri.
- Sager, F. and Rosser, C. (2009). Weber, Wilson and Hegel: Theories of Modern Bureaucracy, *Public Administration Review*, 69(6), 1136-1147.
- Sarıbay, A. Y. (2011). Milli Nizam Partisi'nin Kuruluşu ve Programının İçeriği, Y. Aktay (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – İslamcılık* içinde (ss. 576-590). İstanbul: İletişim.
- Schulze, H. (2005). *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, T. Binder (Çev.). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Shaw, C. K. Y. (1992). Hegel's Theory of Modern Bureaucracy, *The American Political Science Review*, 86(2), 381-389.
- Smith, B. C. (1998), *Bureaucracy And Political Power*, New York: St.Martin's Press.
- Şaylan, G. (1994). *Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, 2. Baskı, Ankara: İmge.
- Turan, A. (2022). *20 Yıllık İktidarın Bir Muhasebesi: AK Parti ve Milliyetçilik*, 1. Baskı, Konya: Eğitim Yayınevi.

- Yalanız, Y. (2022). Türkiye Siyasal Hayatında Uzlaş Kültürü: Milli Görüş Partileri Örneği, *Doktora Tezi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Yılmaz, S. (2016). Milli Görüş Hareketi: Toplumsal Hareketlerde Çerçeve Değişimi Etkisi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 1164-1185.
- Yorgancılar, S. (2012). *Milli Görüş: 1969-1980*, İstanbul: Pınar Yayınevi.
- Zengin, B. (1992). 80 Öncesi ve 90 Sonrası Siyasal Konjonktür, *Panel Siyasi ve Fikri Analiz Dergisi*, (40), 26-29.

Toplumsal Hareketlerden Siyasi Partiye: Türkiye’de Yeşil Siyasetin Tarihi İzleği

Hülya Eşki Uğuz¹

Rukiye Saygılı²

Özet

İnsan ile doğa arasındaki ilişkinin toplumsal hareketler, ideolojiler ve siyasi partiler aracılığıyla yeniden tanımlanmasına yönelik siyasi düşünce ve eylemlerin bütünü şeklinde tanımlayabileceğimiz yeşil siyaset, bugünkü anlam kipine son elli yıllık bir zaman diliminde kavuşmuştur. Günümüzde “ekolojik rasyonalite”nin yanısıra, “çesitlikçilik” ve “taban demokrasi” ilkelerine de eşit derecede vurgu yapmasıyla anlamlandırılan yeşil siyaset Dünya tarihinin ve Batı uygarlığının belli bir anının ürünüdür. Gücü ve etkisi sınırlı olmakla birlikte yeşil siyasetin Türkiye’de Batı’ya koşut bir biçimde 1970’li yıllarda gelişen çevre bilincinin ve çevreciliğin etkisiyle ortaya çıktığı genel kabul görmektedir. Bununla birlikte çevre sorunlarının siyaset ve ekonomiden soyutlanarak anlaşılamayacağı kabul edilmesi ya da başka bir deyişle çevre hareketinin siyasallaşması için 1980’leri beklemek gerekecektir. 1980’lerle birlikte daha önce ilgisini büyük ölçüde doğanın korunması ve kirliliğin önlenmesiyle sınırlandıran çevre hareketi, çevre sorunlarıyla toplumsal ilişkiler ve siyaset arasında var olan güçlü bağı görmeye başlayacak, bir diğer deyişle politik ses doğayı kapsayacak şekilde genişleyecektir. Yeşillerin bu süreçte siyasal bir harekete dönüşmesinde 12 Eylül Darbesi sonrasında koşulları belirleyici olmuş, yeşil hareket siyasi güç mücadelelerinin eksikliğinin yarattığı boşlukta yeşermiştir. 1980’li yılların sonlarına doğru birçok çevreci grup sivil alanda yerini almış, çevre hareketi kamuoyunun gündeminde yer edinmeye başlamış ve çevre sorunlarının toplumsal bir tabandan soyutlanarak anlaşılamayacağı güçlü bir biçimde dile getirilmeye başlanmıştır. Yeşiller Partisi bu dönemde çevrenin siyasallaşmasının bir ürünü olarak ortaya çıkmış, Türkiye’nin ilk yeşil partisi 1988 yılında Yeşiller Partisi adı altında kurulmuştur. Türkiye’de

1 Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, hulyaeski@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1583-0501

2 Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, rsaygili@selcuk.edu.tr, ORCID 0000-0003-4204-7037.

yeşil siyasetin tarihi üzerine olan bu çalışmada yeşil siyaset, esas olarak yeşil partilerin varlığı ve faaliyetleri üzerinden anlandırılmaktadır. Bu, hem yeşil siyasetin tanımı gereği hem de Türkiye’de siyaset yapmanın siyasi parti kurmakla özdeşleşmiş olması ile ilgilidir. Türkiye’de siyaset her zaman siyasi parti odaklı olmuştur. Siyaset konuşulurken, demokrasinin pekişmesinin önemli aktörleri olan diğer unsurlar çoğu kez görmezden gelinmiştir. Bu hataya düşmemek adına, Türkiye’de yeşillerin tarihi anlatılırken siyasi kimliği yeşil bir ideoloji etrafında şekillenen yeşil hareket de çalışmanın kapsamı içerisine dahil edilmiştir. Bu bağlamda çalışmada 1988’den 2023’e aynı çizgide ilerleyen, zaman zaman siyaset sahnesinin dışında kalan yeşil siyasetin Türkiye’deki tarihsel izleği, “Arayış ve Başlangıç Yıllarında Yeşil Hareket”, “Toplumsal Hareketlerden Siyasi Partiye: Birinci Yeşiller Partisi”, “Yeniden Partileşme Çabaları ve İkinci Yeşiller Partisi” ve “Söyleyecek Yeni Bir Söz Arayışında Yeşiller: Üçüncü Yeşiller Partisi” olmak üzere dört temel başlık üzerinden bir okumaya tabi tutulmuştur.

1.Giriş

Evrensel ve yetkin bir tanımı bulunmayan yeşil siyaseti, insan ile doğa arasındaki ilişkinin toplumsal hareketler, ideolojiler ve siyasi partiler aracılığıyla yeniden tanımlanmasına yönelik siyasi düşünce ve eylemlerin bütünü şeklinde izah etmek mümkündür (Eşki Uğuz ve Yılmaz, 2021: 291). Dünya tarihinin ve Batı uygarlığının belli bir zamanında, belli bir durumunda ortaya çıkan yeşil siyasi düşünce, yirminci yüzyılın ikinci yarısının bir ürünü olup büyük ölçüde son elli yılda yaşanan gelişmelerin bir sonucudur (Şahin, 2017: 16). Yeşil düşünce; eleştirel topluluklar, aktivistler ve entelektüeller arasındaki tartışmalarla gelişmiş, onların öğrenme deneyimlerinden etkilenmiş, onların oluşturdukları bir anlatıdır (Doherty, 2002: 67; Erensü, 2019: 4). Bir başka deyişle yeşil düşünce; tek bir düşünürün ya da aynı ekolden gelen düşünürlerin sistematize ederek geliştirdiği, takipçilerince yorumlanarak yeniden anlam kazandırılan bir akım, müttehit bir kuram değildir. Aksine yeşil düşünce; farklı fikirlerin, uzlaşmaz görünen dünya görüşlerinin ve siyasi önermelerinin bir bileşkesidir (Şahin, 2017: 29-30).

İçinde farklı ve uzlaşmaz nitelikte birçok görüş ve önermeyi taşımakla birlikte yeşil düşüncede “büyümenin sınırlarına ilişkin pratik düşünceler” ve “insan dışı doğal dünyaya ilişkin etik kaygılar” bir siyasi ideoloji üretmek üzere bir araya gelir (Dobson, 2007: 189). Bu ideolojiye içsel tutarlılık kazandıran şey de Yeşillerin, “ekolojik rasyonelite”, “çesitlikçilik” ve “taban demokrasisine” duydukları bağlılıklarıdır. Bu üç ana temadan hiçbirisi diğerine göre üstün olmayıp Yeşiller, bu üç ilke arasında bir denge kurma arayışındadırlar. Bununla birlikte ekolojik rasyonellik, yeşil ideolojinin önemli bir parçası ve en ayırt edici özelliğidir. Ancak ekolojik rasyonellik,

yeşil ideolojiyi açıklamak için tek başına yeterli değildir (Doherty, 2002: 67, 68). Daha net bir ifadeyle yeşil siyaset teorisi, ekolojik temelli olmakla birlikte ekolojik merkezli değildir. Bu iki anlamda kullanılmaktadır. İlk olarak yeşil siyaset teorisi, yalnızca çevresel meseleler ve sosyal-çevresel ilişkilerle ilgilenmez, normatif kaygıların tamamına hitap eder. İkinci olarak ise yeşil siyaset teorisi, yeşil düşüncenin mevcut ideolojik kavramsallaştırmalarını başlangıç noktası olarak alır, ancak bu kavramsallaştırmalar tarafından ifade edilen konularla sınırlı değildir. Bu nedenle, yeşil siyaset teorisi, ideolojik açıklamalar kapsamında gündeme getirilen bazı konuları ele alırken, hem bu konulardaki varsayılan ‘yeşil’ pozisyonu eleştirel bir şekilde değerlendirme hem de gerekirse yeşil düşüncenin ‘temel pozisyonları’ olarak görülen şeylere meydan okuma ve ötesine geçme girişimiyle anlam kazanır. Bu bağlamda yeşil siyasetin teorik açıklamasının temel önermesi, ‘ekolojik’ düşüncenin yeşil siyasetin kapsamını, ilkelerini veya değerlerini tanımlama tekeline sahip olmadığıdır (Barry, 1999: 5).

Ekolojik düşünce aslında yeşil siyasetin, kapsam, ilke ve değerlerini tanımlama tekeline sahip olmamakla birlikte, Türkiye’de çevre hareketi ve yeşil hareket kavramları sıklıkla birbirlerinin yerine kullanılabilir. Bu durum, yeşil siyasetin Türkiye’de içine doğduğu zamanın ve koşulların bir sonucu olup Yeşiller hareketin erken döneminde daha apolitik bir kavram olması nedeniyle ‘çevreci(lik)’ terimini kullanmayı tercih etmişlerdir. Şimdilerde kimi çevre aktivistleri, politik oluşlarına göndermede bulunmak için kendilerini ‘yeşil’ olarak isimlendirmekte ya da kendilerini terimin apolitik anlamında ‘çevreci’ olarak isimlendirmeyi tercih edebilmektedirler. Seçim siyasetinde bir aktör olma şansları olmadığı için çoğunlukla bir hareket olarak görülen çevreci hareketin aksine yeşil siyaset esas olarak yeşil partilerin varlığı ve faaliyetleri etrafında çerçevelenmektedir. Yeşil hareket terimi ise siyasi kimliği yeşil bir ideoloji etrafında şekillenen bir siyasi harekete atıfta bulunmak için kullanılmaktadır. Yeşil hareket kısmen siyasi örgütlerin/yeşil partilerin yörüngesinin dışında, özellikle taban aktivizmi ve parti dışı siyasi girişimler yoluyla hareket etmekte ve kimi zaman yeşil olması gerekmeyen siyasi örgütlerle işbirliği yapma yoluna gidebilmektedir (Şahin, 2015: 442, 443).

Türkiye’de yeşil siyasetin tarihi üzerine olan bu çalışmada yeşil siyaset, esas olarak yeşil partilerin varlığı ve faaliyetleri üzerinden anlamlandırılmaktadır. Bu, hem yeşil siyasetin tanımı gereği hem de Türkiye’de siyaset yapmanın siyasi parti kurmakla özdeşleşmiş olması ile ilgilidir. Türkiye’de siyaset her zaman siyasi parti odaklı olmuştur. Siyaset konuşulurken, demokrasinin pekişmesinin önemli aktörleri olan diğer unsurlar çoğu kez görmezden gelinmiştir (Keyman, 2021). Bu hataya düşmemek adına, Türkiye’de

yeşillerin tarihi anlatılırken siyasi kimliği yeşil bir ideoloji etrafında şekillenen yeşil hareket de çalışmanın kapsamı içerisine dahil edilmiştir. Bu bağlamda çalışmada 1988’den 2023’e aynı çizgide ilerleyen, zaman zaman siyaset sahnesinin dışında kalan yeşil siyasetin Türkiye’deki tarihsel izleği, “Arayış ve Başlangıç Yıllarında Yeşil Hareket”, “Toplumsal Hareketlerden Siyasi Partiye: Birinci Yeşiller Partisi”, “Yeniden Partileşme Çabaları ve İkinci Yeşiller Partisi” ve “Söyleyecek Yeni Bir Söz Arayışında Yeşiller: Üçüncü Yeşiller Partisi” olmak üzere dört temel başlık üzerinden bir okumaya tabi tutulmuştur.

2. Arayış ve Başlangıç Yıllarında Yeşil Hareket

Türkiye’de yeşil hareketin başlangıç yıllarını 1970’li yıllara kadar geri götürmek mümkündür. Gücü ve etkisi sınırlı olmakla birlikte bu yıllarda Batı’ya koşut bir biçimde gelişen çevre bilincinin ve çevreciliğin de etkisiyle çevre değerleri adına tepkisel bir gücün ortaya çıktığı görülmektedir (Duru, 2002: 179). Türkiye’de yeşil hareket içerisinde yer alan ilk grubun çoğu, çevre ile ilgili oluşumlarda yer alan ormancılar, biyologlar ve doktorlar gibi profesyonellerden meydana gelmektedir. Bu dönemde daha ziyade endüstriyel kirlilik ve kentlerdeki hava kirliliği gibi çevre sorunlarının yanı sıra nüfus artışı, hızlı iç göç ve kentsel yayılma nedeniyle ortaya çıkan gecekondulaşmanın etkilerine odaklanan çevre örgütlerinin çoğu kent güzelleştirme dernekleri olarak isimlendirilmekte ve kamu kurumlarıyla yakın bir işbirliği içerisinde faaliyette bulunmaktaydılar. Bu tarihlerde ortaya çıkan bazı çevre hareketleri ise ekolojik yaklaşımları ve kampanyaları açısından Batı’daki örneklerle daha yakın görünmektedir. 1972 yılında bir grup mühendis, mimar ve akademisyen tarafından kurulmuş olan Türkiye Çevre ve Orman Koruma Derneği (TÜRÇEK), 1975 yılında bir grup sanatçı ve çevreci tarafından kurulan Doğal Hayatı Koruma Derneği (DHKD-WWF Türkiye’nin öncüsü) ve 1978 yılında düzenleyici çevreci yaklaşımın ve sürdürülebilir kalkınma söyleminin ilk uygulayıcılarından biri olarak nitelendirebileceğimiz Türkiye Çevre Vakfı (TÇV) bu dönemde ekolojik yaklaşım ve kampanyaları ile akıllarda yer edinen oluşumlardır (Şahin, 2015: 445-446). Dönemin çevre hareketi açısından önemli bir özelliği de çoğu kez tekil sorunlara dönük olarak ortaya çıkan ve daha ziyade yöresel çevre sorunları üzerinden şekillenen hareketleri içermesidir. Bu tepkilerin bilinen ilk örneği, Murgul’daki yöre halkının 1975 yılında çevreye zarar verdiği gerekçesiyle bakır işletmelerine dava açmasıdır (Üste, 2015: 48). Aynı tarihte Samsun’da bakır izabe tesislerine dönük protestolar, 1976 yılında ise Türkiye’nin ilk nükleer enerji santralının kurulacağı yer olarak seçilen Mersin/Akkuyu’da yerel bir aktivist olan Arslan Eyice’nin öncülük

ettiği ve bazı belediye yetkilileri, işçiler ve yerel halk tarafından desteklenen ve basının da desteğiyle güçlenen nükleer karşıtı eylemler ve 1977 yılında Elmadag'da barut ve çimento fabrikalarının doğada ve tarımsal üretimde yarattığı tahribatın yöre halklarının protestoları ile birlikte çevreci hareketler genişleyip tüm yurda yayılmış ve geniş kesimlerin ilgisini çeker hale gelmiştir (Sipahi ve Dinçer, 2019: 31; Şahin, 2015: 446). Bununla birlikte Şahin'in (2015: 446) de dile getirdiği gibi bu birkaç ayrı ve oldukça yalıtılmış grubun öncülüğünde gerçekleşen eylemler elit profesyoneller tarafından oluşturulmuş, bir taban örgütlenmesinden ziyade kapalı bir topluluğun görüşlerine dayanan ve aktivizmleri yaygın bir kamusal tartışmanın parçası olarak değerlendirilemeyecek eylemlerdi. Çevreci fikirlerin daha ziyade devletçi, kalkınmacı ve planlamacı yaklaşımlar bağlamında şekillendiği bu dönemde çevreci kaygılar kentlerde kabul görmeye başlamış olsa da ülkenin sınırlı sanayileşmesi, yaygın ve popüler bir ekolojizm için çok fazla itici güç sağlayamayacaktır.

Bu nedenle Türkiye'de modern çevre hareketlerinin daha yakın bir tarihin ürünü olduğunu söylemek ve böylesi örneklerin 1980'li yılların sonlarına doğru görülmeye başlandığı belirtmek gerekir. Türkiye'de çevre sorunlarının siyaset ve ekonomiden soyutlanarak anlaşılamayacağını kabul edilmesi ya da başka bir deyişle çevre hareketinin siyasallaşması için 1980'leri beklemek gerekecektir. 1980 öncesinde çevre adına ortaya konan tepkiler, doğal dünyayı kendi başına ahlaki kaygıya değer bir varlık olarak ele almaktan uzaktı ve insan dışı dünyayı insani amaçlar için araçsallaştırma hatasına düşüyordu. 1980'lerle birlikte daha önce ilgisini büyük ölçüde doğanın korunması ve kirliliğin önlenmesiyle sınırlandıran çevre hareketi, çevre sorunlarıyla toplumsal ilişkiler ve siyaset arasında var olan güçlü bağı görmeye başlayacak, bir diğer deyişle politik ses doğayı kapsayacak şekilde genişleyecektir. Bunu hem çevre hareketinin beslendiği düşünsel kaynaklardaki değişimden hem de çevreci grupların gerçekleştirdikleri eylemlerdeki farklılaşmadan gözlemlemek mümkündür (Duru, 2002: 179, 180, 183).

Yeşillerin bu süreçte siyasal bir harekete dönüşmesinde 12 Eylül Darbesi sonrasında koşulları belirleyici olmuş, yeşil hareketin siyasal güç mücadelelerinin eksikliğinin yarattığı boşlukta yeşermiştir. Radikal akımlardan birisi olmayışı, aksine ideolojiden arınmış bir düşünme ve eyleme şekli/diğer ideolojik akımlara göre tehlikesiz bir söylem olarak algılanışı Türkiye'de yeşil hareketin bu dönemde engellemelerle karşılaşmaksızın gelişimini olumlu yönde etkilemiştir (Kaya, 2011: 7). 12 Eylül Darbesi'nden sonra yaşanan apolitikleşme sürecinde 'siyaset', 'örgüt', 'parti' kavramlarının toplumsal yaşama yabancılaştırılması ile birlikte siyaset dışı olmak/bir siyasal partiyle

veya siyasal örgütle bağının olmadığını ifade etmek faaliyetlerin serbestçe yürütülebilmesi adına önemli hale gelmiştir. Darbecilerin, toplumdaki tüm demokratik kitle örgütlerinin, “yasadışı örgütlerin uzantısı” olduğu şeklindeki propagandayı yoğun bir biçimde kullanmasındandır ki bu kara propagandaya karşı durmak için bile pek çok dernek “siyaset dışı” olduğunu ilan etmek durumunda kalmıştır. Örneğin, 1982 Darbe Anayasası’na “Çevre Hakkı”nın girilmesi için yoğun bir lobicilik yaparak, çevrecilik içindeki lobici geleneğin ilk adımlarını atan TÇV gibi çevreci örgütler tüzüklerine “siyaset dışı” olduklarını yazma gereği hissedeceklerdir. Dönemin bu apolitikleştirici tutumu nedeniyle ki çevre örgütleri daha en baştan, siyasal iktidarı hedeflemeyen, toplumsal alanı iyileştirmeye ve sorunları düzeltmeye yönelik bir alana sıkıştırılmıştır (Özlüer, Turhan ve Erensü, 2016: 23). Bununla birlikte 12 Eylül sonrası dönemde “yaşam alanları”nı ve bu alanlara ilişkin tüm meselelerde söz söyleme ve karar alma süreçlerine katılım hakkını savunan pek çok yerel oluşum ve dernek, en yaygın, kitlesel ve uzun soluklu hak arama mücadelesinin temel aktörleri haline gelmiştir (Aksu, 2019: 10-11). Tabandan gelen çevre hareketleri de bu dönemde aktivistlerin kendi “yaşam alanlarına/doğaya saldırı” olarak adlandırdıkları duruma bir tepki neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu dönem, yeşil hareketlerin eylemliliklerinin yoğunlaştığı bir dönemdir. Bir taraftan doğayı korumaya dönük eylemler diğer taraftansa endüstriyel kalkınmayı sorgulayan ekolojik oluşumlar siyaset arenasına çıkmaya başlamışlardır. Yine bu yıllarda yürütülen faaliyetlerde kamuoyunun dikkati nesli tükenmekte olan tür ve habitat çeşitliliğine, tarımda kullanımı giderek artan kimyasalların yol açtığı sorunlara ve bilinçsizce avlanmanın doğurduğu tahribata çekilmeye çalışılmakta ve bu konudaki yasal düzenlemelerin etkinleştirilmesi için mücadele edilmektedir (Özlüer, Turhan ve Erensü, 2016: 17-18).

Bu yıllarda maden çıkarma gibi projelerin olumsuz ekolojik etkileri günlük yaşamda daha belirgin gelmiş, vatandaşlar ormansızlaştırma, arazi bozulması, hava ve su kirliliği gibi artan sorunları bizzat görebilir hale gelmiştir. Dahası, 1980 Darbesi’nden sonra sivil siyaset kendini yeniden kurmuş ve insanların belirli hak talepleri etrafında örgütlenmeleri için bir alan yaratmıştır (Kurtiç, 2022: 5). Kent merkezlerindeki ekolojik krizin kendisini daha baskın bir şekilde hissettirdiği bu dönemde kent odaklı bir çevre mücadelesi (Özlüer, Turhan ve Erensü, 2016: 17-18) yükselmektedir. Bu yöndeki eylemlerden ilki 1984 yılında başlayan Gökova Körfezi kıyılarındaki termik santrale karşı yerel bir protesto hareketidir. Bu hareketi Dalyan İztuzu Plajı’ndaki deniz kaplumbağalarının (*Caretta Caretta*) neslini koruma mücadelesi ve İstanbul yakınlarındaki bir çimento fabrikasının neden olduğu çevre kirliliğine karşı gerçekleştirilen protestolar takip edecektir. Yine bu dönemde Ankara’da

“Güvenpark otopark değildir!” ve İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi’nin tarihi bir kampüsü olan “Taşkılla’da otele hayır” sloganları ile yürütülen yerel eylemlilikler ekolojik sorunları “çevre katliamı” kodlaması ile toplumun dikkatine sunmaktadır. Takip eden yıllar boyunca bu direnişler ve diğer benzer yerel kampanyaların birleşik etkisi, sivil toplum üzerinde kümülatif bir etki yaratarak çevre sorunlarının ulusal düzeye taşınmasına yardım edecektir. Bilhassa 1986’daki Çernobil kazası, sadece felaketin büyüklüğü ile değil; aynı zamanda yetkililerin Türkiye’deki radyoaktif serpinti hakkındaki bilgileri örtbas ederek şeffaflık ve hesap verebilirlik konusundaki umursamazlıkları nedeniyle de çevre sorunları konusunda artan bir farkındalık yaratacaktır (Şahin, 2015: 450).

Bu dönemde çevre sorunları, özellikle iyi eğitim görmüş kentli elit bir kitlenin ilgisini çekiyor olmakla birlikte 1980’lerden sonra geniş çaplı bir çevre bilincinin ortaya çıkmasında büyüyen orta sınıfın da payı vardır. Bazı sol gruplar, -aynı zamanda Türkiye’nin ilk Yeşiller Partisi’nin öncüleri olan-Ankara’daki Çevre Bilincini Yayma Grubu, Hava Kirliliği ile Mücadele Derneği ve Yeşil Dayanışma Grubu gibi oluşumlar bu tarihlerde yeşil siyasi fikirler üzerine tartışmalar yürütmeye başlamıştır. İstanbul merkezli bir başka yeşil grup olan Radikal Demokrat Yeşiller de siyasi bir parti olmayı hedeflemiş, ancak bunu oldukça farklı bir perspektiften yapmıştır. Bu anti-otoriter grubun ana ilkeleri, ekoloji ve sivil özgürlüklerin kesiştiği noktada şekillenmektedir. Grup, Türkiye’de bugün LGBT hakları olarak bilinen hakları savunmak için çalışan ilk kolektiftir. Grubun çabaları, avangart bir girişimi temsil etmektedir. Radikal Demokrat Yeşiller, Türkiye’de ekolojiyi, anti-militarizmi, bilimsel itiraz hakkını, ateistlerin haklarını, kişinin cinsel yönelimini cezalandırılmadan ifade etme özgürlüğünü savunan ve seks işçilerinin sorunlarını ele alan ilk siyasi gruplardan birisidir. Radikal Demokrat Yeşiller, Yeşiller Partisi’ni hiçbir zaman desteklememiş ve çevreci öncelikleri nedeniyle “sahte yeşillerin partisi” olarak sert bir şekilde eleştirmiş olsalar da kamuoyu bu iki farklı yeşil siyasi grubu hiçbir zaman kategorik olarak birbirinden ayırmamıştır. İlk Yeşiller Partisi, LGBT haklarıyla hiç ilgilenmemesine rağmen Radikal Demokratik Yeşiller ile aynı türden bir karalamanın -aşağılayıcı bir biçimde ‘eşcinsellerin partisi’- hedefi haline gelmiştir. Sonuç olarak Radikal Demokratik Yeşiller, hiçbir zaman gerçek bir siyasi parti kurmamışlar ve Yeşiller Partisi’ni gerçek bir yeşil partinin kurulmasını engellemekle suçlamışlardır. Yine de onların pek çok alanda ilk olan söylem ve eylemleri gelecekte benzer düşünen grupların önünü açmış ve daha sonra ana akım yeşiller de dahil olmak üzere bir çok siyasi grubu etkilemiştir (Şahin, 2015: 450, 451, 452; Baykan, 2020: 507).

3. Toplumsal Hareketlerden Siyasi Partiye: Birinci Yeşiller Partisi

Türkiye’de 1980’li yılların sonlarına doğru birçok çevreci grup sivil alanda yerini almış, çevre hareketi kamuoyunun gündeminde yer edinmeye başlamış ve çevre sorunlarının toplumsal bir tabandan soyutlanarak anlaşılamayacağı güçlü bir biçimde dile getirilmeye başlanmıştır (Duru, 2002: 180). Yeşiller Partisi bu dönemde çevrenin siyasallaşmasının bir ürünü olarak ortaya çıkmış, 1987’nin sonlarına doğru farklı yeşil gruplar arasında yeşiller hareketinin partileşmesi tartışılır olmuştur. Çevreci hareketin yeşil bir partiye dönüşme süreci iki koldan yürümüştür. Bu yöndeki ilk öneri içerisinde çevreciler, feministler, savaş karşıtları ve eşcinseller gibi farklı kimlikleri barındıran İstanbul grubundan gelmiştir. İtalyan Radikal Partisi veya Alman Yeşillerine benzer radikal bir partinin kurulması yönündeki tartışmalar, parti içerisinde dillendirilmiş olsa da grup içerisindeki bazı çatışmalar yüzünden parti kurma çalışmaları bir sonuca ulaşamayacaktır. Hareketin partileşmesi yönündeki diğer öneriyse Dalyan İztuzu’nda gerçekleştirilen eylemle kamuoyunda yer bulan İzmir grubundan gelecektir (Özman, 1998; Şimşek, 1993: 7).

İzmir grubu, partileşmeyi düşünen diğer gruplarla birlikte 6 Haziran 1988 tarihinde Türkiye’nin ilk yeşil partisi olan Yeşiller Partisi’ni kuracaktır (Şahin, 2015: 452, 453). Hareketi bu dönemde partileşmeye iten eden nedenler olarak mali kaynaklara ulaşmada kolaylık, yerel düzlemde iktidar olabilmek ihtimali, siyasi partilerin derneklerden daha etkili bir baskı unsuru olduğunun düşünülmesi ve partileşmenin bürokratik engelleri aşmada daha fazla yarar sağlayacağına duyulan inanç sayılabilir (Duru, 2002: 184). Yeşiller Partisi’nin tüzük ve programında yer alan ifadeler incelendiğinde partinin düşünsel yapısının hâkim siyasi parti ve yerleşik çevreci örgütlerden farklılaştığı görülür. Parti insanlar arasındaki ilişkilerin, insan/çevre ilişkisinden bağımsız düşünülemediği temel öngörüsüne sahiptir. Ekosentrik bir bakış açısıyla parti ekolojik dengenin, tüm varlıkların, temel hak ve özgürlüklerin ve toplumsal barışın korunması hususlarını temel meseleler olarak görmektedir (Özman, 1998). Bununla birlikte kendisini yalnızca çevre sorunları ile sınırlandırmayan parti çevre sorunlarının yanı sıra insan haklarına, toplumsal cinsiyete, sivil topluma, yurttaş girişimlerine, savaş karşıtlığına, nükleer gücün yıkıcı sonuçlarına ve ölüm cezasına kadar geniş bir yelpazede birçok soruna programında yer vermiştir (Duru, 2002: 186).

Yeşiller Partisi’nin parti programında öne çıkan ve onu yerleşik partilerden ayıran önemli hususlardan bir diğeri de Yeşillerin demokrasi anlayışıyla ilgilidir. Karar verme mekanizmasının her düzeyinde katılımı öngören parti, yerleşik partilerin merkezîyetçi modelinin aksine aşağıdan yukarıya bir örgütlenme modelini benimsemektedir. Tabana dayalı bir demokrasi

anlayışını benimseyen partinin programında yurttaş inisiyatifleri ön plana çıkmakta, daha güçlü yerel yönetimler ve sivil toplum katılımcı demokrasi adına kaçınılmaz görünmektedir. Bu manada Yeşiller, Türk siyasi hayatının karakteristik özelliklerinden birisi olan “devlet-merkezci” siyaset anlayışından uzaklaşarak, “toplum-merkezci” bir siyaseti benimsemekte, güçlü bir sivil toplumu toplumsal meselelerin çözümü adına yüceltmekteydiler. Bu suretle, toplumsal meselelerin çözümünde siyasal olana tanınan üstünlük en az onun kadar meşru bir başka alana da atfedilerek sivil toplum güçleri siyasal sistem tarafından tanınmak zorunda bırakılıyordu (Özman, 1998).

Parti toplumsal gerçekliği şekillendirmede tekel olduğunu iddia eden partilerin geleneksel siyaset anlayışından uzak bir görünüme sahipti. İktidarı ele geçirmek gibi bir niyetten ziyade partiyi halkı bilinçlendirmek ve kamuoyu yaratmak için bir araç olarak gören Yeşiller, yerleşik siyasi sisteme karşı duyulan bir endişeyle kendilerini kurulu düzeni eleştiren bir “anti-parti” olarak tanımlamaktaydılar (Özman, 1998). Partinin biçimsel ve ilkesel çerçevesi bu yönde olmakla birlikte, parti içinde -çevrecilik ve ekoloji kavramları arasındaki çatışmayı gösterir nitelikte- birbiriyle yarışan iki farklı dünya görüşünün varlığı kendisini derin bir biçimde hissettirmektedir. Söz konusu dünya görüşleri kendilerini ‘yeşiller’ olarak adlandıran ve diğerlerini ‘çevreciler’ şeklinde isimlendiren köktencilerle (fundiler), genel merkeze yakın olan ve partinin kurucu ismi Celal Ertuğ’un etrafında bir araya gelen ılımlılar (realoslar) etrafında şekillenmektedir. Bu gruplardan ilki, insanı doğal ve kentsel çevresinin tahribatının nedeni olarak görmekte ve bir bütün halinde kapitalist düzeni her şeyin sorumlusu olarak meseleleştirmektedir. Onlara göre var olan düzenin sorunları ancak gündelik hayatta, toplum ve yönetim anlayışında radikal bir değişiklikle çözüme kavuşabilirdi. Daha ılımlı olan grup ise sorunların kurulu düzende yapılacak tedrici düzeltimlerle çözülebileceğini savunmakta, gerçekçi ve uzlaşmacı bir tutum sergilemekteydi. Realoslar olarak isimlendirilen bu ılımlı grup ise çevreyi, insanı sömürmeyen ve ekolojik dengeyi bozmayan sürdürülebilir bir kalkınma modelini savunuyordu (Duru, 2002: 187). Ekonomik anlamda ilerleme ve sürdürülebilir kalkınma modeline karşı eleştirel bir tavır takınan radikal grup ise partiyi yerleşik partilerden farklı davranmamakla, salt çevreci politikalarla yetinmekle suçluyordu. İzmir grubunun başını çektiği bu muhalefet; temel hak ve özgürlükler, kadın sorunu, Kürt sorunu, savaş karşıtlığı meselelerinde partinin daha radikal politikalar takip etmesi gerektiğini dile getiriyordu. Ayrıca radikal kanadın bazı önemli isimlerinin yazılarında anti-devletçi tezler savunulurken; ılımlıların bürokratik mekanizmalarla geliştirdikleri yakın ilişkiler radikalleri daha da radikalleşmeye itiyordu (Duru, 2002: 187, 189). Yeşiller Partisi içinde köktenci grup ile ılımlılar arasında yeşilin tonunun ne

olacağı üzerine süregiden bu kutuplaşma kuruluşundan yaklaşık bir yıl sonra, partiyi bölünmenin eşiğine getirecektir (Kaya, 2011: 11). Partide başlayan ideolojik ve örgütsel ayrılıkların yanı sıra yaşanan liderlik çekişmeleriyle birlikte parti bir anlamda kendi sonunu hazırlayacaktır. Anayasa Mahkemesi aldığı bir kararla, Siyasi Partiler Yasası’nın 73. ve 74. Maddelerinde yer alan sorumlulukları yerine getirmediği gerekçesiyle, Türkiye’nin ilk Yeşiller Partisi’nin hukuki varlığını 10 Nisan 1994 tarihinde sona erdirecektir (Duru, 2002: 189; Şahin, 2015: 455; Dural, 2008: 211).

İlk Yeşiller Partisi’nin kısa ömrü büyük ölçüde onun erkenliği ile ilgilidir. Parti yeterli bir ideolojik hazırlık olmaksızın kurulmuş ve partinin programı büyük ölçüde “yukarıda” şekillenmişti. Parti içerisinde yeşil siyasetin ne olduğu konusunda bir fikir birliği bulunmuyordu (Şahin, 2015: 454). Ortak bir dil ve mücadeleye dönük ortak bir kimlik geliştirmekte zorlanan Yeşiller, ortak bir hedef etrafında birleşme noktasında da zorlanmış görünüyordu. Ayrıca parti kendisini alternatif bir parti olarak tanımlamasına rağmen yerleşik partilerden farklılığını da ortaya koyamamaktaydı. Düzen dışı ve yeni bir toplumsal/siyasi sistem arayışının temsilcisi olarak ortaya çıkan parti tam tersine zamanla sistem içinde resmi çevreciliğin bir temsilcisine dönüşecekti (Özman, 1998). Partinin ömrünün kısa olmasına yol açan bir başka husus da siyasi parti olmanın ne anlama geldiğinin o dönemde farklı şekillerde anlaşılmasıyla ilgiliydi. Yeşiller ve diğer bazı solcu siyasi aktivistler arasında “iktidar için mücadele etmeme” kavramı moda olmuştu. Yeşiller iktidar olma fikrini ya da gerekliliğini reddediyordu. Ancak bazıları için bu reddediş, parlamenter sistemin tümüyle reddedilmesi gerektiği anlamına geliyordu. Parlamenter sistemden bu şekilde vazgeçilmesi, siyasi parti ile sivil toplum örgütü arasındaki farkın ne olduğu sorusu etrafında bir tartışma başlattı. Bu tartışmanın ilk sonucu parti disiplini, hiyerarşi ve siyasi gündem konularında liderler arasındaki kişisel çekişmeler oldu. Son olarak ekoloji ve siyaset arasındaki çözülmemiş ilişki, partinin nasıl gerçek bir parti olacağı konusunda üyeler arasında anlaşmazlıklara neden olan ideolojik bir engeldi. Sadece ekolojik meseleler hakkında konuşmak ve sadece çevresel çatışmalarda harekete geçmek partideki bazı kişiler tarafından apolitik olarak değerlendirildi. Bazı önde gelen parti üyeleri, ekolojik meselelerin gerçek sistemik meseleler olduğunu ortaya koymaya çalıştı, hatta ülkenin siyasi gündemine etki etmek birçokları tarafından çok önemli görüldü. Partinin erken feshedilmesinin diğer nedenleri arasında yerleşik parti gruplarının olmaması gibi erken bir liderlik yarışı da vardı (Şahin, 2015: 454, 455). Tüm bu nedenlerle ve dahası henüz sanayileşme sürecini tamamlamamış ve Batı’nın çelişkisini yaşamamış Türkiye’de, Yeşiller Partisi kendine bir meşruluk zemini bulamamış, parti tarafından savunulan değerlerin zamanla

diğer siyasi akımlar tarafından benimsenerek siyasi mecraya taşınmasıyla birlikte parti alternatif olma iddiasını da yitirir hale gelmiştir (Özkan, 1998).

Kısa ömrüne rağmen Yeşiller Partisi, Türkiye tarihinde önemli bir yere sahiptir. Hareketin partileşmesi, Türkiye’de bilhassa çevre hareketinin gelişim sürecinde yeni bir aşamaya geldiğini gösteriyordu. Parti siyasal yaşamda kalıcı bir yer edinememiş olsa da deneyimin çevre sorunlarının gündeme gelmesi ve çevreci akımların güçlenmesindeki rolü inkâr edilemez. Bir diğer açıdan çevreci hareket bu partileşme süreci ile birlikte parti içinde örgütlenmenin beraberinde getirebileceği sorunları ve o zamana kadar sınırlanmadığı bir örgütlenme şeklinin eksi ve artılarını deneyimle fırsatı yakalamıştır (Duru, 2002: 189).

4. Yeniden Partileşme Çabaları ve İkinci Yeşiller Partisi

1990'lara geldiğinde birkaç yıl oldukça başarılı yürüten ve örgütlenen Yeşiller, “partisiz parti” derken hareketsiz, “sosyalizmden kurtulmak adına” hiçbir toplumsal sınıfa dayanmayan mücadele pratikleri yüzünden marjinal, Avrupa merkezli siyasal tezlerle ekolojik krize çözüm ararken siyaset dışı kalmışlardı. Bu yüzden 1980’lerin sonlarında yeşeren yeşil hareket bir on yıl sonraya dağınık ilişkiler bıraktı (Özlüer, Turhan ve Erenüsü, 2016: 19-20). Dağılan hareketin içinden nükleer karşıtı hareket, ekolojist ve yeşil gruplar, dergi çevreleri ve inisiyatifler doğdu (Şahin, 2007: 85). Bu dönem çevre ile ilgili kaygıların da giderek arttığı ekonomide neoliberal politikaların etkisiyle gerçekleştirilen özelleştirmelerle bir taraftan artan enerji yatırımları sonucunda köylerde, kasabalarda ve doğada diğer taraftan da muazzam büyüklükteki projelerle kentsel alanlarda doğa ve çevre yıkımının arttığı yıllardı. Dönemin hızlı büyüme kaygısının bir ürünü olan Karadeniz bölgesinde hidroelektrik santralleri, yeni termik santraller, Bergama’da altın madenleri, Akkuyu projesinin canlanması, İstanbul’da üçüncü köprü, yeni otoyollar, kıyı şeridinde yayılan turistik tesisler (Şahin, 2021) gibi birçok gelişme, ilk Yeşiller Partisi’nin hukuki varlığının sona ermesinden yaklaşık beş yıl sonra aralarında çevre hareketinden ve eski Yeşiller Partisi’nden isimlerin yer aldığı bir grubu ‘Türkiye’deki yeşil hareketin genel ilkelerini’ konuşmak amacıyla farklı platformlarda bir araya getirecektir. Bu görüşmelerin bir ürünü olan Yeşil Manifesto ile “yeşil hareketin başka bir ideoloji ya da siyasi yapıdan kaynaklanmayan bir alternatif olduğu” ve “hareketin bu aktivist gruplar için ortak bir platform oluşturmayı amaçladığı” dile getirilecektir. Manifestoyu takiben hemen yeni bir yeşil parti kurulamasa da ilan edilen bildiri, pek çok yeşil faaliyeti teşvik etti (Şahin, 2015: 458, 459). Yeşillerin bir kez daha bir siyasi parti etrafında bir araya gelmeye dönük çabaları 2002 yılında başlamış olsa da partinin kuruluşuna ilişkin kararın netleşmesi adına Türkiye’nin

Avrupa Birliği’ne (AB) tam üyelik için müzakerelere başladığı 2004 yılını beklemek gerekecektir. Türkiye Yeşilleri, 2002 yılından sonra her sene Avrupa Yeşillerinin de katılımıyla “Yeşil Diyalog” toplantılarını organize edeceklerdir. Avrupa Parlamentosu Yeşiller Grubu’nun 2004 yılında dönemin dışişleri bakanının katılımıyla İstanbul’da gerçekleştirdikleri toplantı da partileşme çabalarının başında Türkiye Yeşillerini kamuoyunun gündemine taşıyacaktır. Türkiye Yeşilleri, 2005 yılında partileşme girişimlerini tamamlamamış olsa da Avrupa Yeşil Partisi’ne gözlemci üye sıfatıyla kabul edilmiştir. Türkiye’nin Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’ne taraf olması (2004) ve Kyoto Protokolü’nün yürürlüğe girmesinin (2005) ardından Türkiye’de iklim hareketi başlamış, Türkiye iklim hareketine büyük ölçüde Yeşiller öncülük etmiştir. Yeşiller, “Türkiye Kyoto’yu İmzala” kampanyası ile henüz parti kurulmadan önce medyanın da etkisiyle oldukça bilinir ve yerleşik partiler tarafından dikkate alınır hale gelmiştir (Şahin, 2021).

Bu gelişmeleri takiben yaklaşık altı yıllık bir hazırlık sürecinin ardından 30 Haziran 2008 yılında Türkiye’nin ikinci yeşil partisi, Türk siyasal yaşamının 57. partisi olarak kurulacaktır. Kırk kurucu üyeden oluşan ikinci Yeşiller Partisi’nin eş başkanları, Bilge Contepe ve Ümit Şahin’dir. Parti; temel olarak “doğaya uyum ve ekolojik bilgelik, endüstriyalist tüketim toplumuna karşı ekolojik, paylaşımcı ve çoğulcu toplum, kapitalizme ve neoliberalizme karşı küresel mücadele, eril iktidarın reddi, militarizme karşı sivilleşme, savaşa karşı barış, doğrudan demokrasi, yereli öne çıkaran merkezless ağ tipi örgütlenme, birey özerkliğini geliştirici toplumculuk ve kolektif çalışma anlayışı, otoriter ve tahakkümcü yapılara karşı duruş, kültürel, dinsel, etnik, cinsel ve düşünsel farklılıkların ve çok renkliliğin tanınması” başlıklarında siyaset yapma iddiasıyla tarih sahnesine çıkmıştır (Özlüer, Turhan ve Erensi, 2016: 27-28). Parti, kendisini iktidar kaygısı gütmeksizin kurulu düzeni eleştirmeyi amaçlayan ve muhalefet rolüyle yetinen bir anti-parti olarak tanımlamaktadır (Sipahi ve Dinçer, 2019: 31-32).

İkinci Yeşiller Partisi, aralarında bazı siyasi farklılıklar bulunmasına rağmen kendisini birincisinin halefi olarak tanımlamıştır. İki yeşil parti arasındaki ilk temel farklılık, siyasi programlarına ilişkindir. İlk Yeşiller Partisi’nin siyasi programı birkaç entelektüel tarafından kaleme alınan ve zamanının siyasi zorluklarını yansıtan kısa bir metindi. Bu kısalık sadece devletin getirdiği sınırlamalar ve dönemin bir geçiş dönemi olmasından değil aynı zamanda partinin kurucularının heterojenliğinden de kaynaklanmaktaydı. Program; katılımcı demokrasi, sivil toplum, adem-î merkezizcilik, insan ve doğa arasında yeni bir ilişki tarzının kurulması, çevre sorunları, enerji ve kent politikaları, barış ve silahsızlanma konuları gibi dönemin koşullarına özgü pek çok unsuru içeriyordu. Parti, çağdaş uygarlığın hiçbir sorununu -örneğin

emeğin sömürülmesi, kadın sorunu, insan hakları vb.- diğerlerinden daha önemli görmediğini açıkça belirtmiştir. Öte yandan parti, güttüğü tüm ekolojik kaygılara rağmen yine de ‘modern teknolojiler kullanarak sanayileşmeyi’ ‘çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmanın ön koşulu olarak kabul etmektedir. İlk Yeşiller Partisi’nin parti programında Kürt sorunu veya LGBT hakları ile ilgili herhangi bir ifade yer almamıştır. Parti, kadın hareketinin ve emekçilerin hak mücadelesini desteklediğini belirtmesine rağmen parti programında işçi veya kadınlara yönelik çok az şey yer almaktadır. İkinci Yeşiller Partisi ise ilkinin kısa parti programının aksine siyasi ve ideolojik ilkelerini açıklayan bir deklarasyonla kurulmuştur. Deklorasyon; ekolojik bilgelik, neoliberalizm, endüstriyalizm ve tüketim toplumuna karşı mücadele, ataerkilliğin reddi, şiddetsizlik, antimilitarizm, otoriterliğe ve diğer tahakküm biçimlerine karşı duruş, doğrudan demokrasi, yerleşme ve kültürel, dini, etnik, cinsel ve ideolojik çeşitliliğin tanınması olmak üzere on temel ilkeyi içeriyordu. Parti, programında Kürt sorunu için de genel bir çerçeve çizmiş, parti zamanla Kürt hareketine yaklaşmış ve Kürt sorunu partinin ana siyasi meselelerinden biri haline gelmiştir (Şahin, 2015: 459-462). İkinci Yeşillerin aksine Birinci Yeşiller Partisi’nin siyaseten aktif olduğu yıllarda, Kürt sorunu partinin gündeminde yer almamıştır. Bununla birlikte ilk Yeşiller Partisi’nin genel başkanlarından Bilge Contepe’nin 1990’lı yıllarda dönemin Kürt siyasi hareketinin partilerinden birisi olan Halkın Demokrasi Partisi’nden seçimlerde adaylığını koyması ve partinin 1994 yılında kapatılmasının ardından yeşil hareketin öncülüğünde gerçekleştirilen Barış Ağacı Kampanyası bu yıllar itibarıyla Kürt sorununun parti içinde yer edinmeye başladığını gösterir. İkinci Yeşillerdeyse, dönemin koşullarının da belirleyiciliğiyle, Kürt sorunu öncelikli bir gündem maddesi halini almıştır. Yeşiller, partinin kurulmasını takiben gerçekleştirilen 2011 genel seçimlerinde Kürt siyasi hareketinin temsilcilerinden Barış ve Demokrasi Partisi çevresindeki Emek, Demokrasi ve Özgürlük Bloku’nu desteklemişlerdir. Seçimi takiben bilhassa Kürt hareketi olmak üzere bütün etnik kimliklerin, din ve mezheplerin, kadınların, LGBT bireylerin, azınlıkların, çevre hareketlerinin ve bağımsız bireylerin kendilerini ifade edebilecekleri bir platform olma iddiasını taşıyan Halkların Demokratik Kongresi’ne katılacaklardır. Onları Kürt sorununda öne çıkaran bir başka husus da 2011 yılında yayımladıkları “Kürt Sorununda Barışçı ve Şiddetsiz Çözüm” isimli rapor olacaktır. Yeşiller, çözüm sürecini destekleyerek sorunun barışçıl yollarla çözülmesini savunsalar da Kürt sorununa ilişkin görüşleri asla devletçi veya resmi söylemle uyum sağlamamıştır (Şahin, 2021). Bu tutum, zamanla inançları resmi devlet ideolojisi, Kemalizm ve milliyetçilik ile örtüşen çevrecilerin partiye katılmasını engelleyerek partiyi bölen çizgilerden biri haline gelmiştir (Şahin, 2015: 459-462).

Benzer şekilde, Türkiye’de ekolojik hareketlerde bilhassa yerelde çevre mücadelelerinde kendini baskın bir biçimde hissettiren “milliyetçi veya ulusalcı, antiemperyalist, yer yer Kemalist söylem ve kesimler” ile Yeşiller arasındaki gerilim her iki yeşil oluşumda da gün yüzüne çıkmıştır. Bu gerilim ilk yeşil parti deneyiminde anti-emperyalist fikirlere ve Kemalist değerlere vurgu yapan partinin önde gelen bazı üyelerinin ideolojik farklılıklar nedeniyle yeşil kimliklerini terk etmeye yöneltmişti. Yeşillerin kendilerini Avrupa yeşil siyasetinin bir unsuru olarak görmeleri, AB’ye üyelikten yana olmaları, alternatif küreselleşmeci bir söylemi benimsemeleri, resmi tarih ve ideolojiyle dahası milliyetçiliğin her türlü görünümüyle arasına çizdiği net sınır yeşil söylemin belli çevreler tarafından benimsenmesini zorlaştırarak adeta imkânsız hale getirecektir. Bu nedenle ikinci kuşak yeşil hareketin ve Yeşiller Partisi’nin tüm çabalarına karşın Yeşillerin dönem itibariyle gerçekten politik güce erişen ve gündemi meşgul eden ekolojik hareketlerin baskın rengine dönüşemediği söylenebilir. Bir başka deyişle Yeşiller, farklı hareketleri sürükleyerek yeşil siyasi düşünce etrafında politikleştirebilen bir güce erişememiştir. Netice itibariyle dönemin Yeşilleri, “büyük ölçüde *Avrupacı, barışçı Kürt siyasi hareketine yakın ve çevre-ekoloji alanında daha çok küresel gündeme ve büyük şehirlere odaklanmış bir hareket*” (Şahin, 2021; Şahin, 2015: 459-462) olarak kalmıştır.

İki yeşil parti arasındaki ikinci temel fark, kuşaklar arası ayrımla ilgilidir. İlk Yeşiller, ağırlıklı olarak eski sosyalist aktivistlerden oluşmaktadır. Bu dönemde reel sosyalizm sona ermiş ancak çöküş henüz sindirilememiştir. Yeşil hareket, darbe sonrası hayal kırıklığı tazeyken, solun geleceğine ilişkin iç tartışmalar henüz devam ederken ortaya çıkmıştır. Yeşil arayış, sadece giderek önem kazanan çevre sorunlarının değil aynı zamanda devrimci sol ideolojinin başarısız vaatlerinin bir sonucu olarak görülmelidir. Öte yandan ikinci nesil Yeşillerin çoğu darbe sonrası kuşaktadır. Bazıları eski solcu aktivistler olsa da çoğunluğunun siyasi kimliği, doğrudan yeşil hareket içerisinde şekillenmiştir. Avrupa değerlerine daha yakın olan ikinci kuşak için ideolojik olarak anti-emperyalizm ve euroseptizm daha az önem arz etmektedir. Açıkça AB yanlısı olan İkinci Yeşiller Partisi, bazı Avrupalı yeşil partilerle yakın temas halinde olup özellikle Hollanda Yeşil Solu tarafından desteklenmişlerdir (Şahin, 2015: 462). Son bir farklılık da partilerin örgütlenme ilkeleri ve tüzüklerindeki çeşitlilikle ilgilidir. Yatay örgütlenme, hiyerarşi eleştirisi ve katılımcı demokrasi ilk Yeşillerin önemli ilkeleri arasındaydı ama parti yine de tek bir genel başkana sahipti ve kadın kotası veya tanımlanmış bir rotasyon ilkesi gerektirmiyordu. Partinin tüzüğü Siyasi Partiler Kanunu’nun sıkı kurallarıyla uyumluydu. Buna karşılık İkinci Yeşiller Partisi, kadın kotası ve rotasyon ilkeleri hakkında ayrıntılı kurallara uymuştur. Ayrıca iki eş

sözcü ilkesi –en az birinin kadın olması şartını içeren- kanuna açıkça aykırı olmasına rağmen uygulanmıştır. Netice itibariyle her iki yeşil parti arasındaki farklılıklar büyük ölçüde küresel ve ulusal siyasi koşullar, her iki partide yer alan aktörlerin siyasi geçmişleri ve nesil farklılıklarıyla açıklanabilir (Şahin, 2015: 463, 464).

5. Söyleyecek Yeni Bir Söz Arayışında Yeşiller: Üçüncü Yeşiller Partisi

İlk yeşil parti deneyimine benzer bir biçimde İkinci Yeşiller Partisi'nin siyasi hayatı da kısa sürecektir. Yeşillerin “söyleyecek yeni bir söz bulabilme iddiasını” gerçekleştirmede karşılaştığı kiteselleşme sorunları, maddi olanaksızlıklar, toplumsallaşan ekoloji ve kent mücadelelerinde bir birliğin olmayışı partiyi doğal sınırlarına taşımıştır (Özlüer, Turhan ve Erensü, 2016: 29). Bu nedenlerle yeni bir arayış içerisine giren Yeşiller Partisi, Eşitlik ve Demokrasi Partisi'yle birleşmek için görüşmelere başlayacaktır. Bir yıllık bir sürenin sonunda birleşme görüşmelerinin tamamlanmasıyla, her iki parti hukuksal varlıklarını sonlandırarak 25 Kasım 2012'de Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi'ni³ kuracaklardır (Sipahi ve Dinçer, 2019: 31-32).

Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi'nin içerisinde siyasete devam eden Yeşiller'in büyük bir kısmı 2016 yılında gerçekleşen Büyük Kongre'yi takiben partiden koparak Yeşil Siyaset Platformu etrafında bir araya geleceklerdir. Uzun süren bir bocalamanın, tartışmanın ve kuruluş sürecinin sonrasında, Yeşiller üçüncü kez partileşebilmek için 21 Eylül 2020'de kuruluş dilekçesini İçişleri Bakanlığına vereceklerdir.⁴ 2020 yılında siyaset sahnesine çıkan Türk siyasi hayatının Üçüncü Yeşiller Partisi, Birinci Yeşiller Partisi'ne kadar uzanan yeşiller çizgisinden gelmektedir (Şahin, 2021). Partinin neden aynı tarihin

3 Yeşillerin 2016 yılında partiden ayrılmalarının ardından Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi, Yeşil Sol Parti ismini alacak ve 2023 yılındaki genel seçimlerde Kürt siyasetinin temsilcisi olarak görülen Halkların Demokratik Partisi'nin misyonunu üstlenecektir. Bu durum Yeşil Parti'yi, “seçmenlerin çok büyük bir bölümü bu partinin söylemlerini yeşil bir partinin söylemleri olarak aklına kazıyacak” endişesi ile rahatsız etmiş görünmektedir (Urbarlı, 2023).

4 İçişleri Bakanlığı'nın partinin başvurusuna alındı belgesi vermeyerek “politik blokaj” uyguladığı belirtilmiş ve bu durum parti tarafından dava konusu haline getirilmiştir. Dava üzerine Ankara 8'inci İdare Mahkemesi Yeşiller Partisi'nin kurulması talebi üzerine ‘alındı’ belgesi vermeyen İçişleri Bakanlığı'nı haksız bulmuş, hukuka aykırı işlemin yürütmesinin durdurulmasına oybirliğiyle karar vermiştir. Ancak Ankara 8'inci İdare Mahkemesi'nce alınan bu karar, istinaf mahkemesi tarafından bozulmuştur. Partinin tüzel kişilik kazanmasına ilişkin bu sorunlara rağmen parti faaliyetlerine devam etmiştir. Yeşil Parti 2023 seçimlerinde, politik blokajı aşabilmek adına kendisine söylem olarak en yakın bulduğu Türkiye İşçi Partisi (TİP) ile bir işbirliği/dayanışma sergileyecek ve Yeşil Parti'nin adayları TİP listelerinden seçime girecektir. Böylece yeşil hareket, Türkiye'deki yaklaşık kırk yıllık tarihinde ilk kez, parti seçim barajına takılmaksızın kendi adayları ile seçimlere katılma fırsatı bulacaktır.

bir parçası olarak okunması gerektiğini partinin eş başkanlarından Koray Doğan Urbarlı’nın (2023) şu ifadelerinden anlamak mümkündür:

“Yeşil Parti’nin tarihi aslında karışık değil. Düz bir hat üzerinde ilerliyoruz fakat kesilmeler var. 1988’den 2023’e aynı hatta ilerliyoruz. 2012’de (Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi) bir birleşme ile bu hattı başka bir şekilde ilerletmeye çalıştık ama parti içi ve dışı bazı konularda yaşanan derin fikir ayrılıkları sebebiyle biz tekrar yolumuza geri döndük. 2016’dan 2020’ye kadar bir değerlendirme ve toparlanma dönemi sonunda da partimizi kurduk”.

Hedeflerini “Dünyamızın iyice çıkmaza giren sorunlarına doğayı merkeze alan ve toplumların hiçbir ferdini geride bırakmayan somut ve gerçek çözümler üretmek” olarak ortaya koyan Yeşillerin parti programı incelendiğinde geleceğe dönük bir umut karşımıza çıkar. Onlara göre doğayla uyum içinde, özgür ve eşit olarak yaşayabileceğimiz başka bir dünya mümkündür. Bu dünyayı yaratabilmek adına Yeşiller, herkesi “evimizdeki yangını hep birlikte söndürmeye” davet etmektedir. Onlara göre bunun için artık yetersiz hale gelen eski sözlerden ve dertlerimize derman olmayan bildik siyasi yapılardan vazgeçmek gerekmektedir. Var olan sistem doğayı sonsuz bir hammadde kaynağı olarak görerek yok etmekte, kriz ve adaletsizliklerden başka bir şey üretmemektedir. Bu nedenle çoğulcu, farklılıkların zenginlik olarak görüldüğü, şiddet içermeyen, doğrudan demokratik katılımcı mekanizmaları içeren bir yapıyla gelecek yeşil politikalarla yeniden inşa edilmelidir (Yeşil Parti Programı, www.yesiller.org.tr).

6.Sonuç

Türkiye’de görece kısa sayılabilecek bir geçmişe sahip olan yeşil hareket, ülkenin kendine özgü siyasal koşullarının belirleyiciliğinde şekillenmiş, bir taraftan kalkınmakta olan bir ülkede siyaset yapmanın yapısal sorunlarıyla diğer taraftan da sol gelenekten beslenen bir damar olarak solun kronik sorunlarının yansımalarıyla uğraşmıştır. Türkiye’de yeşil siyaseti bu anlamda zora sokan en önemli mesele, yeşil siyasetin gündemi ile seçmen gündemi arasındaki mesafedir. Ortada daha yaşamsal sorunlar varken yeşil siyasetin gündem maddeleri, Türkiye’de “lüks” olarak algılanmaktadır. Bu algının yanı sıra yine yeşil siyaset, günümüz insanının gerçek sorunlarından ziyade gelecek nesillerin potansiyel sorunlarına çözüm üretir görünmektedir. Yeşillerin siyasal yaşamda başarısını olumsuz yönde etkileyen bir başka etmen de yeşil siyasetin ana gündem maddelerinin neredeyse bütün partiler tarafından savunularak Yeşil Parti’nin adeta işlevsiz bırakılmasıdır. Yeşil hareketin kiteselleşmesini ve önemli bir siyasi aktöre dönüşmesini zorlaştıran bir diğer belki de en önemli husus da Yeşillerin kamuoyunda algılanışları ile

ilgilidir. Yeşiller çoğu kez savaş karşıtları, vicdani retçiler, eşcinseller, ateistler gibi “marjinal” gruplarla birlikte anılmaktadır. Savunulan ilkeler ile ittifak kurulan yapıların toplumsal tahayyülleri arasındaki derin fark da partinin ideolojik konumlanması noktasında seçmenlerin kafasında bir kafa karışıklığı yaratmaktadır.

Tüm bu nedenlerle Türkiye’de güçlü ve yaygın bir yeşil siyasi gelenekten bahsetmek mümkün olmadığı gibi bu hareketin geleceği hakkında iyimser tahminlerde bulunmak zor görünmektedir. Bununla birlikte çevre, iklim, ekoloji, toplumsal cinsiyet kavramları yavaşta olsa seçmenlerin zihinlerinde yer edinmeye başlamış görünmektedir. Bu konuların seçmenlerin gündeminde yer almaya başlaması, yeşil siyaset adına bir fırsat olarak görülmelidir. Bu fırsatı değerlendirebilmek için yeşil siyasetin kendi zihin evrenindeki kavram setlerini seçmenlerin kavramsal setleri ile uyumlu kılması gerekmektedir. Bir başka deyişle, ancak yurttaşların seçmen haliyle bağ kurabilen ve seçmenler tarafından kabul gören bir yeşil siyaset egemen kültürü değiştirecek bir politik iklim yaratma çabasında başarılı olabilir.

Kaynakça

- Aksu, C. (2019), “Çevre”de Demokrasi Baharı (Bitti Mi?), *Saba-Politik Ekoloji Perspektifinden Günümüz Türkiye’si*, Ocak, 9-14.
- Barry, J. (1999), *Rethinking Green Politics-Nature*, Virtue and Progress, SAGE Publications Ltd, London.
- Baykan, B. G. (2020), Radikal Demokrat Yeşiller: 80’ler Türkiye’sinden Alternatif Bir Koalisyon, *Mülkiye Dergisi*, 44(3), 487-513.
- Çalışkan, M. A. (2021), Yeni/Yeşil Bir Siyasetin İmkanları, 7 Ağustos 2023 tarihinde <https://yesilsiyaset.org/sayilar/yeni-yesil-bir-siyasetin-imkanlari/sayfasından> erişilmiştir.
- Şimşek, M. C. (1993), Türkiye’de Yeşille Partisi, *Marmara İletişim Dergisi*, Nisan, (2), 5-40.
- Dobson, A. (2007), *Green Political Thought*, Routledge, London&Newyork.
- Doherty, B. (2002), *Ideas and Actions in the Green Movement*, Routledge Research in Environmental Politics, Routledge, London&Newyork.
- Dural, A. B. (2008), Türkiye’de Çevreci Harekete Sağlanan Destek ve Yeşil Siyaset, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, 10 (2), 190-216.
- Duru, B. (2002), Türkiye’de Çevrenin Siyasallaşması: Yeşiller Partisi Deneyimi, *Mülkiye*, C: XXVI (236), 179-199.
- Duru, B. (2013), “Sustainability” of the Green Movement in Turkey, *Perspectives*, 4/2013, <http://www.tr.boell.org/web/51-1652.html>
- Duru, B. (2013), Türkiye’de Yeşiller Hareketinin ‘Sürdürülebilirliği’, *Perspectives*, Nisan 2013, (3), 4-7.
- Erensü, S. (2019), Politik Ekolojinin Türkiye (Son)Baharı, *Saba-Politik Ekoloji Perspektifinden Günümüz Türkiye’si*, Ocak, 3-8.
- Kaya, R. (2011) Bir Ekoloji Hareketi Olarak Yeşiller ve Türkiye’de Yeşiller Partisi, *Yeşil Düşünce Broşür Dizisi-2*, 10 Ağustos 2023 tarihinde https://modernwish.files.wordpress.com/2012/01/yesil_dusunce_brosur_dizisi_2ramazan_kaya11.pdf adresinden erişilmiştir.
- Keyman, E. F. (2021), Türkiye ve Avrupa’daki Yeşil Partiler İçin Ne Dediler? – E. Fuat Keyman, 10 Ağustos 2023 tarihinde <https://yesilsiyaset.org/sayilar/turkiye-ve-avrupadaki-yesil-partiler-icin-ne-dediler-prof-dr-e-fuat-keyman/> sayfasından erişilmiştir.
- Kurtiç, E. (2022), Criminalizing Environmental Activism in Turkey, *Middle East Brief*, March, No: 147,
- Özlüer, F., Turhan, E. ve Erensü, S. (2016), Türkiye’de Ekoloji Mücadelesi: Sınıfsal ve Tarihsel Arayüzler Arasında Nereden Nereye?, (ss. 15-42). *İşyanın ve Umudun Dip Dalgası*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Özman, A. (1998), Yeşiller Partisi ve ÖDP Üzerine, *Birikim*, Haziran, Sayı 110.

- Sipahi, E. B. ve Dinçer, S. (2019), Yeşil İdeolojiler Bağlamında Yeşil Siyasetin Türkiye'deki Siyasi Partilere Yansımaları, *Kent ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, Aralık, 1(1), 17-57.
- Şahin, Ü. (2007), Bir Sivil Toplum Teması Olarak Çevrecilik: Ekoloji Hareketlerinin Siyaset Dışına İtilmesi, *Sivil Toplum Dergisi*, 5(20), 77-89.
- Şahin, Ü. (2010), Türkiye'de Çevre ve Ekoloji Hareketleri Üzerine Notlar: Ali-ağa Zaferinden Vatan Toprağı Söylemine, *Birikim*, 255, 8-14.
- Şahin, Ü. (2015), Intertwined and Contested, Green Politics and the Environmental Movement in Turkey, *Südoesteuropa*, 63 (2015), no. 3, 440-466.
- Şahin, Ü. (2017), Yeşil Düşünce, Orçun İmga-Hakan Olgun (Ed.). *Yeşil ve Siyaset Siyasal Ekoloji Üzerine Yazılar*, (ss.17-75). Liberte Yayınevi, Ankara,
- Şahin, Ü. (2021), Türkiye'de Yeşil Hareket: Kırk Yılda Üç Kuşak, 6 Ağustos 2023 tarihinde <https://yesilsiyaset.org/sayilar/turkiyede-yesil-hareket-kirk-yilda-uc-kusak/> sayfasından erişilmiştir.
- Urbarlı, K. D. (2023), Kaybettiğimiz Mutluluğu Yakalamak İçin Çalışacağız, 6 Ağustos 2023 tarihinde <https://gastroeko.com/2023/05/04/yesiller-partisi-es-sozcusu-koray-dogan-urbarli-kaybettigimiz-mutlulugu-yakalamak-icin-calisacagiz/> sayfasından erişilmiştir.
- Urbarlı, K. D. (2023), TİP ile Yeşiller Meclise, 6 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.politikyol.com/tip-ile-yesiller-meclise/> sayfasından erişilmiştir.
- Urbarlı, K. D. (2023), Yeşillerin Seçimi, 6 Ağustos 2023 tarihinde <https://yesil-siyaset.org/sayilar/yesillerin-secimi/> sayfasından erişilmiştir.
- Uğuz, H. E. ve Yılmaz, H. F. (2021). Yeşil Siyaset, Zerrin Savaşan, Çağlar Söker ve Harun Fırat Yılmaz (Ed.). *Çevre Hukuku ve Politikaları*, (ss. 291- 322). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Üste, R. B. (2015), Doğanın Siyaset Paradigması: Yeşil Siyaset, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 7(2), 38-54.
- Yeşiller Parti Programı, 6 Ağustos 2023 tarihinde <https://yesiller.org.tr/yesiller-partisi-program/> sayfasından erişilmiştir.

Neoliberal Politikaların Yeni Yüzü: Akıllı Kentler

Erkan Çakır¹

Özet

Bu makale, akıllı kent yaklaşımının kentlerde uygulanış biçimi ile neoliberal politikalar arasındaki derin bağı ve bu ilişkinin kent yaşamında nasıl somutlaştığına odaklanmaktadır. Akıllı kent yaklaşımı, geleneksel kent yönetim anlayışlarını ve politika oluşturma süreçlerini kökten değiştiren, teknolojiye ve veriye dayalı bir yönetim modelini temsil ederken, neoliberal politikalar, serbest piyasa ekonomisinin öne çıktığı, kamu hizmetlerinin özelleştirildiği ve düzenlemelerin gevşetildiği bir politika setini ifade etmektedir. Neoliberal bir perspektiften akıllı kent yaklaşımları, kentlerin ekonomik büyümesini ve yatırım çekmek amacıyla daha rekabetçi olmalarını teşvik etmektedir. Bu yaklaşım aynı zamanda kent yönetiminin rolünü yeniden tanımlamakta ve paydaşların daha etkin olduğu dolayısıyla özel sektörün öne çıktığı yönetim modelini önermektedir. Ayrıca bu durum kent planlaması ve altyapı projelerinin finansmanına da yansımaktadır. Özel sektörün daha fazla katılımı ve yatırım teşvikleri, büyük ölçekli kentsel projelerin hayata geçirilmesini desteklemektedir. Ancak, bu politikaların eleştirileri arasında, kentsel yaşamın giderek kutuplaştığı ve neoliberal politikaların giderek artan bir mekânsal adaletsizlik yarattığı yer almaktadır. Akıllı kent yaklaşımında neoliberal politikaların uygulanması, özelleştirme, sosyal dışlanma, eşitsizlik ve mekânsal parçalanma gibi zararlı sonuçlara yol açabilmektedir.

1. Giriş

Neoliberal politikalar (Neoliberalizm), özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren popülerlik kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde, birçok ülke, ekonomik ve siyasi değişimler açısından modern bir eğilim olarak neoliberal politikalara yönelmeyi tercih etmiştir. Neoliberalizm özellikle 1980 sonrası dönemde, dünya ekonomisinde piyasa temelli kurumsal değişimlerin ve politika düzenlemelerinin yeniden canlanmasını karakterize etmek için yaygın olarak kullanılmıştır.

1 Dr., Dumlupınar Üniversitesi, erkan.cakir@dpu.edu.tr, ORCID:0000-0002-0002-2731

Neoliberalizm, 1970'lerin sonuna doğru kitlesel üretim endüstrilerinin düşen kârlılığına ve Keynesci sosyal refah yapılarının krizine karşı gelişen stratejik bir siyasi tepki olarak önem kazanmıştır. 1970 öncesinin ulusal ve yerel yönetimleri, ilk başta çekingen bir tavırla da olsa, savaş sonrası düzenin yerleşik kurumsal temellerini çözmeyi ve piyasa disiplininin, rekabetin ve metalaştırmanın kapsamını genişletmeyi amaçlayan bir dizi politikayı hayata geçirmeye başlamışlardır. Bu bağlamda, neoliberal doktrinler, devlet kurumlarının sanayinin düzenlenmesinden elini çekmesini, örgütlü emeğe karşı saldırıları, sermaye sahiplerinin vergi payının düşürülmesini, kamu hizmetlerinin ve mallarının özelleştirilmesini, sosyal yardım programlarının yürürlükten kaldırılmasını, uluslararası sermaye hareketliliğinin arttırılmasını ve yerellikler arası rekabetin yoğunlaştırılmasını meşrulaştırmak üzere harekete geçmiştir. 1980'lerde, neoliberalizm, kapitalist küreselleşmenin egemen siyasi ve ideolojik formu haline gelmiştir (Theodore, Peck and Brenner, 2012: 21–22). Yine bu tarihten itibaren neoliberalizm büyük finansal kuruluşların etkisiyle birlikte tüm dünyada uygulanmaya başlanan ekonomi politikalarına damgasını vurmuştur. Böylece devletin ekonomik alana müdahalesini öngören Keynesyen ekonomi politikalarının yerini, devletin müdahalesinden bağımsız ve rekabete dayalı bir serbest piyasayı savunan neoliberal ekonomi politikaları almıştır (Bahçeci Başarmak, 2017: 37).

Neoliberalizmin en önemli unsurları, özelleştirme ve kamu-özel ortaklıklarına dayalı yeni yerel yönetim modellerinin yaygınlaşması, kamu kurumlarının küresel rekabete açık hale getirilmesi ve girişimci bir söylemin ön plana çıkmasıdır (Brenner and Theodore, 2002: 353). Neoliberalizm genellikle serbest piyasaların teşvik edilmesini ve devlet müdahalesinin azaltılmasını savunan bir ekonomik kavramı ifade etmektedir (Dassé, 2019: 3). Farklı bir ifadeyle serbest piyasa ekonomisinin öne çıkarıldığı, kamu hizmetlerinin özelleştirildiği ve kuralların azaltıldığı bir ekonomik politika modelini temsil etmektedir. David Harvey (2005), neoliberalizmi insan refahının en iyi şekilde geliştirilebileceğini iddia eden bir politik ekonomik uygulamalar teorisi olarak tanımlamaktadır. Bu teori, güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaret ile karakterize edilen bir kurumsal çerçeve içinde bireysel girişimci özgürlükleri ve yeteneklerinin serbest bırakılmasını vurgulamaktadır.

Neoliberalizm, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesini, vergilerin azaltılmasını, piyasaların serbestleştirilmesini, esnek iş kanunları ve bireysel varlıkların korunmasını talep etmektedir (Baffoe, 2023: 2). Bu kavram, toplumsal yaşamın ekonomikleştirilmesine, refah devletlerinin reformasyonuna ve küreselleşmenin karmaşık süreçlerine ilişkin siyasi

söylemleri birbirine bağlamak için tartışmasız en kullanışlı politikalarından biridir (Sager, 2011: 148).

Neoliberal politikaların, özellikle kentsel planlama ve gelişim üzerindeki etkisi, küresel bir fenomen olarak kabul edilmektedir. Bu ideoloji, son yıllarda kentleşme ve kent yönetimleri üzerinde derin etkiler oluşturmuştur. Neoliberal politikaların kentsel planlama ve gelişim üzerindeki etkisi, çeşitli yollarla kendini gösterir. İlk olarak, neoliberal politikalar, kentlerin ekonomik büyümeyi teşvik etmek ve yatırım çekmek amacıyla daha rekabetçi olmalarını teşvik etmektedir. Bu, büyük ölçüde serbest piyasa dinamiklerine dayalı bir yaklaşımı içerir ve kentlerin ticari cazibesini artırmayı hedeflemektedir.

Neoliberal politikalar, kent yönetiminin rolünü yeniden tanımlamaktadır. Bu ideoloji, yerel yönetimlerin daha fazla otonomiye sahip olduğu ve kamu kaynaklarının daha verimli kullanılmasını teşvik eden bir modeli benimsemiştir. Ayrıca neoliberal politikalar kent planlaması ve altyapı projelerinin finansman yöntemini değiştirmektedir. Özel sektörün daha fazla katılımı ve yatırım teşvikleri, büyük ölçekli kentsel projelerin hayata geçirilmesini desteklemektedir. Ancak, bu aynı zamanda kamu hizmetlerinin azalmasına ve sosyal eşitsizliklerin artmasına yol açabilmektedir.

Neoliberal politikaların kentsel planlama ve gelişim üzerindeki etkileri düşünüldüğünde, günümüz kentlerindeki dönüşüm süreçlerini nasıl şekillendirdiği ve son yıllarda hızla yaygınlaşan akıllı kent girişimleriyle arasındaki yakınlığı anlamak oldukça kolay hale gelmiştir. Akıllı kent girişimleri, neoliberalizmin temel ilkeleriyle uyumlu bir şekilde hareket etmekte ve bu nedenle akıllı kentlerin tasarımı ve uygulanmasında bu politikaların izleri rahatlıkla görülmektedir.

Akıllı kent yaklaşımı daha verimli kentsel yapılar, azaltılmış kamu harcamaları, artan yaşam kalitesi, gelişmiş demokrasi, sürdürülebilirlik, topluluk oluşturma, ekonomik kalkınma, teknolojik altyapının ve veri analizi yöntemlerinin kullanımını gibi unsurlara vurgu yapmaktadır. Bu özellikler, kentlerin daha etkin ve verimli olmasını hedeflerken, aynı zamanda serbest piyasa ekonomisinin rekabetçilik ilkesiyle de uyumlu bir yaklaşım sergilemektedir. Aynı zamanda akıllı kent projeleri, özellikle özel sektör şirketlerinin katılımını teşvik etmesi, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi veya iş birliği modeli ile dikkat çekmektedir.

Bu çalışma neoliberal politikaların akıllı kent girişimlerinin geliştirilmesinde kritik bir araç olarak yaygın şekilde kullanıldığını ve bunun ticarileşme ve özelleştirme, sosyal dışlanma, eşitsizlik, mekânsal parçalanma gibi zararlı sonuçlara yol açtığını savunmaktadır. Çalışmada, özellikle

neoliberal politikaların akıllı kent girişimlerini teşvik eden teknoloji, maliyet ve kamu-özel sektör ortaklıkları olmak üzere üç temel mekanizmasına odaklanılmaktadır.

2. Neoliberal Politikalar ve Kentsel Gelişim

1970'lı yıllardan itibaren hızla yaygınlaşan neoliberal politikalar, kentsel mekânlar üzerinde de etkili olarak kentsel gelişimin şekillenmesi ve dönüşümüne damgasını vurmuştur. Özellikle sermaye odaklı rekabetçi bir gelişim, metropolitan alanlardaki kentsel dönüşüm projeleri, büyük ölçekli kentsel gelişim planları, kapalı yaşam alanları ve alışveriş merkezlerinin artışı, sınıfsal ayrışma, mekânsal parçalanma gibi unsurlar neoliberal politikaların kent mekanları üzerindeki göstergeleri arasında sayılmıştır. Bu anlamda günümüz kent çalışmaları açısından kent ve neoliberalizm ilişkisi önemli bir konuyu oluşturmaktadır.

Neoliberalizm ve kent ilişkisi, neoliberalizmin yaygınlaştığı 1970'lerden itibaren, kentsel mekânı tüketim etkinliği üzerinden tanımlayan postmodern kent teorileri ile başlamıştır. Henri Lefebvre, David Harvey, Edward Soja ve Manuel Castells gibi düşünürler bu teorinin öncüleri arasındadır. Postmodern kent teorileri, kentsel mekânın kültürel ve tüketim odaklı bir bakış açısıyla ele alınmasını vurgulamıştır. Bu teoriler, kentleri sadece fiziksel yapılar olarak değil, aynı zamanda semboller, anlamlar ve tüketim etkinlikleriyle ilişkilendirmiştir. Kentler, sadece yaşanılan yerler değil, aynı zamanda tüketilen, deneyimlenen ve pazarlanan mekânlar olarak görülmüştür. Özellikle 1980'lerin başlarında, küresel kent ve dünya kenti tanımlamaları bu yazın alanına katkı sağlamıştır. Küresel kent teorisi, kentsel alandaki kültürel etkinliklerin ve tüketim ekonomisinin önemini vurgularken, kentsel mekânın kapitalist motivasyonlarla nasıl yeniden üretildiğine odaklanmıştır (Aksu ve Tutar, 2021: 110-111).

Ünlü Fransız düşünür Henri Lefebvre, 1991 yılında yayımlanan "The Production of Space" adlı çalışmasında, kapitalist üretim ilişkisinin sadece zamanla değil aynı zamanda mekânda da somut bir etkinlik haline geldiğini öne sürmüştür. Lefebvre'ye göre, mekân hem somut toplumsal ilişkilerin maddi bir ürünü olarak yükselir hem de bu ilişkilerin baskı ve iktidar süreçlerinin içinde nasıl tezahür ettiğini yansıtır. Bu anlayış, kapitalizmin kendi doğası gereği bir kentsel coğrafya oluşturduğunu ve bu yolla kendini sürekli olarak yeniden ürettiğini ileri sürmüştür (Özügurlu, 2012: 153).

Günümüzde kentleşme yaklaşımları çerçevesinde gelişen ve farklı ana anlatılar etrafında inşa edilen tartışmalar söz konusudur. Bir yanda, kentsel değişimi Batı teorisinin dışında bir bakış açısıyla anlamak ve açıklamak

isteyenler, bunu günlük yaşamın ve kentsel alanların çeşitliliğini yakalamak ve böylece yerel olarak yönlendirilen iyileştirme planlarının gündemlerine katkıda bulunmak için en iyi araç olarak görenler bulunmaktadır. Diğer tarafta ise dünya genelinde kentsel yaşamın giderek kutuplaştığını ve neoliberal politikaların giderek artan bir mekânsal adaletsizlik yarattığını savunanlar yer almaktadır (Waley, 2013: 43).

Kent ve kentsel gelişim üzerindeki neoliberal etkiler kent bilim literatüründe kentsel neoliberalizm (urban neoliberalism) olarak adlandırılmaktadır. Kentsel neoliberalizmin ortaya çıkışı, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Birleşik Krallık'ta geleneksel serbest piyasa fikirlerine dayanan ekonomik kalkınma stratejileri izleyen muhafazakâr hükümetlerin yükselişiyle ilişkilendirilmektedir. O zamandan bu yana kentsel neoliberalizm, yerel yönetimin girişimcilik odaklı dönüştürülmesine, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesine ve kentsel mekânın metalaştırılmasına giderek daha fazla vurgu yapmaktadır (Rossi and Vanolo, 2015: 846).

Neoliberalizmin kentsel gelişim üzerindeki etkisi, öncelikle serbest piyasa ekonomisinin kentlerdeki yansımalarıyla ilgilidir. Serbest piyasa ekonomisinin vurgulanması, kentsel projelerin, altyapının ve hizmetlerin özelleştirilmesini ve ticarileştirilmesini teşvik etmektedir. Bu da kentlerin ekonomik büyümeyi ve yatırımı teşvik etmek amacıyla daha fazla rekabetçi olmaya yönelik bir eğilim içinde olduğu anlamına gelmektedir.

Kentsel neoliberalizm, kenti piyasa odaklı ekonomik büyüme ve elit tüketim pratikleri için bir arena olarak harekete geçirir ve bunu yaparken kamu planlarının ve projelerinin uygulandığı politik-ekonomik ortamı dönüştürür (Sager, 2011: 149). Bu nedenle planlamanın neoliberalleşmesi, yapılı ve doğal çevrenin piyasa mekanizmaları tarafından iyileştirilmesi için temel planlama işlevlerinin yeniden yapılandırılmasını gerektirir (Baffoe, 2023: 2).

Kentsel politikaların oluşturulması artık seçilmiş yerel devlet kurumlarına ve bürokratlarına değil, her geçen gün daha fazla küreselleşen iş dünyası, emlak ve müteahhit çıkarlarına bağımlı hale gelmektedir. Kentsel politikalar, “piyasanın” sınırsız işleyişini kolaylaştırmanın bir aracı haline dönüşmüştür. Kentsel hizmetler giderek daha fazla özelleştirilmekte, belediyeler hizmetlerin sağlayıcısı olmaktan ziyade alıcısı (yönlendiricisi) konumuna evrilmektedir. Bu bağlamda belediyelerin amacı “müşterileri” memnun etmektir (Mayer, 2016: 64-65).

Kentsel neoliberalizm, modern kentleri üretim merkezlerinden uzaklaştırarak tüketim merkezlerine ve sermayenin kendini yeniden ürettiği

mekânlara dönüştürmüştür (Çakır, 2019: 17). Bu dönüşüm kapsamında 21. yüzyıl kentsel politikalarında, ekonomik büyümenin sürekliliği, yaşam koşullarının geliştirilmesi, kültür endüstrisi, turizm açısından öne çıkan kentler arasında yer alma, sürdürülebilir kent anlayışını benimseme ve yaşanabilir kent gibi hedefler sıkça ifade edilmektedir. Merkezi ve yerel yönetimler, bu amaçlara ulaşmak için bazı durumlarda büyük projeleri teşvik etmekte, bazen yasal düzenlemeleri revize ederek özel sektör yatırımlarını desteklemekte, bazen konut politikalarını ve toplu konut yönetimlerini değiştirmekte, bazen de yeni yerleşim alanları oluşturmak için yıkımlar yaparak veya ulaşım, çevre ve altyapı düzenlemeleriyle birlikte konut stokunu yenileyerek kentsel arazi/gayrimenkul fiyatlarının artışlarını teşvik etmektedir (Sönmez, 2014: 43). Özellikle büyük metropoller, yerel yönetimler aracılığıyla altyapı ve ticaretin desteklediği yatırım merkezlerine dönüşmüşlerdir. Bu sayede kentsel yatırımlar, sermayenin kaynak akışını yönlendirmenin en kritik araçlarından biri haline gelmiştir (Özuğurlu, 2012: 154).

Kentsel neoliberalizm, kamu özel ortaklıkları ve dış kaynak kullanımında maliyet verimliliğine bağlılık yoluyla piyasa operatörlerini kentin planlanması ve yönetim sürecine dahil etmeye çalışmaktadır. Mali dengeleri, genellikle finans endüstrilerini içeren büyüme kutuplarını destekleyecek şekilde yeniden ayarlamaktadır. Neoliberal kentsel düzenlemenin mülk sahipliğine ve mülk sahibinin haklarına ayrıcalık tanınması ve daha gevşek düzenlemeler yoluyla kentsel yeniden yapılandırma projelerini desteklemektedir (Waley, 2013: 45).

Kentler, farklılıkları ve benzerlikleri içinde barındıran mekanlardır. Kentin bu özelliğinden dolayı kentsel alanda meydana gelen ayrışmanın, kentsel mekânın doğal bir sonucu olduğu savunulmaktadır. Bu teoriye göre kentte var olan doğal farklılıklar, toplumsal tabakalaşmaya ve kent mekânında ayrışmaya neden olmaktadır. Bugün bu ayrışma ve eşitsizlikler neoliberal politikalar ile daha da derinleşmiş, kentsel ayrışmanın yeni türleri ortaya çıkmıştır (Bayraktar, 2021: 1165).

Neoliberal politikalar öncülüğünde meydana gelen kentsel ayrışmanın yeni türlerine verilecek önemli bir örnek “kapalı sitelerdir”. Kapalı siteler, neoliberal politikaların yarattığı ve aynı zamanda neoliberalizmi besleyen oluşumlar olup, bugün kentsel ayrışma denildiğinde akla ilk gelen mekânlardan biri haline gelmiştir (Bayraktar, 2021: 1165). “Villa-gettolar” ya da “kapalı siteler olarak adlandırılan, kentin ortak yaşam kültüründen kopuk, yüksek gelirli yerleşimler bir yanda yükselirken, bu yerleşimlerin yarattığı dengesizliklere bağlı olarak “çöküntü alanları” olarak bilinen sefalet bölgeleri diğer yanda ortaya çıkmaktadır (Özuğurlu, 2012: 155).

Üst gelir grubu yüksek statü elde etmek veya sosyal konumlarını belirginleştirmek amacıyla konut seçimlerini gerçekleştirmektedir. Bu bireyler, kentte yaşayan diğer gruplardan ayrılmak ve kendilerini onlardan farklılaştırmak niyetiyle, kent merkezinde veya kent merkezinden uzaklaşıp kapalı sitelerde bulunan konutları tercih etmektedirler. Bu tercihin arkasındaki temel gerekçe, genellikle “güvenlik” olarak ifade edilmektedir (Bayraktar, 2021: 1166).

Kentsel ayrışmanın yeni türlerine verilecek ikinci bir örnek ise kent merkezlerinin soylulaştırılmasıdır². Kentlerin pazarlanması, yerel ve uluslararası sermayenin yatırımlarına uygun hale getirilmesi, kent merkezlerinin turistik cazibe merkezleri olarak yeniden tasarlanması gibi uygulamalarla, kent merkezleri daha çok orta ve üst gelir gruplarının yaşam ve tüketim alanlarına dönüştürülmektedir. Bu dönüşüm sürecinde, alt gelir grupları, düşük ücretlerle ve kötü çalışma koşulları altında sanayi ve hizmet sektörlerinde çalışan işçiler, kayıt dışı ekonominin işgücünü oluşturan bireyler, göçmenler ve sığınmacılar kent merkezlerinden uzaklaştırılmaktadır (Sönmez, 2014: 43).

Kent merkezleri pahalı, gösterişli ve güvenli yapılarla daha da güzelleştirilirken, yoksul mahalleler daha fazla kesinti ve gözetim altında tutulmaktadır (Mayer, 2016: 65). Bu süreçler, kent mekânının giderek daha varlıklı sınıflar için yeniden üretildiği anlamına gelir ve alt sınıfların yerinden edilmesi ve mülksüzleştirilmesi sonuçlarına yol açar. Bu nedenle, küresel kentsel stratejiler ve neoliberal kent politikaları gibi terimlerin yanı sıra, bu süreçleri anlamak için soylulaştırma kavramını da kullanmak gereklidir. Bu süreçler, kentin dokusunu ve demografisini dönüştürerek, genellikle ekonomik açıdan güçlü olan kesimlerin lehine gelişirken, daha zayıf olan grupları dışlamaktadır (Sönmez, 2014: 43).

Kentsel neoliberal politikaların mekânsal değişim ve dönüşümde kullandığı en önemli araç kentsel dönüşüm uygulamalarıdır. Büyük ölçekli kentsel yenileme ve dönüşüm projeleri, kentlerde uluslararası sermayenin faaliyetlerine olanak sağlama, kent merkezlerinde veya çevresinde yüksek gelirli bireylere yönelik lüks yaşam alanlarının oluşturulması gibi mekânsal değişim süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır (Sipahi, 2012: 111-112). Çeşitli kentsel sorunlara çözüm bulması amacıyla hayata geçirilen kentsel dönüşüm projeleri, kentsel toprakların tamamen ticarileştirilmesine (metalaşmasına) yol açmakta ve mekânın dönüşümü, genellikle üst gelir gruplarının lehine

2 Soylulaştırma, bir kentin veya mahallenin özellikle alt gelir gruplarına ait nüfusu ve yapıları yerini daha yüksek gelirli veya elit grupların yerleşimine veya kullanımına bıraktığı bir kentsel dönüşüm sürecini ifade eder.

gelişmektedir. Kent merkezine yakın gecekondu mahalleleri ve eski çöküntü alanları, yatırım getirisinin yüksek olduğu bölgelere dönüşmektedir. Bu nedenle, kentsel dönüşüm uygulamalarının, bu sonuçlarıyla birlikte, kentın tüm sosyal sınıflarını içine almayı hedeflediği iddiasını sorgulayan eleştirilere maruz kaldığı görülmektedir (Bayraktar, 2021: 1167).

Neoliberal politikaların kentler üzerindeki etkilerinden biri, artan eşitsizliklerin bir sonucu olarak, suç oranlarında artış ve toplumda suç korkusu oluşturmalarıdır. Bu süreçte güvenlik algısı da değişmiş ve özellikle “yaşam alanlarında güvenlik” önemli bir konu haline gelmiştir. Neoliberal aktörler, bu durumu fırsat bilerek güvenlik algısını değiştirmiş ve yeni kâr alanları yaratmışlardır. Bu değişen güvenlik algısı, güvenlikle ilgili ürün ve hizmetlerin çeşitlenmesine yol açmış ve özel ve kamusal alanlarda güvenlik kaygısını artırmıştır. Mobese kamera sistemlerinin sokakları denetlemesinden alışveriş merkezleri ve plazalara kadar tüm kamusal alanlara, güvenlik odaklı yeni yaşam alanlarına kadar, güvenlik endüstrisi neoliberal kentte daha belirgin hale gelmiştir (Sipahi, 2012: 114).

İlk olarak Lefebvre tarafından öne sürülen “kapitalizmin varlığı sürdürebilmesinin kent mekânına bağlı olduğu” tezi, kent mekânının bir meta haline gelerek değişim değeri açısından önem kazanmasını ve bunun kentın kapitalizmin sürekliliğini sağlamak için temel bir rol oynadığını vurgulamaktadır (Bahçeci Başarmak, 2017: 37). Yine bu teze paralel olarak son yıllarda “yerelin yeniden canlanması” düşüncesi ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu düşünce kapsamında, yerel ekonomik kalkınmayı sağlanması amacıyla yeni girişimci yaklaşımların ortaya atılması, işgücü piyasası esnekliğini, bölgesel rekabet gücünü ve mekâna özgü yerel varlıkların artırılması gibi çeşitli kurumsal yeniden yapılandırma programları oluşturulmaktadır. “Yerelin yeniden canlanmasına” yönelik stratejilerin çoğu aslında küreselleşme, sermayenin finansallaşması, ulusal devletin aşınması ve mekânlar arası rekabetin yoğunlaşması gibi kontrol edilemez yerel-üstü dönüşümlere ilişkin argümanlara dayanmaktadır. Bu koşullar altında, küresel, uluslararası veya ulusal ölçekte sürdürülebilir bir düzenleyici çözümün yokluğunda, yerellikler giderek artan bir şekilde kapitalist düzenlemenin hegemonyasına³ girmektedir (Brenner and Theodore, 2002: 341).

Kapitalist politikalar, tarih boyunca kendisini dönüştürerek günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. 1970’lerin sonlarına gelindiğinde, kapitalist sistem ciddi bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. Bu kriz, kapitalist sistemin mevcut yapılarının sorgulanmasına ve değişim arayışlarına yol

3 “Hegemonya,” genellikle siyaset ve sosyoloji alanlarında kullanılan bir terimdir ve bir grup veya devletin, diğerlerinin üstünde kontrol ve etki sağlama gücünü ifade eder.

açmıştır. Kriz sonrasında kapitalizm, kentleri keşfetmiş ve neoliberal politikalar etiketi altında kenti sermayenin ve tüketimin aracı haline getirmiştir. Kentler, ekonomik büyümenin, ticaretin ve sermayenin odak noktası haline gelmiştir. Neoliberal politikalar altında, kentler artık sadece yerleşim alanları değil, aynı zamanda ekonomik faaliyetlerin merkezi durumundadır. Günümüzde tüm kentlerde az ya da çok neoliberal politikaların etkisini görmek mümkündür.

3. Akıllı Kentlerin Tanımı ve Özellikleri

Günümüzde dünya nüfusunun yarısından fazlası kentlerde yaşamaktadır ve bu oran sürekli olarak artmaktadır. Kentlerin büyümesiyle birlikte, trafik sıkışıklığı, atık yönetimi, çevresel kirlilik, konut sıkıntısı, altyapı eksiklikleri ve salgın hastalıklar gibi yeni sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu sorunları çözmek, mevcut ve gelecekteki ihtiyaçlara uyum sağlamak, yaşam kalitesini artırmak ve kaynakları sürdürülebilir bir şekilde kullanmak için çeşitli kent yaklaşımları geliştirilmektedir. Bu yaklaşımlardan biri de bilgi ve iletişim teknolojilerinin kentsel yapılara entegrasyonunu öngören “akıllı kent” girişimidir.

21. yüzyıl kentleşme, küresel ekonomi, sosyal kalkınma, yönetim ve bilgi iletişim teknolojileri ile karakterize edilmektedir (Yıldırım, 2021: 86). Bu dönemde, kentlerin sürdürülebilirlik, yenilik ve yaşam kalitesi açısından önemli bir rol oynaması beklenmektedir. Bu nedenle, kentlerin bu değişen dinamiklere uyum sağlamak için stratejik planlama ve yenilikçi çözümler geliştirmesi gerekmekte ve bu çözümler akıllı kent yaklaşımlarını işaret etmektedir.

Akıllı kent kavramı 20. yüzyılın sonlarından bu yana başta teknoloji şirketleri ve daha sonra kamu idareleri ve akademi dünyası olmak üzere çeşitli aktörler ve kurumlar tarafından desteklenmektedir. Akıllı kent kavramı hem teorik hem de pratik bir kavram olduğundan ne bir tanım ne de evrensel bir yaklaşım olarak uygulanmasını sağlayacak bir çerçeve üzerinde henüz fikir birliği oluşmamıştır (Smith, et al., 2023: 19).

Akıllı kent, makro bir bakış açısıyla, “ekonomi, ekoloji ve toplum”un çok yönlü gelişimini vurgulayan dijital, ekolojik, sürdürülebilir ya da bilgiye dayalı kent gibi yenilikçi kent kavramlarının entegrasyonudur. Akıllı kent sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı teşvik etmek, ekolojik çevreyi iyileştirmek, maddi ve manevi yaşam kalitesini artırmak için kent sakinlerine dijital ve akıllı hizmetler sunmaktadır. Gerçek zamanlı durum ve sorunlara göre, akıllı kent, gelecekteki kentsel gelişimin yeni yönü olarak gösterilmektedir (Mao et al., 2015: 261-262).

Akıllı kentler yaşam kalitesini, kentsel hizmetlerin verimliliğini ve rekabet gücünü artırmak için bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanan ve aynı

zamanda mevcut ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarını ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel açılardan saygıyla karşılamasını sağlayan yenilikçi bir kenti ifade etmektedir (Capgemini Research Institute, 2020: 4).

Kitchin (2017) akıllı kentin ne olduğuna dair birbirini tamamlayan üç strateji olduğunu savunmaktadır: ilki kentsel altyapı ve hizmetlerin dijital olarak hesaplanmasının yeni yönetim biçimleri (yönetişim) oluşturması; ikincisi bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) stratejik kullanımının daha akıllı sakinler, çalışanlar, politikalar ve programlar üretmesi ve bunların da kentsel dayanıklılık ve sürdürülebilirliğe olanak sağlaması; son olarak da sosyal inovasyonu ve sosyal adaleti, sivil katılımı, canlılığı ve aktivizmi teşvik eden bir katılım modeli ortaya çıkarmasıdır.

Akıllı kentler, genellikle teknolojiyle entegre edilen bir kavram olarak görülse de aslında çok daha geniş bir perspektifle ele alınabilecek bir konsepttir. Akıllı kentler, yalnızca teknolojiyi değil, aynı zamanda çevre, enerji, sağlık, güvenlik gibi bir dizi farklı alandaki sorunları da teknolojik altyapıyla çözümlenmeyi amaçlamaktadır. Günümüzde, kırsaldan kente göçün ve kent nüfusunun sürekli olarak arttığı bir süreçte, kentlerin ihtiyaçlarını karşılamak için “akıllı kent” kavramı büyük bir önem taşımaktadır (Aldemir, 2018: 1).

Dünyada birçok yerel yönetim ya da kent yönetimi, toplumsal sorunları ele almak, yaşam kalitesini artırmak, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak ve genel olarak şehirlerini daha akıllı hale getirmek için akıllı şehir girişimleri başlatmıştır. Çok boyutlu bir kavram olarak akıllı kent farklı bileşenleri bünyesinde barındırmaktadır. Rudolf Giffinger (2007) akıllı kentin; “akıllı ekonomi”, “akıllı hareketlilik”, “akıllı çevre”, “akıllı toplum/insan”, “akıllı yaşam”, “akıllı yönetim” olmak üzere altı bileşeni olduğunu belirtmektedir. Bu altı bileşen, kentlerin daha sürdürülebilir, yaşanabilir, verimli hale gelmesine yönelik kentin bütün yapılarını ve unsurlarını kapsayan bir çerçeveyi sunmaktadır.

4. Akıllı Kent: Neoliberal Kent Girişimi

21. yüzyılda bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan büyük ilerlemelerle birlikte, her şey “akıllı” sıfatıyla tanımlanır hale gelmiştir. Akıllı telefonlar, akıllı evler, akıllı arabalar ve akıllı vatandaşlar gibi sayısız örnekler mevcuttur. Bu dönüşümün en çarpıcı örneklerinden biri ise kentlerin “akıllı kentler” olma yolundaki hızlı ilerleyişleridir. Kentler, gelişen teknoloji ve dijital dönüşümle birlikte daha sürdürülebilir, verimli ve yaşanabilir hale gelmek için çeşitli akıllı çözümleri benimsemektedirler.

Akıllı kent yaklaşımının hızla yaygınlaşması, çeşitli endişeleri ve eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Bu eleştirilerin en önemlisi, akıllı kent yaklaşımlarının kentsel neoliberalizmin yeni bir yüzü olarak görülmesidir. Akıllı kentlerin gelişimi genellikle neoliberal politikalarla etkilenmektedir. Neoliberalizm, serbest piyasa ekonomisinin vurgulanması, devlet müdahalesinin azaltılması ve özelleştirmenin teşvik edilmesi gibi ekonomik ve siyasi politika içeren bir doktrindir. Bu tür politikalar, akıllı kentlerin gelişimini etkileyen faktörler arasında ön plana çıkmaktadır. Özellikle özelleştirme ve kamu-özel iş birliği modelleri, akıllı kent projelerinin finansmanı ve yönetimi için kullanılabilirlerdir.

Akıllı kent yaklaşımlarına yönelik eleştirel perspektifler, akıllı kentlerin gelişimi ve uygulanmasının altında yatan bazı temel sorunları vurgulamaktadır. Akıllı kentlerin neoliberalizmin yeni bir tezahürü olarak eleştirilmesinin bazı ana nedenleri vardır. Bu nedenleri; “ticarileşme ve kar odaklı yaklaşım”, “özelleştirme ve kamu-özel ortaklıklarına dayalı yeni yerel yönetim modellerinin yaygınlaşması”, “toplumsal eşitsizlik”, “belediyelerin küresel rekabete maruz kalması”, “gizlilik ve veri güvenliği endişeleri”, “demokratik katılım eksikliği”, “teknolojiye aşırı bağımlılık” olarak saymak mümkündür.

Akıllı kent yaklaşımına neoliberal perspektiften bakıldığında, “ticarileşme ve kar odaklı bir yaklaşım” olarak kolaylıkla nitelendirilebilecek özelliklere sahip olduğu gözlemlenmektedir. Akıllı kent projeleri sık sık özel sektörün çıkarlarına hizmet etmeyi amaçlamaktadır. Özellikle büyük teknoloji şirketleri, akıllı kent projelerinin geliştirilmesinde büyük bir rol oynamaktadır. Bu durum, kentlerin kamusal hizmetlerini özelleştirme ve veri toplama faaliyetlerini ticarileştirme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Eleştirel görüşler, akıllı kentin tanımlanması ve oluşturulmasında özel şirketlerin artan rolüne ilişkin endişeleri dile getirmiş, bu nedenle akıllı kenti dönüşümlü olarak “kurumsal akıllı kent” (Hollands, 2015: 2), “özel kent” (Adams, 2010: 6) ve “girişimci kent” (Harvey, 1989) olarak etiketlemiştir. Akıllı kent, “çok paydaşlı bir ortaklığa dayalı olarak kentsel zorlukları ele almayı amaçlayan entegre ve çok boyutlu bir sistem” olarak kavramsallaştırılabilir (Fernandez-Anez, Fernández-Güell and Giffinger, 2018: 6). Dolayısıyla akıllı bir kentin gelişimi çok büyük mali kaynaklar gerektirir ve bu da herhangi bir paydaşın gerekli tüm kaynakları tek başına sağlamasını zorlaştırmaktadır (Quan and Solheim, 2023: 2). Örneğin geçmiş araştırmalar, dünyadaki kentlerin yalnızca %16’sının akıllı kent projelerini kendi kendine finanse edebildiğini ortaya çıkarmıştır (Fishman and Flynn, 2018: 5).

Akıllı kentler, genellikle e-devlet portalları, e-belediyeçilik, bisiklet paylaşım platformları, nesnelerin interneti (IoT), sensörler, artırılmış gerçeklik ve açık veri girişimleri gibi çeşitli bilgi teknolojisi (BT) temelli sistemlerin entegrasyonu ile oluşturulmaktadır. Bu sistemler, kentlerin daha verimli, sürdürülebilir ve yaşanabilir hale gelmesini hedeflemektedir. Ancak bu tür sistemlerin kurulması ve başarılı bir şekilde işletilmesi genellikle özel sektör yatırımlarını gerektirmekte ve bu yatırımlar kamu-özel sektör paydaşlığı ile yapılmaktadır.

Özel şirketler, akıllı kent uygulamalarını faaliyete geçirebilmeleri için kamu fonlarına veya talebine ihtiyaç duymaktadırlar. Bu kapsamda özel şirketler açısından belediye başkanları ve kent yönetimleri potansiyel bir müşteri olarak görülmekte ve kentsel sorunlara çözüm üreten akıllı kent teknolojilerine yatırım yapmaya istekli davranmaktadırlar. Akıllı kent ekosisteminde özel şirketlerin (piyasanın) hâkim olmasının iki temel nedeni bulunmaktadır. İlk olarak, sınırlı bütçelerle mücadele eden kent yönetimleri, rekabetçi fonlara başvurma eğilimindedir. Bu fonlar, teknoloji ve hizmetlerin uygulanmasını destekleyerek, kentlerin daha akıllı ve sürdürülebilir hale gelmesine katkı sağlamaktadırlar. İkinci olarak, kısıtlı bütçe ve kaynak durumu ya da uzman personel eksikliği kent yönetimlerini, akıllı kent yatırımları konusunda dış kaynak kullanımına yönlendirmektedir (Lazonick and Mazzucato, 2013: 1095).

Akıllı kent girişimleri ve teknolojileri her ne kadar kentsel/yerel ölçekte uygulanıyor olsa da akıllı kent sistemleri ya da tasarımları daha geniş ölçekte faaliyet gösteren kurumlar (bölgesel otoriteler, ulusal devletler, ulus-üstü kurumlar) tarafından güçlü bir şekilde şekillendirilmektedir. Kent yönetimlerinin çalışmaları piyasalaştırıldıkça, kuralsızlaştırıldıkça ve özelleştirildikçe, vatandaşlığın siyasi ve sosyal yönleri de aynı şekilde dönüşüme uğramaktadır: haklar yerine seçenekler vardır ve vatandaşlar giderek daha fazla tüketici olarak çerçevenlenmektedir. Şirketlerin ve kent yönetimlerinin sivil paternalizm (vatandaşlar için neyin en iyi olduğuna karar verme) ve stewardship (vatandaşlar adına hizmet sunma) biçimlerini yerine getirmesiyle vatandaşlar büyük ölçüde pasif bir rol üstlenmektedir (Cardullo and Kitchin, 2018: 814-817). Neoliberal ilkeler doğrultusunda, kent yönetimlerinin akıllı kent yaklaşımlarına yönelik rolleri “daha az devlet fakat daha fazla yönetim (piyasa)” stratejisini içermektedir.

Akıllı kent yaklaşımına neoliberal perspektiften bakanların diğer bir argümanı, bu yaklaşımın toplumsal eşitsizliklere katkıda bulunabileceğidir. Eleştiren gruplar, akıllı kent projelerinin sıklıkla toplumsal eşitsizliği artırabileceğini iddia etmektedirler. Bu projeler, genellikle zengin mahallelerde

ve bölgelerde daha yoğun bir şekilde uygulanırken, yoksul bölgelere veya dezavantajlı gruplara daha az yatırım yapıldığı gözlemlenmektedir. Bu durum da kentsel ayrımcılığın artmasına katkı sağlamaktadır. Akıllı kent projelerinin maliyeti ve karmaşıklığı, akıllı kent yatırımlarının yalnızca ekonomik olarak daha güçlü bölgelere odaklanması sonucunu ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda zengin bölgelere daha fazla kaynak ve altyapı yatırımı yapılırken yoksul bölgelere yatırım sınırlandırmaktadır.

Akıllı kent yaklaşımı, teknolojiye erişim ve teknoloji kullanma yeteneği konusunda da toplumsal eşitsizlikleri artırmaktadır. Çünkü akıllı kent yaklaşımları BİT temelinde yükselen bir yaklaşımdır. Kentsel toplum eğitim, sosyal ve ekonomik açılardan farklı kesimlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla teknolojiye erişim ve kullanılabilirlik toplumun tüm kesimlerinde aynı düzeyde olmamaktadır. Özellikle dezavantajlı grupların (engelli ve yaşlı) teknolojiye erişimleri oldukça kısıtlıdır. Bu durum, dijital bölünmeye yol açmakta ve daha az teknolojiye erişimi olan toplulukların yararlanma fırsatlarını sınırlandırmaktadır. Dolayısıyla akıllı kent yaklaşımları toplumsal eşitsizlikleri derinleştirme potansiyeline sahip olmaktadır.

Akıllı kent konusundaki neoliberal eleştirilerden bir tanesi de teknoloji bağımlılığıdır. Akıllı kent hareketlerinin en belirgin şekilde desteklediği teknoloji (tekno) merkezli yönetim yaklaşımı, karmaşık kentsel sorunlara çözüm bulmayı vaat etmektedir. Bu yaklaşım, kentsel sorunları teknolojik sorunlarla eşitlemenin yanı sıra, yüksek teknoloji endüstriyel ekonomilere açık kontrol verme eğilimindedir. Böylece özelleştirme ve kazanılmış faize dayalı yatırımlar artmakta, bu da toplumsal eşitsizlik ve etik olmayan uygulamalara yol açmaktadır (Greenfield, 2013). Dünyada kent yönetimleri tarafından tercih edilen akıllı kent girişimleri, bu yaklaşımların gerektirdiği sistem ve ekipmanları üreten büyük, küresel şirketler tarafından desteklenen yukarıdan aşağıya, tekno-merkezli/kurumsal ve pahalı yaklaşımlar olma eğilimindedir (Smith et al., 2023: 17).

Teknoloji (tekno) merkezli yönetim her zaman teknolojinin ulaşabileceği “verimliliği” benimsemeye yol açarken, teknolojilerin ulaşamayacağı gerçek insanları ve sorunlarını dışlamaktadır. Bu senaryo, kentsel çevrenin anlaşılması ve şekillendirilmesinde kritik bir parametre olarak insan koşullarının nasıl anlaşıldığını da sorgulanır hale getirmektedir. Refahın bütüncül bir perspektiften anlaşılması ve kapsayıcı ve eşitlikçi insan merkezli stratejilerin gerçekten benimsenmesi, kentin neoliberal işleyiş tarzı içinde kaybolmaktadır (Biloria, 2021: 4).

Neoliberal politikaların temel stratejileri olan düzenlemelerin azaltılması, otoriter devlet müdahalesi ve kamu-özel ortaklığı, yeni kent projelerini

teşvik etmek için bir arada kullanılabilir. Devlet, kararlı bir yaklaşımla yeni kent projelerini başlatabilir, uygulayabilir, gelişimlerini kolaylaştırmak için geniş arazileri kamulaştırabilir ve temizleyebilir. Aynı zamanda mevcut düzenlemeleri gevşetebilir ve/veya yeni ve daha az düzenlemeye dayalı planlama uygulamalarını teşvik edebilir. Yeni kent projelerinde kamu-özel iş birliklerinin yaygın olması, özel sektörü yeni kentlerin inşasında önemli bir paydaş haline getirmektedir. Otoriter devlet müdahalesi ve kamu-özel işbirlikleri, tek başlarına tam anlamıyla neoliberal olmayabilirler, ancak serbest piyasa odaklı kalkınmayı teşvik eden neoliberal politika araçları arasında yer almaktadır (Su, 2023: 72).

Yukarıda ki paragrafta anlatılan neoliberal politikalar sıfırdan oluşturulan mega akıllı kent projeleri ile hayat bulmaktadır. Birçok devlet bu yeni akıllı kent projelerini devrimci bir ütopya olarak tanıtmalarına rağmen, bu ütopyanın tam tersine bu projeler neoliberal ideolojinin bir ifadesidir. Dünyada sıfırdan oluşturulan akıllı kentlere örnek teşkil edebilecek çok sayıda proje mevcuttur. Sıfırdan yaratılan kentlerin öne çıkan uygulamaları arasında; Songdo (Güney Kore), Sidewalk Labs (Kanada), Masdar (Birleşik Arap Emirlikleri), PlanIT Valley (Portekiz), Xzero (Kuveyt), Tianjin (Çin ve Singapur) ve NEOM (Suudi Arabistan) gibi kentlere yer verilebilir (Kemeç, 2023: 322). Bu mega projeler serbest piyasaların etkinliğine inanan ve kurlsız piyasa odaklı büyümeyi artırmaya çalışan neoliberal politikaların yansımalarıdır. Projelerde hükümetler daha az devlet payına ve kurlılaşmaya ayrıcalık tanır ve yer teşvikine, sermaye sübvansiyonlarına ve arz yönlü müdahaleye odaklanırlar (Peck and Tickell, 2002:394-395).

Akıllı kentler işyerlerini, cihazları, uygulamaları ve hizmetleri birbirine bağlamak için nesnelere interneti (IoT) ve makineden makineye (M2M) teknolojilerini kullanmaktadır. Bunu yaparken, daha sonra analiz edilen ve kentsel yapıları iyileştirmek, kenti herkes için daha iyi bir yer haline getirmek hedefiyle eşi benzeri görülmemiş düzeyde veriler üretmektedir. Ancak tüm bu verilerin “gizliliği ve güvenliği” yeteri kadar sağlanamamaktadır. Bu durumda bireylerin ya da kurumların veri güvenliği ve gizliliği risk altına girmektedir. Ayrıca neoliberal politikalar neticesinde verilerin kötüye kullanılması, ticarileştirilmesi veya dışarıya sızdırılması riski her zaman bulunmaktadır.

Veri temelli kentsel politikaların oluşturulmasını sağlayan temel materyalin vatandaşlara ait veriler olduğu ve bu kararların vatandaşların günlük yaşamlarını etkilediği göz önüne alındığında, bu bilgilerin korunması sadece bireysel düzeyde değil toplumsal düzeyde de önem kazanmaktadır. Her şeyden önce, vatandaşlarla ilgili bilgilerin kent düzeyinde her yerde

toplanması, kişisel bilgilerin ifşa edilmesi, tahsis edilmesi veya damgalanması gibi bireysel mahremiyete yönelik ciddi tehditler doğurmaktadır (Machin, Batista, Martínez-Ballesté and Solanas 2021: 3). Bu durum herkesin hareketlerinin izlendiği “gözetim toplumu” oluşturulmasında bir araç olarak kullanılabilir.

Akıllı kent ve neoliberal ilişkide “akıllılık” sıfatı önemli bir strateji olarak ön plana çıkmaktadır. Akıllı kent yaklaşımları, kentsel olan her şeyi dijital yollarla “akıllı” hale getirmekle ilgilenmekte, akıllılığın ne anlama geldiğini sürekli olarak yeniden tanımlamakta ve iş dünyası, yüksek teknoloji ve yönetim alanındaki trendleri takip etmektedir. Girişimciler, karar alıcılar, geliştiriciler, kent sakinleri ve araştırmacılar gibi pek çok paydaşı olan bu alanda her yıl milyarlarca dolar harcanmaktadır (Nathansohn and Lahat, 2022: 2). Kentlerin “akıllılığını” ölçen kent sıralamalarının yaygınlaşmasının, neoliberalizmin yarışmacı yapısı gereği, kentler arasında rekabet yaratmasının bir örneği durumundadır (Kornberger and Carter 2010).

5.Sonuç

Bu çalışma, akıllı kent yaklaşımının kentlerde uygulanış biçimi ile neoliberal politikalar arasındaki derin bağa ve bu ilişkinin kent yaşamında nasıl somutlaştığına dikkat çekmeye çalışmıştır. Akıllı kent yaklaşımı, geleneksel kent yönetim anlayışlarını ve politika oluşturma süreçlerini kökten değiştiren, teknolojiye ve veriye dayalı bir yönetim modelini temsil ederken, neoliberal politikalar, serbest piyasa ekonomisinin öne çıktığı, kamu hizmetlerinin özelleştirildiği ve düzenlemelerin gevşetildiği bir politika setini ifade etmektedir.

Tarih boyunca değişen ve gelişen kentler bugün neoliberal politikalar eliyle “dönüştürülmektedir”. Bu dönüşümün 21. yüzyıldaki etiketi ise “akıllı kent” yaklaşımıdır. Akıllı kentler, teknolojik altyapılar ve büyük veri analitiği gibi yenilikçi araçlarla donatılmış, yaşanabilirliklerini artırmak ve kaynakları daha etkin kullanmak amacıyla tasarlanmıştır. Ancak bu yaklaşımın altında yatan anahtar unsur, özellikle özelleştirme, deregülasyon ve serbest piyasa ilkesi gibi neoliberal politikalar.

Akıllı kentlerin gelişimi, ticarileşme ve kar odaklı yaklaşımların öne çıktığı bir süreç olarak neoliberal etkiler taşımaktadır. Özellikle büyük teknoloji şirketleri, akıllı kent projelerinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır, bu da kentlerin kamu hizmetlerini özelleştirme ve veri ticareti faaliyetlerini artırma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Akıllı kentlerin teknolojik altyapıları, veri toplama ve analizleri sayesinde sakinlerinin yaşam kalitesini iyileştirmeyi amaçlar. Ancak bu teknolojilerin büyük bir kısmı özel

sektör tarafından sunulmakta ve kent sakinlerinin verileri genellikle ticari amaçlarla kullanılmaktadır.

Ayrıca, akıllı kentlerin toplumsal eşitsizlikleri artırabileceği endişesi de dile getirilmektedir. Projelerin sıklıkla zengin bölgelerde yoğunlaşması, yoksul bölgelere yatırımın kısıtlanması ve teknolojiye erişimdeki eşitsizlikler, bu endişelerin temelini oluşturmaktadır. Akıllı kent toplumun tamamını kapsayan eşitlikçi bir yaklaşım sergilememektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma, akıllı kent yaklaşımının neoliberal politikalarla nasıl etkileşimde olduğunu ve bu etkileşimin kentsel dönüşüm süreçlerine nasıl yansıdığını ele almıştır. Akıllı kentlerin hem potansiyel faydalarını hem de beraberinde getirdiği riskleri değerlendirmek için dikkatli bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Bu analiz, kentsel politika yapıcılar ve araştırmacılar için önemli bir çerçeve sunmaktadır, çünkü akıllı kentlerin geleceği, neoliberal politika ve teknoloji etkileşiminin nasıl yönlendirileceğine dair önemli soruları gündeme getirmektedir.

Kaynakça

- Adams, R. (2010). Longing for a Greener Present: Neoliberalism and the Eco-City, *Radical Philosophy*, 163, 1-6.
- Aksu, B. ve Tutar, C. (2021). Neoliberal Toplumsal Dinamikler Ekseninde Kent- sel Mekânların Kurgusu: Karaköy Örneği. *Etkileşim*, 8, 108–131.
- Aldemir, A. R. (2018). Geleneksel Şehir Sistemlerinin Akıllı Şehir Sistemlerine Geçiş Süreçlerinin Yönetilmesi, *Yüksek Lisans Tezi*, Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Baffoe, G. (2023). Neoliberal Urban Development and the Polarization of Urban Governance. *Cities*, 143, 1–5.
- Bahçeci Başarmak, H. I. (2017). Neoliberalizmin Kentsel Mekândaki Tezahürü Olarak Kentsel Dönüşüm, *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives*, 5(1), 36–47.
- Bayraktar, E. (2021). Liberalizm Bağlamında Kentsel Ayrışma, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 1159–1171.
- Biloria, N. (2021). From Smart to Empathic Cities. *Frontiers of Architectural Research*, 10(1), 3–16.
- Brenner, N. [Neil] and Theodore, N. (2002a). Preface: From the “New Localism” to the Spaces of Neoliberalism, *Antipode*, 34(3), 341–347.
- Brenner, N., and Theodore, N. (2002b). Cities and the Geographies of “Actually Existing Neoliberalism”, *Antipode*, 34(3), 349-379.
- Cardullo, P. and Kitchin, R. (2018). *Smart Urbanism and Smart Citizenship: The Neoliberal Logic of ‘Citizen-Focused’ Smart cities in Europe*.
- Collier S. J. (2012) Neoliberalism as Big Leviathan, or ...? A Response to Wacquant and Hilgers, *Social Anthropology/Anthropologie Sociale*, 20(2), 186–195.
- Çakır, M. (2019). Yeni İletişim Teknolojilerinin Gelişimi Bağlamında Kent, *Etkileşim*, 2(3), 12–27.
- Dassé, M. (2019). The Neoliberalization of Public Spaces and the Infringement of Civil Liberties. *Angles*, (8), 1–20.
- Fishman, T. D., and Flynn, M. (2018). *Using Public-Private Partnerships to Advance Smart Cities*, Deloitte Center for Government Insights: London, UK.
- Greenfield, A. (2013). *Against the Smart City*, New York: Do Publications.
- Harvey, D. (1989). From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism. *Human Geography*, 71(1), 3-17.
- Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford UP.

- Hollands, R. (2015). Critical Interventions into the Corporate Smart City, *CAMRES*, 8, 61-77.
- Kemeç, A. (2023). Sıfırdan Akıllı Bir Kent Yaratmak Ütopya mı? Distopya mı? *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 321–340.
- Kitchin, R. (2019). The Timescape of Smart Cities. *Annals of the American Association of Geographers*, 109(3), 775-790.
- Kornberger, M., and Carter, C. (2010). Manufacturing Competition: How Accounting Practices Shape Strategy Making in Cities, *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 23 (3), 325-349.
- Lazonick, W. and Mazzucato, M. (2013) The Risk-Reward Nexus in the Innovation–Inequality Relationship: Who Takes the Risks? Who Gets the Rewards?, *Industrial and Corporate Change*, 22(4), 1093–1128.
- Machin J, Batista E, Martínez-Ballesté A, and Solanas A. (2021). Privacy and Security in Cognitive Cities: A Systematic Review, *Applied Sciences*, 11(10), 1-33.
- Mayer, M. (2016). Neoliberal Urbanism and Uprisings Across Europe, M. Mayer, C. Thörn, and H. Thörn (Eds.). In *Palgrave Studies in European Political Sociology. Urban Uprisings: Challenging Neoliberal Urbanism in Europe* (pp. 57–92). London: Palgrave Macmillan.
- Nathansohn, R. and Lahat, L. (2022). From Urban Vitality to Urban Vitalisation: Trust, Distrust, and Citizenship Regimes in a Smart City Initiative. *Cities*, 131, 1–10.
- Özügürlü, A. (2012). Afetler ve Kentleşmenin Neoliberal Dönüşümü. *Mülkiye Dergisi*, 36(1), 149–158.
- Peck, J. and Tickell, A. (2002), Neoliberalizing Space, *Antipode*, 34, 380-404.
- Quan, X. and Solheim, M. C. (2023). Public-private Partnerships in Smart Cities: A Critical Survey and Research Agenda. *City, Culture and Society*, 32, 1–8.
- Rossi, U. and Vanolo, A. (2015). Urban neoliberalism. In *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (pp. 846–853). Elsevier.
- Sager, T. (2011). Neo-liberal Urban Planning Policies: A Literature Survey 1990–2010. *Progress in Planning*, 76(4), 147–199.
- Sipahi, E. B. (2012). “Yeni” Liberalizmin “Yeni” Yaşam Alanları Olarak Güvenlikli Siteler: Konya Örneği, *İdealkent*, 3(7), 110–135.
- Smith, H., Medero, G. M., Narváez S. C. and Mera, W. C. (2023). Exploring the Relevance of ‘Smart City’ Approaches to Low-Income Communities in Medellín, Colombia. *GeoJournal*, 88(1), 17–38.
- Sönmez, B. (2014). Soylulaştırmanın Yeni Biçimleriyle Yerinden Edilmeyi Yeniden Düşünmek, *Planlama Dergisi*, 24(1), 42–53.

- Su, X. (2023). Building New Cities in the Global South: Neoliberal Planning and Its Adverse Consequences, *Urban Governance*, 3(1), 67–75.
- Theodore, N., Peck, J. and Brenner, N. [Neil.] (2012). Neoliberal Kentilik: Kentler ve Piyasaların Egemenliği. *İdealkent*, 3(4), 21–37.
- V. Fernandez-Anez, J.M. Fernández-Güell, and R. Giffinger (2018). Smart City Implementation and Discourses: An Integrated Conceptual Model, *The Case of Vienna Cities*, 78, 4-16,
- Waley, P. (2013). Pencilling Tokyo into the Map of Neoliberal Urbanism, *Cities*, (32), 43–50.
- Yıldırım, Ö. C. (2021). Kentsel paradigma olarak akıllı kentlerin incelenmesi: Songdo Woven örneği. *ARTIBİLİM (Adana Alparslan Türkes Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi)*, 4(1), 85–103.

Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Kapsamında Türk Milliyetçiliği: Karabağ Örneği

Hüsamettin İnaç¹

Rashid Sadıgov²

Özet

Azerbaycan'ın başlattığı 2020 Dağlık Karabağ savaşında da Bakü yönetimini hiçbir karşılık beklemeden sonuna kadar destekleyen ülke Türkiye olmuştur. Savaş esnasında hem askeri hem siyasi konular da Azerbaycan'ın yanında olan Türkiye bu savaşa kazanılmasında önemli aktör devlet olmuştur. Bu savaşın Azerbaycan'ın galibiyeti değil, Türkiye-Azerbaycan kardeşliğinin zaferi ile sonuçlandığını söylersek çok ileri gitmiş olmayız. Çünkü 2020 Dağlık Karabağ Savaşı bölgesel denklemleri değiştirmiş ve bu savaşla hem Rusya hem de İran, Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki varlığını kabul etmek zorunda kalmıştır. 2020 Dağlık Karabağ Savaşı sadece bölgesel sınırlar ile çizili kalmamış bu savaş Türk milliyetçiliği duygularının yerleştiğini, etnik milliyetçiliğin yükselişe geçtiğini gösteren bir savaş olduğundan bu bölgesel çatışma Türk dünyasını da yakından ilgilendirmiştir. Gerçekten bu savaş Türk milliyetçiliğini tetiklemiş ve savaşın kültürel yelpazesi Güney Kafkasya'dan hem Anadolu'ya hem de Orta Asya coğrafyasına yayılmıştır. Jeopolitik denklemleri değiştiren İkinci Karabağ Savaşı hem bölgeye hem de Dünya'ya Türkün gücünü göstermiş ve Türk toplumunun hiçbir zaman esarete, işkenceye boyun eğmeyeceğini bir kez daha kanıtlamıştır. 2020 Dağlık Karabağ Savaşı ile Azerbaycan bölgesel istikrarını tamamlamış ve yenik, ezilmiş ülke sendromundan kurtularak, Güney Kafkasya'nın en güçlü devleti konumuna yükselmiştir. Bu savaşla Güney Kafkasya'daki en büyük bölgesel sorun çözülmüş ve bu coğrafya çatışma ortamından, işbirliği ortamına dönüşmüştür. Türkiye-Azerbaycan öncülüğünde şekillenen bu bölgesel işbirliği ortamı gelecek yıllarda hem bu coğrafyanın kalkınmasına hem de dünya ticaretinin gelişmesine önemli katkılar sağlayacak ve Güney Kafkasya bir bölgesel işbirliği merkezi haline gelecektir.

1 Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, husamettin.inac@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6922-2010

2 Doktorant, Dumlupınar Üniversitesi, sadiqovresid095@gmail.com, ORCID:0000-0002-1034-9498

1.Giriş

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında tarih sahnesinden çekilmesi ile Güney Kafkasya coğrafyası Kaos ortamına dönüşmüş ve bu istikrarsızlık bölgenin gelişimine engel olmuştur. Sovyetler dönemi sonrası bölgede kurulan her üç cumhuriyette (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan) etnik ve siyasal sorunlar yaşanmış ve bu problemler sonucu çok sayıda insan yaşamını yitirmiştir. Özellikle 1990-1994 yılları arasında Güney Kafkasya'da yaşanan Güney Osetya, Abhazya ve Dağlık Karabağ savaşları bölgenin kalkınmasında en büyük engel olmuştur. Çünkü savaş ve kargaşa Güney Kafkasya'nın güvenliğini tehlikeye sokmuştur. Bu güvenlik sorunu karşısında uluslararası şirketler, bölgeye yatırım yapmaktan kaçınmışlardır. Güney Kafkasya'da yaşanan Birinci Dağlık Karabağ Savaşı 1994 yılında son bulmuştur.

Güney Kafkasya'nın her üç ülkesinde yaşanan iktidar mücadeleleri 1993 yılında bitmiş ve bu tarihten sonra devletler kendi yönetim kabinelerini oluşturmuşlardır. Bölgenin en büyük sorunu olan Dağlık Karabağ probleminde, 1994 yılında imzalanan Bişkek Protokolü ile askeri boyuttan politik sürece geçilmiştir. Bölge sorunun tarafları olan Azerbaycan ile Ermenistan arasında arabuluculuk görevi Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) Minsk Grubuna havale edilmiş ve bu kurum 2020 yılına kadar sorunu diplomasi araçları ile çözmeye öncelik tanımıştır.

2020 yılına kadar bölgedeki barış görüşmelerinin sürmesine rağmen Ermenistan askeri güçleri sınır hattında ateşkes kurallarını ihlal ederek Azerbaycan mevkillerine saldırılar yapmışlardır. Bu saldırı eylemi Azerbaycan askerinin sabrını taşırılmış ve Bakü yönetimi 27 Eylül sabahı üç koldan Ermeni güçlerine karşılık vermiştir. Azerbaycan'ın bu taarruz saldırısı karşısında çok tutunamayan Ermeniler ertesi gün ülkede genel seferberlik ilan etse de Azerbaycan ise savaşın başlamasından 3 gün sonra kısmi seferberlik ilan etmiştir. Modern silahlar ile donatılan Azerbaycan ordusu ve askeri savaşta adeta bir kısas operasyona başlamış ve bu operasyon karşısında Ermeniler ancak 44 gün direniş gösterebilmişlerdir. Savaşta Azerbaycan ordusunun İnsansız Hava Araçları (İHA) ve Silahlı İnsansız Hava Araçlarını (SİHA) aktif kullanması ve Ermenistan askerine vurulacak karasal mekanizma bırakmaması Ermenilere moral bozukluğu yaşatmıştır. Bakü yönetimi ise İkinci Karabağ Savaşı'nı âdeta bir hava saldırı savaşı olarak görmüş ve İHA/SİHA'lar ile Ermenistan'ı cephe de yenilgiye uğratarak teslimiyet anlaşması imzalamaya zorlamıştır (İnaç, 2021b: 79-84).

İkinci Karabağ Savaşı 10 Kasım'da imzalanan Üçlü Bildiri (2020 Dağlık Karabağ Ateşkes Antlaşması) ile bitmiş ve bu bölgesel savaşı Azerbaycan kazanmıştır. Azerbaycan'a savaş boyu hem askeri hem de siyasi yönde

destek veren en önemli ülke Türkiye olduğundan bu bölgesel zafere Ankara hükümeti de katılmıştır. Özellikle savaş sonrası bölgede şekillenen projelerde Türkiye aktör devlet konumunda olmuştur. Savaşı bitiren 10 Kasım Antlaşması gereği bölgeden ticari ve ulaşım amaçlı koridor geçişlerinin sağlanması düşünülmüştür. Bölgede şekillenen koridor projelerinden biri olan Zengezur veya diğer adıyla Turan Koridoru ulaşım ve ticari boyuttan çok bir ideolojik boyutta olmuştur. Çünkü bu koridor ile Anadolu'dan Orta Asya Türk cumhuriyetlerine doğrudan kara yolu bağlantısı kurulmuş ve Anadolu Türkü bu yol aracılığıyla Tanrı Dağları ve Doğu Türkistan'a ulaşım fırsatı kazanmıştır. Bundan dolayıdır ki İkinci Karabağ Savaşı sadece Azerbaycan'ın değil Türk dünyasının da savaşı olmuş ve bölgenin siyasal istikrarının tamamlanması Türk dünyasına da kültürel fayda sağlamıştır. Savaş sonrası şekillenen Turan Koridoru'nun inşasının tamamlanıp hemen devreye girmesine de en çok istekli olan devletler Türk devletleri olmuştur. Türkler, bu ulaşım yolu ile uzak olan maddi ve manevi ilişkilerini daha da geliştirerek Türk ulusunu Avrasya coğrafyasının en önemli milleti konumuna yükseltecektir.

2. Güney Kafkasya Coğrafyasında Bölgesel İstikrarsızlıklar

1980'lerde neoliberal politikalarındaki gelişmeler Sovyetler Birliği'ne etki etmiş ve koca imparatorluğun planlı ekonomi sistemi bu yeni ideoloji karşısında çok tutunamamıştır. Özellikle 1985 yılından sonra Sovyetler Birliği, ekonomi modelinde yeni reformlara gitmiş, ama bunlar bile devletin yıkımını önleyememiştir. Sovyetler Birliği'nin 1985 yılında yaşadığı ekonomik krizi fırsat bilen 15 Sovyet cumhuriyeti kendi içinde bağımsızlık ve hürriyet mücadelesine başlamıştır. Bildiğimiz üzere eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) 15 özerk cumhuriyeti çatısı altında tutmuş ve Sovyet yönetimi bu ülkelerinin çoğunu askeri yolla işgal ederek 1990 yılına kadar bu topraklar üzerinde hegemonyasını sürdürmüştür. Fakat yaşanan iç sorunlar başta ekonomik krizler o eski devlet yönetiminin tahtını kökünden sarsmış ve bu olaylar karşısında tutunamayan Sovyetler Birliği, 1991 yılında resmen tarih sahnesinden çekilmiştir (İnaç vd., 2006: 11).

SSCB hegemonyası altında kalan Kafkasya coğrafyası, bu devletin güney sınırlarını oluşturmuştur. Yaşanan iç krizi değerlendiren Güney Kafkasya ülkeleri Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bağımsızlık mücadelesine katılmış ve bu 3 devlet 1991 yılın sonuna kadar kendi toprakları üzerinde devlet otoritesini kurmuşlardır. Yaşanan bu ani çöküş ve yeni kurulan devletlerde yönetim sistemlerindeki kadro eksikliği, uzman yetersizliği çok kısa süre sonra devletin yapılanması ve istikrarında büyük sorunlar doğurmuştur.

Özellikle daha Sovyetler Birliği döneminde Güney Kafkasya coğrafyasında birçok sorunlu bölgelerin statüsü belirlenmemiş ve Moskova yönetimi bu bölgesel sorunları görmezden gelmiştir. Sovyet yönetimi bu sorunlu toprakları istikrara kavuşturmak yerine bölgenin demografik yapısı ile oynayarak sorunu etnik milliyetçilik boyutuna taşımıştır. Özellikle Güney Kafkasya'da sorunlu bölgeler olan Dağlık Karabağ, Güney Osetya, Abhazya, Acaristan, Cavaheti gibi bölgelerin siyasal ve askeri istikrarları günümüz çağında da tamamlanmamış ve bu topraklarda pozitif barış sağlanamamıştır. Bu bölgesel sorunlar özellikle 1990'ların başında daha da şiddetlenmiş ve 1991 yılından sonra Güney Kafkasya'daki bu özel yapılanmalarda iç savaşlar yaşanmıştır (İnaç, 2003: 344). Özellikle Rus yönetiminin dolaylı desteklerini arkasına alan bu bölgesel yapılanmalar Güney Kafkasya coğrafyasını can pazarına dönüştürmüştür. Yaşanan sıcak savaşlar ve bağımsızlık istekleri bölgede hem Azerbaycan hem de Gürcistan yönetiminin işini zora sokmuştur. Çünkü bu iki devlet de daha bağımsızlığını yeni kazandığından bölgedeki bölücü eylemlere yeterince müdahale yapamamıştır. Her iki ülke hem ekonomik hem de askeri rezerve yetersizliği yaşamış ve bir de bunun üzerine ülkede yaşanan siyasal koltuk mücadeleleri Bakü ve Tiflis'i bölücü güçlerin karşısında zayıf düşürmüştür. Güney Kafkasya'da yaşanan iç savaşlar, 1994 yılına kadar sürmüş ve bu tarihten sonra hem Azerbaycan hem de Gürcistan yönetimi bölgedeki ayrılıkçı yapılar üzerinde otoritelerini kısmi olarak tamamlamış, ama bölgesel yapılanmalar ile sorunları tamamen çözememişlerdir.

Nitekim Azerbaycan sınırları içinde yer alan Dağlık Karabağ bölgesi, Güney Kafkasya'daki etnik sorunların en büyüğü olmuş ve bu toprak üzerinde iki komşu devlet Azerbaycan ile Ermenistan sıcak savaşa girmiştir. Azerbaycan ile Ermenistan arasında 1988 yılında başlayan 1991 yılında şiddetlenen Birinci Dağlık Karabağ Savaşı 1994 yılına kadar sürmüştür (Özkan, 2019: 1739). 1994 yılında iki devlet arasında imzalanan "Bişkek Protokolü" ile bölgede sıcak savaş sona ermiş ve taraflar askeri sorunu politik boyuta taşımışlardır. Bu ateşkes anlaşması ile Dağlık Karabağ sorunu, iki ülke arasında müzakerelere açılmış ve 2020 yılına kadar bölgesel sorunda diplomasi araçları etkili olmuştur. Fakat bu diplomasi seçenekleri, çoğu zaman işe yaramamış ve bölgede taraflar arasında askeri tansiyon zaman zaman gerilmiştir. Bunun sonucu olarak da sınır hatlarında sıcak savaşlar yaşanmış ve Güney Kafkasya'da pozitif barış sağlanamamıştır.

3. Birinci Dağlık Karabağ Savaşı ve Türk Milli Kimliğinin İnşası

Ermenilerin Azerbaycan Cumhuriyeti'nden Dağlık Karabağ'ı talep etmesi, 1980'lerde daha ön plana çıkmış ve Ermenistan bu bölgenin kendine ait olduğunu savunmuştur. Özellikle 1987 yılından başlayan

Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığı, 1991 yılında sıcak savaşa dönüşmüş ve bu topraklarda sürecek üç yıllık sıcak savaş yaşanmıştır. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı kendi yönetimine birleştirme çabaları, Sovyet Birliği'nin kuruluşu yılına kadar götürülmektedir. Özellikle 1923 yılında Yüksek Sovyet Meclisi Stalin'in ısrarı üzerine Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan içinde özerk bir yapıya dönüştürme yönünde karar vermiştir. Bu karar sonucu, Dağlık Karabağ 1991 yılına kadar özerk bölge olarak varlık göstermiştir. Sovyet döneminde Erivan yönetimi, bölgenin demografik yapısı ile oynamış ve Dağlık Karabağ'a Ortadoğu ve Ermenistan'ın iç kesimlerinden çok sayıda aile göç ettirmiştir. Erivan yönetimin bu asimilasyon politikaları gelecek yıllarda Ermenilerin işine yararmış ve Ermenistan irredantizm (yayılcılık) politikası ile Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'dan kopararak Ermenistan'la birleştirmiştir. Ermenilerin Dağlık Karabağ'daki demografik politikaları başarılı olmuş ve 1989 yılında bu bölgede 146 bin Ermeni nüfusuna karşılık 41 bin Azerbaycanlı kalmıştır (Dinç, 2021: 31). Özellikle o dönem Ermenistan yönetimi, Dağlık Karabağ konusundaki radikal tutumlarını her geçen gün artırmış ve bölgenin bir an önce Erivan'la birleştirmesi için aktif çaba harcamıştır.

Ermenistan yönetimi, 1987 yılında Dağlık Karabağ konusunda Sovyetler Birliği Komünist Parti Sekreteri Mihail Gorbaçov'a 75.000 imzalı dilekçe göndererek bu bölgenin Ermenistan'a verilmesini istemiş, ama Gorbaçov bu teklifi kabul etmemiştir. Ermenilerin isteklerini kabul etmeyen Moskova yönetimi, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan bölgesi olduğunu vurgulamış ve Sovyet Devletleri'nin birbirine dost olduğunu belirtmiştir (Özkan, 2022a: 144). Gorbaçov'un bu kararı sonrası Ermeniler, hem Erivan'da hem de Dağlık Karabağ merkezi olan Hankendi'de (Stepanakert) gösteriler yapmışlardır. Ermeniler yaptıkları bu eylem sonucu, hem Dağlık Karabağ'ı hem de "Türk Kapısı" konumunda olan Nahçıvan'ı Ermenistan'la birleştirme talebinde bulunmuşlardır. Ermeniler bölgedeki bu tansiyonu daha da artırarak ve günlerce süren gösterileri silahlı çatışmalara tercih ederek, Dağlık Karabağ bölgesindeki Çardaklı Köyü'nde 18 Ekim 1987 tarihinde Azerbaycanlıları öldürerek Dağlık Karabağ savaşının tohumunu ekmişlerdir (Sarahmetoğlu, 2011: 13).

Çardaklı olaylarına Azerbaycan halkı çok kızmış ve Azerbaycanlılar Bakü'de Ermeni bölücülüğüne karşı gösteriler yapmıştır. Azerbaycanlıları milliyetçilik ve Türkçülük ideolojisi etrafında birleştiren Azerbaycan Halk Cephesi'nin (AHC) bu yıllarda Azerbaycan'da prestiji artmış ve bu parti Azerbaycan'ın kurtarıcısı konumuna yükselmiştir. Özellikle Azerbaycan'da Türkçü ve Türancı fikirle bilinen Ebülfez Elçibey'in bu partinin başına geçmesi ile AHC Azerbaycan'da en güçlü ve koruyucu teşkilat olmuştur. Elçibey

ideolojisi altında birleşen Azerbaycan halkı Bakü'de Sovyet yönetimine karşı çıkarak, Sovyetler Birliği'nin Dağlık Karabağ konusunda Ermenistan'a açık destek olduğunu belirterek, Azerbaycan'daki komünist partinin kapanmasını talep etmişlerdir (İnaç, 2018: 309). Özellikle Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de yaşanan bu siyasal istikrarsızlık ve iktidar kavgası her geçen gün derinleşmiş ve bunun sonucu olarak da Azerbaycan'da "Karanlık Dönem" olarak adlandırdığımız 1989-1993 süreci başlamıştır. Gerçekten de 1989 yılından başlayan Azerbaycan'daki iktidar, koltuk mücadelesi 1993 yılına kadar sürmüştür. 1993 yılında cumhurbaşkanı seçilen Haydar Aliyev dengeli dış siyasetinde başarılı olmuş ve Azerbaycan'da iktidar mücadelesine son vererek, ülke istikrarını sağlamıştır (Sadıgov, 2023: 76).

Ermenistan yönetimi Dağlık Karabağ'daki demografik olguyu bahane ederek ve bölge halkının self-determinasyon (ulusların kendi kaderini belirleme) hakkının olduğunu savunarak Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'dan koparmaya çalışmış, ama bu planında da başarılı olamadığından Ermeniler en sonunda savaş ve askeri yönetime başvurmuşlardır. Ermenilerin bölgede bölücü siyaseti ve askeri eylemleri sonucu Azerbaycan yönetimi, Dağlık Karabağ sorunun ciddiliğini anlamış ve bölge sorunu için acil kararlar almıştır.

Bakü yönetiminin Dağlık Karabağ bölgesinin özerk statüsünü 26 Kasım 1992'de kaldırması ve Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan yönetimi altına girdiğini açıklaması sonrasında bölgede Ermeni hareketliği daha da artmıştır. Ermenistan yönetimi Azerbaycan'ın bu kararına karşı çıkarak aynı yılın 10 Aralık tarihinde Dağlık Karabağ'da düzmece bir referandum yaparak bölgedeki Ermenilerin bağımsızlıklarını ilan ettiğini açıklamıştır (Gafarlı, 2015: 84).

Ermenilerin bölgede bu bağımsızlık eylemleri ve Dağlık Karabağ'daki sivil Azerbaycanlıların can ve mal mülklerini tehlikeye sokması, Bakü yönetimin sert tepkisine neden olmuştur. Fakat Bakü yönetimi ilk başta bölgede sıcak savaştan kaçınmıştır. Fakat Ermenilerin aşırı radikal tutumları ve özellikle Dağlık Karabağ merkezi olan Hankendi'den Azerbaycan ailelerini zorla göçürmesi sonucu Bakü yönetimi bölgede askeri çatışmanın kaçınılmaz olduğunu anlamış ve seferberlik ilan etmiştir. Azerbaycan'ın savaşa hazırlandığını anlayan Erivan yönetimi hemen Dağlık Karabağ'daki birliklerini harekete geçirerek 26 Aralık 1991 yılında Dağlık Karabağ'ın merkezi olan Hankendi şehrini işgal etmiştir. Hankendi işgali ile bölgedeki sınır çatışmaları sıcak savaşa dönüşmüş ve Azerbaycan, Ermenistan askeri güçleri karşısında 1992 yılının başında Dağlık Karabağ'ın kurtarılması için mücadele vermiştir.

Dağlık Karabağ'da sıcak savaşın devam ettiği ilk günlerde Ermeniler, Azerbaycan'a karşı bir daha siyasi tahribat yapmış ve 10 Aralık'ta yaptıkları bağımsızlık referandumuna atıf yaparak 1992 yılının 6 Ocak tarihinde bölgede "Artsak Ermeni Cumhuriyeti'nin" kurulduğunu ilan etmişlerdir (Karimov, 2007: 15). Ermenilerin bu bölgesel tahribatı, Azerbaycan halkının öfkesine neden olmuş ve halk AHC önderliğinde Azerbaycan meclis binasına yürüyerek, yönetimden Dağlık Karabağ konusunda daha sert politika izlemesini talep etmiştir. Fakat dönemin Azerbaycan cumhurbaşkanı Ayaz Mütallibov, Dağlık Karabağ'da olan bitene adeta gözlerini kapamış ve Ermenilerin bölgedeki eylemlerine ses çıkarmamıştır.

Azerbaycan halkının aşırı milliyetçilik ve Batı yanlısı tutumu bölgede önemli aktör olan Rusya'nın işine gelmemiş ve Moskova hükümeti, Azerbaycan halkı ve yönetimini cezalandırmak amacıyla Dağlık Karabağ savaşında Ermenistan'dan yana politika izlemiştir (İnaç 2021a: 241). Rusya'nın Ermenistan desteği bölgedeki Ermenileri memnun etmiş ve Ermeni güçleri çok kısa zaman içinde sıcak savaşın gidişatını kendi lehine dönüştürmeyi başarmıştır. Bölgedeki askeri gerilim ve sıcak savaşların sonlanmasına çalışan hem bölgesel devletler hem de Batı devletleri, tarafları silahları bırakması ve ateşkes imzalanması için davet etmiştir. Özellikle Birinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda ilk arabuluculuk girişimi Rusya devlet başkanı Boris Yeltsin ve Kazakistan cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tarafından yapılmıştır (Karimov, 2007: 16).

Kazakistan cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in girişimleri sonuç vermiş ve taraflar 1992 yılında Alma-Ata'da bir araya gelerek "Alma-Ata Bildirisi'ni" imzalamışlardır. Bölgede ilk ateşkes anlaşması olan bu bildiri taraflara sorunun çözümü için diplomasi yönetimini önermiş, ama Ermenistan yine bölgede barış yerine savaşı tercih ederek, Azerbaycan mevkilerine saldırılar yapmıştır (Gafarlı, 2015: 84). Bölgedeki Ermeni saldırılarına, Azerbaycan güçleri karşılık verince Dağlık Karabağ yeniden savaş meydanına dönüşmüş ve Bakü yönetimi Dağlık Karabağ sorununda Batı'nın -özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD)- arabuluculuk yapmasını istemiştir. Azerbaycan yönetiminin bu plansız ve düşünülmemiş arabulucu siyaseti bölgede Moskova'yı kızdırmış ve Ruslar bölgesel sorunda Azerbaycan'ın Batı'ya yönelmesine karşılık Ermenistan'a daha çok askeri destek sağlamışlardır. Özellikle Azerbaycan'ın bölgede ABD'yi tercih etmesi Washington yönetimini memnun etmiş ve Amerika ikili ilişkiler zemininde Azerbaycan'a diplomatik heyet göndermiştir.

Sıcak savaş ve Ermenilerin Dağlık Karabağ'da "Hocalı Askeri Operasyonu'nu" hazırlandığı bir dönemde ABD Dışişleri Bakanı Ceyms

Beyker Bakü'ye ziyarete gelmiştir. Amerikan diplomatın Azerbaycan'a gelmesinin asıl amacı Bakü yönetiminin Rusya'ya ne kadar bağlı olduğunu öğrenmektir. ABD'li bakanın Bakü seferinden 5 gün sonra Azerbaycan'a yeniden Amerika Dışişleri Bakanın Özel Temsilcisi Nikolas Sangoya gelmiş ve bu sefer esnasında Azerbaycan ile ABD arasında ikili ilişkiler, karşılıklı büyükelçilik açma çalışmaları görüşülmüştür. Azerbaycan'ın ABD ile bu yakın teması ve bir hafta içinde iki Amerikan diplomatın Bakü'ye gelmesi, Rusya'nın Azerbaycan'a karşı sabır bardağını taşıran en son olay olmuştur (Cemilli, 2007: 52).

Moskova yönetimi Azerbaycan'ın Batı politikasına cevap olarak bölgede Ermeni maşasını devreye sokmuş ve Ermenistan'ın aylarca planladığı "Hocalı Operasyonu'na" Ruslar tam destek vermiştir. Bildiğimiz üzere 1992 yılının 26 Şubatı'nda Azerbaycan'ın Hocalı şehrindeki 20.yüzyılın insanlık suçu olan "Hocalı Soykırımı" yaşanmış ve bu katliamın suçluları ise Rus-Ermeni askeri birlikleri olmuştur (Özkan, 2022b: 244). Ruslar özellikle Dağlık Karabağ'ın merkez şehrinde Hankendi'de bulunan "366 Motorize Piyade Alayını" Hocalı'da Ermenilere yardım etmek için görevlendirmiş ve bu askeri taburun yardımını alan Ermeniler 25 Şubatı 26'ya bağlayan gecede 613 Azerbaycanlı sivil şehit etmiştir.

Hocalı olaylarında Rus askeri taburunda görev yapan Binbaşı Leonid Kraveç Hocalıda olanları "İzvestiya" gazetesine anlatırken *"Bir tepenin başında yüzden fazla çocuk, kadın ve ihtiyar cesetlerinin olduğunu söylemiş ve bunların çoğunun hiçbir yerde görülmemiş gaddarlıkla öldürüldüğünü"* belirtmiştir (Karabayram, 2011: 225).

Hocalı'nın işgali Azerbaycan yönetimin öfkesine neden olmuş ve Bakü yönetimi Ermenilerin Hocalı da yaptıklarını bir soykırım suçu olduğunu vurgulamıştır. Hocalı Soykırımı yapıldığı dönem Ermenistan'ın Savunma Bakanı olan Serj Sarkisyan konuşmasında *"Azerbaycanlılar bizlerin Dağlık Karabağ'da şaka yaptığımızı sanıyorlar ve sivil insanlara ateş açmayacağımızı düşünmüşlerdir. Fakat biz Hocalı olaylarında hem Azerbaycan Türklerine hem de Bakü yönetimine niyetimizin şaka olmadığını göstermiştik"* ifadesini kullanmıştır (Sadıgov, 2023: 26).

Hocalı olaylarında Azerbaycan halkı mevcut iktidarı suçlu görmüş ve "yönetim zamanında Dağlık Karabağ'a müdahale yapsaydı, olaylar bu kadar korkunç olmazdı" görüşünü savunmuştur. Azerbaycan vatandaşlarının bu haklı tezi üzerine Bakü sokaklarında, yönetim istifaya çağırılmıştır ve günlerce devam eden itiraz sonucu cumhurbaşkanı Ayaz Mütallibov 6 Mart tarihinde görevinden istifa ederek, yönetimi geçici olarak Meclis Başkanı Yakup Mammadov'a bırakmıştır. Yakup Mammadov, Azerbaycan'ı

1992 yılının Mart ve Haziran aylarında yönetmiştir. Bu kısa süre içinde Mammadov bölgede hem Rusya'ya hem de Batı'ya karşı ihtiyatlı politika izlemiştir. Fakat Mammadov döneminde de Ermenilerin Dağlık Karabağ'daki işgalleri devam etmiştir. Özellikle Mammadov bölgede Türkiye ile ikili ilişkileri geliştirmeye çalışmış, ama her zaman Rusya faktörünü göz önünde bulundurmıştır. Azerbaycan yönetiminin yüzünü yeniden Batı'ya çevirmesinden korkan Moskova hükümeti, Azerbaycan'ın Türkiye ile yakınlaşmasını kendisinin bölgesel politikalarına zarar vereceğini düşünerek Dağlık Karabağ'da Azerbaycanlılara karşı Ermeni unsurunu yeniden aktifleştirmiştir. Özellikle Yakup Mammadov'un özel daveti üzerine dönemin Türkiye başbakanı Süleyman Demirel'in 2 Mayıs'ta Azerbaycan'a ziyarete gelmesi ile bu endişe daha da körüklenmiştir. Başbakan Demirel, Bakü'de devlet yetkilileri ile görüşmeler yaparak iki ülke arasında eğitim ve enerji alanlarında ortak anlaşmalar yapmıştır. Azerbaycan'ın bu girişimini Batı yönlü girişim olarak değerlendiren Moskova, bölgede Ermeni güçlerine açık destek sağlayarak Azerbaycan yönetimini yeniden yenilgi psikolojisi ile cezalandırmıştır. Özellikle Moskova yönetimi, Azerbaycan'a Türkiye başbakanının ziyaretini olumlu görmemiş ve yapılan ikili anlaşmaları da birer tehdit olarak algıladığından Azerbaycan'ın Şuşa ve Laçın şehirlerinin işgalinde de Ermenilere yardım etmiştir (Sadıgov, 2023: 27). Buradan da açık olarak görülmektedir ki Ermenilerin Dağlık Karabağ operasyonları ve işgal politikasının planı Moskova'da hazırlanmış ve Rusya bu işgal planını Azerbaycan yönetiminin tutumuna göre şekillendirmiştir.

1992 yılının Haziran ayında Azerbaycan'da iktidara Ebülfez Elçibey gelmiş ve Elçibey zamanında Rusya devleti, Güney Kafkasya'da daha çok aktifleşmiştir. Çünkü Elçibey iktidarının ideolojisi, Rusya ile tamamen zıt olmuş ve Elçibey Türkçü-Turancı fikirleri gereği Ankara hükümeti ile sıcak ilişkilere önem vermiştir. Özellikle Elçibey döneminde Rusya bölgede sömürgeci devlet gibi tanıtılmış ve ülke bağımsızlığının en büyük düşmanının Rusya olduğu anlaşılmıştır. Bunun yanı sıra Elçibey yönetimi Dağlık Karabağ sorununda arabuluculuk misyonunu ne Rusya'ya ne de Moskova kontrolü altında olan Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) vermemiş ve Elçibey iktidarı bölgesel sorunun çözümünde Moskova'ya alternatif olarak AGİT'in arabuluculuk görevini yapmasını uygun görmüştür (Aydın, 2012: 36). Elçibey yönetiminin bu dengesiz politikası ve aşırı Türkçü yönelimi, hem devletin bekasını hem de kendi iktidarını tehlikeye sokmuş ve Elçibey dış faktörlerin, özellikle Moskova yönetimin etkisi ile 1993 yılında iktidardan uzaklaştırılmıştır. Elçibey'in görevinden istifasından sonra Azerbaycan'da iktidara Haydar Aliyev gelmiş ve Aliyev'in dengeli dış siyaseti sonucu Azerbaycan'da iktidar kavgaları bitmiştir (Özkan

vd., 2023: 183). Aliyev ülke istikrarını tamamlamak için önce Dağlık Karabağ Savaşı'nı bitirmeye odaklanmış ve bu sorunu müzakere yolu ile sonlandırmaya umut etmiştir. Aliyev'in cumhurbaşkanı seçildiği 3 Ekim tarihinde artık Ermeni güçleri hem Dağlık Karabağ'ı hem de bu bölgeye sınır 7 Azerbaycan şehrini işgal etmişlerdir. Aliyev, Ermenilerin daha çok ilerlemesi ve can kaybını önlemek için Ermenistan yönetimi ile ateşkes görüşmelerine gitmiş ve 1994 yılının yazında bu politika başarılı olmuştur. Haydar Aliyev döneminde imzalanan "Bişkek Protokolü" ile Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan sıcak savaş son bulmuş ve taraflar askeri sorunu politik araçlar ile çözmeye çalışmışlardır. Fakat Ermenistan yönetimi hiçbir zaman 1994 yılında imzalanan Bişkek Anlaşması kurallarına uymamış sürekli olarak sınır hattında ateşkes ihlalleri yaparak askeri tansiyonu daha da yükseltmiştir (İnaç, 2004: 36).

Özellikle Ermenistan'ın ilk cumhurbaşkanı olan Levon-Ter Petrosyan daha liberal düşünmüş ve Erivan yönetiminin radikal tutumlarının daha çok Ermenistan'ın zararına olduğunu belirtmiş ve bölgede Ermenistan'ın hem Azerbaycan hem de Türkiye ile ilişkileri normalleştirmesine olumlu bakmıştır. Petrosyan aslında bu yumuşama kararını verirken kendi siyasi kariyerini düşünmemiş, devletin bekasına öncelik vermiştir. Çünkü Petrosyan Ermenistan devletinin, bölgede şekillenen projelerin -özellikle enerji ve ticari işbirliği anlaşmalarının- dışında kaldığını vurgulamıştır. Petrosyan iktidarı, ülkenin işgal politikasını gereksiz görmüş ve bu revizyonist tutumun Ermenistan'ı Güney Kafkasya'da izolasyonist (yalnızlık) yapıya ittiğini savunmuştur. Fakat Ermenistan'da milliyetçi kesim ve "Karabağ Klanı" Petrosyan'ın uzlaşmacı politikalarını desteklememiş ve halkı Petrosyan iktidarına karşı harekete geçirmişlerdir. Petrosyan ise ne Karabağ Klanı'nı ne de aşırı milliyetçi Ermeni tutumlarını görmezden gelmiş ve bölgede "*Azerbaycan ve Türkiye ile uzlaşmalıyız, başka çaremiz yok*" görüşünü savunmuş, bu liberal tutum ise Petrosyan iktidarının sonunu getirmiştir (Dinç, 2021: 52).

Petrosyan'dan sonra Ermenistan cumhurbaşkanı koltuğuna Karabağ Klanı üyesi olan Robert Koçaryan oturmuş ve Koçaryan iktidarı bölgede daha radikal tutum sergilemiştir. Özellikle Koçaryan, Diaspora Ermenilerinin görüşlerini daha çok savunmuş ve bölgede Azerbaycan ve Türkiye'ye karşı işgalci tutum sergilemiştir. Koçaryan iktidarı, Dağlık Karabağ sorununda Petrosyan'ın görüşlerini kabul etmemiş ve Dağlık Karabağ'ın -Azerbaycan toprak bütünlüğü çerçevesinde çözülmesinden uzak bir şekilde- bağımsız olması ve Ermenistan'a dahil edilmesi görüşünü savunmuştur (Özdaşlı, vd., 2020: 42).

Ermenistan yönetiminin bu radikal tutumu sonucu Dağlık Karabağ'da barış sağlanamamış ve taraflar nerdeyse her yıl sınır hattında çatışmalara girmişlerdir. Özellikle bölgesel sorunu çözmede görevlendirilen AGİT Minsk Grubu bu çalışmalarda pasif kalmış ve bunun sonucu olarak Güney Kafkasya'da her an savaş tehlikesi yaşanmıştır. Özellikle AGİT Minsk Grubu'nun 1996 yılında Lizbon görüşünde Dağlık Karabağ konusunda savunduğu üç görüş "aşamalı çözüm, ortak devlet, paket çözüm" ilkeleri taraflar arasında kabul edilmemiş ve Dağlık Karabağ sorunu diplomasi yolu ile çözüme kavuşamamıştır (Karimov, 2007: 31).

Koçaryan'dan sonra Ermenistan yönetimine yine Karabağ Klanı üyesi olan Serj Sarkisyan gelmiş ve Sarkisyan iktidarı da Dağlık Karabağ konusunda Koçaryan'ın görüşünü savunmuştur. Bu süreçte Azerbaycan tarafı ise sorunun her zaman barışçıl misyonda ve diplomasi araçları ile çözülmesinden yana olmuş ve bölgede bir daha sıcak savaş yaşanmaması için gayret ortaya koymuştur. Fakat Azerbaycan yönetimin bu hümanist görüşünü suistimal eden Erivan hükümeti, sınır hattında sürekli ateşkesi ihlal ederek bölgede askeri gerilimi artırmıştır. Özellikle 2015 sonrası Sarkisyan yönetiminin "Batı görüşü, Ermeni Diaspora aileleri ile yakın ilişkilere önem vermesi ve bölgede Moskova yerine Batı'yı tercih etmesi" Rusya'nın sert tepkisine neden olmuş ve bir yıl sonra sınır hattında yaşanan sıcak savaşta Rusya ilk başlarda Ermenistan'a yardım etmemiştir. 2015 yılında ABD'deki Nükleer Güvenlik Zirvesi'ne Rusya katılmamış ama Moskova'nın Güney Kafkasya'daki strateji ortağı olan Ermenistan, Amerika'nın katılım davetini kabul ederek bu güvenlik platformunda yer almıştır. Rusya kendinin katılmadığı enerji ve güvenlik konularında ortaklarının da katılmasını hiçbir zaman istememiş ve bundan dolayıdır ki Ermenistan yönetimine kızgınlığını Nisan savaşlarındaki tavrı ile göstermiştir (İnaç vd., 2013: 227). Dağlık Karabağ'da 2016 Nisan Savaşları, bu Nükleer Güvenlik Zirvesi'nin gerçekleşmesinden yaklaşık beş ay sonra başlamış ve 4 gün süren savaşta Azerbaycan ordusu Ermenistan üzerinde açık üstünlük kazanarak birkaç köy ve stratejik tepeyi geri almıştır (Bozkuş, 2022: 131).

Dört günlük Nisan Savaşları'nda Ermeniler, Azerbaycan askerinin gücünü görmüş ve Azerbaycan'a karşı daha ihtiyatlı olmuşlardır. Ermeniler özellikle 2016 yılından sonra 4 yıl sınır hattında büyük çatışmalar yapmamış ve Azerbaycan askeri gücünden çekinmişlerdir. Fakat Ermenistan 2020 yılında Rusya ve Fransa gibi devletlere güvenerek Dağlık Karabağ bölgesinde yeniden aktifleşmiş ve sürekli olarak Azerbaycan mevkilerine ağır silahlar ile saldırılar yapmıştır (İnaç vd., 2015: 33). 2018 yılında Ermenistan'da iktidara gelen Nikol Paşinyan yönetimi ilk başlarda daha ılımlı ve liberal görüşler savunsa da zamanla Paşinyan iktidarı da önceki devlet başkanları gibi Dağlık

Karabağ görüşünde radikalleşmiştir. Özellikle Paşinyan döneminde Savunma Bakanı olan David Tonoyan'ın Dağlık Karabağ konusunda savunduğu “*yeni topraklar ve yeni savaşlar*” tezini olumlu karşılayan Paşinyan, “*Artık müzakere yok*”. “*Savaş istiyorlarsa savaşırız*” ifadesini kullanmaya başlamıştır (Dinç, 2021: 59).

Bu radikal tutum karşısında Ermeniler, 2020 yılının Temmuz ayında Azerbaycan'ın lojistik merkezi olan Tovuz kentine saldırılar yapmış ve bu dört günlük savaşta da Ermenistan ağır kayıplar vererek geri çekilmiştir. Ermeniler 2020 yılında Dağlık Karabağ'daki sınır hatlarına değil de tam başka bir bölge olan, yani Dağlık Karabağ'a uzak Tovuz'a saldırması düşünülmüş bir stratejik operasyon olmuştur (İnaç vd., 2018: 321). Bilindiği üzere Tovuz şehri Azerbaycan'ın Batı lojistiğinin merkezi konumunda olan bir yerdir ve bu kentte hem enerji hem de ticari taşımacılık hatları geçmektedir. Özellikle Hazar Havzası'nın dev enerji projeleri olan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) ve Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) gibi doğalgaz boru hatları bu şehirden geçmektedir. Bunun yanı sıra Kuşak ve Yol Projesi'nin bir parçası olan Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu hattı da bu şehrin topraklarından geçerek, Gürcistan'a açılmaktadır. Şehrin bu stratejik özelliklerini dikkate alan Ermenistan yönetimi 2020 yılının Temmuz ayında Tovuz'a saldırı yapmıştır. Aslında Erivan yönetimin bu adımda iki amacı olmuştur (Özkan, 2023: 64); “ilk amaç Tovuz'u işgal ederek Azerbaycan'ı Batı'dan koparmak ve ikinci amaç ise bölgeden geçen enerji ve taşımacılık projelerinin aktör ülkesi olan Türkiye'yi bölgede Rusya ile sıcak savaşa sokmak”. Çünkü bölgeden geçen enerji hatlarının tehlikeye girmesi hem Türkiye'yi hem de Avrupa'yı büyük enerji krizine sokabilir ve bu durum -başta enerji olmak üzere dışa bağımlı ülke olan- Türkiye'nin Ermenistan'a saldırmasıyla sonuçlanabilirdi. Böyle bir saldırı yaşanması halinde -1992 yılında imzalanan karşılıklı işbirliği anlaşması gereği- Rusya Ermenistan'ı korumak amacıyla bölge savaşına entegre olabilirdi (Sadıgöç, 2023: 191). Fakat Ermenistan'ın bu ütopyik planı/amacı gerçekleşmemiştir. İki büyük devlet yönetimi, Ermenilerin planlı oyunlarına gelmemiş ve bölgesel savaşta tarafsız kalmıştır.

Ermenilerin Tovuz saldırıları sonucu Azerbaycan ordusu da kayıplar vermiş ve özellikle bu savaşta Azerbaycan ordusunun iki üst düzey komutanları olan Tümgeneral Polad Haşimov ve Albay İlgar Mirzayev şehit düşmüştür. Azerbaycan halkı Tovuz saldırılarında şehit olan asker ve komutanlar için Savunma Bakanlığı önünde toplanmış ve Azerbaycan ordusunun bölgesel taarruza geçmesini istemişlerdir. Aslında Ermenilerin Tovuz saldırıları Azerbaycan halkının sabır bardağını taşıran son damla olmuş ve vatandaşlar Dağlık Karabağ'da savaşmak için gönüllü seferberliğe yazılmışlardır. Bu

savaştan yaklaşık 80 gün sonra yani 27 Eylül tarihinde Ermeniler yeniden sınır hattında ateşkes ihlali yaparak Azerbaycan mevkiilerini vurmuş ve bu sınır çatışması Güney Kafkasya'da İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nın başlamasına neden olmuştur.

Bu süreç Türk milliyetçiliğinin ve milli kimliğinin inşasında çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye'de ulus inşa stratejileri bağlamında ortak bir dil, ortak bir kader çerçevesinde yaşanmış tarih, bayrak, para ve nihayetinde üzerinde uzlaşmış bir anayasa etrafında oluşan ulus-devlet modeli, Azerbaycan-Türkiye ittifakı ile "tek millet iki devlet" düsturuna bürünmüştür. Özellikle Türkiye'nin savunma sanayii, askeri danışmanlık ve siyasi bütünlük içerisinde Azerbaycan'a verdiği destek, tüm Güney Kafkasya ve Orta Asya Türk dünyasında bir çarpan etkisinin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Buna ilaveten bu ittifakın getirdiği ardışık ve kalıcı zaferler, ortak bir Türk dünyası olgusunun pratiğe yansıtılmasında etkin bir rol üstlenmiştir.

2020 yılı itibarıyla pratiğe yansıtılan Türk Devletler Teşkilatı, entegrasyon modeli olarak, önemli ölçüde Avrupa Birliği'nin oluşum ve gelişim seyrine benzer bir yörünge izlemektedir. İlişkiler öncelikle ekonomik bir dayanışma esasında başlamış, zamanla siyasi bir kimlik kazanarak bir sonraki safhaya doğru ilerleme göstermiştir. Geleneksel noktada artık kültürel bütünleşmeye dönük güçlü ve dev adımların atılması gerekmektedir. Ne var ki bu noktada Türk dünyasını bekleyen ve entegrasyonu zora sokan birtakım saikler söz konudur. Bu zorluklar temelde "1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması, 1990'da Doğu Avrupa'da sosyalist rejimlere karşı liberal halk hareketlerinin doğması ve nihayet 1991'de Komünist Parti'nin parçalanması, SSCB'nin ideolojik ve ekonomik iflasını deklare ederek uluslararası sahneden çekilmesi"yle doğrudan alakalıdır.

Tam da Türk dünyasını oluşturan devletlerin bağımsızlıklarını bir bir kazanmaya başladığı bu dönemde, Lenin ve Stalin'in izlediği kültür ve siyaset politikalarının Türk milli kimliğinin inşası istikametinde yarattığı gerçekler gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Öncelikle söz konusu ülkelerin hâlihazır demografik yapıları, Türk kimliğinin ve Türk milli ideolojisinin oluşmasına imkân tanımadığı aşikârdır. Zira Türk dünyasını oluşturan devletlerin her birinin nüfuslarının yarıya yakını Ruslardan oluşmaktadır. Bu ülkelerde Rus nüfus, ekonomi ve savunma başta olmak üzere en stratejik alanları ellerinde tutmaktadırlar. Ortaya çıkan Rus elit, toplumun diğer yarısı üzerinde hâkimiyet kurmuştur ve Rus dünya görüşünü benimsetmeye yönelik medya başta olmak üzere tüm önemli parametreleri ellerinde tutmaktadırlar. Bu bağlamda Anadolu Türklüğüyle Orta Asya Türk dünyasını birbirinden ayıran ve milli ideolojinin yayılmasını engelleyen en

önemli unsur olarak, alfabe farklılığı gündeme gelmiştir. Zira bu ülkelerin önemli bir kısmında hala Kiril alfabesi kullanılmakta ve her ülkenin alfabesi bir diğerinden büyük oranda farklılıklar yansıtmaktadır. Buna ilaveten söz konusu ülkelerde SSCB'nin dağılma sürecinden itibaren ABD'nin bölgeye sızma ve nüfuz etme politikasının bir aracı olarak CIA başta olmak üzere istihbarat örgütlerinin faaliyetleri, Orta Asya'da Türk imajını zedelemek için faaliyetler göstermektedir. Bu faaliyetlerin odaklandıkları en önemli merkezler, Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) tarafından kurulan ve işletilen okullar olmuştur. Bu okullar görünüşte Türk milli kimliğine ve milliyetçiliğine hizmet ediyormuş gibi görünseler de, aslında Amerikan kültür ve değerlerini aşılıyarak Türk kimliğini bozuma uğratmışlardır. Değerler manzumesine ve tarih mefkûresine aşağılık kompleksi katan bu grup, medeniyet oluşturma hususunda körleştirilmiş/kısırlaştırılmış farklı bir Türk milliyetçiliği inşa etmeye çalışmıştır.

4.İkinci Dağlık Karabağ Savaşı ve Milliyetçi Söylemlerde Artış

2020 yılı 27 Eylül tarihinde Ermenistan birlikleri sabah saat altı sularında Azerbaycan mevkilerine ağır silahlarla saldırılar yapmış ve bu saldırıya Azerbaycan askerleri karşılık vererek Ermenistan mevkilerini vurmuşlardır. Aynı gün basına açıklama yapan Azerbaycan Savunma Bakanlığı sözcüsü Anar Eyvazov, Azerbaycan ordusunun 27 Eylül sabahı bölgede karşı taarruzu başlattığını belirterek, Dağlık Karabağ'da savaşın başladığını vurgulamıştır. Savaşın ilk gününden askeri üstünlüğü kazanan Azerbaycan ordusu 4 Ekim de işgal altında olan Cebrail kentini özgürlüğüne kavuşturmuştur. Azerbaycan güçleri karşısında tutunamayan Ermeniler daha savaşın ilk gününden Azerbaycan askerinin gücünü anlamış ve yenilginin kaçınılmaz olduğunun bilincine varmışlardır. Fakat Ermeni güçleri Rusya ve Fransa'nın yardımlarına umut bağlayarak direnmeğe çalışmış, bu da Ermeni ordusunun daha çok can kaybına neden olmuştur.

Bakü yönetimi, İkinci Karabağ Savaşı'nda askerlerini üç cephe üzerinden saldırıya geçirmiştir. Bunlardan ilki I. Kolordu komutanı Tümgeneral Hikmet Hasanov idaresi altında olan "Kuzey Cephe" yani Murovdağ-Sugovuşan-Kelbecer askeri hattı, ikincisi "Merkez Cephe" olan Ağdere-Hocalı hattı ve sonuncusu ise Korgeneral Mais Berhudarov kontrolündeki "Güney Cephe" hattı üzerinden Ermenilere karşı taarruz başlatılmıştır (Dinç,2021: 98). Ermenistan ordusu savaş alanında askeri yenilgileri ve Azerbaycan güçleri karşısında zayıf düşürülmesinin acısını sivil halktan çıkarmıştır. Özellikle savaşta Azerbaycan ordusuna karşı sürekli toprak kaybeden Ermeni ordusu cephe hattındaki yenilgiye göre Azerbaycan'ın sivil yerleşim kentlerini bombalayarak birçok masum, günahsız Azerbaycan vatandaşını katletmiştir.

Ermenistan ordusunun savaşta her zaman adil olmayan yöntemlere el atması sonucu Azerbaycan'ın Gence, Barda, Tar-Tar, Mingeçevir ve Ağcabedi kentleri Ermeni askerleri tarafından bombalanmıştır. Özellikle Ermenilerin 4 ve 17 Ekim tarihlerinde Gence şehrini bombalaması üzerine birçok Azerbaycan vatandaşı yaşamını yitirmiştir. Ermeniler Gence'yi bombaladıktan sonra Azerbaycan'ın daha stratejik bir şehri olan Mingeçevir'i hedef almış ve bu kente de Ermeni füzeleri atılmıştır. Bilindiği üzere Mingeçevir Azerbaycan'ın elektrik enerjisi açısından en önemli kenti olduğundan Ermeniler bu şehre 9 Ekim'de Rus yapımı Scud B tipli balistik füze atmış, ama Azerbaycan Hava Savunma Sistemi bu füzeyi hava da imha ederek, Mingeçevir Elektrik Santrali'ni düşman saldırısından korumuştur (Sadıgov, 2023: 196).

Azerbaycan'ın Barda kenti de Ermenilerin hedefinde olmuş ve 20 Ekim'de ise Barda ve Tartar pamuk fabrikalarına yapılan füze saldırılarında da çok sayıda Azerbaycan vatandaşı ölmüştür. Azerbaycan'ın askeri başarıları önünde tutunamayan Ermeniler can kaybını eşitlemek için bölgede Azerbaycan'ın sivil yerleşim yerlerine sürekli füzeler atmış ve ne yazık ki bu füzeler sonucu Azerbaycan'ın da can kaybı sürekli artmıştır. Bakü yönetimi savaş esnasında sürekli olarak sivil yerleşim yerlerinin bombalanmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş, ama hiçbir zaman bu sivil yerleşim yerlerine karşılık Ermenistan'ın sivil bölgelerini vurmamıştır. Bakü yönetimi savaşta her zaman adil olmuş ve düşmanına karşı orantısız güç kullanmaktan kaçınarak, sivilleri hedef almamıştır (Hasanoğlu, vd., 2020: 523).

Azerbaycan devleti İkinci Karabağ Savaşı'nda çok akıllı ve düzgün strateji izleyerek düşmanını 6 haftaya yani 44 günde yenilgiye uğratmıştır. Azerbaycan ordusu bu askeri operasyonunda Türkiye ve İsrail'den aldığı İHA/ SİHA'lar ile savaşın kaderini değiştirmiş ve İkinci Karabağ Savaşı bir İHA/SİHA savaşı olmuştur. Özellikle Azerbaycan ordusu bu askeri teçhizatları çok yerinde ve akıllıca kullanarak, Ermenileri savaş alanında perişan etmiştir. Daha savaşın ilk gününden hem Türkiye hem Pakistan hem de İsrail devletleri, Azerbaycan'ın hak savaşında Bakü yönetiminin yanında yer aldıklarını vurgulamış ve gereken her türlü yardıma hazır olduklarını beyan etmişlerdir. Azerbaycan yönetimi de arkasına Ankara, İslamabad ve Tel Aviv'in desteğini alarak bölgede Ermenileri yenilgiye uğratmıştır.

Türkiye daha savaşın ilk gününden Azerbaycan'ın yanında olduğunu belirtmiş ve savaş bitimine kadar hiçbir koşul olmadan Azerbaycan'ı destekleyeceğini açıklamıştır. Özellikle 27 Eylül tarihinde savaş başladıktan birkaç saat sonra Türkiye Savunma Bakanı Hulusi Akar, Türkiye'nin Dağlık Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın yanında olduğunu belirtmiş ve Ermenistan'ın bölgede barışı tehdit eden bir unsur olduğunu vurgulamıştır.

Türkiye Savunma Bakanı'nın Azerbaycan desteğinden sonra cumhurbaşkanı Erdoğan da Azerbaycan'a destek konuşması yaparak, Ermenistan'ı uyarmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, “*Tüm dünyayı işgal ve zulme karşı mücadelelerinde Azerbaycan'ı desteklemeye ve bu hak savaşlarında yanlarında olmaya çağırıyorum*” ifadesini kullanmıştır (Ghanbarlou, 2022: 32).

Türkiye'nin Azerbaycan'a bu açık desteği ve Azerbaycan ordusunu Türk yapımı Taktik Blok-2 (TB2) İHA'ları ile donatması neticesinde, Ankara hükümeti birçok uluslararası teşkilat kürsüsünden yapılan eleştiri söylemleri ile karşı karşıya kalmıştır. Özellikle bu yurtdışı kuruluşlar bölgede savaşın kaderini Bakü'nün değil, Ankara'nın belirlediğini vurgulayarak; ayrıca Türkiye'nin Azerbaycan'a hem askeri yardım yaptığına hem de bölgeye Irak ve Suriye'den terör militanları topladığına dair asılsız bilgiler ileri sürerek Türk hükümetine karşı yaptırımlar yapılmasını önermiştir (Bozkuş, 2022: 132). Fakat Ankara yönetimi bu suçlamaları kabul etmediği gibi bölgede kardeş Azerbaycan Cumhuriyeti'ne her türlü yardımın yapacağını uluslararası kamuoyuna bir daha duyurmuştur.

Azerbaycan'a İkinci Karabağ Savaşı'nda hem askeri hem de siyasi yönden destek veren bir diğer ülke ise İsrail devleti olmuştur. İsrail hem kültürel hem enerji hem de siyasi faktörlerden dolayı İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın yanında yer almış ve savaş boyunca Azerbaycan ordusuna gereken askeri malzemeleri göndermiştir. Özellikle İsrail ve Azerbaycan 2012 yılında 1,6 milyar dolarlık askeri anlaşma imzalamış ve bu anlaşma koşulu gereği Azerbaycan İsrail'den “Namer”, “Heron”, “Green Pine”, “Gabriel” ve “Barak” gibi savaş araçlarını temin etmiştir (İsmayılov, 2013: 4). Azerbaycan yönetimi İsrail'den aldıkları bu teçhizatları İkinci Karabağ Savaşı'nda çok isabetli şekilde kullanmıştır.

Azerbaycan yönetimi İsrail'den aldığı silahları savaşta aktif kullandığından ve Ermeni mevkilerini nokta atışı ile vurduğundan bu durumu kabullenemeyen Sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti lideri olan Arayik Harutyunyan, *İsrail'i Dağlık Karabağ'daki yaşanan soykırımdan sorumlu görmüştür*. Harutyunyan Azerbaycan askeri personelinin İsrail yapımı silahları doğru kullanmadığını söyleyerek hem Azerbaycan'ı hem de İsrail'i Dağlık Karabağ'daki Ermenilerin katili olarak görmüştür (Cankara, vd., 2022: 14). İsrail'in İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a desteği ilkinden daha çok olmuştur. Bu destek sadece askeri ve siyasi alanda olmamış hem de kültürel boyut da şekillenmiş ve İsrail halkı Azerbaycan'a kültürel konularda da destek sağlamıştır. 20.yüzyıl sonlarında Azerbaycan'dan İsrail'e göç eden Yahudiler İsrail'in Petah Tikva kentinde toplanarak İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycanlılara destek amaçlı gösteriler yapmıştır.

Devlet izinli olan bu gösterileri de İsrail vatandaşları “*Karabağ bizimdir, bizim kalacak*” sloganları ile İsrail sokaklarında yürüyerek, Azerbaycan’a karşı gönül bağlarının olduğunu göstermişlerdir (Cankara, vd., 2022: 4).

İsrail’in bölgede Azerbaycan’a açık destek vermesine karşılık İran ise bölgesel savaşta Din kardeşi Azerbaycan’ın yerine Ermenistan Cumhuriyetini desteklemiştir (Özkan, 2023: 70). İran’ın Azerbaycan’ı değil Ermenistan’ı desteklemesinde birçok neden vardır. Ancak başlıca neden “İran tarihsel olarak Azerbaycan Cumhuriyeti’ni kendisine tehdit olarak görmüş ve özellikle Azerbaycan’da var olan milliyetçilik görüşleri İran’ı korkutmuştur”. Tahran yönetimi yumuşak damarı olan Güney Azerbaycan bölgesinin bağımsızlık için ayaklanmasından endişe etmiştir. Özellikle Elçibey iktidarı döneminde doğan “Birleşik Azerbaycan” ideolojisi bugün bile Tahran hükümetini korkutmakta ve İran her an Güney Azerbaycan’ın Bakü ile birleşeceği kaygısı yaşamaktadır.

Bundan dolayıdır ki İran İslam Cumhuriyeti her iki Karabağ savaşında da İsrail’in aksine Ermenistan’a yardım etmiş ve Tahran yönetimi bölgede mezhepsel din kardeşi Azerbaycan’dan yana değil Hristiyan Ermenistan’dan yana politika izleyerek, ulusal çıkarımı dini çıkardan üstün görmüştür (Karadağ, 2021: 64). Fakat ne İran ne Rusya ne de Fransa’nın Erivan yönetimini desteklemesi Ermenilerin yenilgisini önleyememiş ve Kasım’ın ilk haftasında Ermenistan tarafı zor da olsa Azerbaycan güçleri karşısında yenilgiyi kabul etmiştir. Özellikle Azerbaycan ordusu 8 Kasım tarihinde Dağlık Karabağ’ın stratejik kenti olan Şuşa kentini işgalden kurtararak Dağlık Karabağ Cumhuriyeti’nin de facto başkenti Hankendi’ye 15 kilometre uzaklıkta olacak şekilde yakınlaşmıştır. Şuşa yenilgisi ile Ermenistan savaştaki son umudunu kaybetmiş ve Şuşa’nın düşmesinden bir gün sonra Paşinyan barış görüşmelerini başlatmak için Rusya’nın arabuluculuk yapmasını istemiştir.

Azerbaycan, Rusya ve Ermenistan devletleri 10 Kasım’da “Üçlü Bildiri” veya “Moskova Deklarasyonu” Antlaşmasını imzalayarak bölgede sıcak savaş bitirmişlerdir. Paşinyan “*Ermenistan’ın askeri kaynaklarının yetersizliğini ve cephe hattında asker değişiminin haftalarca yapılmadığını belirtmiş ve 10 Kasım Antlaşması’nın Ermeni ulusu için son derece ağır olduğunu*” vurgulamıştır (Maranki, 2021: 265).

Üçlü Bildiri Antlaşma şartı olarak bölgede sıcak savaş 10 Kasım’da bitmiş ve Ermenistan tarafı yenik, Azerbaycan askeri ise bu savaştan zafer ile çıkmıştır. Antlaşma şartı olarak Ermeniler 15 Kasım’da Ağdam’ı, 24 Kasım’da Kelbecer’i ve 1 Aralık’ta ise Laçın’ı Azerbaycan yönetimine geri iade etmiştir. Dağlık Karabağ bölgesinin statüsü kalkmış bu topraklar

tamamen Bakü yönetiminin kontrolü altına geçmiştir. Azerbaycan Dağlık Karabağ'daki Ermenilere kültürel güvence hakkı tanımış ve bu topraklardaki Ermenileri Azerbaycan vatandaşı olarak gördüklerini açıklamıştır.

Üçlü Antlaşma'nın beşinci maddesi gereği Dağlık Karabağ bölgesine 5 yıllık süre ile Rus ve Türk Barış güçleri yerleştirilmiştir. Özellikle Türk Barış Güçleri'nin Dağlık Karabağ'ın merkez ve güney kısımlarında komuta karakolları kurması ve Türk askerinin bölge merkezinde görev alması Ermenistan'ı endişelendirirken Rusya ise Türkiye'nin bölgesel gücünü kabullenmek zorunda bırakılmıştır (Hasanoğlu, vd., 2020:527).

Antlaşmanın dokuzuncu maddesi ise bu coğrafya da lojistik ve ticari geçiş koridorlarının belirlenmesi konusunda olmuş ve bölgede "Laçın" ile "Zengezur" koridorlarının kullanılması ön görülmüştür. Bu geçiş koridorlarının güvenliğini bölgedeki Barış Güçleri sağlayacaktır. Geçiş koridorlarından ilki olan Laçın Koridoru Dağlık Karabağ bölgesi ile Ermenistan Cumhuriyeti'nin ulaşımını sağlayacak ve bu toprakları Erivan yönetimine açık tutacaktır. İkinci koridor ise Zengezur veya diğer adıyla Turan Koridoru olmuş ki bu koridor sadece geçiş amaçlı olmaması önemli lojistik güzergâhı konumunda olmuştur. Zengezur Koridoru hem Azerbaycan özerk bölgesi olan Nahçıvan'ı Bakü yönetimine bağlamış hem de bu koridor Türkiye Cumhuriyeti'ni Orta Asya veya Türk dünyasına bağlayan önemli bir proje olmuştur (İnaç, 2020: 511). Bundan dolayıdır ki Zengezur Koridoru'nun diğer adı Turan Koridoru olmuş ve başta Türkiye ile Azerbaycan olmak üzere bütün Türk dünyası bu koridorun biran önce faaliyete geçmesini desteklemiştir.

10 Kasım Antlaşması her koşulda Azerbaycan'ın kazanan Ermenistan'ın ise kaybeden devlet olduğunu göstermiştir. Bu zafer sonucu Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bölgedeki güçsüz ve zayıf devlet sendromu son bulmuş ve Güney Kafkasya'nın en güçlü devletinin Azerbaycan olduğu gerçeğini Ermenistan yönetimi de kabullenmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Dağlık Karabağ Zaferi sebebiyle Azerbaycan askerini tebrik etmiş ve Azerbaycan ordusunun Güney Kafkasya'da en güçlü ordu olduğunu vurgulamıştır. Bunun yanı sıra Aliyev konuşmasında, *"Biz bu savaşta haklı taraf idik ve hak davamız başarılı bir şekilde sonlandı ve bizim olan bu topraklar yeniden bize döndü"* ifadesini kullanmıştır (Maranki, 2021: 272).

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Şuşa'nın geri alındığı 8 Kasım tarihini "Karabağ'ın Kuruluş Günü" olarak ilan etmiştir. İlham Aliyev 10 Aralık tarihinde ise Bakü'de Zafer Bayram'ının kutlanacağını söylemiş ve bu zafer gününde Azerbaycan'ın her zaman destekçisi olan *"bir millet iki devlet"*

sloganından hareketle Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayip Erdoğan'ı Bakü'ye davet etmiştir.

Erdoğan ve Aliyev Bakü'de 10 Aralık tarihinde Zafer Bayramı konuşması yapmış ve Türk dünyasını bu zaferle tebrik etmiştir. Her iki ülke lideri Dağlık Karabağ bölgesinin yeniden anavatana dahil olmasından gurur duyduklarını açıklamışlardır. Özellikle Erdoğan'ın Bakü, Zafer konuşmasında söylediği şiirin bir parçası olan “ *Araz'ı ayırdılar, kum ile doyurdular, ben senden ayrılmazdım, zor ile ayırdılar. Ay Laçın, Can Laçın, Ben Sana Gurban Laçın*” dizeleri birçok dış güçleri ve başta da İran'ı rahatsız etmiştir. Bu şiir konuşmasından hemen sonra İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif kendi sosyal medya hesabında, *Erdoğan'ın Bakü'deki şiir konuşmasının yanlış olduğunu ve bu konuşmanın devletlerarasındaki ilişkilere zarar verebileceği*” ifadelerini kullanmıştır (Sarıkaya, 2021: 96). Fakat İran'ın endişelerini dikkate almayan cumhurbaşkanı her zaman Azerbaycan'ın yanında olduğunu, Ankara-Bakü kardeşliğini hiçbir dış unsurun bozmaya gücünün yetmediğini belirtmiştir.

2020 yılının 27 Eylül'ünde başlayıp ve 10 Kasım tarihine kadar süren İkinci Dağlık Karabağ Savaşı Azerbaycan askerinin gücünü hem Güney Kafkasya coğrafyasına hem de dünyaya tanıtmıştır. Yiğit ve korkmaz Azerbaycan askeri giriştiği savaşta düşmanını 44 gün içinde yenilgiye uğratmış ve Azerbaycan bu hak savaşında zafer ile ayrılan devlet olmuştur. Azerbaycan'ın Ermenistan güçleri karşısında başlattığı “*Demir Yumruk Operasyonu*” veya diğer adıyla İkinci Dağlık Karabağ Savaşı sonucu Ermeniler yaklaşık 30 yıl kontrolü altında tuttıkları Dağlık Karabağ bölgesi ve sınır 7 Azerbaycan şehrini Bakü yönetimine geri iade ederek Azerbaycan güçleri karşısında yenilgiyi kabul etmişlerdir (Özkan, 2023: 71). Bu savaşla Ermeni halkının o yenilmez sandığı Ermenistan ordusu veya askeri birlikleri, 44 gün içinde Azerbaycan güçlerine yenilirken Ermenistan halkı ve devleti Güney Kafkasya'da Azerbaycan'ın her alandaki üstünlüğünü kabullenmek zorunda kalmışlardır.

5. Azerbaycan'ın Güncel Jeopolitiği ve Türk Milli Kimlik Yelpazesindeki Yeri

Dağlık Karabağ sorunu sadece Azerbaycan Cumhuriyeti'nin değil bütün Türk dünyasının en önemli meselesi olduğundan, Türk cumhuriyetleri yaklaşık 30 yıldır bu sorunu diplomasi yöntemleri ile çözmeye çalışmışlardır. Özellikle Türkiye ve Kazakistan cumhuriyetleri daha sorunun başladığı 1990 yılında iki ülke arasında arabuluculuk görevini üstlenmeye çalışmış ve tarafları sorunu barışçıl yollar ile çözmeye davet etmişlerdir. Fakat ne Türkiye ne Kazakistan ne de diğer Türk cumhuriyetlerinin politik gayretleri başarıya ulaşamamış ve Ermenistan sınır hattında Azerbaycan mevkilerine

saldırıları sürmüştür (İnaç, 2014: 41). Bölgesel soruna arabuluculuk görevini üstlenen AGİT Minsk Grup üyeleri de çalışmalarında pasif kalmış ve Güney Kafkasya'daki Dağlık Karabağ meselesini istikrara kavuşturamamıştır.

Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan dış politikasının en temel problemi olduğundan ülke yönetimi her zaman bu konuya daha hassas yaklaşmıştır. Öncelikle Azerbaycan'da iktidar savaşı 1993 yılında son bulmuş ve iktidara Haydar Aliyev yönetimi gelmiştir. Deneyimli ve usta siyasetçi olan Aliyev, ilk olarak Azerbaycan'ı hem Rusya ve İran hem de Batı kıskacından kurtarmak için bölgede dengeli dış siyaset benimsemiştir. Bu denge siyaseti zamanla başarılı olmuş ve bölgesel devletler Azerbaycan'ın iç işlerine karışmaktan uzak durmuşlardır. Aliyev ülke istikrarına en büyük engel olan Dağlık Karabağ konusuna daha öncelik tanımış ve sorunun barışçıl çözümü için tüm diplomasi araçlarını devreye sokmuştur.

Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Dağlık Karabağ sorununda her zaman barışçıl politikalar savunmuş ve Aliyev Kafkasya'da barış görüşünü üç kavramsal boyutta ele almıştır. Haydar Aliyev 1994 yılında Bakü'deki konuşmasında, bölgesel sorunun politik süreçle tamamlanmasının temelini “vatanda barış”, “bölgede barış”, “dünyada barış” kavramları ile savunarak Dağlık Karabağ sorunun çözümünün hem bölgede hem de dünyada barışı şekillendireceğine inanmıştır (Kerimova, 2015: 9). Baba Aliyev'in bölgesel siyasetini devir alan oğul Aliyev de iktidara geldiği yıldan itibaren ülke dış politikasında Haydar Aliyev tezlerine öncelik tanımış ve bölgesel statükoyu korumuştur. Özellikle İlham Aliyev Güney Kafkasya istikrarını bozan Dağlık Karabağ sorununda daha dikkatli olmuş ve bu sorunun barışçıl araçlar ile çözülmesinden yana olduğunu vurgulamıştır. Fakat “müzakereler sonuç vermezse savaş seçeneğini de deneriz” ifadesini kullanan İlham Aliyev düşmanını bölgede dikkatli olması yönünde uyarmıştır. Fakat Aliyev'in bu uyarılarını dikkate almayan Erivan yönetimi yine bölgede tahribatlara sebep olmuş ve zaman zaman sınır hattında askeri tansiyonu yükseltmiştir. Başta Rusya, İran ve Fransa gibi bölgesel güçlerin desteğine dayanan Ermenistan yönetimi adeta Güney Kafkasya'nın şımarık çocuğu rolünü üstlenmiştir. Ermenistan'ın bu radikal tutumu ve bölgede güç kullanma eylemi 2020 yılına kadar sürmüştür.

Azerbaycan yönetimi 2020 yılında Ermenistan'ın provakasyonlarına dur demiş ve 27 Eylül sabahı Ermenistan'ın bölgedeki saldırılarına karşılık vererek, Ermeni askerleri ile sıcak savaşa girmiştir. 27 Eylül- 10 Kasım tarihleri arasında yaşanan İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan Ordusu Ermenistan güçlerini yenilgiye uğratmış ve Dağlık Karabağ'ı tekrar Bakü yönetimine dahil etmiştir (İnaç, 2022: 223). Azerbaycan'ın

bu bölgesel zaferi sadece Bakü yönetiminin değil, bütün Türk dünyasının zaferi olmuştur. Özellikle Anadolu ve Güney Azerbaycan Türkleri başta olmak üzere bütün Türk Milleti bu savaşı büyük coşku ile takip etmiştir. Bu savaş esnasında Azerbaycan'a ziyarete gelen Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile görüşmesinde hem Aliyev'i hem de Azerbaycan halkını tebrik etmiştir. Türkiyeli diplomat, "*2020 Dağlık Karabağ Savaşı bütün dünyaya Türk'ün gücünü bir daha gösterdi*" ifadesini kullanmıştır.

Azerbaycan'a bu savaşta Anadolu Türklerinden sonra milli ve manevi destek veren ikinci Türk toplumu Güney Azerbaycan Türkleri olmuştur. Özellikle savaş esnasında Tahran yönetiminin Bakü'ye karşı ikiyüzlü tutumuna ve Rusya'dan gelen silahları İran üzerinden Ermenistan'a göndermesine izin vermeyen Güney Azerbaycanlılar, bu savaşı kendi savaşı olarak görmüş ve İran'ın Ermenistan Cumhuriyetine destek vermesine engel olmuşlardır. İran yönetiminin yumuşak damarı olan Güney Azerbaycan Türkleri, savaş boyunca Azerbaycan'a manevi destek olmuştur. İran bu toplumun bölücülüğünden ve parçalanmasından korktuğu için İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'a dolaylı yoldan destek olmuştur. Özellikle savaş sırasında Rusya'dan Ermenistan'a gönderilecek olan askeri malzemeler gemi ile İran'ın Enzeli Limanı'na getirilmiş ve buradan kara yolu ile İran'ın Ermenistan sınır kapısı olan Nurdüz gümrüğüne taşınması planlanmıştır. Rusların dolaylı yoldan Ermenilere yaptığı yardım planı medyaya yansımış ve bunun üzerine Güney Azerbaycan Türkleri bölgede ayaklanarak ve Tahran ve Moskova yönetiminin bu hain planına müsaade etmeyeceğini söyleyerek bölgeden geçen askeri araçların hareketine izin vermemişlerdir (Sarıkaya, 2021: 94).

Güney Azerbaycan Türklerinin bu birliği/vahdeti hem Bakü hem de Ankara yönetimi tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Savaşta Azerbaycan askerinin başarısını artıran ve umut veren bu milliyetçilik tutumları Azerbaycan'ı zafere yaklaştırmış ve Azerbaycan Türkü bu hak savaşında kazanan taraf olmuştur. İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın zafere kavuşması ve çok kısa süre içinde Ermenistan'ı yenilgiye uğratması Güney Azerbaycan bölgesinde coşku ile karşılanmış ve bu nedenle Tahran yönetimi büyük endişe yaşamıştır. Çünkü Fars yönetimi Azerbaycan'ın bu zaferinden endişelenmiş ve Azerbaycan'ın İran'ın kuzey bölgesine yani Azerbaycan Türklerinin fazla nüfusa sahip olduğu Güney Azerbaycan topraklarına yayılacağından korkmuştur. İran, savaş sonrasında bu coğrafyada "Türkçülük" ve "Azerbaycanlılık" görüşünün yayılmasına engel olmuştur (Karadağ, 2021: 66).

İran medyasının özellikle İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'ın sesi olması ve Ermenistan tezlerini savunması Güney Azerbaycan Türklerine hayal kırıklığı yaşatmış ve bölge insanları İran'ın Ermenistan yaklaşımına karşı çıkmışlardır. Özellikle Tahran yönetimi İkinci Karabağ Savaşı'nda Güney Azerbaycan topraklarında “milliyetçilik”, “kolektif kimlik” ve “kolektif sembol” duygularının yayılmasından endişe etmiş ve bölgede İslami tutum yerine Fars milliyetçiliğine daha çok önem vererek, din kardeşi olan Azerbaycan'ı değil, ulusal çıkar dostu Ermenistan'ı desteklemiştir (Ghanbarlou, 2022: 29).

Güney Kafkasya'da yaşanan 2020 yılı Dağlık Karabağ Savaşı sonucunda bölge istikrarı tamamlanmıştır. Yaklaşık 30 yıllık dondurulmuş Dağlık Karabağ sorunu askeri operasyon ile istikrara kavuşmuştur. Bu bölgesel savaşıla Ermenilerin o efsanevi yenilmez ordu görüşü son bulmuş ve Ermeniler Güney Kafkasya'nın en güçlü devletinin Azerbaycan olduğu anlamışlardır. Dağlık Karabağ Zaferi ile Azerbaycan'ın siyasi ve askeri otoritesi hem bölgeye hem de bölge dışı devletlere gösterilmiş ve bütün dünya Türkün kahraman ve yenilmez gücünü görmüştür. Özellikle bu savaş sadece Güney Kafkasya ile sınırlı kalmamış ve bütün Türk dünyasını etkilemiştir. Bu savaşla Türk milliyetçiliği ve Türk kimliği zirveye ulaşmış ve Türklerin yenilmezliğine dünya devletleri bir kez daha tanık olmuştur.

Nitekim söz konusu gelişmeler, Kafkasya'da Gaspıralı İsmail'in “fikirde, işte ve emekte birlik”, Yusuf Akçura'nın “Üç Tarz-ı Siyaset” ve Ahmet Ağaoğlu'nun organik milliyetçilik fikirlerine yeniden dönmeyi elzem hale getirmiştir. Azerbaycan-Türkiye işbirliğinin somut bir zaferle taçlanması, tüm Türk dünyasının –uzun bir ardan sonra- tekrar Kızılme mefkûresi etrafında birleşmesine zemin hazırlamıştır. Bu Türklük bilinci bir asır önceki ulus-devlet inşa sürecinden oldukça farklılıklar arz etmektedir. Bu defa tüm Türklüğü içinde barındıracak ama Pantürkizm ya da Türancılıktan oldukça farklı ve Avrupa Birliği (AB) örneğinde olduğu gibi reel, rasyonel ve kademeli bir entegrasyon modeli esas alınmış gibi görünmektedir.

6. Güney Kafkasya'daki Bölgesel Çatışmanın Yerini Bölgesel İşbirliğinin Alması

İkinci Dağlık Karabağ Savaşı sonucu bölgenin en büyük istikrar sorunu çözülmüş ve Güney Kafkasya'da bölgesel işbirliği dönemi başlamıştır. Özellikle bu coğrafyada şekillenen işbirliği projeleri hem bölge devletleri hem de batı devletleri tarafından desteklenmiştir. İlk olarak savaşın sona ermesi ile yaşanan bölgesel tehdit ve tehlike durumu ortadan kalkmış ve Güney Kafkasya transit taşımacılığı için güvenli alan haline gelmiştir.

Bilindiği gibi bölge iki koca kıtayı bir birine bağlayan önemli geçiş güzergâhı veya transit koridor olduğundan bu topraklar büyük devletlerin her zaman ilgi alanında olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bu coğrafyada bağımsızlık kazanan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bölgesel işbirliği politikalarında Batı desteğini almış ve başta ABD ile AB bu bölge ülkelerinin kalkınması için krediler sağlamışlardır. Yaşanan bu olumlu gelişmeler ve Batı desteği sonucu Güney Kafkasya coğrafyası gelişmiş ve bölge üzerinde yeni işbirliği projeleri şekillenmiştir. Bu projelerden ilki AB'nin öncülüğünde olmuştur (İnaç, 2023: 243).

AB, Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile bölgedeki iki projeye öncülük etmiştir. Bunlardan ilki Bağımsız Devletler Topluluğuna Teknik Destek (TACİS) olmuş ve bu teknik destek ile AB, Post-Sovyet coğrafyasına nüfus etmiştir. AB'nin ikinci bölgesel projesi ise Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru (TRACECA) olmuş ve AB bu projeye daha umutla bakarak bunu bölgesel işbirliğinin gelişiminde en önemli girişim olarak görmüştür (Maranki, 2021: 200).

Güney Kafkasya coğrafyası “Tarihi İpek Yolu” veya “Bir Kuşak, Bir Yol Projesi” içinde olduğundan bölgenin ticari önemi beş kat artmıştır. Bundan dolayıdır ki AB daha 1990'larda TRACECA projesini oluşturarak Pekin'den Londra'ya uzayan demir ipek yolunu canlandırmış ve Güney Kafkasya'yı da bu işbirliği projesinin bir parçası yapmıştır. Özellikle 2007 yılında temelleri atılıp ve 2015 yılında tamamlanan Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu (BTK) Hattı da bu bölgesel girişimin tezahürü olmuş ve bugün BTK güzergâhı kargo taşımacılığında önemli yere sahip hat konumuna yükselmiştir. 2020 yılında yaşanan İkinci Karabağ Savaşı sonucu bölgede en büyük sorun çözülmüş ve bölgesel devletler Güney Kafkasya'da yeni işbirliği projelerini gündeme getirmişlerdir. Bu projelerden en önemlisi Türkiye öncülüğünde şekillenen “Altılı İşbirliği Platformu” olmuştur.

Bildiğimiz üzere Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nı 10 Kasım'da imzalanan “Üçlü Bildiri Antlaşma” bitirmiştir. Bu antlaşmanın dokuzuncu maddesi gereği bölgede ulaşım ve transit koridorların açılması kararlaştırılmıştır. Bu ticari koridorlardan en önemlisi ise “Zengezur Koridoru” olmuştur.

Zengezur Koridoru hem Azerbaycan'ın özerk bölgesi olan Nahçıvan'ı Bakü yönetimine birleştirmiş hem de Anadolu'yu Orta Asya'ya bağlamıştır. Çünkü bu yol güzergâhı ile Anadolu Türkü çok kolaylıkla Orta Asya Türk cumhuriyetlerine ulaşabilecek ve Türkler ticari, ekonomi, askeri alanda bir birine yakın olacaktır. Bundan dolayıdır ki bu koridorun diğer ismi de “Turan Koridoru” olmuştur. Turan Koridoru hem ticari hem de ideolojik

yönden Türkleri bir birine yakınlaştırmış ve *‘Adriyatik’ten Çin Seddine kadar Türk dünyası’* sloganı ile bu proje milli boyutta ve kimlik boyutunda Türk dünyasını tamamlamıştır. Zengezur Koridoru sadece ideoloji olarak Türk dünyasının ulaşım yolu olmamıştır. Bu koridor projesi uluslararası lojistik ağı olmuştur. Çünkü Zengezur Koridoru, ticari yönden hem maliyet açısından hem de zaman açısından daha uygun bir güzergâh olmuştur. Tüccarın ticarete en önem verdiği ilke “zaman” olduğundan ticaret kuruluşları bu ulaşım yolunun inşasını destekleyerek, Zengezur Koridoru’na “Orta Koridor” ismini vermişlerdir. Zengezur Koridoru’nun bu çok boyutlu önemini anlayan Ankara hükümeti sürekli olarak bölgede Altılı İşbirliği Platformu’nu savunmuştur. Bu işbirliği girişiminin tüm bölgesel projelerin öncüsü olduğunu vurgulayan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ermenistan’ın radikal ve milliyetçi tutumlarından vazgeçtiği takdirde Erivan yönetimine de bu platform içinde yer vereceğini açıklamıştır (Bozkuş, 2022: 133).

Türkiye öncülüğü ile kurulacak olan bu Altılı İşbirliği Platformu’nun üyeleri üç Güney Kafkasya ülkesi “Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve bölgeye komşu üç ülke Türkiye, Rusya, İran devletleri” olmuştur. Bu bölgesel projeye ve Zengezur Koridoru’na çekinceli kalan ülkelerden biri de İran olmuştur. İran’ın bu tutumunun altında yatan temel neden ulusal çıkar olmuştur. Çünkü Tahran yönetimi bölgede şekillenen projede Güney Azerbaycan faktörünü her zaman dikkatinde tutmuş ve yaşanan bu yumuşama İran’ın bölünme tehlikesine neden olacağı korkusu yaratmıştır.

Genel olarak İran’ın endişeleri değerlendirme dışı bırakıldığında Türkiye’nin bölge ülkeleri için önerdiği Altılı İşbirliği Formu gerçekten de Güney Kafkasya’nın stratejik kalkınması adına önemli proje olmuştur. Altılı İşbirliği Platformu’na üye olan diğer devletler gelecek yıllarda İran ve Ermenistan’ı radikal tutumlarından koparıp bu projeye dâhil ettiği takdirde Güney Kafkasya hem barış hem de işbirliği merkezi konumuna yükselecektir.

7.Sonuç

44 gün süren İkinci Karabağ Savaşı Güney Kafkasya’nın siyasi ve ekonomi kaderini değiştirmiştir. Özellikle savaş sonucu bölgenin siyasi istikrarı tamamlanmış ve Güney Kafkasya’da işbirliği politikaları daha güvenli bir şekilde gelişim göstermiştir. İkinci Dağlık Karabağ Savaşı’nın sadece Güney Kafkasya’nın jeopolitiğini değil genel Avrasya jeopolitiğini etkilediğini söylemek yanıltıcı olmayacaktır. Çünkü bu savaş Avrasya’nın siyasi dengesini değiştirmiştir. Savaşın ilk gününden itibaren Azerbaycan’ın yanında yer alan ve her koşulda Bakü tezlerini destekleyen Türkiye Cumhuriyeti savaştan kazançlı çıkmıştır. Daha önce Güney Kafkasya’da etkili güç olan Rusya ve

İran İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin bölgesel üstünlüğünü ve Güney Kafkasya'daki rolünü kabul etmek zorunda kalmıştır. Türkiye'nin bu bölgesel denklemi ve güç politikası sonucu Ankara yönetimi bölgenin aktör devleti konumuna yükselmiştir. Özellikle 2020 yılında yaşanan İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nı Azerbaycan'ın değil Türkiye-Azerbaycan kardeşliğinin kazandığını söylemek daha doğru olacaktır. Çünkü Türkiye savaşın ilk gününden son gününe kadar dış tehdit ve yaptırımlara kulak asmayarak Azerbaycan tarafında yer almış ve Azerbaycan'ı hem askeri hem de siyasi yönden destekleyen en önemli devlet olmuştur.

Bundan dolayıdır ki savaşın kazanılmasında Türkiye'nin emeği çok olmuş ve Ankara yönetimi kazanan taraf olmuştur. Türkiye'nin savaş döneminde Bakü yönetimine koşulsuz desteği hem Rusya'yı hem de İran'ı rahatsız etmiştir. Türkiye desteğine karşılık Rusya ve İran bölgede Ermenistan'a destek olmuş ve Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya nüfus etmesine engel olmaya çalışmışlardır. Fakat siyasi denklem ve zaman Türkiye ile Azerbaycan'dan yana olmuş, Azerbaycan askeri 6 haftalık kısa süre içinde savaşın kaderini değiştirerek Ermenistan'ı yenilgiye uğratmıştır. Ermenistan'ın askeri yenilgisi hem bölgede İran ile Rusya'nın hem de batıda Ermeni destekçisi olan Fransa'nın Güney Kafkasya planlarını suya düşürmüş ve bölgesel güç denklemi Türkiye ile Azerbaycan'ın lehine değişmiştir. Savaş sonrası Bakü'de gerçekleştirilecek olan "Zafer Bayramı" törenine Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı da davet etmiş ve her iki lider düşman üzerindeki Türkün Zaferini beraber kutlamışlardır.

10 Aralık tarihinde Bakü'deki kutlamalara katılan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Dağlık Karabağ Zaferi'nin Türk dünyasının zaferi olduğunu ve artık Anadolu ile Orta Asya Türkleri arasında bir engelin kalmadığını vurgulamıştır. Erdoğan'ın Bakü'de Türk dünyası ve Türkçülük yönünde yaptığı konuşmaları yine bölgede Rusya ve İran'ı rahatsız etmiştir. Özellikle Tahran yönetimi Erdoğan'ın konuşması ve şiir okumasından daha çok rahatsız olmuş ve Türkiye ile Azerbaycan'ın bu Zafer duruşu İran'ı korkutmuştur. Çünkü İran Güney Kafkasya'da Türkiye ile Azerbaycan yakınlaşmasını kendi ulusal çıkarına aykırı görmüş ve bu ülkelerin kardeşlik vurgusunun Güney Azerbaycan bölgesine yayılmasından endişelenmiştir. Zaten İkinci Karabağ Savaşı'nda Güney Azerbaycan Türkleri Bakü ve Ankara yönetiminden yana tutum sergilemiş ve bu bölgede milliyetçilik, Azerbaycanlılık görüşleri yeniden ön plana çıkmıştır. Bundan dolayıdır ki Tahran yönetimi ulusal çıkarı, mezhepsel çıkardan üstün tutmuş ve savaş boyunca yeşeren Türkçülük görüşünü engellemek istemiştir.

İran'a göre zaten Güney Azerbaycan patlamaya hazır saatli bomba gibi her an Tahran'dan kopup Bakü'yle birleşme olasılığı taşımaktadır. İran her zaman bu coğrafyada olup biteni daha dikkatli takip etmiştir. Yaşanan bu olaylar sonucu Tahran yönetimi korku ve bölünme psikolojisi ile karşı karşıya kalmış ve bir de bu korku sendromu üzerine Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Zaferi eklendiğinde İran için devletin bekası büyük tehlikededir. İran her zaman Azerbaycan ile Türkiye'yi bölgesel dost değil, bölgesel düşman gibi görmüş ve bu ülkeler ile ilişkilerde daha hassas bir tutum sergilemiştir.

Azerbaycan ise hiçbir zaman İran'ın toprak bütünlüğünü bozacak adım atmamış ve İlham Aliyev iktidarı da "Birleşik Azerbaycan" görüşünden uzak durmuştur. Genellikle Aliyevler döneminde Azerbaycan'da etnik-milliyetçilik görüşü yerine liberal-milliyetçilik tutumu benimsenmiş ve Bakü yönetimi komşu ülkelerin ulusal çıkarlarına zarar vermemiştir. Baba Aliyev döneminde oluşan dengeli dış siyaset bugün de devam ettirilmekte ve oğul Aliyev iktidarı da adil ve şeffaf bir dış politika sergilemektedir. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in bölgesel işbirliği ve iyi komşuluk ilişkileri sonucu Azerbaycan günümüz çağında bölgede güvenilir ülke konumuna yükselmiştir. Azerbaycan'ın bu dış siyaseti -özellikle kardeş Türkiye ile aynı platformda yürütmesi sonucu- bugün Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini stratejik boyuta taşınmıştır. Bu stratejik ilişkilerin en güzel örneği İkinci Karabağ Savaşı'nda Ankara'nın Bakü yönetimini desteklemesi olmuştur.

2020 Dağlık Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan ile Türkiye birlik/vahdet olmuş ve bu kardeş sevgisi, Türkün savaştan zaferle çıkmasına neden olmuştur. Özellikle savaş sonrası imzalanan 10 Kasım Antlaşması sonucu Güney Kafkasya'da şekillenen Zengezur Koridoru projesi Türkiye'ye doğrudan Tanrı Dağları'na çıkma hakkı tanımış ve Türk dünyası bu ulaşım güzergâhına "Turan Koridoru" ismini vermiştir. İkinci Dağlık Karabağ Savaşı sonrası doğan Turan Koridoru aracılığıyla Anadolu Türkü hiçbir engel tanımadan bu kara yolu ile Doğu Türkistan'a çıkacak ve Türk dünyası ile birlik/vahdet içinde yaşayacaktır.

Kaynakça

- Aydın, M. (2012). Azerbaycan'da Sovyet Sonrası Dönemde Değişim ve Dönüşüm, *Kafkaslar Değişim Dönüşüm (Avrasya Üçlemesi III)* içinde, (ss. 7-41). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bozkuş, Y. D. (2022). Karabağ Savaşı Sonrası Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri. *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, 5(8), 127-154.
- Cankara, P. Ö., ve Cankara, Y. (2022). İran ve Ermenistan Gölgesinde İsrail'in Azerbaycan ile Stratejik İlişkileri, *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 7(13), 1-21.
- Cemilli, E. (2007). Azerbaycan-Amerika İlişkileri (1991-2001), *ABD'nin Güney Kafkasya Politikası* içinde (ss. 35-93). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Dinç, A. (2021). *Azerbaycan-Ermenistan Dağlık Karabağ Savaşları*, 1. Baskı, İstanbul: Cinius Yayınları.
- Gafarlı, O. (2015). Büyük Oyunun Parçası Kafkasya Bölgesi, *Avrasya Çıkma-zı. Yeni Büyük Oyunu Kim Kazanacak? ABD, AB, Rusya, Çin, Türkiye, Kafkasya Ülkeleri, Afganistan, Ukrayna* içinde (ss. 61-88). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ghanbarlou, R. M. (2022). İkinci Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan Türk Milliyetçiliğine Etkileri, *SDE Akademi Dergisi*, 2(5), 12-39.
- Hasanoğlu, M., Memmedov, A., ve Maharramov, B. (2020). İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Azerbaycan-Türkiye İlişkileri, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(3), 522-529.
- İnaç, H. ve Erdoğan, S. (2006). Postmodern Dönemde Kamu Yönetimi Algısı ve Kamusal Alan Tartışmaları, *Akademik Bakış: Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi Celalabad*, 9, 1-16.
- İnaç H. ve Ünal, F. (2013). The Construction of National Identity in Modern Times: Theoretical Perspective, *International Journal of Humanities and Social Science*, 3(11), 223-232.
- İnaç H. ve Yaman, M. (2015). Ulus İnşa Stratejileri Bağlamında Avrupa Milli Marşlarının Sosyo-Politik Mukayesesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3), 17-34.
- İnaç, H. ve Yacan, İ. (2018) Ülkelerin Markalaşma Süreci ve Marka Kavramı, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1(3), 317-331.
- İnaç, H. (2003). Makro Toplumsal Kuramlar Açısından Postmodernizm, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 341-351.
- İnaç, H. (2004). Identity Problems of Turkey during the European Union Integration Process. *Journal of Economic and Social Research*, 6(2), 33-62.
- İnaç, H. (2007). Rethinking Democracy and Governance in the EU, *Journal of Academic Studies*, 9(32), 1-31.

- İnaç, H. (2014). Çağımızın Toplumsal Algısını Temsil Eden Parametrelerden Kimlik, Kültür ve Uygarlık Kavramlarının Sosyo-Politik Analizi, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 35-57.
- İnaç, H. (2018). The Possibility of Multicultural Practice During The Age of Collective Identities in Line With Arab Spring, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 65, 306-315.
- İnaç, H. (2020). Yeni Dünya Düzeninin Bir Habercisi Olarak Azerbaycan-Ermenistan Çatışmasının Soyo-Politik Analizi, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(3), 509-521.
- İnaç, H. (2021a). Değişen Güney Kafkasya Jeopolitiği ve Rusya-Çin Rekabeti, Murat Yorumaz ve Serdar Yılmaz (Ed.). *Avrasya Denkleminde Rusya-Çin Rekabeti İçinde*, (ss. 239-251). Astana Yayınları.
- İnaç, H. (2021b). *Uluslararası Güvenlik, Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- İnaç, H. (2022). New World Order in Post-Pandemic Process and Turkey, A. Salih İkiz (Ed.). In *Turkey and the Post-Pandemic World Order* (pp. 199-225). Lexington Books.
- İnaç, H. (2023). Yapısal, Kurumsal ve Kavramsal Boyutlarıyla Türkiye-AB İlişkilerinin Güncel Analizi, Ahmet Özkan (Ed.). *Bölgesel ve Küresel İlişkiler Bağlamında Erdoğan Dönemi Türk Dış Politikası İçinde*, (ss. 233-269).
- İsmayilov, E. (2013). Azerbaycan-İsrail Stratejik Ortaklığı, *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 1-10.
- Karabayram, F. (2011). Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası, *Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya Gerçeği* içinde (ss. 147-301). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Karadağ, S. (2021). İran'ın ve İsrail'in Transkafkasya Politikaları: Azerbaycan'ın Rolü. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 52-73.
- Karimov, B. (2007). Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan Cumhuriyetinin Dış Politikası (1993-2003). *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kerimova, G. (2015). Azerbaycan'ın Bağımsızlık Sonrası Kafkasya Politikası: (1993-2003). *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Maranki, A. (2021). *Kafkas-Türkistan Mezalimi Azerbaycan-Karabağ*, İstanbul: Maranki Yayınları.
- Özdaşlı, E., ve Cabbarlı, H. (2020). Ermenistan Dış Politikasını Belirleyen Ögeler ve Kavramsal Yaklaşım, *Ermenistan Dış Politikası (1991-2019)* içinde, (ss. 1-79). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Özkan A. ve Özer, B. (2023). Politik Psikoloji Bağlamında Siyasal Bir Aktör Olarak Alparslan Türkeş'in Milliyetçilik Anlayışı, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 179-193.
- Özkan, A. (2019). Burjuvazi ve Muhafazakâr Kimliğin Son Dönem Türkiye'sine Yansımaları, *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10(17), 1735-1751.
- Özkan, A. (2022a). *Dış Politika ve Güvenlik Ekseninde Erdoğan Türkiye'si ve Putin Rusya'sı*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Özkan, A. (2022b). Siyasi Parti Kapatmalarına Ulusal Güvenlik ve Demokrasi Açısından Tarihsel Bir Bakış, Ahmet Nohutçu (Ed.). *Türkiye İçin Yeni Anayasa Vizyonu ve Yol Haritası* içinde, (ss. 231-251). Ankara: Savaş Yayınevi,.
- Özkan, A. (2023). AK Parti Dönemi Türkiye İnan İlişkileri ve Çatışma Alanları, Ahmet Özkan (Ed.). *Bölgesel ve Küresel İlişkiler Bağlamında Erdoğan Dönemi Türk Dış Politikası* içinde (ss. 53-79). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sadıgov, R. (2023). *21. Yüzyıl Hazar Jeopolitiği* 1 Baskı, Ankara: Liman Yayınevi.
- Sarıahmetoğlu, N. (2011). Dağlık Karabağ Olaylarının Başlangıç Süreci (Siyasal ve Toplumsal Gelişmelere Etkisi). *Karabağ* içinde (s. 13-97). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Sarıkaya, Y. (2021). İran'ın İkinci Karabağ Savaşı Tutumu: Takke Düştü Kel Göründü, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 84-103.

Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye’de Siyaset ve İdeolojiler Üzerine Tartışmalar

Editörler:

Prof. Dr. Ercan OKTAY

Dr. Abdullah TURAN

 ÖZGÜR
YAYINLARI

ISBN 978-975-447-744-3

9 789754 477443